Jorge Amado

Mucizeler Dükkânı*

Türkçesi: Sevgi Tamgüç

*SEL

MUCİZELER DÜKKÂNI*

JORGE AMADO (1912-2001), tüm zamanların en çok satan yazarı haline geleceği ülkesi Brezilya'nın Bahia eyaletinde, babasının işlettiği kakao plantasyonunda dünyaya geldi. İlkgençliği boyunca Brezilyalı işçilerin yaşadığı sefalet ve sömürü koşullarını bizzat gözlemleme imkânı buldu. Rio de Janeiro'da hukuk öğrenimi görürken siyasi çevrelerle tanıştı. 1930'da gazeteciliğe başladı. Militan faaliyetleri gerekçesiyle 1942'ye kadar Arjantin ve Uruguay'da sürgün hayatı sürdü. Ajitatif erken dönem eserleri alenen yakılarak Brezilya ve Portekiz sınırları içerisinde yasaklandı. 1945'te ülkesine dönerek Brezilya Komünist Partisi (PCB) temsilcisi olarak Ulusal Kurucu Meclis'e seçildi. 1947'de partinin yasadışı ilan edilmesiyle üç yıl boyunca Fransa'da, sınırdışı edilene dek ikinci sürgün dönemini yaşadı. 1951'de Stalin Barış Ödülü'nü kazanarak Sovyetler Birliği'ne gitti ve bu noktadan sonra hayatını CIA takibatının gölgesinde sürdürdü.

Gabriel García Márquez'e olgunluk dönemi eserleriyle ilham veren Amado, 1954'te Brezilya'ya dönerek Komünist Parti'den ayrıldı ve aktif siyasi yaşamı terk ederek kendini yalnızca edebiyata adadı. Yazın hayatının ikinci evresinde ajitatif kurguların yerini Brezilya'daki zengin yerel kültür, incelikli karakter tasvirleri ve toplumsal yaşamdaki kırılmaların bireyler özelindeki tezahürleri aldı. 1961'de Brezilya Edebiyat Akademisi'ne seçildi ve kırk yılı aşkın süre boyunca onur üyesi olarak görevini sürdürdü. Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere dünyanın dört bir yanında çeşitli ödüller ve fahri doktora unvanı kazandı. Kültür Bakanı André Malraux'nun teşvikiyle Fransa kara listesinden çıkarılan Amado, 1994 yılında iade-i itibar niteliği taşıyan Légion d'Honneur'e (Fransa Onur Nişanı) layık görüldü.

Amado'nun kalemi elinden bırakmaksızın sürdürdüğü çalkantılı yaşamının izdüşümü sayılabilecek zengin külliyatının erken dönem eserlerinden, Türkçeye ilk kez kazandırılan *Alınteri*'nin (1934) yanı sıra olgunluk dönemi eserlerinden *Sonsuz Topraklar* (1958), *Gecenin Çobanları* (1964) ve *Mucizeler Dükkânı*'nın (1969) ardından *Gabriela, Cravo e Canela* (Tarçın Kokulu Kız, 1958), *Mar Morto* (Ölü Deniz, 1936) ile *Tereza Batista: Cansada de Guerra* (Tereza Batista: Savaş Yorgunu, 1972) yayın programımızdadır.

*SEL YAYINCILIK / ROMAN

*SEL YAYINCILIK
Kuloğlu Mahallesi, Turnacıbaşı Caddesi,
No: 17, Beyoğlu – İstanbul
Tel: (0212) 516 96 85

http://www.selyayincilik.com
e-posta: halklailiskiler@selyayincilik.com

SATIŞ - DAĞITIM:
Yeşilce Mah. Değirmen Sk. No: 6
Kağıthane – İstanbul
e-posta: siparis@selyayincilik.com
Tel: (0212) 522 96 72 Faks: (0212) 516 97 26

*SEL YAYINCILIK: 1231
ISBN: 978-625-646-242-7

MUCİZELER DÜKKÂNI
Jorge Amado
Roman

Türkçesi: Sevgi Tamgüç

Özgün Adı:
Tenda dos Milagres

© 2008, Grapiúna Produções Artísticas Ltda 1a edição,
Livraria Martins Editora, São Paulo, 1969
© The Wylie Agency aracılığıyla SEL Yayıncılık, 2022

Genel yayın yönetmeni: Bilge Sancı
Editör: Işık Ergüden
Kapak tasarımı: Aslı Sezer
Sayfa tasarımı: İklime Yılmaz

1. Baskı: Eylül 2024

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası
Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203
Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 44865

Jorge Amado

Mucizeler Dükkânı

Türkçesi: Sevgi Tamgüç

Roman

ZÉLIA için
gül ve büyü.

Bu kitabı yazarken,
bilge babalaô[1] *ve dostum,*
merhum Profesör Martiniano Eliseu do Bonfim'i,
Ajimuda'yı sık sık andım
ve
onun adını buraya yazmak istiyorum –
Dulce'yle Miécio Tati'nin,
Nair'le Genaro de Carvalho'nun, Waldeloir
Rego'nun ve aşe[2] *Emanoel Araújo'nun yanına.*

1 *Babalaô:* Bahia zencilerinin dini olan *Candomblé*'de din adamı.
2 *Aşé: Candomblé* dininde tanrısal güç ve bu gücü temsil eden simge.

Bahia'm benim, busun sen,
Bunlar olup biter surlarında.

Gregôrio de Matos

Brezilya'nın iki gerçek büyüklüğü vardır:
toprağının bereketi ve melezlerinin yeteneği.

Manuel QUERINO,
O colono preto como fator da civilização brasileira

"Bu koşullar altında onlara çok moda bir çare kalıyor: Onu bir başka imgeye uydurmak [...] *Uysal ve kurumlaştırılmış kocaman bir robot yapacaklar. Çökecek olan ya da gelecek olan düzenin yetersiz yanlarını tamamlayacak, çağa uygun bir makine. Gregório de Matos'a benzeyecek kuşkusuz, ama ondan daha güzel, daha terbiyeli olacak. Onu, ilk, orta ve yüksek okullara, kitabevlerine, gazete bayilerine dağıtacaklar. İletişim araçları, fakülteler ve reklam ajansları sayesinde, çocuklardan yaşlılara dek tüm kuşaklar arasında yayacaklar; tıpkı herhangi bir sanayi ürünü gibi* [...] *uyumlu hale getirilmiş hakikatinin tüm etkileyiciliğiyle zorla benimsetecekler.*

"Bu okuryazarlar şuna dikkat etmeliler: Ozan ne haktan ne de haksızlıktan yana olmayı yeğledi; ne önemli biri olmak istedi ne de anonim biri; keşiş kulübesine çekilmedi, bir zamanlar sıla özlemi duyuran kırlara sığınmayı kabullenmedi. Gregório de Matos, ne eylemi yadsımaya ne de yükümlülüğün olmadığı seyrin huzuruna verdi kendini. O, şiirinin ona öğrettiği yaşamı, genel geçerin ötesindeki insan sevgisini ve özgürlüğünü yaşama uyguladı.

[...]

Bu imge tüm katışıksızlığıyla ya da katışıklığıyla –nasıl kabullenirseniz– burada yeniden üretildi."

James Amado,
"A foto proibida há trezentos anos" –
Gregório de Matos'un *Tüm Yapıtları*'na derkenar

"Melez, acınacak halde ve yoksul –
sözümona her şeyi bilen bir pislik."

(Pedro Archanjo'yla ilgili
1926 tarihli polis kaydından)

Iabá[1] *kuyruksuz bir şeytandır.*

Carybé, *Iabá*, bir film senaryosu

1 *Iabá:* Brezilya'nın kuzeydoğusunda, halk mitolojisinde dişi şeytan.

Pelourinho'nun engin topraklarında kadınlı erkekli öğretirler ve öğrenirlerdi. Geniş ve çok yönlü üniversite, Tabuão'ya, Carmo Kapıları'na ve Santo Antônio Além-do-Carmo'ya, Kunduracı Yokuşu'na, pazarlara, Maciel'e, Lapinha'ya, Largo da Sé'ye, Tororó'ya, Barroquinha'ya, Yedi Kapılar'a ve Rio Vermelho'ya dek yayılır, ışık saçardı; kadınların, erkeklerin metalleri ve ağacı işlediği, otlardan, köklerden yararlandığı, ritmleri, dans adımlarını ve kanı karıştırdığı her yere... Bu karışımdan bir renk ve bir uyum, yeni, özgün bir resim yaratırlardı.

Burada davullar, *berimbaular*,[1] çıngıraklar, çanlar, tefler, asmakabakları çınlardı; ritmde ve ezgide o denli güçlü, yoksul çalgılar. Müzik ve dans bu halk toprağında doğmuştu:

Can yoldaşım,
Yoldaşım, yoldaş

Rosário dos Pretos Kilisesi'nin yanında, Pelourinho açıklarına bakan beş pencereli birinci katta, öğretmen Budião, Angola capoeira[2] okulunu kurmuştu: Öğrenciler akşam üzeri ve akşamları, günlük işlerden sonra yorgun ama dövüşmeye hazır olarak gelirlerdi. Berimbaular korkunç ve değişik vuruşlar buyururdu: Yarımay, çelme, kafa, kedibalığı kuyruğu, yengeç ağzı, ölüm atlayışı, omuzları iki yana sallayarak atlama, kırbaç, muz ağacı, dörtnala, çekiç, gövde gövdeye, mum, yağlı ilmek, budama bıçağı vuruşu, öne vuruş,

1 *Berimbau: Capoeira* dansı için kullanılan, gövdesi küçük asma kabağından, sapı yay biçiminde müzik aleti.

2 *Capoeira:* Angolalıların Brezilya'ya getirdiği bir tür dövüş. Giderek *berimbau* ritmleriyle ve şarkılarla eşlik edilen bir tür dans ya da sportif oyuna dönüşmüştür.

arkaya vuruş ve silahlı vuruş. Delikanlılar, berimbaunun sesiyle, ritmlerin delice coğrafyası içinde savaşım verirlerdi: Büyük São Bento, Küçük São Bento, Santa Maria, Cavalaria, Amazonas, Angola, Çift Angola, Küçük Angola, Portakalı Yerden Topla Tico-Tico, Iúna, Samongo, Cinco Salomao ve daha birçokları – kim bilir kaç kişi? Burada, bu toprakta Angola capoeirası zenginleşmiş, dönüşüme uğramış, dövüş olmayı bırakmaksızın, dans olmuştu.

Öğretmen Budião'nun çevikliği inanılır gibi değildi; kedi onun kadar çevik, hafif ve olağanüstü olabilir miydi? Yana, arkaya sıçrardı; ona dokunmayı hiçbir hasım asla başaramayacaktı. Okul salonunda büyük ustalar değerlerini, hünerlerini, tüm bildiklerini gösterirlerdi: Tanrı Sevgilisi, Kayıkçı, Chico da Barra, Antônio Maré, Büyük Zacaria, Piroca Peixoto, Sete Mortes, Bigode de Seda, Pacífico do Rio Vermelho, Bom Cabelo, Vicente Pastinha, Doze Homens, Tiburcinho de Jaguaribe, Chico Me Dá, Nô da Emprêsa ve Barroquinha:

Küçük, kim ustan senin?
Barroquinha'ydı benim ustam
Sakalı mı, hayır yoktu
Polis için bıçağı vardı,
Yoksullara karşı iyi niyetliydi.

Derken bir gün koreograflar geldi ve dansın adımlarını keşfettiler. Besteciler, ağırbaşlı insanlar, maskara insanlar da dört bir yandan geldiler; herkese uygun bir iş vardı değil mi? Burada, Pelourinho toprağında, bu özgür üniversitede, halkın yaratışıyla sanat doğmuştu. Öğrenciler geceleri şarkı söylerdi:

Ai, ai, Aidê
Öğrenmek istiyorum güzel bir oyun
Ai, ai, Aidê

Profesörler orada her evde, her atölyede, her dükkândaydı. Bahia Oğulları Afoşé'si,[3] geçit töreni için Budião Okulu'yla aynı

3 *Afoşé:* Afrika - Brezilya Karnaval topluluğu.

yapıdaki bir iç avluda prova yapıp hazırlanmıştı. Bayramların ve Karnavalın yıldızı, capoeira hakkında bilmediği olmayan, üstelik Tororó'da kendi okulunu açtığında yeni vuruşlar ve ritmler de ekleyen genç Valdeloir yönetimindeki Terno da Sereia'nın yeri de oradaydı. Cumartesi ve pazar günleri büyük avluda samba da vardı. Afoşé'nin elçilik bürosunda Lídio Corró'nun hasmı olmasına karşın, sambada üstüne bulunmayan, en büyük ritmci ve en iyi koreograf zenci Ajaiy orada kendini göstermişti.

Mucize resimlerini sulandırılmış çini mürekkebiyle, yağlıboyayla çizen, onları oyan bir alay da sanatçı vardı. Bonfim İsası'na, Candeias Meryemi'ne ya da başka azizlere adakta bulunan kişinin adağı kabul edilir, kendisi de lütuf görür ve hoş tutulursa, borcunu yerine getirmek için, kiliseye asacağı bir tablo ısmarlamak amacıyla dinsel resim oymacılarından birinin atölyesine giderdi. Bu primitif ressamların adları João Duarte da Silva, Licídio Lopes Usta, Queiroz Usta, Agripiniano Barros, Raimundo Fraga'ydı. Licídio Usta tahta üzerine kakmalar, piyasa işi edebiyat kitapçıkları için kapaklar da yapardı.

Halk ozanları, şarkıcılar, doğaçlamacılar, Lídio Corró Usta'nın basımevinde ya da öbür dermeçatma dükkâncıklarda düzenlenen ve basılan küçük broşürlerin yazarları, elli réis'e ya da çok az bir para karşılığında bu bağımsız toprakta destanlar ve şiirler satarlardı.

Onlar ozandı, yergi yazarıydı, tarihsel olaylar yazarıydı, kıssadan hisse yazarıydı. Kentin yaşamını anlatır ve yorumlarlardı, her olaya, uydurulmuş ve bir o denli de şaşırtıcı olan öykülere uyaklar düzerlerdi: "Madara olan moruğun kendini beğenmiş kadını" ya da "Prenses Maricruz ve Hava Süvarisi." Karşı çıkarlar ve eleştirirler, öğretirler ve eğlendirirler; bir bakarsınız, olağanüstü şiirler yaratırlardı.

Agnaldo'nun atölyesinde, soylu ağaçlar –jakaranda, Brezilya tropikal ağacı, peroba gül ağacı, putumuju ağacı, altın gül ağacı– onun güçlü elleri arasında Şango,[4] Oşum,[5] Yemanjá[6] yontularına,

4 *Şangô:* Yıldırım tanrısı, en güçlü ilâhlardan biri.

5 *Oşum:* Aşk, güzellik ve tatlı sular tanrıçası.

6 *Yemanjá:* Denizkızı biçiminde betimlenen deniz tanrıçası.

caboclo[7] resimlerine, Yolgösterici'ye, Üçyıldızlar'a, Yedikılıçlar'a, şimşekler çaktıran kılıçlara dönüşürdü. Güçlüydü Agnaldo'nun eli: Chagas'ın hastalığına (o zamanlar bu hastalığın adı yoktu, yalnızca ağır ve kesin ölümdü) tutsak düştüğünde, yüreği zaten yanık olduğundan, yorgunluk bilmez elleri orişâ'lar,[8] caboclo'lar yaratırdı ve bu eller, ölüme bu denli yakın olan Agnaldo onlara ölümsüzlük soluğu veriyormuşçasına, kimsenin ne olduğunu anlayamadığı bir gize sahiptiler. Bunlar kaygı verici kişiliklerdi, hem efsane kişilerini hem de tanınan kişileri anımsatırlardı. Günlerden bir gün Maragogipe'li bir büyük rahip ona dev gibi bir Oşossi[9] ısmarlamış ve bunun için bir ekmekağacı gövdesi getirmişti; gövdeyi taşımak için altı adam gerekmişti. Hastalığı belli olan, tükenmiş Agnoldo, ağacı görünce gülümsemişti; böylesi bir gövdeyle çalışmak hoşuna gidecekti. Gövdenin üzerine dev gibi bir kutsal varlık oymuştu. Oşossi, büyük avcı; ama oklu yaylı değil, karabinalı. Bu, daha önce görülmemiş bir Oşossi'ydi kuşkusuz, bu Ketu kralıydı, ormanın sahibiydi ama sertão[10] eşkiyası Lucas da Feira'yı, cangaceiro[11] Besouro Cordão de Ouro'yu andırıyordu:

Besouro ölümünden önce
Ağzını açtı ve dedi ki
Oğlum yenilme
Baban hiç yenilmedi

Agnaldo, Oşossi'yi böyle görmüş, böyle yapmıştı; meşin şapkalı, bıçaklı, karabinalı ve şapkasının arka yüzünde cangeceiro yıldızı. Babalorişá,[12] bu Oşossi'yi, dinle ilgisi olmayan bu betimi istememişti; Oşossi, aylarca atölyeyi korumuştu, ta ki, bir gün bir Fransız yolcu oradan geçerken onu görüp iyi bir bedel verene dek.

---

7 *Caboclo:* Kızılderili ve beyaz melezi, köylü. Bazı *candomblé* mezheplerinde yerli tanrı.
8 *Orişá: Candomblé* dininde tapınılan aziz ya da ruh.
9 *Oşossi:* Avcıların, bir yay ve oklarla temsil edilen büyük ruhu.
10 *Sertão:* Brezilya'nın kuzeydoğusunda kurak, yarı çöl bölge.
11 *Cangaceiro:* Brezilya'nın iç bölgesinde haydut.
12 *Babalorişá: Candomblé* rahibi.

Söylentiye bakılırsa Oşossi'nin sonu Paris'te bir müze olmuştu. Bu özgür toprakta çok şeyler anlatılırdı.

İriyarı, çabuk hastalanan, neredeyse beyaz denecek kadar açık tenli melez Mário Proença'nın elleri arasında metal tabakalar, çinkolar, bakırlar, Ogun'un[13] kılıçları, Yemanjá'nın yelpazeleri, Oşum'un süsleri, Oşalá'nın[14] sapı olurdu. Bakırdan yapılma büyük bir Yemanjá, "Suların Anasına" dükkâncığının tabelasıydı.

Pis, kaba saba, bodur, taksit taksit konuşan ve güçlü kişilikli Manu Usta, fırınının üzerinde Eşú'nun[15] üç dişli yabasını, Ogun'un çeşitli demirlerini, Oşossi'nin güçlü yayını, Oşumaré[16] yılanını döverdi. Orişhá'lar ve amblemleri ateşin ve Manú'nun güçlü elleri arasında şekillenirdi. Yontu, okuryazar olmayan bu ellerden doğmuştu.

Carmo Kapıları'na yerleşmiş Didi Usta, incileri, hasırları, at kuyruklarını, derileri işlerdi; Omolu[17] simgeleri olan ebiri,[18] adê,[19] erueşin,[20] erukee,[21] şaşara'lar[22] yaratır, tekrar tekrar yaratırdı. Komşusu Deodoro'ydu, Deodoro sesli sesli gülen bir melezdi, her tip davulda ve her ulusun davulunda, Nagô ve Gege, Angola ve Kongo davullarında ve İjeşa ulusunun ilú denen küçük davulunda uzmandı. Agbe'ler ve şere'ler –çanlar ve ziller– de yapardı ama yine de en güzel agogô'lar[23] Manu'nunkilerdi.

Liceu Sokağı'nda, neşeli ve samimi gevezeliklere açık kapıda, alçıdan melekler yapan Miguel, melekleri, baş melekleri ve azizleri işler, onlara biçim verirdi. Kilisede yakarılan Katolik azizleri, Meryem Ana'yı ve Lizbonlu Aziz Antônio'yu, Cebrail'i ve çocuk İsa'yı

13 *Ogun:* Metallerin ve savaşların azizi ya da ruhu.
14 *Oşalá:* Gökyüzü *orişá*sı, *orişá*ların en büyüğü, elinde ok ve üç dişli yabası olan şeytan yavrusu olarak resmedilir.
15 *Eşú:* İşlevi pek belli olmayan *candomblé* ruhu.
16 *Oşumaré:* Yılan biçiminde resmedilen gökkuşağı *orişá*sı.
17 *Omolü:* Hastalıklar ruhu.
18 *Ebiri:* Afrika su tanrısı Nana'nın simgesi.
19 *Ade:* Afrika tanrısı Dada'nın simgesi.
20 *Eruesin:* Fırtına tanrıçası Yansan'ın kırbaç biçiminde simgesi.
21 *Erukere:* Oşossi'nin yelpaze biçiminde simgesi.
22 *Şaşará:* Omolü'nun simgesi.
23 *Agogô:* Bir sopayla çalınan çift çan.

Agnaldo ustanın orişá'larına bu denli yaklaştıran akrabalık neydi acaba? Vatikan'ın bu seçkinleri ve önemli insanlarıyla bu terreiro[24] köylüleri arasında ortak bir çizgi, kan karışımı vardı. Agnaldo'nun Oşossi'si Sertão'nun yasa kaçkınıydı. Miguel'in São Jorge'si de ondan farklı mı olacaktı? São Jorge'nin kasketi daha çok deri şapkayı andırıyordu; ejderha da timsahı ve iblisi tutuyordu.

Miguel, ara sıra, boş zamanında, yüreği çılgıncasına çarptığında, zevk için, tüm cinsel çekiciliğini ortaya çıkaran çıplak bir zenci kadının yontusunu yapar ve onu bir arkadaşına armağan ederdi. Yontulardan biri zenci Dorotéia'yı tıpatıp andırıyordu: dik göğüsler, ateşli kaba etler, çiçek açmış karın ve tombul ayaklar, Başmelek'ten başka kime uygun düşerdi? Ama Rosa de Oşalá'yı yapamamıştı, söylediğine bakılırsa "gizini öğrenmeyi" başaramamıştı.

Kuyumcular soylu madenleri işlerlerdi; gümüş ve bakır, meyve, balık, kutsal incir, salkım küpe şekillerinde yalın bir güzellikle bezenirlerdi. Katedralde ve Kunduracı Yokuşu'nda altına bir dokunurlardı, bir de bakardınız ki kolye, bilezik olmuş. En ünlü kuyumcu Lúcio Reis'ti; usta bir Portekizli olan babası ona sanatı öğretmiş, ama kaju fıstığı, ananas, pitanga, kozalak ve her boydaki incir telkarilerinde özgür bırakmıştı. Lúcio Reis'e, yaratma yeteneği, küpeler, broşlar, yüzükler yaratmış olan annesi, zenci Predileta'dan kalmıştı; günümüzde bunlar, antikacıların ellerinde birer servet değerindedir.

Ot sergilerinde, kola cevizlerinin –obi ve orobô'lar–, büyülü ve kutsal tohumların tıbbi değeri vardır. Gürültücü, ağzı bozuk, içince kabalaşan Dona Adelaide Tostes her çalıyı ve otu, büyülü etkisini ve kötülüğünü bilir ve kökleri, ağaç kabuklarını, bitkileri, yaprakları, bunların iyileştirici özelliklerini tanırdı: karaciğer için biberiye, sinirleri yatıştırmak için ebegümeci, ağız içinin yapış yapış olmasına karşı yaban karanfili, böbrekler için ayrıkotu, erkekliği ve cesareti arttırmak için keçisakalı. Dona Filomena ise bir başka seçkin kişiydi: Rica edilip, bedeli ödenirse, alıcının gövdesini kem göze kapatıp dua eder, süreğen nezleyi, göğüs ağrısını, adaçayı suyu, bal, süt limon ve bilmemneyle kökten geçirirdi. Ne denli inatçı olursa

24 *Terreiro: Candomblé*'yi ve ona ayrılan binayı belirtmek için başka bir deyim.

olsun, direnecek ve süreğenleşecek öksürük yoktu. Bir doktor, ondan, kanı temizlemek için formül öğrenmiş, São Paulo'ya yerleşmiş ve frengiyi geçirerek zengin olmuştu.

Tabuão Yokuşu 60 numaradaki Mucizeler Dükkânı'na bu halk üniversitesinin rektörlüğü yerleşmişti. Orada Lídio Corró eşsiz güzellikler oyar, büyülü gölgeleri canlandırır, aşınmış bir gravürü tahta üzerine kakardı; orada, üstat Pedro Archanjo bulunmaktaydı, belki de rektör oydu, kim bilir? Alabildiğine yoksul ve ilkel bir atölyede kaprisli bir basım makinesinin ve eskimiş yazı karakterlerinin üzerine eğilmişler, Bahialıların yaşam biçimini anlatan bir kitabı hazırlayıp basıyorlardı.

Orada, çok yakında, İsa Terreirosu'nda Tıp Fakültesi dikilmekteydi; orada da, aynı şekilde hastalara bakım, hastalıkları iyileştirme öğretilmekteydi. Derslerin dışında, retorikten soneye ve kuşkulu teorilere dek bilgiler de verilmekteydi.

TOPLUMBİLİMLER LİSANSLI OZAN FAUSTO PENA'NIN ARAŞTIRMAYLA GÖREVLENDİRİLMESİ VE BUNU BAŞARIYLA SONUÇLANDIRMASI

Bu sayfadan sonra okurlar, Pedro Archanjo'nun yaşamına ve yapıtlarına ilişkin araştırmamın sonucunu bulacaklar. Bu görevi bana veren büyük insan James D. Levenson'du, üstelik görevin karşılığı da dolar olarak ödendi.

Ama daha önce bazı açıklamalar yapmam gerekiyor, çünkü saçma da olsa bu işin baştan sona inanılmaz çelişkiler içinde olduğu görülüyor. Notlarımı yeniden gözden geçirirken, onlarda ortaya çıkan gerçekliği yadsıyamam: İster inanın ister inanmayın, hatırı sayılır çabalarıma rağmen, her şey karanlık ve karışık; birçok yönden anlaşılmaz olanlar ve gerçeğe uygun görünmeyenler sürüp gidiyor.

Kuşkulardan ve belirsizliklerden, yalanlardan ve yanlışlardan sözederken salt Bahialı üstadın yaşamından değil, uzak geçmişin olaylarından, Levenson'un büyük coşku yaratan konuşması da içinde olmak üzere bugün olup bitenlere dek, Archanjo'nun ellinci doğum günündeki masallara yaraşan eğlence şöleninden, yüzüncü yılını anma töreninin görkemli kapanış akşamına varıncaya dek, tüm karmaşık olaylardan sözediyorum. Kolombiyalı bilgin, Pedro Archanjo'nun yaşamını yeniden canlandırmayı o denli gerekli görmüyordu; onun ilgisi anket ve araştırma yöntemleriyle bu kadar canlı ve özgün yapıtı ortaya çıkaran, çıkarabilen çalışma koşullarıyla sınırlanıyordu.

Archanjo'nun yaşamıyla ilgili birçok ayrıntının, hatta belki de önemli sayılabilecek temel olguların gözümden kaçtığı da oldu. Ya sık sık boşluğa, zaman ve mekân içinde bir çukura düşüyordum ya da kendimi açıklanması güç olaylar, değişik yorumlar, ipe sapa gelmez açıklamalar, derlenmiş belgelerde tam bir karışıklık karşısında buluyordum. Örneğin, zenci Rosa de Oxalá'nın, Mali kökenli melez Risoleta'yla aynı kişi olup olmadığını ya da ünlü Dorotéia'nın şeytanla işbirliği edip etmediğini öğrenmeyi hiçbir zaman başaramadım. Bazı kişiler onu Muritiba'dan gelmiş Rosenda Batista dos Reis'le bir tutarken, diğerleri onun efsanesini üstat Archanjo'nun tatlı dilli anlatısındaki "tüm meleklerden daha güzel" dilber Sabina dos Anjos'a dayıyorlardı. Sonuçta bunlar tek bir kadın mıydı, yoksa değişik kişiler miydi? Öğrenmekten vazgeçtim, zaten kimsenin de bildiğini sanmıyorum.

Anlatılanlar öylesine karışık ve tanıklıklar öylesine tutarsızdı ki ya yorgun ya da sinir içinde olduğumdan bazı varsayımları aydınlığa çıkarmayı, ayrıntıları –belki de belirleyici olanlardı kim bilir– açıklığa kavuşturmayı bir yana bıraktığımı itiraf ediyorum. Bu insanların ayakları yere basmıyormuşçasına, merhumu, etten kemikten bir varlık değil, –atfettikleri hünerlere bakılırsa– gerçek bir kahraman alayı ve büyücü olarak görüyorlardı; mutlak bir kesinlikten ve tutarlıktan yoksun her şey "belki"lerle, "olasıdır"larla, "öyle değilse böyledir"lerle özetleniyordu. Tanık olunanla uydurulan, gerçekle gerçekdışı arasındaki sınırı hiçbir zaman çizemedim.

Archanjo'nun kitaplarına gelince, onları baştan sona okudum; zaten kolay işti – dört kitapçıktan fazla değildi ve en kapsamlısı da iki yüz sayfayı bulmuyordu. (São Paulo'lu bir yayımcı kitaplardan üçünü tek ciltte toplamış, daha geniş bir kitle kazandıracak mutfak sanatı kitabının özel yapısını göz önüne alarak onu bir yana bırakmıştı.) Archanjo'nun günümüzde her türlü tartışma ve ihtiyatın üzerindeki yapıtı hakkında fikir ileri sürmeyeceğim; Levenson'un kesin kutsamasından ve birçok dildeki çevirilerinin başarısından sonra kimse onu eleştirmeyi göze almaz. Gazetelerin aldığı telgraflardan, "Archanjo, *Pravda*'nın övgüleriyle Moskova'da yayımlandı," diye daha dün okudum.

Ayrıca koro halinde çıkan övgülere ben de katılabilirim. Pedro Archanjo'nun anlatımının hoşuma gittiğini de söylemeliyim: Onun aktardığı bir sürü olay bugün bile yaşamımızın bir bölümünü, kentimizin güncel gerçeğini oluşturmaktadır. Sonuncusundan bir önceki kitabı, (ölmeden önce yeni bir yapıt hazırladığını da belirtelim) en fazla hınç duyulan, hakkında ziyadesiyle şamata koparılan kitabı beni çok, hem de pek çok eğlendirmişti. Artık, soylulukla-rıyla, soy ağaçlarıyla, armalarıyla, soylu atalarıyla ya da başka ap-tallıklarla böbürlenen kişilerle karşılaştığımda, onlara soyadlarını soruyorum sonra da Archanjo'nun doğruluğa âşık, o denli dürüst, o denli titiz yapıtında hazırladığı listeye bakıyorum.

Kuzey Amerikalı bilginle nasıl ilişki kurduğumu ve nasıl onun tarafından seçilerek onurlandırıldığımı anlatmak kalıyor geriye. James D. Levenson adı her türlü yorumdan ya da tanıtmadan bağı-şıktır; bu zor görevi bana vermesi beni onurlandırıyor ve kendimi ona karşı yürekten borçlu hissediyorum. Onunla olan kısa ilişki-lerimizden –bu ilişkilerin öteki yüzüne karşın– hoş anılar saklıyo-rum. Yalındı, neşeliydi, dosttu, yakışıklıydı; can sıkıcı, yaşlı, şıma-rık, karikatürlere konu olan bilginlerin tam karşıtıydı.

Fırsat çıkmışken, Kolombiyalı ünlü profesörle olan işbirliğimin bir başka yanını, işbirliğimin beş para etmez, kıskanç ve ezik insan-ların aşağılık dedikodularıyla sefilce sömürülen yanını da vurgu-layayım. Bu insanlar özel hayatıma burunlarını sokmakla, içinde yaşamaktan pek zevk aldıkları çamura Ana Mercedes'in de adını bulamakla yetinmeyip, kendimi ve Archanjo'nun anısını bir avuç dolar karşılığında Amerikan emperyalizmine sattığımı ileri sürerek sol kanatla da aramı bozmaya çalıştılar.

Sorarım size, Levenson'la Dışişleri Bakanlığı ya da Pentagon arasında nasıl bir ilişki olabilirdi? Levenson'un konumu, gericiler ve tutucular tarafından ortodoksça değerlendirilmekle birlikte, tam tersine, adı ilerici hareketlerle, savaşa karşı gösterilerle birlikte anılıyordu. Toplum ve insan bilimlerinin gelişmesine katkısından dolayı Nobel ödülünü aldığında, Avrupa basını doğrudan doğruya onun gençliğini –kırk yaşına yeni basmıştı– ve bazı askeri çevrele-rde hakkında kuşku uyanmasına neden olan siyasal bağımsızlığını

övmüştü. Aslında Levenson'un yapıtı –bazı kişilerin "haksız ve kokuşmuş dünyaya karşı dramatik protesto haykırışı" olarak nitelendirdiği azgelişmiş ve ilkel halkların yaşamının geniş panoraması– ortadadır, herkesin anlayabileceği biçimdedir.

Archanjo'nun kitaplarının Amerika Birleşik Devletleri'nde kamuya tanıtılmasında hiçbir yardımım dokunmadı, ama bu tanınmayı da ilerici düşüncenin bir zaferi olarak değerlendiriyorum, çünkü Bahialı'mız özgür, ideolojiden yoksun bir insandı, doğru, ama halk için kimseninkiyle karşılaştırılamayacak bir coşkuyla donanmıştı, ırkçılığa, önyargılara, yoksulluğa ve acıya karşı savaşımda bayraktardı.

Levenson'a, o dönemde yerel bir sabah gazetesinin yazarı ve genç şiirin otantik değeri, bugün ise kendini tümüyle Brezilya halk müziğine adamış olan ve kentimizde kısa bir süre kalacak bilginin güvenliğini sağlamakla görevli Ana Mercedes aracılığıyla ulaştım. Ana Mercedes, müdürünün verdiği görevi öylesine iyi yerine getirdi ki, çok geçmeden Amerikalı'dan ayrılmaz oldu, gece gündüz ona eşlik etti, onun rehberi oldu. Levenson'un beni yeğlemesinde kuşkusuz önerisinin etkisi oldu, ama söylemek gerekirse, bazı aşağılık insanların onun ve benim hakkımda söyledikleri çok ilgisiz, inanılmaz bir alçaklıktı; Levenson'un, beni görevlendirmeden önce yeteneklerimi değerlendirme fırsatı olmuştu.

Üçümüz Alaketu Terreirosu'nda bir Yansan[1] bayramına gitmiştik; orada uzmanlık bilgimi, kültürümü sergileyebilmiş, bilgilerimi ve değerimi gösterebilmiştim. Portekizce ve İspanyolca karışımına, Ana'nın benimkinden daha zayıf olan İngilizcesine kendi zayıf İngilizcemi de ekleyerek ona çeşitli törenleri anlatmış, *orişa*ların adlarını, hareketlerin, mimik ve tavırların anlamlarını açıklamış, danslardan ve ezgilerden, giysilerin renklerinden ve daha bir alay konudan sözetmiştim –formda olduğum zaman derya gibiyimdir– bilmediğimi uyduruyordum, çünkü söz verilen dolarları, devalüe edilmiş *kruzeiroları*[2] değil, dolarları elden kaçıracak halde değilim;

1 *Yansan:* Rüzgâr, fırtına ve çağlayanlar tanrıçası. Şangô'nun karısı.

2 *Kruzeiro:* Brezilya parası.

bu dolarların bir kısmı –kısa süre sonra istemeye istemeye tatil yaptığım– otelin lobisinde ödendi.

Başka anlatacağım bir şey yok, söyleyeceklerimin tümü söylenmiştir. Yalnız, Büyük Levenson'un bu çalışmayı, çalışmamı değerlendirmediğini tam bir iç sıkıntısıyla ekleyeceğim. Anlaşmamıza uygun olarak çalışmamı bitirir bitirmez daktilo edilmiş bir kopyasını gönderdim; buna, bulma ve alıkoyabilme olanağı edindiğim iki belgesel fotoğraftan yalnızca birini ekledim: Solmuş resimde esmer, genç, sağlam yapılı, koyu renk takım elbise giymiş bir melez görülüyordu. Bu melez Archanjo'ydu, Bahia tıp fakültesine odacı olarak atanmıştı. Artık yaşlanmış ve bir kenarda unutulmuş, bitmiş tükenmiş bir insan olan, curcunalı bir eğlentide kadeh kaldıran, ne idüğü belirsiz kadınlarla bir arada görünen üstat Pedro'yu gösteren öteki fotoğrafı göndermemeyi yeğledim.

On beş gün sonra, gönderdiklerimi almış olan Levenson'un sekreterinin imzaladığı bir mektup ve daha önce söz verilmiş ikinci yarının yanısıra araştırma sırasında yapmış olduğum ya da yapmış olabileceğim harcamaları kapsayan, dolarla ödenecek çeki aldım. Tek kuruşunu tartışmadan ödemeyi yapıyorlardı; gerekçelerimde o denli alçakgönüllü olmasaydım ve harcamaları belirttiğim listede o denli çekingen davranmasaydım, kuşkusuz daha fazlasını da ödeyeceklerdi.

Levenson, çağımızın en büyük adlarının da işbirliği yaptığı, Afrika, Asya ve Latin Amerika halklarının yaşantısını anlatan iki ciltlik anıtsal ansiklopedisinde *(Encyclopedia of life in the Tropical and Underdeveloped Countries)*[3] Pedro Archanjo'nun yapıtının büyük bir bölümünün İngilizce çevirisini yayımladığı zaman, gönderilen tüm belgeler arasında fotoğraftan başkasını kullanmadı. Giriş sayfalarında Bahialı'nın kitaplarını incelemekle hemen hemen hiç uğraşmadı; yaşamına referanslar da pek azdı. Yine de, bunlar incelememe en ufak bir göz atmadığını kanıtlamak için yeterliydi. Onun önsözünde Archanjo, Tıp Fakültesinin değerli üyesi, profesör (*"distinguished Professor, member of the Teachers' council"*) olarak

3 Tropikal ve Azgelişmiş Ülkeler Ansiklopedisi.

yükselmiş, araştırmalarını bu sıfatla yürütmüş ve kitaplarını bastırmıştı; hayal edebiliyor musunuz! Bu saçmalıkları Levenson'a kim söyledi bilmiyorum ama, en azından benim kâğıtlarımı şöyle bir karıştırsaydı, bu denli büyük bir yanlışa düşmezdi – odacılıktan profesörlüğe, ah! zavallı Archanjo, bu da mı gelecekti başına!

James D. Levenson'un sayfalarında adım bir kez bile geçmedi, çalışmama en ufak bir referans gösterilmedi. Bu koşullar altında da, bu sayfaları tartışmasız yayınlamayı kabul eden, Ajuda Sokağı'nın paralı kitabevi sahibi ve yayıncı Bay Dmeval Chaves'in teklifini kabul etmekte kendimi son derece özgür saydım. Tek bir koşul ileri sürdüm; düzenli bir anlaşma yapılmasını istedim, çünkü söylendiğine göre, o denli zengin ve tuzu kuru Bay Chaves, sıra yazar haklarını ödemeye gelince, bu yörede var olan geleneği izleyerek, insanı yalvartıyormuş –geçmişte de bizim Archanjo, daha ileride görüleceği gibi, Katedral Alanı civarında bulunan, aynı şekilde kitabevi ve yayınevi sahibi olan Bonfanti adlı birinin kurbanı olmuştu.

KUZEY AMERİKALI BİLGİN JAMES D. LEVENSON'UN BREZİLYA'YA GELİŞİ, İŞE KARIŞMASI VE SONUÇLARI

1.

Bu bir ziynet! Aman Tanrım! Gerçek bir ziynet! diye haykıran tropik iklimin uzun boylu palmiyesi Ana Mercedes, bir adım atarak kocaman otelin geniş salonunda basın toplantısı için James D. Levenson'u bekleyen gazeteci, profesör, öğrenci, züppe, yazar, boştagezenler yığınından ayrıldı.

Genç adamı karşılamak ve selamlamak için tüm kent tarafından görevlendirilmişçesine gülümseyen *Diário da Manhã*'nın genç röportaj muhabiri kıvırtarak, radyo istasyonlarının mikrofonlarını, televizyon kameralarını, projektörleri, fotoğrafçıları, sinemacıları, birbirine dolanmış elektrik kablolarını geride bıraktı.

Bir karnaval gösterisindeki bayraktar uyumu ve samba ritmi içindeki bu göğüslerin ve kalçaların dalgalanması karşısında "kıvırtmak" basit ve yanlış bir deyimdi, kaba bir sıfattı. Sütun gibi esmer baldırlarını ortaya döken mini eteğiyle çok seksi, aydınlık bakışlarıyla, hafifçe gülümsemeyle aralanmış kalın dudaklı ağzıyla, doymak bilmez görünen dişleriyle, açıkta duran göbeğiyle göz kamaştırıcıydı. Hayır, kıvırtmıyordu; o dansın ta kendisiydi; davet ediyor ve söz veriyordu.

Amerikalı asansörden çıkmış salona bakmak ve kendine bakılmasını sağlamak için durmuştu: Bir doksan boy, sporcuları andıran

bir beden, aktör tavrı, sarı saçlar, gök mavisi gözler, pipo; onun kırk beş yıllık yaşamı olduğunu kim söylerdi! Orada bulunan kadın kalabalığının sorumluluğu Rio ve São Paulo dergilerinde tam sayfa çıkan fotoğraflarına aitti, ama tüm kadınlar onu hemen farketmişlerdi: Etten kemikten model, resimlerin kat kat üstündeydi. Ne erkek!

Kadınlardan biri, göğsü kalkıp inerken, "Ar damarı çatlamış!" dedi; Ana Mercedes'ten sözediyordu.

Etkilenen bilgin genç kıza baktı; Ana Mercedes, göbeği açıkta, kararlı adımlarla kendisine doğru geliyordu. Bilgin, yürürken böyle bir dans edişi, bu denli esnek bir bedeni, suçsuzluk ve kurnazlık dolu böyle bir yüzü, bu kadar açık renk tenli zenci melezi hayatında görmemişti.

Ana Mercedes ilerleyip önünde durmuştu:

"*Hello boy!*"[1] Bunlar laf değil güvercin sesiydi. Genç kadının elini öpmek için ağzından pipoyu çıkartan Levenson, "*Hello,*" diye inledi.

Tüm kadınlar titrediler, iç çektiler; bozulmuşlardı, panik içindeydiler. Ah! şu Ana Mercedes, gerçekten küçük orospu, askıntı gazeteci, boktan bir şairdi; zaten onun dizelerini –şimdi boynuzlu– Fausto Pena'nın yazdığını bilmeyen mi vardı?

Kusursuz Silvinho, sütununda, "James D.'nin parlak basın toplantısında etnoloji tutkunu genç kızlar, sosyologları kıskandıran göz kamaştırıcı güzeller Bahialı kadınların çekiciliğini, kültürünü ve sınıfını *comme il faut*[2] temsil etmişlerdir," diye yazdı. Aslında bu kadınlardan bazıları güzellikten, şıklıktan, peruklarından ve yataktaki ustalıklarından başka şeylere de sahiptiler: Turizm Ofisi'nin ya da Tiyatro Okulu'nun himayesindeki "Folklorik Görenek ve Gelenekler", "Kentin gelenekleri, tarihi ve anıtları", "Somut şiir", "Din, seks ve psikanaliz" kurslarından diplomaları vardı. Ama ister diplomalı, ister amatör, ister kanı kaynayan ergen, ister üçüncü dördüncü estetik ameliyatının eşiğindeki aşağılanamayan saygın kadın olsun, tüm kadınlar dürüst yarışmalarının sonuna geldiklerini,

---

1 *Hello boy!:* Selam, çocuk.

2 *Comme il faut:* Gerektiği gibi.

kişisel çabanın işe yaramayacağını sezinliyorlardı; atak ve ahlaksız Ana Mercedes onları geride bırakmış ve erkek bilimi temsilcilerini sultası altına, tekeline, özel mülkiyetine almıştı. Ele geçiren, açgözlü –lirik ve zavallı Fausto Pena'nın dizelerindeki "açgözlü köpek, çiftleşme yıldızı"– onu kimseyle paylaşmayacaktı, bütün paylaşım umutları yitip gitmişti.

Columbia Üniversitesi profesörü, gazeteci şairle salonun ortasında kendisine ayrılmış koltuğa kadar elele yürüdü. Fotoğrafçıların flaşları patlıyordu, ışıklar çiçek saçıyordu – piyanonun kapağı açılıp bir düğün marşı çalsaydı, mini etekli ve mini bluzlu Ana Mercedes'le tropikal mavili James D. Levenson, evlenme yolunda yılın yeni evlileri olurdu. "Yeni evliler," diye fısıldadı Silvinho.

Bilgin yerine oturunca yalnızca elleri ayrıldı. Ama Ana, Levenson'un yanında, ayakta durarak nöbet tutuyordu; onu bu kuduruk kısrakların açgözlülüğüne teslim edecek, bırakacak kadar aklını yitirmemişti. Birbirinden daha verici bu çağıran dişilerin her birini tanıyordu. Salt onları aşağılamak için gülümsedi. Kendilerinden geçmiş fotoğrafçılar açı ve poz krizine yakalanmış, sandalyelere çıkıyorlar, masalara tırmanıyorlar, döşemede çömeliyorlardı. Turizm yüksek görevlisinin belli belirsiz işaretiyle garsonlar içecekleri getirdiler ve basın toplantısı başladı.

Jornal da Cidade gazetesinin yazarı ve edebiyat eleştirmeni olan, saygınlıktan, allamelikten, yeterlilikten ve övünçten şişmiş Júlio Marcos bardağındakini bitirip ayağa kalktı. Ortalığı sessizlik ve büyük beğeni dalgası kaplamıştı. Dişi kesimden biri derin bir iç çekti; yabancı ürün sarışın bilginin bulunmadığı yerde, kızılımsı, saldırgan Marcos çekici bir erkekti. *Jornal da Cidade* –ve daha üst düzeydeki aydınlar– adına temel ve tehlikeli ilk soruyu sordu:

"Ünlü profesörümüzün Marcuse'ün yapıtı ve etkinliği hakkındaki düşüncesini birkaç sözcükle öğrenmek isteyecektim. Marcuse'den sonra Marx, modası geçmiş bir antika gibi gelmiyor mu? Siz de öyle mi düşünüyorsunuz, yoksa değil mi?"

Bunları söyledikten sonra muzaffer bakışlarla boydan boya salona baktı; bu sırada Rektörlük tarafından görevlendirilmiş çevirmen –doğal olarak telaffuzu kusursuzdu– soruyu İngilizce yineli-

yordu; yüzünden iki, göğüslerinden bir estetik ameliyat geçirmiş, küçük kız tipinin zavallı karikatürü, kabına sığmaz Mariucha Palanga alçak, ama duyulabilir bir sesle alkışladı:

"Ne yetenek!"

James D. Levenson piposunun dumanını içine çekti, duygulu bir şekilde Ana Mercedes'in düşler çiçeği, giz uçurumu göbeğine baktı; sanatçılara ve bilginlere son derece yaraşan bir sertlikle, gırtlaktan bir İspanyolcayla yanıt verdi:

"Soru aptalca; basın toplantısı sınırları içinde Marksizmin güncelliğini tartışmak ya da Marcuse'ün yapıtı hakkında düşünce ileri sürmek için ya şaşkın ya da geri zekâlı olmak gerekir. Bu konuda konferans ya da kurs verecek zamanım olsaydı çok iyi olurdu, ama zamanım yok, ayrıca Bahia'ya Marcuse'den sözetmek için gelmedim. Derin ve yürekli fikirleri olan kusursuz bir insanın, bir insanlık yaratıcısının, yurttaşınız Pedro Archanjo'nun yaşadığı kenti tanımaya geldim. Bu nedenle, salt bu nedenle geldim Bahia'ya."

Piposundan bir duman daha çekti, orada bulunanlara gülümsedi; gevşemiş, dingin, sevimli *gringo*,[3] savının kefenine bürünmüş gazeteci Marcos'un cesediyle ilgilenmeyi bırakarak Ana Mercedes'i seyretmeye koyuldu; dağınık siyah saçlarından beyaza boyanmış ayak tırnaklarına varıncaya dek tepeden tırnağa inceden inceye incelediği Ana'yı ölçülerine ve zevkine gitgide daha uygun buluyordu. Archanjo kitaplarının birinde, "Kadınların, yalın halk kadınlarının güzelliği melez kente, ırklar arasındaki aşka, önyargısız aydınlık sabaha özgüdür," diye yazmıştı. Dünyanın merkezi olan bu kaymak gibi göbeğe bir kez daha gözlerini dikti ve Kuzey Amerikan üniversitesinin sert ve doğru İspanyolcasıyla:

"Pedro Archanjo'nun yapıtını neyle karşılaştıracağımı biliyor musunuz? Burada bulunan bu genç kızla. Bay Archanjo'nun bir sayfasını andırıyor, *igualzinha* (aynı)," dedi.

Nisan ayının o yumuşak öğleden sonrasında Pedro Archanjo'nun Bahia'da şanı işte böyle başlamıştı.

---

3 *Gringo:* Yabancı.

2.

Ün, halkın benimsemesi, alkışlar, bilgili kişilerin büyük beğenisi, şan, başarı –dünya listelerinde gösterilen adıyla, özgür, tanınmış, kaliteli kadınların isterik çığlıklarıyla, toplumsal başarı da buna katılıyordu; Pedro Archanjo tüm bunlara, hatta, sağken kendine iyi bir şölen çektiği, o denli zevk aldığı kadınlara bile ancak *müteveffa* iken sahip olmuştu.

Tanınmış bir gazetecinin, yıl sonunda kültürel olayların sırasıyla dökümünü yaparak yazdığı gibi, bu yıl "Pedro Archanjo'nun yılı" olmuştu. Gerçekten de hiçbir aydın kişi bu denli gürültüye neden olmamış, hiçbir yapıt, Pedro Archanjo'nun aceleyle basılmış dört ciltçiğine, bir alay ünlü yapıt arasında salt okurlarca değil uzmanlarca da unutulmuş ya da bilinmemiş –daha ileride sözünü edeceğimiz saygın kişiler ve her zaman alışılagelmişin dışında kalanlar hariç– kitapçıklara gösterilen övgüyü kazanamamıştı.

Olaylar, *Encyclopedia Britannica'ya* göre "çağımızın beş dehasından biri", filozof, matematikçi, sosyolog, antropolog, etnolog ve daha bir sürü şey, Columbia Üniversitesi Profesörü, Nobel Bilim ödülü sahibi, bunlar yetmiyormuş gibi bir de Kuzey Amerikalı olan ünlü James D. Levenson'un Brezilya'ya gelmesiyle başlamıştı. Polemikçi ve gözüpek biri olan Levenson, kuramlarıyla çağdaş bilimde devrim yapmıştı; insanlığın gelişmesini beklenmedik açılardan inceleyip anlatarak, yeni ve gözüpek sonuçlara, tezlerde ve kavramlarda yeni çözümlere ulaşmıştı. Tutuculara göre tehlikeli bir sapkın, öğrencilerine ve yandaşlarına göre tanrı, gazetecilere göre Tanrı'nın lütfuydu, çünkü James D. Levenson ne sözlerini ne de düşüncelerini sakınıyordu.

Brezilya Üniversitesi'nin çağrısı üzerine Edebiyat Fakültesi'nde beş konferans vermek üzere Rio de Janeiro'ya gelmişti. Bilindiği gibi bu olay büyük yankı yaratmıştı; birinci oturum için Fakülte'nin konferans salonu düşünülmüş, ama oturumun ivedilikle Rektörlüğün büyük dinleme salonuna aktarılması gerekmişti, yine de dinleyiciler koridorlarda ve merdivende durmak zorunda kalmışlardı. Gazetelerin, dergilerin, röportaj muhabirlerinin ve fotoğrafçıların işi işti: Levenson yalnızca dahi değil, aynı zamanda da fotojenikti.

Ateşli, zaman zaman da acı tartışmalara ve sorulara yol açan konferanslar, yerlerini, bilginin lehinde ve diktatöre karşı şiddetli öğrenci gösterilerine bırakmıştı. Öğrenciler ayakta, kendilerinden geçmişcesine uzun uzun alkışlamışlardı. Levenson'un bazı sözleri halk tarafından özellikle benimsendi ve ülkeyi bir uçtan ötekine dolaştı: "On yıllık bitmez tükenmez konferanslar bir günlük savaştan daha değerlidir ve daha ucuza malolur"; "Tutukevleri ve polisler her düzende aynıdır ve hiçbir ayrım olmaksızın, hepsi aynı derecede iğrençtir"; "Ancak üniformalar müze eşyası oldukları zaman dünya gerçekten uygarlaşmış olacaktır."

Fotoğrafçılarla ve ünlülerle çevresi kuşatılan Levenson, ufacık bir mayo giyerek, tüm sabahlarını plaja ayırıyordu.

Akademilerin, enstitülerin, loncaların, kültür çevrelerinin, profesörlerin çağrılarını sürekli geri çevirmişti, New York'ta bunlardan fazlasıyla vardı; bunlara doymuştu, ama bu Brezilya güneşini bir daha ne zaman bulabilirdi? Kadınlar en beğendiği spor olmasına karşın, plajda futbol bile oynadı; kaleye şut atarken fotoğrafları çekildi. Plajlarda ve gece kulüplerinde muhteşem ulusal numunelerle yakınlıklar kurdu.

Yakın bir zamanda eşinden ayrılmış olduğundan sosyete muhabirleri ona serüvenler ve nişanlılar yakıştırmak için her zamankinden daha çok çaba gösterdiler. Skandallarda uzman olan saplantılı, çok çirkin bir kadın, yüksek sosyeteden bir ailenin yıkılacağını öngördüyse de yanıldı: Şanlı şerefli koca, ortalığı fetheden bilginin yakın dostu oldu. "Dün, Copa'nın terasında, Cannes'dan bir bikini giymiş Katy Siqueira Prado, eşi Baby ile ayrılmaz dost olan büyük James D. Levenson'u sevecenlikle seyrediyordu," diyerek böbürlenen Zul bu savı çürütmüştü. Yüksek tirajlı bir dergi o hafta çıkan sayının kapağına, çok yetenekli oyuncu Nádia Silvia'nın, satışı artıran boy resmi yanında Bay Nobel'in atletik resmini de basmıştı. Levenson kendini göstermek için, şimdiye dek sinemanın ya da sahnenin anlaşılmaz bir nedenle sağlamadığı fırsattan başkasını beklemiyordu ve röportaj muhabiri tarafından soru yağmuruna tutulan Nadia ise defalarca gülümsemesine karşın hiç sır vermemiş, ama hoşlanmayı ve sahiplenmeyi de yadsımamıştı. Ciddi bir

gazete, "Levenson, dayanılmaz Nadia Silvia uğruna aklı başından giden altıncı ünlüdür," diye yazıyor ve daha önceki beş kişinin adını veriyordu: John Kennedy, Richard Burton, Ağa Han, İsviçreli bir bankacı ve bir İngiliz Lordu, bir de soylu, milyoner ve sevici İtalyan kontesi vardı.

Gisa'nın "Akşam dedikoduları"nda "Dâhi Levenson, dün yine çekici Helena von Kloster'le sarmaş dolaş, *Bateau*'nun pistindeydi," diye yazıyordu; Robert-Sabad on sekiz gazetede ve bilmemkaç TV kanalında, "Levenson sambayı öğrendi, artık başka dansı gözü görmüyor," diye açıklarken, yatakta ve masada eşsiz, görkemli ağırlayıcı Branquinha Val Burnier'nin sözcükleriyle halka ilim irfan veriyordu. "James, Bay Nobel Ödülü olmasaydı, yaşamını profesyonel dansör olarak kazanabilirdi." Gazetelerle dergiler zincirden boşanmışçasına, bilgini kullanıyorlardı.

Ne ki, Bahia'ya giderken, havaalanında, Pedro Archanjo'yla ilgili saatli bomba sayılabilecek sözlerinden daha sansasyonel bir olay yoktu. Aslında, New York'tan geldiğinde, basınla ilk karşılaşmasında, Bahialı'yla ilgili olarak kısaca, üstü örtülü konuşmuş, onun adını vermişti: "Pedro Archanjo'nun ülkesindeyim, mutluyum." Röportaj muhabirleriyse ya anlamadıklarından ya da önemsemediklerinden olacak, bu sözleri kaydetmemişlerdi. Ama Bahia'ya giderken iş değişmişti, çünkü bütün hesapları altüst eden Bay Nobel Ödülü, Brezilya'da geçireceği kısa iki günü Salvador'a gitmek, "şiir ve bilim dolu göz kamaştırıcı Pedro Archanjo'nun, Brezilya kültürüne bu denli katkıda bulunmuş bu yazarın inceleme öğesi olan kenti ve halkı tanımak" için ayıracağını bildirmişti.

Kimsenin adını duymadığı şu Pedro Archanjo kimin nesiydi, diye sorup duruyordu şaşkına dönmüş gazeteciler. Biri, bir kaynakça bulmak umuduyla, Levenson'un bu Brezilyalı yazarı nasıl tanıdığını öğrenmek istedi. "Kitaplarını okuyarak," diye yanıtladı bilgin, "kitapları bir derya."

Soru çok zeki birinden, bir sabah gazetesinin "bilim, sanat ve edebiyat" köşe yazarı, bilgi küpü olduğu kadar da anasının gözü Ápio Correia'dan gelmişti.

Ápio Correia blöfünü sürdürdü ve Archanjo'nun kitaplarının İngilizceye çevrildiğini bilmediğini söyledi.

"Onları İngilizceden değil, Portekizceden okudum," diyen korkunç Amerikalı, dilimizi çok az bilmesine karşın İspanyolcaya, özellikle Latinceye egemenliği sayesinde bu işi başarabildiğini, "Bu iş benim için zor olmadı," diyerek belirtmişti. Archanjo'nun kitaplarını, daha önce, tropikal bölge halklarının yaşantısı üzerine araştırmalar yaparken Columbia Üniversitesi'nde bulduğunu sözlerine ekledi. "Büyük yurttaşınızın yapıtı"nı çevirtmek ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlatmak isteğindeydi.

Devlet Kütüphanesi'ne götürecek bir taksi aramaya giden Ápio Correia, kendi kendine, "Hızlı davranmalıyım," diyordu.

Gazeteciler Profesör Ramos'u keşfedip bulana dek delicesine bir koşu tutturulmuştu. Profesör Ramos birçok konuda değerli, özellikle o gün çok daha değerli biriydi, çünkü şu ünlü Archanjo'nun yapıtının değerini defalarca doğrulamış ve göklere çıkarmıştı; ne yazık ki yazıları hasıraltı edilmiş, kimse tarafından okunmamıştı.

"Yıllar boyu," diye anlatıyordu, yayımcıdan yayımcıya giderek, kapı kapı dolaşıp yalvararak, "Archanjo'nun kitaplarının yeniden basımını önerdim. Önsözler, açıklamalar, notlar yazdım; hiçbir yayıncı ilgilenmedi. Felsefe Fakültesi Dekanı, Profesör Viana'ya başvurarak kitapların yayınlanmasını onun aracılığıyla Üniversitenin destekleyip desteklemeyeceğini öğrenmek istedim. Bana verdiği yanıtta, 'Sarhoş ve bozguncu bir zencinin zırvalıklarıyla zamanımı yitirdiğimi,' söyledi. Belki, Levenson'un, hakettiği değeri verdiği şu sıralarda, Archanjo'nun yapıtının büyüklüğünü anlamış olurlar. Aslında, yeri gelmişken söyleyeyim, Levenson'un yapıtı da aynı şekilde, Brezilya'da iyi tanınmamaktadır ve onu o denli övenler, pohpohlayanlar, onun temel kitaplarını bile okumamışlar, düşüncesinin özünden hiçbir şey anlamamışlardır, bunlar şarlatandır."

Görüldüğü gibi Profesör Ramos'un açıklaması biraz acıydı, ama kabul edelim ki onun da acı duyması için kendine göre nedenleri vardı: Zavallı Archanjo'ya cennette bir yer ayırabilmek için savaşım verirken hiçbir sonuca ulaşamadan, yayıncıların karşı çıkmala-

rını, İspiyoncu Viana'nın saçmalıklarını ve tehditlerini dinlemekle yıllar geçirirken, bir yabancı tek bir görüşmeyle tüm basını ve aydın sürüsünü yerinden oynatmıştı – ideoloji ayrımı olmaksızın her eğilimden ve her akımdan aydınlar, asık suratlılar, güler yüzlüler, kitapları didik didik ediyorlar, tanınmamış Bahialı'nın kokusunu almaya çalışıyorlardı, çünkü Pedro Archanjo moda olmuştu; onun yapıtlarını bilmeyenler, ondan alıntı yapmayanlar kendilerini çağdaş düşünceye ve akıma ayak uydurmuş olarak göremezlerdi.

Üç hafta sonra, Ápio Correia'nın "Etnolojinin ozanı Pedro Archanjo" yazısı gerçekten coşku uyandırıcıydı. Yazıda, bilgin Levenson'la bilgili Correia'nın yaptığı ve her birinin Archanjo'nun yapıtı hakkında derin bilgisi olduğunu kanıtlayan konuşmanın ilginç ve parlak bir çevirisi bulunuyordu. Her ne kadar eleştirmenin bilgisi daha eski ve daha genişse de, bir Brezilyalı olduğundan bu doğaldı.

3.

Archanjo'nun yurdu, incelemelerinin konusu ve çerçevesi, araştırmalarının kaynağı, yapıtının nedeni olan Bahia'da karnaval doruğuna ulaşmıştı.

Levenson'un benimsediği bu ad, burada, Rio'daki ya da São Paulo'daki kadar değeri bilinmemiş değildi. São Paulo'da –bu dikkate değerdi– gazeteciler bin bir güçlükle, Bahialı'yla ilgili tek, ama değeri büyük bir kaynakça, Sérgio Milliet'nin 1929'da *Estado de São Paolo* için yazdığı bir makale bulmuşlardı. Yenilikçi büyük eleştirmen, Archanjo'nun Bahia mutfağına ilişkin kitabını (*Bahia'da Yemek Sanatı - Kökenleri ve İlkeleri*) alabildiğine sevecenlikle ve canlı övgülerle yorumlamış, yazarda, "Tarsila, Oswald de Andrade ve Raul Bopp'un daha önce ortaya attığı son derece tartışmalı devrimci hareket" olan "yamyamlığın en büyük, en otantik" yandaşını bulmuştu. İçeriğinin Brezilyalı özelliğiyle ve nefis biçemiyle "bu olağanüstü yapıt", "yamyamlığa ilişkin gerçek bir denemenin en iyi örneği" gibi geliyordu ona. Milliet, São Paulo yamyamlıklarından sözedildiğini duymadan inanılması güç bir biçimde onlara ulaşan,

bu denli değerli bir denemecinin daha önceki kitaplarını tanımayışına yazıklanarak yazısına son veriyordu.

Gazetelerin tanıklığına bakılırsa, Bahia'da onu tanıyan, kişisel ilişkileri olan insanlar bulunmuştu. Ama bunlar, birkaç kişiyle ve belli sayıda öyküyle sınırlanıyordu. Pedro Archanjo'nun yapıtı, arkadaşı Lídio Corró'nun Tabuão Yokuşu'ndaki ilkel atölyesinde elle basılmış, çok az sayıda ve büyük zorluklarla yayımlanmış, Bahia halkının yaşamına ilişkin bu dört küçük cilt, değerleriyle Amerikalı bilgini etkilemiş bu yapıtlar, ülkenin geri kalan kesiminde olduğu gibi burada da bilinmiyordu ve değeri yoktu.

Archanjo kuruluşlara, üniversitelere, devlet kütüphanelerine ve yabancı ülkelerin kütüphanelerine birer örnek göndermemiş olsaydı kitaplarının sözü edilmeyecekti, çünkü Levenson onları keşfetmemiş olacaktı. Bu kitaplardan Salvador'da salt birkaç etnoloğun ve antropoloğun haberi vardı ve çoğu da kulaktan dolma bilgilere sahipti.

Ve işte, birdenbire, salt gazeteciler değil, kamusal yetkililer, üniversite, aydınlar, Enstitü, Akademi, Tıp Fakültesi, ozanlar, profesörler, yüksek öğrenim öğrencileri, Tiyatro Okulu, etnolog ve antropolog ordusu, turizm kliği ve öteki işsiz güçsüz takımı, hepsi birden, büyük bir insana, parlak bir yazara sahip olduğumuzun ama değerini bilmediğimizin, onun için en ufak bir konuşma yapmadığımızın, ona değer vermeden Anonimliğe ittiğimizin bilincine vardılar. Ardından da Archanjo'yla yapıtının çevresinde cambazlık gösterileri başladı. Levenson'un konuştuğu gün, gözden çıkarılmış olan yazarı övmek, yorumlamak, incelemek, çözümlemek, selamlamak için bol bol kâğıt, bol bol mürekkep, bol bol gazete sayfası harcandı. Yitirilmiş zamanı yakalamak, yanlışı düzeltmek, yılların sessizliğini boğmak gerekiyordu.

Sonunda, Archanjo'nun yapıtı, filiz vermek için konu ve fırsat yakalayan dolandırıcıların, değersiz ama kendini beğenmiş kişilerin arasında, hakkı olan güncelliği ve ünü kazandı; şöhrete ve çalım atmaya kayıtsız çalışanın anısına yaraşan sayfalar, ciddi yazılar da yazıldı. Onun döneminde yaşayanların, Archanjo'yu tanımış olanların, onunla arkadaşlık etmiş olanların bazı tanıklıkları gerçek coş-

kuyla doluydu ve Archanjo'nun asıl yüzü böylelikle açığa çıkarıldı. Başlangıçta sanıldığı gibi, Archanjo çağdan pek uzakta değildi: Yirmi beş yıl önce, 1943'te, yetmiş beş yaşındayken ve söylenenlere bakılırsa özel koşullarda ruhunu teslim etmişti; gecenin ileri saatlerinde bir harkın içinde yatar durumda, ölü olarak bulunmuştu. Ceplerinden bir not defteri, bir kurşunkalem çıkmıştı, kimliği yoktu; bu eski kentin, herkesin onu tanıdığı, değer verdiği bu iğrenç ve yoksul mahallesinde kimlik zaten gereksizdi.

PEDRO ARCHANJO OJUOBÁ'NIN ÖLÜMÜ VE QUINTAS MEZARLIĞINA GÖMÜLMESİ

1.

Dar sokağı tırmanırken sendeleyen ihtiyar, kaba yapıların duvarlarına tutundu; o durumdayken onu biri görseydi, hele tanıdıksa, sarhoş olduğunu sanırdı. Ortalık zifiri karanlıktı; sokaklardaki, evlerdeki tüm ışıklar sönmüştü, tek bir ışıkçık yoktu – savaş önlemi alınmıştı. Alman denizaltıları, barışçı yük ya da yolcu gemilerinin birbiri ardına battığı Brezilya kıyılarının her yanına ağ gibi yayılmışlardı.

İhtiyar, göğsündeki acının arttığını hissediyordu, adımlarını sıklaştırmaya çalıştı; evine ulaşırsa lambayı yakacak ve konuşmayı, olağanüstü cümleyi not defterine kaydedecekti; bir konuşmayı, bir hareketi, bir olayı not etmeye gereksinim duymaksızın, tüm ayrıntılarıyla aylarca saklayabildiği zamanki gibi değildi artık belleği. Tartışmayı not ettikten sonra dinlenebilirdi; şu lanet acı başka zamanlarda da defalarca gidip gelmişti. Ama bu denli güçlü olmamıştı. Ah! Birkaç aycık daha yaşayabilseydi, fazla değil; birkaç ay, kaydettiği kısa notları tamamlamasına, kâğıtlarını düzene sokup basımevinde çalışan şu sevimli çocuğa emanet etmesine yeterdi. Birkaç aycık, fazla değil!

Duvarı yokladı, çevresini görmeye çalıştı, gözleri zayıflamıştı, yeni gözlük alacak parası yoktu, hatta bir yudum *cachaça*[1] alacak

1 *Cachaça:* Şekerkamışından yapılan alkollü bir içki.

parası bile yoktu. Acı, daha bir duyulur hale gelmiş, onu soluk soluğa, gık diyemez durumda *sobrado*ya[2] yapıştırmıştı. Yine de son bir çaba, birkaç cadde ötedeki Ester'in *şato*suna,[3] çatı katındaki odasına, evine varmak için yeterliydi. Lambanın ışığında incecik yazısıyla yazacaktı; eğer acı geçer ve yazmasına izin verirse. Yeniden, arkadaşı Corró'yu düşündü: Kutsal resim üzerine düşerek ölmüş, ağzının kenarından kanlar sızmıştı. Kutsal resim oymacısı Lídio'yla birçok işi birlikte yapmışlar, şu sokaklarda defalarca serserilik etmişler, kapı girişlerinde kızları sıkıştırmışlardı. Lídio Corró öleli epey zaman geçmişti; on beş yıl, belki de daha çok. Ne kadar dostum? On sekiz yıl mı, yirmi mi? Belleği onu bırakıp gidiyordu, ama demircinin sözlerini pırıl pırıl, sözcüğü sözcüğüne saklıyordu. Duvara yaslandı, yinelemeye çalıştı, unutamazdı, olabildiğince çabuk kaydetmeliydi defterine. Birkaç sokaktan fazla değil, yüz metrecik... Demircinin masaya indirdiği yumrukla –kara eli örs üzerindeki çekici andırıyordu– desteklediği bedduayı mırıldanmaya çabaladı.

Radyoyu, yabancı istasyonları, Londra B.B.C.'yi, Moskova Merkez Radyosunu, Amerika'nın Sesi'ni dinlemişti; arkadaşı Maluf, yeryüzünün tüm istasyonlarını yakalayan bir radyo almıştı. O akşam dinledikleri haberler insanın yüreğine su serpiyordu, "Ari ırkından gelenler" eziliyorlardı. Tüm dünya Almanlara, "Alman Nazileri"ne, "Alman canavarlar"ına veryansın ediyor; yalnız o, ihtiyar, "Ari ırkından gelme eşkıyalar"dan, Yahudilerin, zencilerin, Arapların katillerinden sözediyordu. Almanlardan iyi insanlar da tanıyordu, *Seu*[4] Guilherme Knodler bir zenciyle evlenmişti ve sekiz çocuğu vardı. Bir gün ona Arianizmden sözetmeyi göze almışlar, o da pantolonunun önünü açarak şöyle karşılık vermişti:

"Önce kamışımı kesmem gerekir."

Maluf günün zaferlerini kutlamak için içki sunduğunda tartışma başlamıştı: Hitler savaşı kazansaydı, safkan beyaz olmayan

2 *Sobrado:* Portekiz sömürgecilerine özgü stilde büyük ev.
3 *Şato:* Genelevlere denilmektedir.
4 *Seu: Senhor*'un (Bay) kısaltılmışı.

herkesi öldürebilir miydi öldüremez miydi, insanların geri kalan kısmını bir çırpıda tasfiye edebilir miydi edemez miydi? Bir fikir ordan, bir fikir burdan, ben sana diyorum ki eğer... ben sana hayır diyorum ama eğer... Demircinin tepesi atmıştı:

"Dünyayı yaratan güzel Tanrım bile tüm dünyayı bir anda öldüremez; o bile tek tek öldürüyor ve ne kadar öldürürse o kadar doğum oluyor, insanlar çoğalıyor; doğacaklar, çoğalacaklar ve birbirlerine karışacaklar, bunu engelleyecek orospu çocuğu anasından doğmamıştır." Tezgâha vururken bardağını devirmiş, olan *cachaça*sına olmuştu. Ama Türk Maluf iyi insandı, ayrılmadan önce bardakları bir kez daha doldurmuştu.

İhtiyar, demircinin sözlerini kafasında evirip çevirerek yokuşu çıkmaya çabaladı, "doğacaklar, çoğalacaklar ve birbirlerine karışacaklar..." Ne denli karışırlarsa o denli iyi: Yaşlı adam sırtını ezen, sürüklemesi şeytancasına ağır acısının arasında gülümsedi. Rosa'nın, büyükannesine çok benzeyen, Rosa gibi çok güzel ama bir o kadar farklı torununu düşünerek gülümsüyordu: parlak, yumuşak, ipek gibi saçlar, ince beden, esmer ten, mavi gözler; onu böyle çok güzel yaratabilmek için kim bilir kaç insanın birbirine karışması gerekmişti. Rosa, Rosa de Oşalá, yitik kadın! İhtiyar, kadınları sevmiş, onlara sahip olmuştu, ama hiçbiri Rosa'yla karşılaştırılamazdı; onun için anlatılamayacak acılar çekmiş, duyulmamış, gülünç, komedi sayılacak şeyler yapmıştı; ölmeyi ve öldürmeyi düşünmüştü.

Rosa'nın torununu, gülümsemesini, inceliğini, büyük annesine çeken oynak yürüyüşünü bir kez daha görebilecek miydi – ya mavi gözleri, onlar kime çekmişti? Hem de bazı dostlarını görebilecek, *terreiro*da azizini, bir dans adımını, bir *cantiga*yı[5] selamlayabilecek, palmiye yağında pişirilmiş tavuk, *şato*da Ester ve küçük kızlarla birlikte *moqueca*[6] yiyebilecek miydi? Hayır, ölmek istemiyordu, ne için ölecekti? Değmezdi. Nasıldı demircinin söylediği? Unutmamak için defterine kaydetmeliydi, unutmaya başlamıştı bile. Yan yarıya tamamlanmış kitabı bitirmeliydi: Kadın budalalarını

5 *Cantiga:* Dini içerikli şarkı.

6 *Moqueca:* Çok biberli bir tür balık çorbası.

cehennemlik etmek için kendisini çok çekici bir kılığa sokan, ama sonunda iriyarı bir adama kapılarak ipini adamın eline veren zavallı *iabá*nın öyküsündeki gereksiz yerleri, olayları, küçük öyküleri, cümleleri ayıklamalıydı; bu eşsiz serüveni en iyi bilen oydu kuşkusuz. Ah, Dorotéia! Ah, Tadeu!

Acı her yanını paralıyor, göğsünü yırtıyordu, ah! hayır, Ester'in evine ulaşamayacaktı, yitip gitmişti demircinin o denli güzel, doğru sözleri, ah! Rosa'nın torunu...

Kaldırıma kapaklandı, ağır ağır harka doğru yuvarlandı. Tüm bedenini karanlıklar kaplamıştı; ardından, şafağın ilk ışıkları ortaya çıktı, onu ışıklarla giydirdi.

2.

Alçıdan melekler yapımcısı Miguel, uzanmış olan gövdeyi gösterdi, güldü, bacaklarının üzerinde dikildi ve şaka yollu, "Dostumuz bizden de yüklü," dedi. "Burnu akıntının içinde, içi dışına çıkmış." Yeniden güldü, sendeledi, ama hokkabaz gibi topuklarının üzerinde döndü ve düşmedi.

Binbaşı Damião de Souza ise daha az *cachaça* içtiğinden ve ölüm hakkında daha çok deneyimi olduğundan –avukat olduğu için yaşamı cinayetlerle ve cesetlerle birlikte geçmişti, sürekli morga gidenlerdendi– bir şeyler sezinlemek için yaklaştı, kanı inceledi, ayakkabısının ucuyla yaşlı adamın sırtını, yıpranmış ceketini yokladı.

"Gerçekten de ölmüş. Yardım edin."

Miguel kendi kendine, "Binbaşı kafayı bulmadan ne kadar içebilir?" diye sorarak, sağduyunun sınırlarını aşan bu giz karşısında şaşkına dönen ve aşağılanan yöre içkicilerinin ortak sorusunu yineledi. O güne dek kentin ve Recôncavo'nun imbikleri yetersiz kalmıştı; Mané Lima'ya bakılırsa, Binbaşı yeryüzünün tüm "stoklarını tüketebilir"di. Hem de sonuna dek bilincini yitirmeden.

Mané Lima ile Miguel gülerek, itişip kakışarak seğirttiler ve gövdeyi çevirdiler. Binbaşı onu önden görmeden, yüzünü bile seçmeden önce tanımıştı; bazı şeyler, belki de ceket, işin başından beri

ona tanıdık gelmişti. Şaşkınlıktan donakalan Mané Lima önce ağzını bile açamamış, ardından korku dolu bir çığlık koparmıştı.

"Pedro Archanjo bu!"

Binbaşı kaskatı kalakalmıştı; bronz renkli suratından bir gölge geçer gibi olmuştu. Yanılmamıştı, bu, ihtiyardı; ellisine merdiven dayamış Binbaşı anadan babadan yoksun, yetim kalmış gibi duygular içindeydi. Evet, ihtiyardı bu, yazık, artık yapacak hiçbir şey kalmamıştı, hiçbir şey; neden bir başkası, sözgelimi tanımadık biri değildi sanki? Yeryüzünde bir alay mendebur, boktan kişi varken, gece yarısı sokak ortasında, kimseye haber vermeksizin böyle ölen, yaşlı Archanjo'ydu, olası mıydı bu?

"Ah! Bizim ihtiyar bu! Kötü!" Miguel'in içtiği tüm *cachaça*, bacaklarından aşağıya süzüldü; işe yaramaz ve sessiz bir halde yere yıkılıverdi. Yıkılırken ölünün elini yakalayabilmişti. Ele sarılarak öyle kaldı.

Archanjo, haftada bir gün, çarşamba günleri –bu hiç değişmezdi– saat kaçta olursa olsun, onu dükkânından alırdı, önce Osmário'nun meyhanesinde birkaç bardak soğutulmuş bira içerler, sonra da *Şangô* tapınma töreni için Casa Branca *Candomble*sine giderlerdi. Dingin, yer yer küçük öykülerin karıştığı, her zaman edilecek türden gevezelikler edilirdi.

"Boşalt küfeni dostum, anlat bakalım yeni neler var."

"Fazla şey bilmiyorum üstat Archanjo, yeni bir olay yok."

"Hadi canım... Dostum, her an yeni olaylar olur, güzel, neşeli ve üzüntülü olaylar. Haydi dostum, bırak da dilin çalışsın, ağız konuşmak içindir."

İnsanların yüreklerini, ağızlarını açmakta çok usta, inandırıcı ve güçlüydü! En sıkı ağızlı, en titiz *azizlerin annesi*nden[7] Maci Teyzeye, Dona Menininha'ya, Mãe Senhora'ya, Opô Afonjá'dan saygın kadınlara dek –onlar bile– kimse sır saklamazdı ihtiyardan; hiç yalvartmadan söyleyiverirlerdi gizlerini. Zaten *Orişa*lar öyle buyurmuşlardı: "Ojuobá için kapalı kapı yoktur." Ojuobá, Şangô'nun gözleri, kaldırım boyunca uzanmış, ölü olarak yatıyordu.

---

7 Azizlerin annesi: *Candomblé*'de Başrahibeye verilen ad.

Yoktu artık biralar, üstat Archanjo, üç dört parça şekerkamışı; bir çarşamba Archanjo öderdi, öteki çarşamba sıra Miguel'e gelirdi – son zamanlarda ihtiyar tamtakır, beş parasız olmasına karşın değişmemişti bu. Birkaç kuruş, çok az bir para bulduğu hafta duyduğu mutluluğu görmek gerekirdi – garsonu çağırmak için güçlü bir şekilde masaya vururdu:

"Hesabı getir, oğlum..."

"Bırakın Üstat Archanjo, kalsın..."

"Ben sana ne yaptım, seni küçük mü düşürdüm ki bana böyle karşılık veriyorsun, dostum: Param olmadığı zaman sen ödüyorsun, ben de sesimi çıkarmıyorum, çünkü o zaman bir şey yapamam. Ama bugün zenginim, neden sen ödeyeceksin? Görevimi, hakkımı benden alma, yaşlı Archanjo'yu küçültme, bırak var olayım, dostum."

Bunları söyledikten sonra, bembeyaz dişlerini açığa çıkararak gülerdi: tüm dişlerini kusursuz bir şekilde korumuştu; şekerkamışı dilimlerini emer, kurutulmuş et parçalarını çiğnerdi.

"Çalıntı para değildir, alnımın teriyle kazandım."

Son işi, bir genelevde ayak işlerine bakmaktı; onu o denli neşeli, halinden hoşnut gören kim getirebilirdi gözünün önüne son yılların sıkıntısını, yoksunluğunu, bitmeyen yoksulluğunu?

Gerçekten de, fazla geriye gitmek gereksizdi; daha geçen çarşamba sevincinden kabına sığamıyordu. Ester'in evinde, basımevinde çalışan, üniversite öğrencisi bir delikanlıyla karşılaşmıştı; delikanlı kitabını basmaya hazırdı – Archanjo'nun önceki kitaplarını okumuş ve Archanjo'nun önemli biri olduğunu avaz avaz bildirerek Fakülte'nin tüm şarlatan mafyasının maskesini alaşağı etmişti.

Denizden esen yelin ve yıldızların beşiğinde sallanan alacakaranlıkta, tramvayla, yamacında Engenho Velho'nun Beyaz Ev'inin yükseldiği Aşağı Rio Vermelho'ya giderken, gözleri pırıl pırıl, şakalar yapan Üstat Archanjo yeni kitabından sözetmişti. "Şaka küpü", halkın sağduyusu, bu yapıt için ne çok olay derlemiş, defterine not etmişti.

"Yalnızca kızların evinde bulduklarım, dostum, sen hayal edemezsin. Görüyorsun, bir filozof için genelevden daha iyi yaşanacak yer yoktur."

"Siz, siz gerçek bir filozofsunuz Üstat Archanjo, tanıdığım en büyük filozof. Sizin gibi, yaşamı felsefeyle ele alan başka insan yoktur."

Çarşamba günleri Şangô'nun *amalá*sını[8] vermek –yükümlülük– için *Candomblé*'ye gidiyorlardı. Maci Teyze erginleşenlerin dinsel şarkıları ve çan sesleri eşliğinde, tapınağın en kutsal yerinde azizin yemeğini veriyordu. Ardından, salondaki büyük masanın çevresinde toplanılıyor, orada *caruru*,[9] *abará*,[10] *acarajé*,[11] bazı zamanlar da kaplumbağa yahnisi veriliyordu. Üstat Archanjo'nun çatal daldırışı güçlüydü; çatal daldırışı güçlü, dirseği hafif! Sıcak bir dostluk havası içinde, dostça ve coşkuyla yapılan söyleşiler gecenin geç saatlerine dek sürüyordu; Archanjo'yu dinlemek yoksulların ayrıcalığıydı.

Bitmişti artık kitap, *amalá*,[12] *cachaça*, tramvayda yolculuk ve beklenmedik olayları; ihtiyar, yolun her köşesini tanıyordu, evler, ağaçlar onun tanışıydı, yüz yıllık tanışı; çünkü geçmişlerini ve şimdiki durumlarını, geçmişteki sahibinin kim olduğunu şimdiki sahibinin kim olduğunu, oğlunu, babasını, babanın babasını, büyükbabanın babasını ve kimlerle karıştığını biliyordu. Tutsak edilerek Afrika'dan getirilmiş zencinin geçmişini bildiği kadar, sürgüne gönderilmiş Portekizli'nin, Engizisyon Mahkemesi'nden kaçan "Yeni Hıristiyan"ın da geçmişini biliyordu. Bu bilgilerin, gülüşlerin, güzel konuşmaların tümü bitmişti artık. Kapanmıştı Şangô'nun gözleri. Artık yalnızca mezarlıkta işe yarayacaktı Ojuobá. Yalnız ve yıkılmış Miguel sıcak gözyaşları döküyordu.

Mahkemelerde ya da bazı kutlama törenlerinde dinleyiciyi duygulandırmak, onu kendi safına çekmek için ağlayan –hem de kolaylıkla!– Binbaşı, Miguel gibi kendini kapıp koyveremediğinden ağlayamıyordu. Ama suratından belli olmayan gerçek acı içini paralıyor, midesini buruyordu.

---

8 *Amalá:* Şhangô'ya sunulan dinsel yemek.

9 *Caruru:* Quiabos adlı sebze, karides ve balıkla palmiye yağında pişirilen bir tür yemek.

10 *Abará:* Kara fasulye ununa kurutulmuş karides, biber konarak palmiye yaprağında pişirilen ve muz yaprağına sarılarak sunulan bir tür hamur işi.

11 *Acarajé: Abarâyı* andıran bir tür börek.

12 *Amalà:* kurutulmuş yam çiçeği hamurundan börek.

Mané Lima, etkili ve elverişli yer olan Pelourinho'nun ortasında dikilmiş, bağıra bağıra yaşlı adamın adını ve ölümünü tüm dünyaya bildirmişti ama gün doğumunun bu soluk saatlerinde, birkaç iri sıçandan ve bir dişi köpekten başka haykırışını duyan olmamıştı.

Haberin ağırlığıyla omuzları çöken Binbaşı, bu uğursuz görüntüden koparcasına ayrılmış, yokuşu tırmanarak Ester'in evine doğru gidiyordu. Rahatlatıcı ve gerekli bir kadeh içki içecekti.

3.

Sokak birdenbire canlanmaya başlamıştı. Largo da Sé'den, Kunduracı Yokuşu'ndan, Carmo'dan acılı ve aceleci insanlar çıkıverdiler. Irkların melezleşmesine ilişkin kitapların –belki de sorunu tümüyle çözümleyen kitaplardı bunlar– yazarı, bilgin Pedro Archanjo'nun ölümüne değil, Ojuobá'nın, Şangô'nun gözlerinin, bu halkın babası olmuş birinin ölümüne geliyorlardı. Haber, Ester'in *şato*sundan ağızdan ağıza, kapıdan kapıya, evden eve yayılmış, caddeleri geçmiş, merdivenleri tırmanmış, sokaklara ve çıkmaz sokaklara inmişti. İlk otobüslerin ve tramvayların yığıldığı anda Largo da Sé'ye ulaşmıştı.

Ağlamaktan sızlamaktan geciken müşterilerin kollarından ya da uykudan kopup gelen kadınlar, saat ücretiyle çalışan işçiler, saate bağlı olmayan boşta gezenler, sarhoşlar ve dilenciler, büyük yapılarda, döşenmiş berbat yerlerde oturanlar, işportacılar, yaşlılar ve gençler, *Candomblé*'nin insanları, İsa Terreiro'sunun satıcıları, arabasıyla bir arabacı, görmek isteyen herkese gösterdiği çıplaklığını bir kimonoyla baştan savma örten Ester. Saçını başını yolduğu, göğsünü yumrukladığı şu sırada, ondan yararlanma yürekliliğini kim gösterebilirdi ki?

"Ah! Archanjo, kutsal varlığım, hasta olduğunu neden söylemedin? Nasıl bilebilirdim? Ne olacak şimdi Ojuobá? Sen insanların ışığıydın, görmek için gözlerimiz, konuşmak için ağzımızdın. Sen bizim gücümüzdün, aklımızdın. Geçmişi, geleceği sen biliyordun, başka kim bilebilirdi?"

Kim, ne yazık, kim? Bu derin acılı saatte, orada, akıntının içinde her türlü yapaylıktan, en ufak avuntudan yoksun çıplak ve acımasız ölümü karşılıyorlardı kadınlı erkekli. Pedro Archanjo Ojuobá henüz efsane öğesi olmamıştı; şimdilik o yalnızca bir ölüydü, başka da hiçbir şey değildi.

Kapılar pencereler açılıyordu. Kilise bakıcısı yanan bir mumla kiliseden geldi. Ester hıçkıra hıçkıra ağlayarak ona sarıldı. Kalabalıkla birlikte güvenlik görevlisi bir asker de, silahlarıyla, yetkesiyle ölünün çevresinde duruyordu. Ester, Miguel'in yanına oturdu. Archanjo'nun kafasını tuttu. Kimonosunun ucuyla dudaklarının arasındaki kanı sildi. Binbaşı, Ester'in açıkta duran göğüslerini görmemek için kafasını çevirerek –çünkü şimdi zamanı değildi, ama bu iş için yasaklanmış zaman var mıdır Archanjo? Sen "Hayır," derdin, "ne zaman olursa olsun bedeni şenlendirmek iyidir."– Ester'e seslendi.

"Onu senin evine götüreceğiz Ester."

"Benim evime mi?" Ester hıçkıra hıçkıra ağlamayı bırakmış, şok geçirmişçesine Binbaşı'ya bakmıştı.

"Delirdin mi sen? Bunun olanaksızlığını görmüyor musun? Gömülecek olan Ojuobá'dır; orospu ya da pezevenk değil ki genelevden götürülsün..."

"Gömülmeye oradan götürülmesi için değil, yalnızca giysilerini değiştirmek için; o, ne bu pis pantolonla ne de bu yamalı ceketle gömülür."

Kızların en eskisi, bir zamanlar Archanjo'nun dostu olan Rosália:

"Ne de boyunbağsız," diye ekledi. "Hiçbir törene boyunbağsız gitmezdi..."

"Ama hiç başka giyeceği yok."

Yakınlarda oturan, abanoz ustası marangoz João dos Prazeres, "O zaman, ona mavi kaşmir takımımı veririm, evlilik törenim için yaptırmıştım, yepyeni duruyor." "O zaman," diye yineledi ve takımı getirmeye gitti.

"Peki sonra nereye götürülecek?" diye sordu Rosália.

Archanjo'nun kafasını göğsünün sıcaklığına, kendine dayamış olan Ester kızgınlıkla, "Bana hiçbir şey sorma kızım," dedi. "Şu

anda düşünebilecek ve karar verecek durumda değilim, beni rahat bırak, Binbaşı'ya sor."

Binbaşı hazırlıksız yakalanmıştı. Nereye? Haydi artık, aptallıklara bir son vermek gerekiyordu; şu anda önemli olan, onu oradan, yol ortasından götürmekti. Ardından, ev yok değildi. Ama Archanjo'yla uzun zamandan beri arkadaş olan Rosario dos Negros Kilisesi'nin bakıcısı, Archanjo'nun Yardım Sandığı'nın eski, saygın ve güvenilir bir üyesi olduğunu, öldükten sonra bir gece kilisede kalma, yedinci gün için dua edilme ve Quintas mezarlığında sürekli kalma hakkının bulunduğunu anımsadı.

"Haydi, o zaman!" diye emir verdi Binbaşı.

Ölüyü kaldıracakları sırada asker durdurdu: Polis, komiser ve doktor gelmeden önce kimse ölüye dokunmayı aklından geçirmesindi. Genç bir askerdi, yeni yetmeydi, neredeyse çocuk sayılırdı; üniformayla, silahlarla ve sert emirlerle onu gülünç bir kılığa sokmuşlardı, kaba kuvvetin ve erkin somut simgesiydi o – dünyanın bahtsızlığıydı.

"Kimse dokunmasın!"

Binbaşı durumu ve askeri inceledi: Ocağa yeni gelmiş bir acemi, disiplin mistiğiydi, onu etkilemek zordu. Girişimde bulundu:

"Sen buralı mısın yoksa Sertão'lu musun çocuğum? Onun kim olduğunu biliyor musun? Bilmiyorsan ben sana söyleyeyim..."

"Hiçbir şey bilmek istemiyorum. O buradan ancak polis buyruğuyla götürülebilir."

Bunun üzerine Binbaşı dikeldi. Archanjo'nun ölüsünün, kilisede bir gece kalmaya hakkı olmayan bir katil gibi, yol ortasında kalmasını kabullenemezdi.

"Buradan gidecek, hem de hemen."

Birçok önemli nedenlerden dolayı Binbaşı Damião de Souza'ya Halkın Avukatı denmişti: Çok değerli biriydi, boşuna değildi bu. Çok daha önceden ona Binbaşı sanı takılarak onurlandırılmıştı; tabursuz, beratsız, apoletsiz, üniformasız, buyruksuz ve kumandasız bir garip binbaşı! Halkın Avukatı kaldırımın basamağına çıkmış, öfkeden titreyen bir sesle savunmasını yapıyordu:

"Pedro Archanjo Ojuobá'nın yol ortasında, bu akan suların çamuru içinde, valimizin görmek, düzeltmek istemediği bu pislikte durmasını, bir adli tabibin gelmesini beklemek için orda kalmasını Bahia halkının onaylaması olası mıdır? Saat kaça kadar? Öğlene kadar mı, saat dörde kadar mı bekleyecek? Ey halk, ey şan dolu Bahia halkı, sen ki Hollandalıları püskürttün, Lusitanyalı[13] sömürgecileri bozguna uğrattın, şimdi, babamız Ojuobá'yı çamur içinde çürümeye bırakacak mısın? Ey Bahia halkı!"

Bahia halkı –sokağın iki ucundan taşanları saymazsak otuz kadar kişi– bağırıp çağırmaya başlamıştı; yumruklar havaya kalkmış, gözyaşları içindeki kadınlar yiğit askerin üzerine atılmışlardı. Kesin sonuca götüren, tehlikeli ve zor zamandı bu; Binbaşı'nın da sezinlediği gibi, asker, kayadan farksızdı. Disiplinli, yırtıcı, gençliği ve yetkesiyle çelik gibi duruyor, ödün vermiyordu; silahını hazırladı: "Yaklaşanı öldürürüm!" Ester ölmeye hazırdı, ilerledi.

İşte tam bu sırada, yükseklerden bir yerden, gece bekçisinin resmi sayılmayan düdüğü çınladı; bu, gece görevinden ve birkaç yudum içkiden sonra evine dönen Tahta Kılıç Everaldo'ydu; sabahın köründe bu şamata da neydi böyle? Kılıcını eline almış askeri ve rüzgâra göğsünü bağrını açmış Ester'i gördü, orospuların kavgası diye düşündü, ama Ester onun iyi niyetini hak ediyordu.

"Tertip," diye bağırdı askere, "rahat!"

Yetkeye karşı yetke, bir yanda esnekliğiyle, dümenciliğiyle, kurnazlığıyla, hırsızları kaçırmak için düdüğüyle merdivenin en alt basamağındaki gece bekçisi; öte yanda kılıcıyla, tabancasıyla, yönetmeliğiyle, şiddetiyle, kaba kuvvetiyle tam bir asker, yiğit asker.

Everaldo yerdeki ceseti görmüştü:

"Archanjo, ne yapıyor orada? *cachaça*'dan, ha?"

"Yazık ki değil..."

Binbaşı cesedin bulunuşunu ve onun Ester'e götürülmesine izin vermeyen bu odun kafalı askerin yaptıklarını anlattı. Tahta Kılıç da denen Everaldo kargaşayı kısa kesti:

---

13 Lusitanyalı: 18. yüzyıl Latincesinde Portekizli, Romalıların boyunduruğuna girmiş İber Yarımadası halkı.

"Asker, zamanın varken ortadan kaybolursan daha iyi edersin, aklını mı yitirdin sen, Binbaşı'ya saygısızlık ettin."

"Binbaşı'ya mı? Binbaşı göremiyorum ortada."

"Bu kişi Binbaşı Damião de Souza'dır, ondan sözedildiğini hiç duymadın mı?"

Binbaşı'nın adını kim bilmezdi? Juazeiro'dan kışlaya dek her gün ondan sözedildiğini genç asker bile duymuştu.

"O, Binbaşı ha! Neden hemen söylemedi?"

Biricik zavallı gücü olan uzlaşmazlığını yitirmişti, şimdi kuzu gibi uysal duruyor, Binbaşı'nın buyruklarını herkesten önce yerine getirmek için bekliyordu – cesedi arabanın içine koydular ve hep birlikte Ester'in *şato*suna gittiler.

Üstat Pedro Archanjo durumundan hoşnut, ölümünden hoşnut gidiyordu; çanlarını oynata oynata giden eşeğin çektiği açık arabada, başta düdük çala çala ilerleyen bekçi Everaldo'yla başlayıp sonda esas duruştaki askerle biten, sarhoşlar, gece yarısı serserileri, fahişeler ve dostlar alayıyla, ölünün yolculuğu, ah! bu kısa yolculuk, onun uydurmalarından biri, defterine not edeceği, Şangô –çarşamba günü– *amalá* sofrasında anlatacağı iyi masallardan biri gibiydi.

4.

Gömülme töreni, tabut, otobüsler, mumlar ve çiçekler için gereken para özellikle hayat kadınları tarafından sağlanmıştı.

İlişkisinin eski olması sıfatıyla, Rosália dulların yas giysilerine bürünmüş, kısa ve rengi açılmış saçlarına siyah bir şal örterek Pelourinho mahallesini bir uçtan ötekine dolaşmış, para toplamıştı, kimse de karşı çıkmamıştı. Hatta Marki Varyemez bile, bir yudum *cachaça* tatmamış o bile, sadaka denilecek kadar az bir parayla ve ölü hakkında birkaç sözcükle katılmıştı.

Evet, birkaç sözcükle de katılmıştı, çünkü Rosália paranın dışında, öyküleri, anıları, küçük olayları, tanık olunan olayları da topluyordu; her yerde Pedro Archanjo'nun izi, varlığı vardı. Dedé'nin *şato*sunda ensesi kalınlar için değerli bir parça olan on beş yaşlarındaki kavruk, küçük Kiki gözlerini kocaman kocaman açmış,

Archanjo'nun ona verdiği bebeği göstermiş ve hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlamıştı.

Yaşlı bir çaça olan Dedé, Archanjo'yu tüm yaşamı boyunca her zaman deli, duygularına göre davranan biri olarak tanımıştı. Daha çocukken ve el değmemişken, kır bayramlarında çobanken, yıl sonu bayramlarında, dokuzlu, on üçlü dualarda, Samba okullarının gösterilerinde, Karnaval'da Archanjo'nun yeğlediği cinsel oyun arkadaşıydı. Archanjo bir doğa gücüydü, ona kim karşı koyabilirdi? Archanjo birçok el değmemişlikler sunmuştu kendine; kır çobanlarından başkaları değildi bunlar, sayıları az değildi. Dedé ağlıyor, gülüyor, "Ben genç ve güzeldim, oysa o bir eşkıyaydı," diyerek anılarını dile getiriyordu.

"Seni gözdesi yapan ilk kişi o muydu?"

Soru yanıtsız kalmıştı, Dedé başka açıklama yapmamıştı. Rosália öğrenemeden gitmişti. Onun da anlatacakları çoktu, ama yine de onurla, gözyaşı akıtmadan para toplamaya gidiyordu.

Roque cebindeki bozuk parayı boşaltarak, "Daha fazlası olsaydı seve seve verirdim," diyordu.

Atölyede bulunan beş kişinin tümü de katkıda bulunmuştu, Roque anlatmaya başladı.

"Çok eski değil, on beş yıl, hatta o kadar bile değil... Durun, tam tarihini söyleyeceğim, 1934'teydi, dokuz yıl oldu. 'Sürücüler' grevini kim unutur? Başlangıçta, salt tramvaydaki çocuklar vardı, bu şeytan ihtiyarın greve katılma hakkı yoktu."

"'Sürücüler'de çalıştı mı? Hiç bilmiyordum..."

"Kısa bir süre, elektrik tahsildarıydı, bu işi bulmak için oldukça zorluk çekmişti, gereksinim içindeydi."

"Her zaman gereksinim içindeydi."

"Ve o da greve katıldı, sonunda komiteye girdi, az daha tutuklanıyordu, sonra da oradan sepetlendi. Ama kimse de ona tramvay parası verdirmedi. Bu ihtiyar şeytanın ta kendisiydi."

Capoeira okulunda, kilisenin yanında bulunan birinci katta, bir sıranın üzerine oturmuş, zayıf ve kurumuş, seslere karşı duyarlı, yalnız öğretmen Budião kafasını kaldırmadan önüne bakıyordu. Kör olduğu yetmiyormuş gibi, bir saldırı onu seksen iki yaşında

yere sermiş, gücünü tüketmişti. Yine de akşamları, kalabalık olduğu zaman *berimbau*yu eline alır, şarkı söyler ve dans ederdi. Rosália haberi iletmişti.

"Biliyordum; bir şeycikler götürmesi için kadını gönderdim. Döndüğü zaman kiliseye, Pedro'yu görmeye gideceğim."

"Büyükbaba, iyi değilsiniz."

"Sus. Gitmeyecek miyim? Uzun yıllar var, ondan çok yaşlıyım, *capoeira*yı ona ben öğrettim, ama tüm bildiklerimi Pedro'ya borçluyum. Onurlu ve ciddi bir insandı o."

"Ciddi mi? Onun gibi komik insan var mıydı?"

"Suratının ciddi değil, özünün ciddi olduğunu söylemek istiyorum."

Karanlıklar içinde yitip gitmiş, titreyen bacaklarının tutsağı öğretmen Budião, genç Archanjo'yu kitaplar arasında, her zaman kitaplarla, tek başına çalışırken görmüştü, Archanjo'nun hiçbir zaman öğretmeni olmamıştı:

"İhtiyacı yoktu, kendi kendine öğreniyordu."

Capoeira ustasının elli yaşlarındaki iri yapılı eşi merdiveni çıktı, sesi salonu dolduruyordu:

"Çok yakışıklı, yepyeni giysiler içinde, her yanı çiçeklerle dolu. Kiliseye gidecek, her yerde insanlar var. Saat üçte gömülecek."

"Benim payıma düşeni de verdin mi?"

"Miguel bakıyor, o uğraşıyor."

Rosália da evden eve, dükkândan dükkâna, meyhaneden meyhaneye, *şato*dan *şato*ya giderek görevini sürdürüyordu, Carmo Kapılarını aşmış, Tabuão'ya inmişti. Bir zamanlar Lídio Corró'nun atölyesinin, şimdi de hediyelik eşya satan bir dükkânın bulunduğu yerde mola vermişti.

Yirmi yıldan fazla olmuştu, belki de yirmi beş ya da otuz, kim bilir? Zamanı saymanın ne gereği vardı, zamanı saymak hiçbir olayı ileriye götürmüyordu. O da, yani Rosália da genç ve güzeldi, genç kız değildi, ama yaşı gereği yapılı ve çekici bir kadındı, Archanjo'ysa ellisine merdiven dayamıştı. Ölçüsüz bir aşk, umutsuz, delicesine bir tutkuydu.

Lídio Corró'nun atölyesinde, hemen hemen tüm zamanlarını birlikte geçirirlerdi: Küçük çırakla birlikte hurufat kasasına eğilmiş iki erkek. Zaman zaman işe ısınmak için bir yudum içki içilirdi. Rosália ateşi yakar, kekler yapar, akşamları dostlar şişeleriyle birlikte ortaya çıkarlardı.

Daha ileride, sokağın köşesinde büyük yapı yükselirdi; artık o da yoktu. Çatı katındaki penceresinden, rıhtımdaki vapurların ve sandalların üzerinde şafağın söküşü görülürdü. Pencerenin kırık camları arasından yağmur, denizden esen yel, altın renkli ayışığı, yıldızlar içeri girerdi. Aşk dolu iç çekişler sabahın belli belirsiz başlayan zamanlarında ölüp giderdi. Pedro Archanjo! Yataktaki iriyarı adam, ne güzellikti bu!

Artık ne *sobrado,* ne çatı katındaki pencere ne de denize bakan pencere vardı. Rosália yeniden yürümeye koyuldu, bütün bunlara karşın, yine de, ne yalnız ne de üzüntülüydü. Birden iki adam çıkıverdi.

"Onun bir oğlunu tanıdım, tersanede arkadaşımdı, sonra da gemiye girdi."

"İyi ama o hiç evlenmemişti ki..."

"Yirmiden fazla çocuk yaptı, çakı gibiydi."

Bunları söyleyen kahkahalarla güldü, arkadaşı da... Şeytanın ta kendisiydi bu adam! Ya, daha aydınlık, daha çınılı öteki gülüş nereden geliyordu, Rosalia? Yirmi mi yalnızca? Oğullar var bu işin içinde, dostum, utangaç olma, güçlü erk sahibi, el değmemiş kızların çobanı, kadın avcısı, hayat kadınlarının babası Pedro Archanjo bir ondan bir bundan derken yeryüzünü şenlendirdi, ya dostum!

5.

İkindi ortası masmavi kilise, kölelerin, suçluların bağlandığı direğin ve sütunun dikildiği alandaki kilise... Taş döşemelerin üzerindeki, güneşin ışık oyunları mı, yoksa kan lekeleri mi? Ne kanlar aktı bu taşların üzerinde, ne acı dolu iniltiler gökyüzüne yükseldi, ne yakarışlar, ne beddualar çınladı mavi Rosario dos Negros Kilisesi'nin duvarlarında.

Pelourinho'da böyle yoğun bir kalabalık toplanmayalı uzun zaman olmuştu; insanlar kiliseden, avludan, merdivenden taşıyor, kaldırıma, caddeye yayılıyordu. İki otobüs yetecek miydi? Benzin karneyle verildiğinden otobüs sağlamak kolay olmuyordu; Binbaşı harekete geçmek, ilişkilerinden yararlanmak zorunda kalmıştı. En az bir o kadar kalabalık da Quintas Yokuşu'nda, mezarlığın yanında bekliyordu. Çoğu kiliseye kadar gidiyor, ölünün sükunet ve mutluluk dolu yüzünü seyrediyordu, bazıları elini öpüyordu, sonra da, Kunduracı Yokuşu'ndan Quintas'a gidip alayı beklemek için tramvaya biniyorlardı. *Afoşé*'nin kaidesinde, önyüz boyunca kumaştan yapılma kara bir şerit uzanıyordu.

Binbaşı kilisenin önündeki basamaklarda ucuz sigarasını içiyor, selamlara homurdanarak karşılık veriyordu, gevezelik edecek halde değildi. Kilisede, dua için hazırlanmış Pedro Archanjo temiz ve iyi giyimli, pırıl pırıldı. İşte böyle, iki dirhem bir çekirdek giderdi *terreiro* ayinlerine, sokak bayramlarına, doğum günlerine, evlenmelere, ölüler için yapılan dualara Archanjo. Ne ki, yaşamının son yıllarında yoksulluk onu pes ettirdiğinden kendini azıcık koyvermişti. Ama hiçbir zaman yitirmediği tek şey neşesiydi.

Otuz yaşındaki delikanlı her sabah Altın Pazarı'na, ayak işlerine bakan hayta Damião'nun annesi Terência'nın barakasına kahvesini içmeye, mısır kuskusu ve tapyokalı pasta yemeye gidiyordu. Buncacık şey için ona kim para ödetirdi? Bazı harcamaları ödememeye, daha doğrusu gülüşüyle, güzel sözlerle ödemeye çabuk alışmıştı. Ödemeyişi cimriliğinden değildi –elimizi yüreğimize koyup söyleyelim, Archanjo eli açık insandı– ya ondan para almıyorlardı ya da çok zaman ödeyecek parası olmuyordu, para cebinde durmuyordu, zaten para harcanmaktan başka ne işe yarardı, dostum?

Onun aydınlık gülüşünü duyan Damião her işi, en coşku verici dalaşmayı bile bırakıp gelir, yere oturarak anlatılacak öyküleri beklerdi. *Orişa*'larla ilgili ne varsa, hepsini en ince ayrıntılarına dek biliyordu Archanjo; başka kahramanlarla, Herkül ve Perseus'la, Akhilleus ve Ulysses'le ilgili olanları da biliyordu. Archanjo olmasaydı, zincirden boşanmış iblis, komşuların başbelası, haylaz ve adam olmaz, acımasız bir çetenin başkanı Damião, okumayı da öğreneme-

yecekti. Hiçbir okul onu barındıramamış, hiçbir ceza onu uslandırmamıştı, koruma yurdundan üç kez kaçmıştı. Ama Archanjo'nun kitapları, –*Yunan Mitolojisi, Eski Ahit, Üç Şilahşörler, Gulliver'in Yolculukları, Don Kişot*–, açık yürekli gülüşü, "Otur şuraya küçük dostum, gel, birlikte fişek gibi bir öykü okuyalım," diyen kardeşçe ve sıcak sesi, küçük serseriye okumayı ve aritmetiği sevdirmişti.

Archanjo birçok şiiri ezbere biliyor ve onları, bir aktör gibi okuyabiliyordu. Castro Alves'den dizeler, "...Dante'vari bir düştü... Lombozlardan pırıltıları kızıllaştıran köprü kanla yıkanıyordu"; Gonçalves Dias'dan, "Ağlama çocuğum, ağlama, yaşam acımasız bir savaştır; yaşamak savaşmaktır"ı okuyor, çocuklar da ağızları bir karış açık, yürekleri ilgiyle çarpa çarpa dinliyorlardı.

Terência'ya karamsarlık çöktüğü, bir başka kadın için kendisini bırakıp yok olan kocasını düşündüğü zaman, Archanjo güzel dudaklarına yerleştirdiği bir gülümsemeyle lirik şiirler, aşk şiirleri okuyordu: "... delicesine bir gülümsemenin şakıdığı mercan renkli bir kuştu ağzı..." Terência, pazar büfesinde oğlu Damião için yaşarken, Damião düşünceli gözlerle Archanjo'ya bakıyordu – gülümsemekten başka ne yapılabilirdi? Miro'nun dükkânında, duygularına göre davranan Ivone, dizelerin büyüsü içinde kaygılarından kurtuluyordu. "Bir gece, anımsar beni... Sereserpe uyuyordu terkedilmiş bir hamakta... Bluzu yarı açık, saçları dağılmış..." Terência'nın bakışları düşünceliydi.

Altın Pazarı, gökyüzünün kurşun rengine dönüştüğü, rüzgârın zincirden boşanmışçasına delice estiği bir fırtına sabahında Pedro Archanjo'yla İsveçli Kirsi'nin karşılaşma yeri olmuştu. Binbaşı yeniden görür gibi oluyordu: Yağmurdan sırılsıklam olmuş, tüm giysileri üzerine yapışmış, kapı önünde hareketsiz, ilginç, şaşırtıcı büyüleyici görünüş. Kendi saçları gibi parlak ve sarı, inanılmayacak kadar sarı saçları, pembe teni, sonsuz mavilikte, bu Rosario dos Negros Kilisesi gibi mavi gözleri hiç görmemişti çocuk.

Kilisede bir uğultu, bir gitgel, giren insanlar, çıkan insanlar, tabutun çevresinde sürekli toplananlar. Tabut birinci sınıf, lüks bir tabut değildi, toplanılan para o kadarını sağlayamamıştı, ama kordonlarıyla, şeritleriyle, menekşe rengi örtüsüyle, metal kulplarıyla

ve Yardım Sandığı'nın verdiği kırmızı giysiler içindeki Archanjo'yla gereğine uygundu.

Aziz annelerinin en ululları, hepsi, –bir tanesi bile gelmemezlikten etmemişti– tabutun çevresinde oturuyorlardı. Daha önce Ester'in evinde, çatı katındaki daracık sekide *mâe*[14] Pulquéria Ojuobá'nın *aşeşêsi*[15] için gerekli olan ilk işlemleri tamamlamıştı. Kilisede, avluda, her yerde *terreiro*ların insanları vardı: Saygın *ogan*lar,[16] aziz kızları,[17] yeni erginlenenler. Leylak rengi, sarı, mavi çiçekler; Archanjo'nun kara elleri arasında bir gül vardı. Böyle istemiş, vasiyet etmişti. Kilise bakıcısıyla Miguel Binbaşı'yı çağırmaya gittiler; saat üçe beş vardı.

Cenaze arabası ve tıklım tıklım dolu otobüsler, Ojuobá'nın, Şangô'nun gözlerinin ilelebet yatma hakkının olduğu, Katolik yardım sandığının topraklarının bulunduğu yere, Quintas Mezarlığına gidiyordu. Alayı izleyen, bütangazıyla çalışan bir otomobil, Profesör Azevedo'yla ozan Simões'i taşıyordu. Aydınlardan yalnızca ikisi gelmişti mezarlığa kadar, çünkü Archanjo dört kitap yazmış, kuramları tartışmış, çağın bilim adamlarıyla polemiklere girmiş, resmi eğreti-bilimi yadsımış, onu yıkmak için başkaldırmıştı. Ötekiler, bilgi ve incelik, deneyim ve olumlu öneriler dolu yaşlı bir adamcağıza, güzel konuşmalarıyla ünlü, içkiciliğiyle herkesçe tanınan, yaşamının sonuna dek kadın budalası, yorulmak bilmeyen çocuk yapıcısı, *orişá*ların sevdiği, sır saklayıcı, çok saygın yaşlı bir adamcağıza, neredeyse sihirbaz denecek Ojuobá'ya güle güle demek için gelmişlerdi.

Mezarlık tepedeydi, ama cenaze arabası, otobüsler ve otomobil, öteki gömülmelerde alışılageldiği gibi kapıya kadar çıkmamışlardı. Bu herhangi bir cenaze töreni değildi; ölü ve ölüyü izleyenler tepenin eteğinde araçlardan indiler.

---

14 *Mâe:* Anne.

15 *Aşeşê: Candomblé* ayinlerinde ölüler için yapılan tören.

16 *Ogan: Candomblé*'de sivil koruyucu.

17 *Candomblé* ayini sırasında, kutsal ruhu karşılayan, kutsal ruhun sahip olduğu, transa geçmiş kişi.

Kiliseden gelenler Quintas'ta bekleyenlere karıştılar, çok yoğun bir kalabalık olmuştu; böyle bir cenaze töreni ancak *mae* Aninha'nın dört yıl önce yapılmış töreniyle yarışabilirdi. Hiçbir politikacı, milyoner, general, piskopos, son ayrılış zamanında, halkı bu denli toplayamamıştı.

*Obá*lar[18] ve *oganlar*, yılların ağırlığıyla iki büklüm olmuş bazı insanlar, yorgun adımlı yaşlılar... Binbaşı'yla Miguel, *nagô*[19] töreninin başlaması için tabutu yakalayarak üç kez havaya kaldırıp yere indirdi.

Aziz babası[20] Nezinho'nun Yoruba dilinde dua okuyan sesi yükseliyordu:

Aşeşê, aşeşê,
Omorode.

Orada bulunanlar yinelediler, sesler veda şarkısı için yükseldi: "*Aşeşê, aşeşê.*"

Alay ilerleyerek yokuşu çıkmaya başlamıştı. Kutsal şarkının eşliğinde dans adımları, üç adım ileri iki adım geri atılıyor, tabut *obá*ların omuzunda yükseliyordu.

Iku lonan ta ewê şe
Iku lonan ta ewê şe
Iku lonan

Yolun ortasına geldiklerinde Profesör tabutun kulpundan tuttu; adımlar ona zor gelmiyordu, bunu melez kanıyla kalıtım yoluyla elde etmişti. Pencereler dolup taşıyor, insanlar benzeri olmayan bu gösteriyi görmek için koşarak geliyordu. Bununki gibi bir cenaze töreni ancak Bahia'da ve binde bir görülürdü.

Oraya gelen iyi giyimli, boyunbağlı, yepyeni takım elbise, kırmızı giysi içinde, kurallara son derece uygun, son dansını yapan Pedro Archanjo'ydu. Güçlü şarkı evlerin arasından geçiyor, kentin

18 *Obá: Candomblé* mezhebinde Yıldırım Tanrısı rahipleri.
19 *Nagô: Candomblé* tapınmasının Yoruba kökenli biçimlerinden biri.
20 Aziz Babası: *Candomblé* mezhebindeki büyük rahibe halkın verdiği ad.

göğünü deliyor, pazarlıkları bıçak gibi kesiyor, gelip geçenleri taş gibi hareketsiz kılıyordu; ölü, ölüyü taşıyanlar ve tüm halk üç adım ileri iki adım geri gidiyorlardı; dans, yolu egemenliği altına almıştı.

Ara ara la insu
Iku ô iku ô
A insu bereré.

Sonunda mezarlığın kapısına ulaşmışlardı. Tapınma kurallarının buyruğuna göre, *obá*lar ve *ogan*lar Ojuobá'nın tabutunu sırtlarında içeriye soktular. Mezarın başında, çiçekler ve gözyaşları arasında, davullar susmuş, dans ve kutsal şarkı kesilmişti. Profesör Azevedo acı içinde kendi kendine, "Burada Archanjo'nun yapıtından kaç kişinin haberi vardır?" diye soruyordu. Ozan Simões, "Bizler bu tür şeyleri gören son kişiler olacağız," dedi. Küçük bir söylev verme çabasına değmez miydi? Utangaçlığı profesörü engellemişti. Herkes yas rengi olan beyazlar içindeydi.

Tabut, bir daha çıkmamak üzere çukura konmadan önce, bir an hareketsiz kaldı. Pedro Archanjo hâlâ ona yakın insanların arasındaydı. Kalabalık birbirine kenetlenmişti, bazılarının hıçkırıkları duyuluyordu.

Çevreyi tam bir sessizlik kapladığı ve kazıcıların Pedro Archanjo'yu tabuttan aldıkları sırada, çınlayan, ağır ve tek başına bir ses, dokunaklı, insanın içine işleyen, alabildiğine sevecen, acı dolu bir veda ezgisi yükseldi. Öğretmen Budião'ydu bu; beyazlar içinde, yaslı, karısı tarafından getirilmişti, Mané Lima'ya yaslanmış, bir mezarın tepesinde kör ve kıpırtısız bir babayla oğulun, aralarından su sızmayan kardeşlerin söyleşisiydi bu; elveda kardeşim, sonsuza dek elveda, sevgi dolu bir cümle, *iku ô iku ô dabó ra jô ma boiá.*

"Öldüğüm zaman elime kırmızı gül versinler." Alev alev yakan bir gül, bakır kırmızısı bir gül, şarkı ve dans, Rosa de Oşalá, *aşeşê, aşeşê.*

ÂŞIK (VE BOYNUZLU) OLAN ARAŞTIRMACIMIZ VE OZANIMIZDAN, BİR ŞİİR ÖRNEĞİYLE

1.

Büyük Levenson bazı notlarını düzene koymak amacıyla o akşam da Ana Mercedes'in yardımı olmaksızın edemiyordu; bu işi başarıya ulaştırmak için, hem gerekli olmadığımdan hem de istenmediğimden, çalışmalarımı, Levenson'a otelin lobisinde sundum. Bana iyi çalışmalar diledi; bu dileği bana edepsiz ve alaycı gelmişti.

Bunun üzerine, yeni yardımcısını bir kenara çekerek, ona uyanık ve katı olmasını salık verdim; bu yabancının beylik ele geçirme numaralarına yatmasına ve gece ilmini en bayağı biçimde açık seçik yozlaştırmasına izin vermemesini söyledim. Onuru kırılmış saldırgan Ana Mercedes benim ilgilendiğim konuları ve kuşkularımı sert bir soruyla ve korkunç bir tehditle kısa kesti. "Onun dürüstlüğüne ve onuruna inanıyor muydum yoksa inanmıyor muydum? En ufak bir kuşkum vardıysa o zaman..." Sonunu getirmesine izin vermedim, zavallı ben; ona karşı körükörüne güven beslediğimi söyleyerek, kaçamak bir öpücük ve soğuk bir gülümsemeyle beni bağışlamasını sağladım.

Uygar bir insana yaraşan gecemi değerlendirmek için içki içilen bir yer aramaya gittim; Ana Mercedes'in karşı koymalarının ve Amerikalı'nın dolarlarının yok edemediği kıskançlığımın geri kalan kısımlarını *cachaça* içinde boğacak, kafayı çekecektim.

Evet, kıskançlık; çünkü her sabah, her saat, özellikle geceleri, Ana Mercedes yanımda olmadığı zamanlar kıskançlıktan ölüp ölüp diriliyordum; uğruna savaş verdiğim, dövüştüğüm ve dayak yediğim, uğruna hınç ve aşağılamalar dolu bir uçurum içinde anlatılmazcasına acı çektiğim, uğruna düşkün ve onursuz bir dalkavuk, aydınların ve yarı aydınların alay konusu olduğum –ve bütün bunlar gösterdiğim çabaya değmişti, hatta az bileydi, çünkü o daha fazlasına değerdi– Ana Mercedes'i kıskanıyordum.

Yeni şiir kuşağının esin perisi ve burcu Ana Mercedes, güncelliğini en beş para etmez heriflerin ve çekemeyenlerin bile yadsıyamadığı ortak düşünce, dahice formül "Hermesçilik[1] aracılığıyla iletişim" hareketine katılmıştı. Bu yeni şiirin neferleri arasında benim de adım tutulmuş ve alkışlanmıştı. *Jornal da Cidade*'de Zino Batel, "Genç şiirin en tipik öncülerinden biri, *Geğirme*'nin ozanı Fausto Pena," diye yazmıştı. Zino Batel de *Yaşasın Dışkı*'nın ozanıydı; o da öncüydü, daha az tipik bir örnek de değildi. İki yıl önce sosyoloji diplomamı aldığım fakültede gazetecilik okuyan Ana Mercedes parlak zekâsını aşağılık bir ücret karşılığında *Diário da Manhã* gazetesine kiralamış (Levenson'u, röportaj muhabiri olması sıfatıyla tanımış ve onunla gezip tozmuştu) ve bu sakallı, pek beğenilmemiş ozana kimseninkiyle karşılaştırılamayacak kutsal bedeninin göz kamaştırıcı güzelliklerini karşılıksız sunmuştu. Ah! Tanrı'nın bu güzel melezini nasıl betimlemeli! Tepeden tırnağa altın, biberiye parfümü kokan bir beden, kristal gibi bir gülüş; terketmeyi ve yapmacığı çok iyi bilen bir karışım ve sınırsız yalan söyleme yetisi!

Diário da Manhã'da, patronlardan kapıcılara, yazı odasından şöyle bir geçerek, yönetimden atölyelere dek öyle sık gidip gelmişti ki, buralarda bulunan aşağılık heriflerin her birinin, yönetimin en güzel hollerinden birinde, değerli kurucunun –Jenner'in yapıtı– portresi altında, yönetim ve yazı kurulunun sallanan masaları üzerinde, antika baskı makinesinin üstünde, kâğıt toplarının ya da

1 Hermesçilik: Simyacıların doktrinlerinin tümü; edebiyatta anlaşılmaz ve karanlık olan.

kir pas, yağ içindeki döşemenin üstünde, onu, yükselen denizde dalgalanan bu kayığı batırmaktan başka düşüncesi ve isteği olmamıştı; Ana Mercedes bu pislik dolu yere bedenini değdirse, orayı bir gül yatağına, kutsal toprağa dönüştürecekti.

Bu kendini beğenmiş heriflere boyun eğdiğini sanmıyorum; eskiden böyle değildi deniliyordu; kendini kabul ettirebilmek amacıyla, gazetenin başyazarı Doktor Brito'ya sunabilirdi, Madam Elza'nın işlettiği kaliteli bir randevuevi olan "Seksenbir"in kuşkulu yerlerinde görülmüştü. Suçsuz olduğuna ilişkin yeminler etti: Buralarda patronuyla görülmüştü, doğruydu ama bu, yetilerini, röportaj muhabirliği yeteneğini kanıtlamak amacıylaydı – derinleştirmek istemediğim ve burada hiç yeri olmayan karışık bir öykü.

Aydınlatıcı olmayan bu açıklamasını kabullendim; bu açıklamayı, Bahia'nın sokaklarında, çıkmaz sokaklarında Pedro Archanjo'nun izini sürme sorumluluğunu yükümlendiğim akşam yaptığı bilimsel nedenli açıklamasının yanısıra, başka birçok açıklamayı da aynı biçimde kabullendim; vefasız, zinaya hazır metres, mini eteğini ve mini bluzunu çıkarıp, kollarını bacaklarını uzatarak her yanını sergilediği zaman, bu altın renkli, altın ve bakır renkli görüntü, hele şu biberiye kokulu parfümü, aşk yeminleri arasında, yırtıcı ve şiddetli, can aldırabilecek, canıma kıydırabilecek kıskançlığım eriyip gidiyordu, "Fahişeler seninle öğrendi, seninle oluştu," diye yazmıştım onun için yazdığım birçok –birçok ve (kibrim için beni bağışlayın!) güzel– şiirden birinde.

Bizi birbirimize yakınlaştıran ana bağ edebiyat olmuştu ve Ana Mercedes saçı sakalı birbirine karışmış, blucinli "lanet olası kobra"ya –"lanet olası kobra"; kibrimi yine bağışlayın, kadın ozanlar "gerçek bir kobra" diyorlardı onun için– boyun eğmeden önce, deminden beri sizinle konuşan ozanı ve sert şiirlerini çok beğenirdi.

İlk denemelerini yazdığı okul defterini eleştirmem için bana uzattığı, o utangaç ve çekingen hali unutulur gibi değildi; coşku veren bir güzellik, yalvaran bir gülümseme, tam bir alçakgönüllülük içindeydi. Bu onu ayaklarımın dibinde ilk ve son kez bu denli alçak gönüllü görüşümdü.

Zino Batel, *Jornal da Cidade* gazetesinin haftalık ekinde "Genç Şiir Sütunu"nda dörtte bir sayfalık yer elde etmişti ve birlikte düzenlememizi istiyordu; bankada sekiz saat tutsak olduğundan, gece gazetenin basımı sırasında şiirleri derlemek ve seçmek için pek zamanı kalmıyordu. Bu görev için bana herhangi bir ödeme yapılmadı; zor işti ama bir bakıma kârlıydı, onur kazanmış ve yer edinmiştim. Genel karargâhımı, bir sanat galerisinin dibindeki karanlık, mini minnacık bir bara kurdum; bir alay kız, erkek müşteriye doymuştum –bu kadar çok sayıda ve bu kadar kötü şair olduğunu hiç aklıma getiremezdim– hepsi birbirinden esinli ve verimliydi, hepsi de bir parmak yer için can atıyordu. Genellikle esin gücü bol, olanakları kısıtlı olan adaylar ücreti limonata olarak ödüyordu, daha girişimci olanlarsa viski sunuyorlardı. Yargılama gücümü ve beğenimi kullanırken içkilerin niteliğinden ya da niceliğinden etkilenmediğimi kesinlikle belirteyim. Ama isterik birkaç kadın ozan bana çöp gibi bacaklarını açtıklarında, herkesçe bilinen sert eleştirilerime hedef olmamışlar, üstüne üstlük eleştirilerimi yumuşatmışlardı.

Ana Mercedes, o güçlü karakterime ve yansızlığıma birkaç dakika içinde son vermişti. Defterine şöyle bir göz gezdirir gezdirmez anlamıştım; o, bu iş için yaratılmamıştı; Tanrım, ne berbattı! Ama dizleri, üstelik baldırlarının birkaç santimi bir doğa harikasıydı, ya korku dolu gözleri. "Çocuğum," dedim, "yeteneğiniz var." Bunu biliyormuşçasına gülümseyince ekledim: "Delice bir yetenek!"

"Yayımlayacak mısınız?" diye sormuştu hemen, kaygılıydı, yarı aralık dudaklarının üzerinde dilini gezdirmişti. Aman Tanrım!

Anıştırmalar ve gizli anlamlarla dolu, şakacı bir sesle, "Olabilir, size bağlı," diye yanıtlamıştım.

O sıralarda, işin içinden kârlı ama onurlu bir biçimde sıyrılmayı düşündüğümü içtenlikle söyleyeyim, onunla yatacak, ama yavan şiirlerini yayınlamayacaktım. Büyük hata! Bir sonraki pazar günü "Genç Şiir Sütunu"nda yerini almış, "bu mevsim ortaya çıkan en büyük edebiyat yeteneği Ana Mercedes" yorumuyla orayı tek başına kaplamıştı; işte bundan sonra birkaç öpücük, okşanan bir göğüs ve verilen sözlerden başka bir şey elde edemedim. Onun

adıyla çıkan üç şiirin de benim kalemimin ürünü olduğunu belirtmeliyim. Yalnızca bir şiirde, Ana Mercedes'ten "*subilátorio*" sözcüğünü korudum, benim bilmediğim dahice bir sözcüktü; makat anlamına geliyordu. Aslında, Ana Mercedes'in şiirsel üretimi ilk zamanlarda tümüyle benim kafamın ürünüydü, ardından nankör kadın belki de kıskançlık sahnelerinden yorulup yatağımı terkettiği zaman ozan Ildásio Taveira'nın ürettiklerine kondu ve edebiyatında yeni bir aşama gösterdi. Ozan Ildásio'dan sonra besteci Toninho Lins'in partneri –besteden, güfteden çok yatağında– olarak halk müziğine geçti.

Levenson Bahia'ya geldiği sıralarda Ana Mercedes'le olan serüvenim doruğuna ulaşmıştı: kesin tutku, ölümsüz aşktı. Aylar boyunca gözlerim ne başka kadına çevrilmiş, ne de başka kadına karşı gücüm olmuştu; o, aşk yeminlerimize ihanet ettiyse de bunu hiçbir zaman kanıtlayamadım; belki de gerçekten doğrulamak istememiştim, kim bilir? Kanıtlamak, ilişkiyi kesinlikle bitirmedikten sonra (bu ise hayır, asla!) ya da acı dolu saatlerde kuşkunun kârını, kuşku parçasının en küçük, en minik parçasını elde etmedikten sonra neye yarayacaktı?

Gecenin bu saatinde onu bilginle başbaşa bırakırken, kuşku ve kıskançlık içinde, benim yatağımda olmasını çok çok isterken, büyük acı çekerken ve aşağılık durumda, bedelim dolarla ödenirken, çevremdekilerin pek bilmediği "Meleklerin Çişi"ne saklanmaya ve kafayı çekmeye gittim.

Tam *cachaça* gelmişti ki iğrenç bir cadalozla mı desem, bir godoşla mı desem, yoksa evde kalmış bir kızla mı desem, neyse, anlatılması güç bir yaratıkla sıkı fıkı durumda kimi göreyim? Ahlakın ve Ailenin savunucusu, aşırı derecede dindar, haklı davalar şampiyonu, öğretim görevlisi Luiz Batista değil mi? Beni görünce irkilmesine karşın seçeneği yoktu; yanıma gelip dostça ve incelikle açıklama yapmak, Ana Mercedes'inki kadar karışık bir öykü anlatmak zorunda kaldı.

Lisede, Profesör Batista'nın sıkıcı sözlerine, parlak boş laflarına, inekçesine tutuculuğuna, ağzının kokusuna dayanmak zorun-

da kalmıştım; ne şimdi ne de karşılaştığımız sayılı anlarda anlaşabilmiştik. Ama ben bayağının bayağısı bu iğrenç yerde hıncımı, boynuzlanmamın acısını çiğnerken, o da bayağı bir ilişki içinde yakalandığından, bizi birleştiren bir konu, ortak nokta, birbirimize yaklaşmamızı sağlayan ortak bir düşman bulmuştuk: Amerikalı bilgin Levenson ve onun karşıt noktası, Brezilyalı, halk ürünü Pedro Archanjo.

Saygın profesör, Levenson'la ilgili kaygılarını, Brezilya'daki göreviyle ilgili kuşkularını dile getirdi; ben kendiminkileri söylemedim, benimkiler çok kişisel ve özel yaşama ilişkindi. Onunkilerse kamu çıkarlarıyla ve devlet güvenliğiyle ilgiliydi.

"Kahramanlar, dahiler ülkesi Bahia'da ölümsüz Rui, Haia Kartalı gibi birçok seçkin insan varken, bu yabancı, söylediklerine bakılırsa, göklere çıkarmak için ilgisine değer biri olarak sarhoş ve zirzop bir zenciyi buldu."

Öfkesi tüm benliğini sarıyordu, Alaketu Terreirosu'na yeni kabul edilenler gibi kendinden geçerek, konuşmacı pozlarıyla ayağa kalktı, bir bana doğru, bir tavladığı kadına doğru, bir dişlerini karıştırmakla meşgul garsona doğru dönerek söylev vermeye başladı:

"İyice dikkat edilecek olursa, bütün bu kültürel komedi, düzeni yıkmak için komünist kaynaklı bir tasarıdan ibarettir." Daha alçak sesle, sır verircesine ekledi: "Levenson adlı bu herifin Anti-Amerikancı Eylemler Komisyonu'nun önüne çıkarılmakla tehdit edildiğini bir yerlerde okudum, hem adının da FBI listelerinde yer aldığını güvenilir kaynaktan biliyorum."

En değişik ve en gülünç sarhoşlara uzun zamandır alışmış garsonun görkemli kayıtsızlığına doğru parmağını salladı.

"Çünkü, en bilimsel diye bize benimsetmeye çalıştığı nedir? Sıradan halk, ayaktakımı hakkında kötü bir Portekizce'yle yazılmış ipe sapa gelmez yazılar. Kimdir bu ünlü Archanjo? Olağanüstü bir kişilik mi, profesör mü, doktor mu, bilim adamı mı, büyük bir politikacı mı, ya da en azından varlıklı bir tüccar mı? Hiçbiri değil. Tıp Fakültesinin basit bir odacısı, bir dilenciden az daha üstün, hemen hemen bir işçi."

Seçkin vatandaş köpükler saçıyordu; öfkesinin haklılığını boşuna tartışmadım. Yaşamını, pornografiye, törelerin yitirilmesine, mayolara, Marx'a ve Lenin'e, "Latium'un son çiçeği" Portekizce'nin yozlaştırılmasına karşı haykırmakla geçirmişti, ama ne sonuç elde etmişti? Hiç; pornografi, kitaplara, tiyatroya, sinemaya ve yaşama egemen olmuştu, törelerin yitirilmesi olağan ve günlük nesne olmuştu, genç kızlar uyuşturucularını tespihleriyle birlikte taşır olmuşlardı, mayolar da bikinilere dönüşmüştü ve bunun gibi daha bir sürü olay vardı; Marx ve Lenin yetmiyormuş gibi şimdi de Mao Tse Tung ve Fidel Castro çıkmıştı, şeytanın dölleri papazlardan ise hiç sözetmeyelim; kitaplara ve Portekizceye gelince, ünlü profesörümüzün Camões'in arı ve doğru dilinin kalıpları içindeki yapıtları, sonsuzluğa dek depo olan kitabevlerinin raflarında uyurken, dilbilgisi kurallarından nefret eden ve dili azgelişmiş Afrika ağzına indirgeyen yazar bozuntularının kitapları binlerce satılıyordu.

Profesörün bizi, beni ya da garsonu ısıracağından korkmuştum. Neyse ki ısırmadı. Pilicini yanına aldı, Volkswagen'ine bindi; yurdun ve ahlakın babasının, yaşamında bir kez olsun kutsal eşinden başkasıyla tensel zevk deneyine sürükleyebilecek çok değerli hazırlık çalışmalarına kendini verebileceği, bu tatlı önermeler içinde soysuz birinin gammazlamayacağı, gerçekten sır vermeyecek herhangi bir yer aramaya gitti.

Soysuz biri kuşkusuz. Böyle olmasaydı, *cachaça* içinde kapalı kalan kuşkular ekip biçmektense, çıkış yolu olmayan tartışmalı dizelerin esinini *cachaça*da aramaktansa, onları suçüstü yakalamak için fırlar, otele, daireye giderdim; bir elimde serserinin suratına fırlatacağım dolarlar, öteki elimde de dolu bir tabanca olurdu: beş kurşun zevk ve ihanet içinde aldatanın kokuşmuş karnına, son kurşun da kulağıma. Ah kıskançlığım ah, hem insanı katil eder hem de intihar ettirirdi.

2.

BOYNUZLU KOBRA

Kirlenmiş yıldız
yabanıl katmanlar
latince düzüşmeler
ah kirlenmiş
yiyeceğim senden kalanları
artıkları
güller yorgunluk uykusuz gece
vatanın babası dünyanın acısı
yiyeceğim senden kalanları
sosyolojik artıkları
biberiye parfümü lavanta çiçeği
viski köpük banyosu pipo dumanı
oh yes
Her yanı kurban
ne tabanca ne süngü
ne tıraş makinesi ne kusmalar
ne gözyaşları şikayetler tehditler haykırışlar
yok aşktan başkası
yiyeceğim senden kalanları

Boynuzlular kralı
kırık boynuzlu kobra
boynuzlar bahçesi
ok mızrak kargı boynuz kazma
alna ele ayağa
beyinciğe
subilatorio'ya
sokacağım
baştan aşağı kirlenmiş yıldız
sahibini ve efendini

FAUSTO PENA
Meleklerin Çişi, sabaha karşı, 1968

ARALARINDA NE DEDİKLERİNİ BİLENLERİN DE BULUNDUĞU ÜST DÜZEYDEKİ AYDINLARA, PARLAK VE SEÇKİN İNSANLARA DAİR

1.

Levenson'un açıklamaları, o zamana değin tanınmayan ve birdenbire uluslararası ün kazanan Bahialının anısına, yapıtına hizmet etmek için, gazete sayfalarını, radyo mikrofonlarını, televizyon kameralarını harekete geçirmişti. Röportajlar, görüşmeler, kültür şövalyelerinin bildirileri, günceler, haftalık eklerde makaleler, radyo programlarında açık oturumlar... Aydınlar genellikle konuşmalarda ve makalelerde, radyoda ve televizyonda Archanjo'nun yapıtına eskiden beri yakın olduklarını özellikle kanıtlamaya çabalıyorlardı. Görüldüğü gibi buradaki aydınlarla Rio'dakilerin ve São Paulo'dakilerin arasında hiçbir fark yoktu; ilerleme, bir zamanlar başkenti taşradan ayrı kılan kültürel gecikmeleri ve eşitsizlikleri yok etmişti. Bugün biz de Güneyin herhangi bir büyük merkezi kadar ana akımın içindeyiz; yetenekliyiz, kültürlüyüz ve atağız; yetenekli, genç insanlarımız, ne denli gözüpek ve cin gibi olurlarsa olsunlar Ápio Correia'nın ya da Ipanerna ve Leblon meyhanelerinin öteki güllerinin kıskanacak bir yanlarını bulamazlar. Ne ki tek ve korkunç bir ayrılık varlığını sürdürüyor; burada, parçabaşı işler ve günlük ücretler çok düşük, zavallı ve taşralı kalıyor.

En büyük yeteneklerimizin, meslektaşlarının rezilce kayıtsızlığı karşısında, Üstat Pedro'nun (Tıp Fakültesinde yaptığı odacılığı

bile üniversitede hocalığa yükseltmişlerdi) yapıtının paha biçilmez değerini dama çıkmışcasına uzun zamandan beri ve her türde haykırdığını garip bir biçimde farkettik. Onları okuyan, Archanjo'nun yapıtlarının bilinmezlik ve unutulmuşlukla karşılanmadığını, bu yapıtları bu bilinmezlikten ve unutulmuşluktan Levenson'un övgülerinin çekip çıkarmadığını sanırdı; tam tersine, *Bahia'da Halk Yaşamı* yazarının yapıtını ve kavrayışını, kalabalık bir takipçi sürüsüyle birlikte, her yerde, denemelerde, konuşmalarda, konferanslarda ve tartışmalarda sürekli göz önüne getirdiler, dikkatleri onun üzerinde topladılar. Coşkulandırıcı bir oybirliği, göz yaşartan bir saptamaydı; Pedro Archanjo'nun çömezlerinin bu denli çok olduğunu önceden kim bilebilirdi, tam bir sürüydü, çünkü Bahia'nın, hepsi birbirinden çalışkan ve uzman –Bonfim Tanrımız bizi korusun!– etnologların, sosyologların, antropologların, folklor uzmanlarının ve aynı faunanın diğer göstermelik örneklerinin yatağı olduğu bir gerçekti.

Bu gülünç ve allame yazılar yığını arasında gerçekten ciddi ve övülmeye değer iki üç katkıyı belirtmek yerinde olur. Örneğin, akşam gazetesi *A Tarde*'de Profesör Azevedo'yla yapılan uzun röportaj.

Sosyoloji kürsüsüne sahip profesörün, bazı aydınların sayrılı ikbal avcılığıyla hiçbir ortak yanı yoktu. Archanjo'nun yapıtını gerçekten tanıyordu; bu yapıtı aydınlatmaya ve gereken yere oturtmaya yönelik notlar hazırlamak için Rio de Janeirolu Profesör Ramos'la ortak çalışmaya girmişti; bu kitapçıklara genç uzmanların ilgisini çekmeye çabalamıştı, ama uzmanlar kendilerinden ve bilgilerinden memnundular ve bu halleri onlara yetiyordu. Tavırlarını değiştirmeleri ve Archanjo'nun gecikmiş ününü ele almaları için Nobel Ödüllü bay James D. Levenson'un gelmesi gerekti.

Profesör Azevedo'nun röportajı, dergilerde ve edebiyat eklerindeki parlak makalelerin altına imzalarını koyanların kana kana sulandıkları ana kaynak olmuştu, çünkü Archanjo'nun eski ve çok az sayıda basılmış kitaplarını elde etmek kolay değildi. Profesör, *Bahia Geleneklerinde Afrika Etkileri* yapıtını titiz bir özenle, o dönem için

şaşırtıcı olan bilimsel yürekliliğinin, ciddiyetinin, kendi kendini yetiştirmiş olma niteliğinin altını çizerek anlatmış, inceden inceye araştırmış, çözümlemişti. Başlıklar, parçalar, anket yerleri, adlar, tarihler saymıştı, kısa süre ilişkide bulunduğu kişi ve katıldığı cenaze töreni hakkında anılarını aktarmıştı.

Bu röportajdan yirmiden fazla makale, günce doğdu; bazıları, yazarlarına büyük gürültüler koparan övgüler kazandırdı; hiçbiri kaynak olarak Profesör'ü göstermedi, ama, hepsi Levenson'un yapıtlarını ve bazı *yankee* ya da Avrupalı yazarları kaynak gösterdi. Sözümona öncü sayılan biri, "Archanjo'nun mesajını" "Mao düşüncesinin geçmişe bakan ürünü" olarak niteledi. Öncülükte daha aşağı kalmayan bir başkası, "Archanjo ve Sartre: İnsanlığın iki ölçüsü" üzerine yazdı. Ne zekâ!

Garip bir olay, bu kadar çok safsata arasında özel bir yeri hakeden, kendini etnolog olarak ilan etmeyen sayılı kişilerden, Archanjo'nun çömezi olmak istemeyen gazeteci Guerra'nın makalesi olmuştu. Acımasız dedikoducu olan bu Guerra savaş alanına yalnızca üstadın yapıtlarından birinin, bundan otuz yıl önce kitabevlerinin vitrinlerinde sergilendiği zaman ilgi çeken tek yapıtından yapılan sürekli aşırmaları ortaya çıkarmak için girmişti.

Profesör Azevedo, cebi delik –az maaşlı, bol *cachaça*lı– odacının kitaplarını bastırmak için yaptığı büyük özverileri beğeniyle karşılamıştı. Arkadaşı ve dostu, kutsal resimler oymacısı, flüt çalan, yaşamayı seven Lídio Corró, Tabuão Yokuşu'nda basit bir baskı makinesi kurmuştu: Kunduracı Yokuşu'ndaki sinemalar, yakın çevredeki tüccarlar için reklamlar, broşürler basıyordu, fuarlarda ve pazarlarda satılan piyasa işi edebiyat ürünlerini, tanınmış şarkıcıların şarkılarını içeren broşürler hazırlıyordu. (Archanjo'yu yüzüncü yılda anma çerçevesinde denemeci Valadares, Lídio Corró hakkında okunmaya ve saklanmaya değer titiz bir çalışma hazırladı: "Corró, Archanjo ve Tabuão Üniversitesi.") Orada, o kaba saba atölyede, bilinmezden gelen üstadın dört kitabından üçü hazırlanıp basılmıştı – hepsi de son derece kötü yazı karakterleriyle.

Bununla birlikte, kitaplarından biri yayıncı adını hak eden bir yayıncı bulmuş ve bin adet basılmıştı; bu sayı, daha önceki

kitaplarının baskıları üç yüzü aşmayan Archanjo için çok büyüktü ve o dönem için çoktu. Son yapıtı, çok önemli *Bahialı Ailelerde Melezliğe İlişkin Notlar,* yalnızca yüz kırk iki adet basılmıştı, daha fazlasına kâğıt yoktu. Yüz kırk iki tane azdı, ama skandal yaratmak, tiksinti ve kaba gücü ortaya çıkarmak için yeterliydi. Corró başka kâğıt topları bulup yeniden basıma girişmek istediğinde polis baskın yapmıştı.

Bahia'da Yemek Sanatı, Kökenleri ve İlkeleri'nin kaderi daha iyi olmuştu. Kökeni pek bilinmeyen, karanlık bir üne sahip Bonfanti adlı biri Katedral Alanı'nda sahaflık yapıyordu, okul kitaplarında ve öğrencileri sömürmekte ustalaşmıştı, öğrencilerinden antolojileri, logaritma cetvellerini, sözlükleri, hukuk ve tıp kitaplarını ucuza alıp pahalıya satardı. Pedro Archanjo dükkâna giderdi, pinti adamla bitmez tükenmez konuşmaların sonunda Baba Dumas'nın *Bir Doktorun Anıları* kitabının eski ama eksiksiz bir baskısı için birkaç kuruş borçlanabilmeyi bile başarmıştı, hiç kimseye kuruş koklatmayan kitapçının ona büyük değer verdiğinin kanıtıydı bu.

Bonfanti Bahia'daki özel kolej ve lise öğrencilerinin sınavlarında yardımcı olmaya yarayacak küçük kitapçıklar basmıştı, örneğin Phaedrus'tan hayvan masallarının çevirisi –Latince sınavlarında yüzde yüz etkiliydi–, cebir, geometri problemlerinin çözümleri, *Lusiades* incelemesi. Hepsi de sınav salonlarında kaçak göz atılması ve elden ele dolaşabilmesi için en küçük boyutlarda hazırlanmıştı. İtalyan, çok ilgi duyduğu konuda gençlerin eğitimini tamamlamak için pornografik broşürler basıp satıyordu, bunlar aynı zamanda saygın baylardan oluşan seçkin bir alıcı kümesinin oluşmasına da yarıyordu.

Kitapların dışında bisküviler, pastalar, şekerlemeler, Bahialı melezle garip yarımadalıyı birbirine yaklaştırıyordu, çünkü her ikisi de iştahlı ve oburdu, usta aşçıydılar. Bazı Bahia yemeklerinde Archanjo'nun üstüne yoktu, kedi balığından yaptığı *moqueca* nefisti. Bonfanti, insana parmaklarını yedirecek denli lezzetli *pasta-sciuta-funghi-secchi* hazırlarken, Bahia'da çok gerekli bazı maddelerin olmadığından yakınırdı. Karşılıklı konuşmalarından ve sabah kahvaltılarından, o zamana dek ağızdan ağıza söylenen ya da mutfak

defterlerinde saklı kalmış yaygın tarifleri bir araya getirecek Bahia mutfağı el kitabı düşüncesi doğmuştu.

Yayınlanacak kitabın içeriği de tartışmasız geçmemişti; Bonfanti kitabı en fazla yarım sayfalık bir önsözle, tariflere indirgerken, Archanjo kitabın eksiksiz, kesintiye uğramadan, başta araştırmayı, yorumları, uzun incelemeyi, ardından da tarifleri içererek basılmasını gerekli görüyordu. Sonunda kitap Archanjo'nun istediği gibi çıkmış, ama birinci baskısının tükenmesi yıllar almıştı; çünkü ya zarara uğradığından yakınarak yazarın haklarını ödemeyen Bonfanti'nin açıkladığı gibi "Ev kadınlarına yönelik bir mutfak kitabı ne edebiyat ne de bilim içermeliydi," ya da "bu dolandırıcı İtalyan binden fazla basmıştı", yahut kamunun ilgisini çok çekmemişti. Archanjo öldüğünde Bonfanti'nin elinde hâlâ küçük bir stok, birkaç cilt vardı.

O zamanlar ilgi duyulmadıysa da, akıp giden yıllarda kentin gelişmesiyle, ilerlemeyle, sanayinin yerleşmesiyle, özellikle turizmle birlikte Bahia mutfağı ün ve ulusal nam kazandı. Rio'da ve São Paulo'da değişik yemek kitapları çıktı. Bazıları kusursuz baskılarla, renkli fotoğraflarla süslenen çok güzel yayınlardı. Gazeteciler, sosyete kadınları, Corredor da Vitoria'da restoran işleten bir Fransız, kitaplarıyla katıldılar ve *Bahia Mutfağı, Yüz Bahia Pasta ve Bisküvi Açıklaması, Hindistancevizi ve Baharatlar, Dendê,*[1] *Afrika-Brezilya Mutfağı, Yayá'nın Unuttukları,* vb. kitaplarla, yayıncılarıyla birlikte bol sıfırlı paralar kazandılar.

Korkunç Guerra'ya göre, bu kişiler Archanjo'nun kitapçığını yalnızca olduğu gibi ve utanmazcasına kopya etmişler, ne yeni ne de özgün bir şey eklemişlerdi. Tam tersine, araştırmalar, incelemeler ve sonuçlar kısmını gereksiz ve usanç verici bularak –"aptallar!" diye öfkeyle haykırıyordu gazeteci– yalnızca tarifler kısmını çalmışlardı. Bunun yanısıra, gözü yükseklerde ve yüzsüz bir gazeteci, Bahia'da kısa bir hafta kaldıktan sonra hepsini –sayfa sayfa– çalmıştı. Daha da kötüsü, Archanjo'nun sentezlerini çarpıtarak, saptırarak yeniden yazma cüretini göstermişti. Yazar Guerra dolandırı-

1 *Dendê:* Bahia mutfağında çok kullanılan palmiye yağı.

cılığı açığa çıkardı – "Bununla birlikte bilinir ki, ben ne etnoloğum ne de folklor bilimci," diyordu.

Binbaşı Damião de Souza'nın röportajına gelince, halkın sevgilisi, adli savaşımları ve akıllardan çıkmayacak bir alay kampanyayı anlattı; bunun sonuçları o denli beklenmedik oldu, o denli uzaklara gitti ki, başlı başına bir bölüme değer.

2.

Jornal da Cidade'nin yöneticisi ve sahibi Dr. Zezinho Pinto'nun tasarılarını ve işlerini düşünmek ve karar almak için sığındığı büronun kapısını açıp teklifsizce içeri girenler azdır, hem de çok az – bu iş finans alanında olanaksızdır, Petro-kimyada da, birleşik sanayiler makamında ise... hiç sözünü etmeyelim. Orada, girilmesi kesinlikle yasak olan bu odada, öğleden sonra saat ikide, Dr. Zezinho atölyelerin ve yazı kurulunun şamatası başlamadan düşünmek ve kendini toplamak için gerekli sessizliği buluyordu.

Damião de Souza ise her yere rahatlıkla girip çıkardı; kemikli elini uzattı, kapının kolu oynadı ve Binbaşı içeriye girdi:

"Doktor Zezinho, sevgili dostum, Tanrı sizi korusun. İşler yolunda mı? İşler gibi sağlığınıza da diyecek yok, değil mi? Doğal olarak gereklisi de budur. Neyse, Pedro Archanjo hakkında konuşmaya geldim. Gazetenizdeki veletler herkesin sözünü dinliyorlar, önüne gelen soytarının resmini basıyorlar, ama Bahia'da Archanjo'yu tek tanıyan kulunuz bir köşede bırakılıyor, unutuluyor, burun kıvrılıyor. Bu ne demek oluyor Müdür Bey? Binbaşı hor mu görülüyor?"

Binbaşı duyarlı bir noktaya, taze yaraya dokunmuştu: Dr. Zezinho, Bahia basınının üç parababasının, Salvador gazetelerinin sahiplerinin ayda bir toplanarak uzlaştıkları öğle yemeğinden gelmişti. Uzun zamandan beri dost olduklarından bu öğle yemeği her zaman güzel şaraplarla ve kaçak viskilerle dolu neşeli bir toplantı olurdu; ayrıca birbirlerine verdikleri haberlerin, politik ve ekonomik durumun incelenmesinin yanısıra gülerler, birbirlerinin kötü yanlarını söylerler, gazetelerinin gaflarını yorumlayarak karşılıklı alay ederlerdi. O günkü kurban, *Jornal da Cidade*'nin, günün konu-

su Pedro Archanjo'yu soytarıca bir biçimde incelemesi yüzünden, Doktor Zezinho'ydu. "Bu denli yetenekli yazarlar, aydın dünyanın çiçekleri olmalarına rağmen, moda olan konu hakkındaki makalelerinin başarısı *A Tarde*'nin başarısından –bu konuda bir örnek olarak Profesör Azevedo'yla yapılan röportaj yeterliydi–, bir *Diario de Manha*'nın "Bahia'nın başmeleği" özel ekininkinden çok uzaktaydı; Levenson'un Ana Mercedes'e yaptığı ve Rio, São Paulo, Porto Alegre, Recife basınında çıkan etkili açıklamalarındansa hiç sözetmeyelim."

"Sevgili Brito, siz de kabul edersiniz ki böylesi yöntemlerle... bir otel odasında Ana Mercedes'le başbaşa, özel konuşmayı kim reddeder? Ben bile reddedemem. Eğer bu dalavereli bir rekabet değilse, nedir bilmem. Yazı odalarında ne diyorlar biliyor musunuz? Altın tavuk."

"Gerçekten altın mı, Brito? Söylendiğine göre siz biliyormuşsunuz," diye şakalaştı Cardim.

Üçü de güldüler ve nefis Alman şarabını içtiler, ama öteki yudumlar, mevkiine çok düşkün, gazetesine delice bağlı olan Dr. Zezinho'nun boğazında dizilip kalmıştı. Kendini beğendirmek için ün ve savlarla dolu bu çocuklara en yüksek parayı ödüyordu, *Jornal da Cidade*'nin kültür öncüsü olması için bir sürü sapıklığın yazılmasına göz yumuyordu, ama işte bu denli önemli bir konuda, hasımlarına, beş paralık kara cahil yazarlara meydanı boş bırakarak eziliyorlardı. Az sonra, toplantıda –havalandırmalı odasında kısa bir öğle uykusundan sonra– sorumluların iyi beslenmiş ve bilgi dolu kıçlarına birer tekme atacaktı, bu insanlara çok iyi para veriyordu. Gazetesinin aşağılanmasını onaylayamazdı.

"Archanjo mu? Onu tanıdınız mı Binbaşı? Doğru mu?"

"Tanıdım mı? Bana okumayı kim öğretti? Onu Pelourinho Yokuşunda ölü bulan kim? Babam olma olanağını elinden kaçırdı, çünkü *Sinhá*[2] Terência yani annem onunla ancak Çarpık Souza aileyi başından atıp Mercado do Ouro'da küçük bir baraka aldıktan sonra karşılaştı. Archanjo her sabah kahve içmeye gelirdi, o tek ba-

2 *Sinhá: Senhora*'nın (bayan) kısaltılmışı.

şına bir sirkti; öyküler, dizeler, küçük olaylar... *Sinhá* Terência'nın ona karşı bir zaafı olup olmadığından hâlâ kuşku duyarım, ama Archanjo o lokmayı yemedi. Beni kim eğitti? Bana abeceyi, yaşamın iyi ve kötü yanlarını öğreten odur."

"*Cachaça*nın tadını ve kadın zevkini" de diyebilirdi ama demedi. Dr. Zezinho artık onu dinlemiyordu, çanı çalarak odacıya seslendi:

"Yazı odasında kim var? Kim? Ari mi, çabuk onu bana gönder." Ünlü gülümsemesiyle Binbaşı'ya doğru döndü. "Binbaşım, siz öndersiniz, bundan kuşku duyulmaz," ve yeniden gülümsedi, armağan veriyormuşçasına gülümsüyordu. "Siz öndersiniz."

Bir anlamda doğruydu bu; halkın duyduğu sevgide, yetmiş beşine yaklaşmış Binbaşı'yla aşık atacak kimse yoktu; kuşkusuz Bahia'nın en renkli insanıydı. Neredeyse elli yıldır çalıştığı mahkemede, halkın avukatı, yoksulların savunucusu, mutsuzların koruyucusu olmuş, dava vekili olarak savunmalarda ve aklamalarda tüm rekorları geride bırakmıştı; bir alay suçlu, çok yoksul, eli böğründe kalmış davalı, çoğu da parasız. Gazeteci olarak tüm gazetelerde yeri vardı, çünkü hepsinde yetkilileri açlığa, yoksulluğa ve bilisizliğe karşı çağıran ve onları protesto eden ünlü "iki satır"ını yazıyordu. Kamuoyundaki saygınlığı sayesinde, başarı sarhoşluğu içindeki iki açıkgözü, iki açgözlü sıçanı Kent Meclisinin Başkanı ve Başkan Yardımcısı seçen küçük bir partinin eski belediye danışmanı olarak belediye kurulunu yoksul halkın mekânı yapınca öteki üyelerin başkaldırmasına neden olmuş, toprak işgallerine kurulu da karıştırmış, bundan yeni mahalleler doğmuş ve bir daha da asla seçilmemişti. Konuşmacı, her tür konuşmada, insanlığı ilgilendiren tüm konularda, yalnızca mahkemede ve İstinaf Mahkemesinde değil, bulunduğu törenlerde de, toplantılarda da, evlilik, yıldönümü ya da vaftiz yemeklerinde de, bir okulun ya da dispanserin açılışında olduğu kadar bir mağazanın, dükkânın, bakkal dükkânının, meyhanenin açılışında da, cenaze töreninde olduğu kadar parti ayırımı yapmaksızın politik mitinglerde de (eskiden, izin verildiği zamanlarda) söz alıyordu. Onun düşüncesine göre, halkın çıkarlarını savunmak, yoksulluğu, işsizliği ve okulsuzluğu protesto etmek için hangi gazete, hangi kürsü olursa olsun işe yarardı, bu işten hoşlanmayanların cehennemin dibine kadar yolu vardı.

Söylevlerinden birini dinlemeye değerdi: Ah, o 2 Temmuz'daki yüzde yüz etkili söylevi, Katedral Alanı'nda *Caboclo ve Cabocla* resmi önünde, Labatut, Maria Quitéria, Joana Angélica'yla birlikte barok ve yurtsever bir konuşma abidesiydi! Kendinden geçmiş halk kaç kez onu omuzlar üzerinde taşımıştı!

Alkışlar koparan mecazlara ve anahtar sözcüklere elverişli, tütün ve *cachaça*yla boğuklaşmış sesiyle örnek olarak saymayı yeğlediği Brezilyalı ve yabancı büyük insanlar arasında İsa, Ruì Barbosa, Clemenceau vardı. Binbaşı'nın söylevinde ünlü, ölmüş, sağ ve uydurulmuş kişilerden alınma özlü sözler ve atasözleri fışkırırdı; duruşmalarda bunları, bu denli gözüpeklik karşısında ağızları bir karış açık kalmış savcıların suratlarına fırlatırdı. Bir kez, yasal savunmayı saçma bir tezle pekiştirmek için, "Latin dünyasının ve İtalya'nın şanlı ölümsüz hukukçusu Bernabó'dan" alıntı yapınca ağzı süt kokan delikanlı ve kendinden hoşnut savcı, yalancılığı ortaya çıkarmaya, bir kez olsun bu yutturmacayı seven adamın maskesini alaşağı etmeye karar verdi.

"Sayın Binbaşı, çok özür dilerim, ama yüksek şahsınızın sözünü ettiği bu hukukçudan sözedildiğini hiç duymadım. Şu Bernabó gerçekten var mıdır?"

Binbaşı acıma dolu bakışlarını kasıntı savcıya dikti:

"Sayın Savcımız, henüz çok gençsiniz; bütün kitapları okumadınız, Bernabó'nun klasiklerini, yapıtlarını bilmemeniz olağandır, bu konuda size kızılamaz. Sayın Savcımız benim yaşımda olsaydı, okumaktan yıpranmış gözleri neredeyse görmeyecek hale gelseydi, işte, o zaman, hayır, böylesi bir cehalet için bağışlanamazdınız..."

Gözleri kusursuzdu, hiçbir zaman gözlük takmamıştı. Birçok insanın bir ayağının çukurda olduğu, emekliye ayrılarak ölümü beklediği o yaşta gücünü ve dinçliğini koruyordu, "*cachaça* içinde korunuyor," geceyarısı São Joaquim'de, Yedi Kapılar'da, Çarşı Yokuşu'nda tıkınıyor, kadınları yatağına sürüklüyor, "Sevişmeden uyursam gözümü uyku tutmuyor," diyordu, çürük dişlerle dolu ağzında kaliteli bir sigara, iri ve boğumlu eller, bembeyaz takma yaka –Oşalá'yı sevdiğinden beyazdan başka renk kullanmazdı– ama zaman zaman yaka ve manşetler kir içinde olurdu.

Genellikle kendi bürosunda bulunurdu çünkü onun yalnız yürüdüğü hiç görülmemişti, caddedeyse üç dört mutsuz kişi yolunu keser, soğuğa ve sıcağa karşı her zaman iyi gelen bir kadeh içki içmek için bir meyhanenin barına otursa hemen anlatmaya başlarlar, sorular, yakınmalar birbirini izlerdi. Binbaşı da bir kâğıdın köşesine not alarak kâğıtları ceketinin cebine tıkardı. Müşterilerini kabul ettiği resmi bürosuysa Rua do Liceu'daki bir sömürgeli evinde, holün dibinde, alçıdan melekler yapımcısı Miguel'in eski atölyesinin içindeydi. Miguel ölünce eski kunduraları onaran biri atölyeyi kiralamış ve aygıtlarını, derilerini buraya yerleştirmişti. Binbaşı'nın masası yine de aynı yerde kalmış ve yüzü çillerle kaplı sevimli bir albino olan kundura onarıcısı ona dostluk ve *cachaça* sağlamıştı.

Orada, kapının önünde, sabahın ilk saatlerinden başlayarak korkunç bir müşteri kalabalığı birikirdi: kocaları tutuklanan kadınlar, zaman zaman okul çağında ve okulsuz tüm velet takımıyla birlikte çocuk anaları, işsizler, fahişeler, serseriler, doktor, hastane ve ilaç gerektiren hastalar, geçici olarak salıverilmiş sanık dolandırıcılar, ölülerini gömmek için bile paraları olmayan aileler, kocaları tarafından yüzüstü bırakılmış kadınlar, taze bir çiçekken soldurulmuş kızlar, evlenmeye yanaşmayan kadın avcılarından gebe kalanlar, adaletten, polisten, büyüklerden gözü korkmuş değişik türde insanlar; bir de sarhoşlar, sabah sabah ağızlarını çalkalamak için bir yudum içkiye umutlanan suçsuz, hiçbir günahı olmayan sarhoşlar – acınası, aç ve susuz bir topluluk... Binbaşı onları tek tek dinlerdi.

Binbaşı'nın evleri Liberdade'de, Cosme de Farias'ta ve Itapagipe'deydi ve her evde sevecen bir metres, sıranın kendisine geldiği gece, sevecen olduğu kadar sabırla, sabahlara dek onu bekliyordu.

Liberdade'de bulunan şişman ve soğukkanlı, dolgun göğüslü ve kalçalı, kırkını geçmiş Kreol Emerência varlıklılar için Bahia yemekleri hazırlar; alıcıları kalburüstü insanlardır, Binbaşı'nın şimdiki aşklarının en eskisidir. Binbaşı onu tavladığından bu yana yirmi beş yıldan fazla zaman geçmiştir. Cosme de Farias'ta tatlı Dalina kadınlara dikiş diker, dikiş ve nakışla uğraşır; elleri büyülü, yüzü çiçek bozuğudur, otuz yaşlarında, sarışına yakın, hoş biridir.

Binbaşı onu, karnı şişmiş ve ceberrut bir baba tarafından kovulmuş olarak kendisine geldiği zaman tanımıştı. Evli ve orduda onbaşı olan suçlu hemen kendini Güney'e aldırmanın yolunu bulmuştu. Binbaşı Dalina'ya doğumevi ve doktor bulmuş, daha sonra da onları, onu ve çocuğu bir araya getirmişti, Tanrı'nın lütfuyla onları bırakmayacaktı. Itapagipe'de, ön cephesi yeşil, pencereleri kırmızı bir evcikte köylü güzeli, on sekiz yaşında ağzında iki altın dişi bulunan Mara'ysa, Avenida 7 numarada bulunan bir mağaza için krepon kâğıdından çiçekler yapmakta ve yaptığı kadar satmaktadır. Aslında mağazanın patronu ona başka önerilerde bulunmuş ve kârlar sunmuştu –tıpkı yakışıklı ve güzel konuşan ressam Floriano Coelho gibi– o da, öteki de Mara'nın bakımını üzerine almak istiyordu. Ama Mara çiçeklerine ve erkeğine bağlıydı. Binbaşı geldiğinde, zayıf kolları arasında tortop olur, güçlü soluğunu içine çeker ve onun uykusuzluktan boğuklaşmış sesini dinlerdi:

"Nasılsın küçük kuşum?"

Üç ev, üç metres ha? Birçok insanın, güzellerin sayısını öğrendikleri zaman duydukları doğal ve anlaşılabilir şaşkınlık, "olamaz, palavra" sözleri karşısında Binbaşı özür diliyor, anlayış bekliyordu, yaşı ve zamanını nasıl geçirdiği göz önüne alınmalıydı. Daha genç ve daha çok boş zamanı olduğu sıralarda üç tane değildi, sürekli ve geçici olan sayısız ev ve kadın vardı.

Binbaşı, "Archanjo'nun çevresi her zaman doluydu, kızlar peşini bırakmazdı," derken başyazar Ari kargacık burgacık yazısıyla haberi not ediyordu. İlginç, Dr. Zezinho röportajda hazır bulunuyordu! İnsanlar, olaylar, yerler, tarihler geçit yapıyordu. Mucizeler Dükkânı, Lídio Corró, Budião, Kirsi, pazar barakası, Ivone, Rosa, Rosália, Ester, kadınlar, kadınlar, Bahia oğullarının *afoşé*si, Procópio'nun kovuşturulması, kaba saba komiser Pedrito Gordo, 1934 yılındaki "Sürücüler" grevi, ("Şimdiki koşullarda grevden sözetmemek daha iyi, bu noktayı sakın, Ari," dedi yönetici; grevi yazının temeline oturtabilecek, sansürle gazeteye zorluklar çıkarabilecek ateşli biriydi gazeteci) Sirene Derneği, alçıdan melekler yapımcısı Miguel. Kuşkusuz, çok malzeme vardı, ama Binbaşı'nın bütün bu gevezeliği gazete patronunun keyfini kaçırmıştı; anlatılanlar pek değerli değildi, en ufak bilimsel özelliği yoktu.

"Yoksulluk içinde öldü, değil mi?" diye sordu Ari. Yalın ve iyi insandı, ama dikkafalının biriydi, gururluydu, Archanjo'yla hiçbir iş yapılmazdı. İhtiyar son çalışma olanağını da yitirdiği zaman Binbaşı kaç kez (yalnızca Binbaşı değil, diğer arkadaşları da) evlerinden birine götürmek istemişti. Kabulleniyor musun? Asla! "Başımın çaresine bakarım, sadakaya gereksinimim yok." İhtiyar korkunçtu.

"Öleli tam yirmi beş yıl geçti. Ve aralık ayında, Noel'den bir hafta önce, ayın 18'inde doğumunun yüzüncü yılı olacak."

Bir haykırış duyuldu, istediğini ve aradığını bulan Dr. Zezinho'dan geliyordu:

"Ne diyorsunuz Binbaşı? Yüz yıl mı? Yineleyin bunu!"

"Doğru: Archanjo'nun yüzüncü yılı. Ellinci yılını kutladığı zaman fişek gibi bir kutlama olmuştu dostum, ne haftaydı!"

Dr. Zezinho ayağa kalkmıştı, kabına sığamıyordu:

"Bir hafta mı? Demek bir hafta... Binbaşım, bu yüzüncü yılı yarından başlayarak bütün bir yıl kutlayacağız. Doğum gününde görkemli bir şölenle kutlamaları sona erdireceğiz. *Seu* Ari, *Jornal da Cidade* ölümsüz Archanjo'nun yüzüncü yılı anmalarına arka çıkacak. Anladın mı, iyice kavradın mı? Şimdi gülme sırası bana geldi. Brito'nun ve Cardim'in suratını göreceğiz. *Seu* Ari, Ferreirinha'yla Goldman'a haber ver; hemen bugün toplantı yapacağız, geniş bir kampanya başlatacağız. Hükümeti, üniversiteyi –başta Tıp Fakültesini– Tarih Enstitüsünü, Edebiyat Akademisini, Folklor Araştırmaları Merkezi'ni, bankaları, ticaret, sanayi dünyasını çağıracağız, onur kurulu kuracağız, Rio'dan insanlar getirteceğiz. Ah! şu beş para etmez gazeteleri ezip geçeceğiz, gazete nasıl olurmuş onlara göstereceğiz."

Ari de aynı fikirdeydi:

"Gazetenin büyük bir kampanyaya gereksinimi var. Hükümete saldırılamadığından bu yana satış düşmekteydi."

Dr. Zezinho Pinto, Binbaşı'ya döndü:

"Binbaşı, bana yılın kampanyasını, Archanjo'nun yüzüncü yılını başlatma fikrini verdiniz. Size nasıl teşekkür edeceğimi, borcumu nasıl ödeyeceğimi bilmiyorum."

Gülümsedi; saygın bir vatandaşın sıcakkanlı gülümsemesinden daha hoş ödeme, teşekkür olmazdı. Ama Binbaşı, ah! şu Binbaşı Damião de Souza:

"Hadi canım, bunun için bu kadar üzülmeyin dostum," dedi. "Benimle birlikte, karşıdaki Yazar Bozuntusu Barı'na gelin, kendinizinkini hesaba katmadan bana bir ya da iki kadeh konyak ısmarlayın. Birini kendim için, ötekini Archanjo için içeceğim. İhtiyar, iyi içkiye bayılırdı. Hemen gidelim. Tam saatidir."

Kötü bir meyhanenin tezgâhında yerli konyak içmek, üstelik bu öğle sonrası sıcağında parababasına hiç uygun düşmüyordu. Ama yine de eli açık davranarak, muhasebeye, Binbaşı'nın *cachaça*sı için çek yazılmasını emretti. Bugün her şey ödenirdi, güzel zamanlar geride kalmıştı.

3.

Büyük Levenson, binbaşı Damião de Souza'yla yapılan ve Bahia' dan ayrıldıktan sonra yayınlanan röportajı bilmiyordu; birkaç ay sonra sekreterinin *Jornal da Cidade* sahibi ve yöneticisi Dr. Zezinho Pinto'ya gönderdiği kısa mektupta, "ölümsüz Archanjo'nun anısına yapılan görkemli oturum"da, Bahialı üstadın yüzüncü yılını anma törenini kapatması için çok değerli Bahia basın organı tarafından yapılan konuşma çağrısını kabul edemeyeceğini üzülerek bildirdi. "Profesör Levenson, Archanjo'ya duyulan bağlılığın bildirilmesinden dolayı teşekkür eder ve Brezilya halkının seçkin yazara duyduğu bağlılığı ve hayranlığı kanıtladığını saptamaktan mutluluk duyarak sizinle dayanışmasını sürdürür." Ne yazık ki, çok istemesine karşın gelemiyordu, Uzakdoğu'da, Japonya'da ve Çin'de daha önceden kararlaştırılmış ve zorunlu yükümlülükleri vardı. Profesör tarafından elle yazılmış ilginç bir not, daktiloda yazılmış ve sekreter tarafından imzalanmış mektuba inanılmaz bir imza değeri kazandırıyordu. "Not: Burada söz konusu olan Çin, kıta Çin'idir, Çin Halk Cumhuriyeti'dir, öteki, Formoza Adası, savaştan hoşlananların gülünç ve tehlikeli uydurmacasıdır."

"Bay Nobel Ödülü, *Jornal da Cidade*'nin girişimini alkışlıyor,"; "Gazetemizin basın kampanyasıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin büyük bilim adamı James D. Levenson'un içten dayanışması"nı ve katılma olanaksızlığını bildirmesinin ardından atılan başlık buydu. Sekreteri ve notu aynı el çabukluğuyla yok eden gazete, "Bu saygıya bağlıyım ve bundan mutluluk duyuyorum," diye değiştirerek yazıyordu.

Dr. Zezinho can sıkıntısını saklamıyordu: Levenson'un geleceğine mutlak gözüyle bakmıştı, oysa şimdi gösterisinin düzeyi büyük ulusal yeteneklere ve taşranın değerli insanlarına indirgeniyordu. Bay Nobel Ödülü'nün yokluğuna karşılık cılız avuntu olan, Rio de Janeiro'lu Profesör Ramos'un gelmesi sağlama bağlanmış, "Kuzey Devinden, dev gibi Amerika'dan özel olarak gelen," diye şaşaalı bir biçimde duyurulmuştu.

Dediği dedik Bahialı'nın, Levenson'un içindeki dalgalanmalardan hiç haberi yoktu. Levenson, Tokyo Üniversitesi'ndeki konuşmayı ve Pekin çağrısını cehennemin dibine gönderip, Bahia'ya dönmeye, mavi-yeşil denizi, yelkenleri, dağa tutunmuş kenti, uygar bir göz kamaştırıcılık içinde olan bu insanları ve uzun boylu kızı yeniden görmeye neredeyse karar verecekti. Neydi o kızın adı, unutmuştu bile; o uzun palmiye, dudakları, göğüsleri, unutulmaz karnı ve kalçalarıyla, Archanjo'nun, kentin karanlıkları içinde izleri ancak yakalayabilir gibi olan şu bozguncu Archanjo'nun kitabından çıkma bir melezdi.

Oraya iki günlüğüne gitmiş ve üç gün –üç gün, üç gece– kalmıştı ve bu hızlı geçişten şiirsel, saçma bir düşünce saklıyordu kafasında: Archanjo büyücüydü, bunu anlamıştı ve bu genç kızı onun için, tüm yazdıklarına canlı bir kanıt göstermek amacıyla Levenson için ortaya çıkarmıştı. Hay aksi, adı neydi şu kızın? Ann, evet, çağırıcı, gözüpek Ann ve ardısıra dolaşan salak nişanlısı.

Azgelişmiş ülkelerin ve diktatörlerinin alışkanlıklarından haberi olan bilgin, onları gölge gibi izleyen Fausto Pena'yı göstererek sormuştu:

"Kim bu bizi her yerde izleyen duvar renkli adam? Bir hayran mı yoksa polis mi, *policia?*"

Ana teklifsizce gülmüştü.

"O mu? Nişanlım... Sırası gelmişken sorayım, Pedro Archanjo hakkında bilgiler toplaması için birini görevlendirmek istemiyor muydunuz? O, tam aradığınız insandır. Sosyolog ve ozandır, yeteneklidir, üstelik de boş zamanı vardır."

"Hemen şimdi çalışmaya başladığı konusunda bize güvence verir ve bizi rahat bırakırsa kendini işe alınmış sayabilir..."

Oldukça dolu geçmişti günler. Ana Mercedes'in eşliğinde, yılmaz yürüyüşçü Levenson tüm kenti taramıştı; sokaklarda, çıkmaz sokaklarda, Alagados bataklığında, kenar mahallelerde, altın ve mavi seramiklerle kaplı barok kiliselerde görülüyordu. Her türlü insanla konuşuyordu: Oşossi'nin Camafeu'su, Eduardo de Ijeşá, Mestre Pastinha, Menininha ve Mãezinha, Miguel de Santana Obá Aré. Öğretim görevlisi, kalburüstü kişi Luiz Batista'nın karşılama konuşmasını ve zevkle hazırlanmış yemek listesini geri çevirerek, bağırsaklarının bozukluğunu gerekçe gösterip onuruna verilen bir akşam yemeğini kabul etmedi ve saygın insanlardan kaçtı. *Vatapá*[3] karidesli *efo*[4] *caruru*, soslu küçük yengeçler, ananas ve hindistancevizli pasta yemek için Örnek Pazar'ın yukarısında yelken açarak körfezi yaran kayıkların, denizin üzerinde, rıhtımda meyve öbeklerinin göründüğü ocaklı Maria da São Pedro lokantasına gitti.

Loco'yla Iansã'ın kızı Olga'nın *Candomblé*sinde, Alaketu'da Archanjo'nun kitaplarındaki *orişá*ları tanıdı, genç kızın nişanlısının açıklamalarını asık suratla dinlerken onları coşku ve dostlukla selamladı. Işıldayan bastonuna dayanan Oşalá dans ederek ona doğru geldi ve sarıldı. "*Meu pai*, koruyucunuz, Oşolufan'dır, Yaşlı Oşalá'dır," diyen Olga görmesi için onu sunak masasının yanına götürdü. *Candomblé*'de erginlenen kızlar ve *Iaô*[5] topluluğu içinde bir eceydi bu Olga. "Yemekler ve pastalarla dolu tepsileriyle aziz

3 *Vatapá:* Manyok unu püresine balık katılarak palmiye yağı ve biberle pişirilen bir Bahia yemeği.

4 *Efô:* Palmiye yağı ve kırmızı biberle pişirilen sebze ve karidesli bir yemek.

5 *Iaôs: Candomblé*'ye giriş töreni aşamasından geçmiş, Tanrı'nın eşleri olan kızlar.

anneleri ve kızları kent yollarının eceleridir, *terreiro*larda iki misli ecedirler," diye yazmıştı Pedro Archanjo.

Gece saatleri, üç kısa gece yatağa ve aşk saatlerine ayrılmıştı, genç kızın uzun bacakları, kalçaları, esmer göğüsleri, tropikal parfümü, eşsiz, kışkırtıcı gülüşü... İlk gece, üzerinde varla yok arası giysilerini çıkarırken:

"Göreceğiz bakalım *Seu Gringo*,"[6] demişti, "bir işe yarıyor musunuz yoksa yalnızca dış görünüş mü? Brezilyalı melezin ne olduğunu size öğreteceğim." Gülüşlerle, iç çekmelerle geçen bir bayram, benzeri bulunmayan bir bayramdı bu. Bayram işte, daha ne denir? Sözcükler yetersizdi ve bilgin Levenson'un her şeyi, Japonya'yı, Çin'i –kıta Çin'i, unutmayınız sevgili doktor Zezinho– bir yana itip Archanjo'nun kentini, gizi ve büyücülüğü yeniden görmek için çağrınızı kabullenmesine ramak kalmıştı.

Ah! Dr. Zezinho bunu bir bilseydi, gazetesi için yeni bir başlık düzenlerdi: "New York'ta Levenson Bahia'nın özlemini çekiyor."

4.

Röportaj muhabirlerinin düzenli aramalardan çok rastlantı sonucu karşılaştıkları Archanjo'nun çağdaşları, çekingen yaşlılar, yalın halk insanları, iyi bir komşunun, her şeyi bir kenara yazma deliliği bulunan bir bohemin, büyük soruşturmacı ve öykü anlatıcısının, dikkatli dinleyicinin, usta keman ve gitar çalıcısının anısını çağrıştırmakla yetinmişler; çocukluğundan beri sokak ve *terreiro* bayramlarında çaldığı davulun ve *capoeira* için çaldığı *berimbau*nun sözünü bile etmeye gerek duymamışlardı.

Göz yaşartıcı ve gösterişli seks öykülerine, güçlü heyecanlar yaratan ayrıntılara gözü doymayan, şiddetle ısrarcı, zorbaca isteklerle dolu gazeteciler için bunlar çok zavallı tanıklıklar, çok küçük, önemsiz verilerdi, şu kahpe dünyanın basını için, bir insanın ve dönemin çekici olmayan anılarıydı. Takvim açısından çok yakın dönem ve insanlardı, ama alışkanlıklarıyla, duygularıyla, yaşam biçi-

6 *Seu Gringo:* Bay Yabancı.

miyle çok uzaktaydılar, öylesine uzaktaydılar ki, röportaj muhabiri Peçanha bir gece kulübünde kızlı erkekli arkadaş çevresi içinde şöyle yorum yapıyordu:

"Düşünebiliyor musunuz? Öleli, gömüleli yirmi yılı aşmış, buna karşın bildiğini okuyan, Mucizeler Dükkânı denen şu dükkâna dair korkunç bulduğu, karmakarışık enayilikleri, zırvalıkları anlatan *colored*[7] bir ihtiyarcıkla tam bir karanlık içindeydim..."

Karanlık içindeydi röportaj muhabiri Peçanha, karanlık içindeydi tüm arkadaşları, tam karanlık içinde ve öyle olmayan tek kişi zavallı bir şeytandı.

"Ben, iblisçesine bir karanlık içindeydim, bir damla görme olanağı yoktu ve lanet olası Archanjo'nun baş rolü oynadığı, dizeler okuduğu, tam anlamıyla zırvaladığı şu ünlü dükkânla kulaklarımı tırmalayan Metuşelah tepemdeydi. Ne düşünüyorum biliyor musunuz? Şu Archanjo soytarının tekiymiş."

7 *Colored:* Zenci.

KARNAVAL GÖSTERİLERİ, SOKAK SAVAŞLARI VE MELEZLERLE, ZENCİLERLE VE (ASLINDA FİNLANDİYALI OLAN) BİR İSVEÇLİYLE BİRLİKTE BAŞKA GÖZ KAMAŞTIRICI GÜZELLİKLER

1.

Halk görmek için koşuyor, alkışlıyor, delicesine bir coşkuyla kendinden geçerken zıplayarak dans ederek haykırıyordu. İşte, geçit yapanların tümü gelmişti: maskeler, devler, palyaçolar, davulcular *–zabumbalar, zé-pereiralar–* yığınlar, sıralar halinde gelenler, gülünç hareketler yapanlar, gülünç yaşlı adam rolündekiler. Alay Politeama'ya doğru açıldığında onu bir ağızdan selamlayan bir sesle, haykırış duyuldu: *Viva, viva, vivoô!*

Beklenmedik olay öfkeyi arttırıyordu. Geçici olarak atanmış Emniyet Müdürü Dr. Francisco Antônio de Castro Loureiro, "ailenin, geleneklerin, ahlakın ve kamu huzurunun yararına, suçlara, karışıklığa ve düzensizliğe karşı savaşmak amacıyla toplumsal ve etnik nedenlerden dolayı" hangi gerekçeyle ve kentin neresinde olursa olsun *afoşé*lerin geçit törenlerini ve ortaya çıkmalarını, karnaval gösterilerini ta 1904'ten beri yasaklamamış mıydı? Bu koşullar altında kim cüret edebilirdi?

Ama, Bahia Oğullarının *Afoşé*'si cüret etmişti; o. zamana dek hiç ortaya çıkmamıştı ve böyle görkemli bir geçit alayı, böylesine göz alıcı bileşim, hiç aksamayan ritmler, renk cümbüşü, bu denli güzel

düzenleme ve tüm ululuğu içinde Zumbi[1] hiç görülmemiş, hiç göz önüne getirilmemişti.

İki misli cüret etmişti, çünkü Palmares Cumhuriyeti'ni savaşa hazır halde, Palmares Cumhuriyeti'nin önderi ve komutanı, üç orduyu yenmiş, dördüncüsüne kafa tutan, savaşın tam ortasında İmparator'u ve İmparatorluğu tehlikeye sokan, en büyük savaşçı, ateş ve özgürlük dağında zafer kazanmış Zumbi'yi ve kahraman savaşçılarını sokağa dökmüştü.

Zumbi oradaydı, dağın tepesinde, ayakta duruyordu; elinde mızrak, çıplak bedeninde erkekliğini örten bir pars derisi... Savaş çığlığı, kırbaçtan, büyük toprak sahiplerinden, işçibaşılarından, yük hayvanı koşullarından kaçan, insan ve savaşçı olan, asla köle olmayan kaçak zencilerin dans adımlarını belirliyordu. Bir yanda yarı çıplak savaşçılar, öbür yanda paralı adamlarıyla Allahsız, kitapsız, acımasız, kalpsiz yüzbaşı, köleci Domingos Jorge Velho, Karnavalda Bahia halkına çektiği söylevde, "Onları canlı istiyorum, hepsini! Köle olarak," demişti. Uzun sakalı, tuniği, omuzdan kayışı, *bandeirante*[2] şapkası ve elinde üç kamçılı kırbacı vardı.

Halk, başkaldırmayı, yürekli meydan okumayı alkışlıyordu; hiç görülmüş müydü kara kıçlı beyaz, geçici Emniyet Müdürü Bay Francisco Antônio de Castro Loureiro, hiç görülmüş müydü yoksul halkın, yoksulların yoksulu halkın tiyatrosu, balesi, temsili, eğlencesi olan geçitsiz bir karnaval? Yoksulluk, işsizlik ve açlık, çocukları öldüren dizanteri, sıtma, zayıf düşenlerin ateşi, çiçek, hastalıklar yetmiyor size Bay Doktor[3] Zenci-Kıran Francisco Antônio, bir de onları daha yoksul kılmak, aşağılamak istiyorsunuz. Yuh! geçici Emniyet Müdürüne, ıslıklar, kahkahalar arasında yuh yuh. Bravolar ve *viva*lar, *afoşé*nin yüreklileri için *viva, viva, vivoo!*

Bahia Oğullarının *Afoşé*'sini selamlamak, Bağımsız Palmares Cumhuriyeti'ni alkışlamak için tüm Karnaval geldi. Böylesi ilgiyi, 1895'te ilk kez ortaya çıkarak Oşalá'nın görkemli ileri gelenleri-

1 *Zumbi:* Başkaldıran köleler kralı.
2 *Bandeirante:* Bayrak taşıyıcı Brezilya'nın kurucularına verilen ad.
3 Doktor: Yüksek düzeyde olanlara doktor adı verilir.

ni gösteren Afrika Elçiliğinin *Afoşé*'si bile elde edememişti. Üç yıl sonra son Dahomey Kralı zenci Majesteleri Agô Li Agbô'nun ileri gelenlerini de ortaya çıkardığında daha büyük ilgi görmemişti. Başkanları Lobossi ve Angola tapınmalarıyla Afrika Palyaçoları da öyle. 1898'de alkışlar ve övgüler alan, göz kamaştırıcı bir yenilik olan *caboclo*ların *Afoşé*'si Aldeia'nın Oğulları da daha büyük ilgi görmemişti. Hiçbiri yasaklama yılındaki Bahia Oğullarıyla karşılaştırılmaya hak kazanamazdı.

Sonunda tüm Karnaval halkı, onunla birlikte atlı birlikler ve polis de geldi. Halk *afoşé*yi savunmak için tepki gösteriyordu, kahrolsun Chico Cagão, kahrolsun hoşgörüsüzlük. Çatışma genişledi, hoyrat atlılar kılıçlarını çıkardılar, vurdular, çiğnediler, atların ayakları altında ezdiler; *afoşé* halkın arasına karışarak çözüldü. Çığlıklar, inlemeler, "kahrolsunlar" ve "yaşasınlar", fenalaşan insanlar, izlemeler, düşmeler, çekişmeler, aynasızlar tarafından yakalanarak, kavgalara ve kaçmalara sürüklenen halk tarafından kurtarılan savaşçılar.

Palmares'in Zumbi'sini ve yenilmez savaşçılarını sokağa döken Bahia Oğullarının *Afoşé*'sinin tek resmigeçidi, ilk ve son gösterisi bu olmuştu.

Aynasızın biri emirler yağdırıyordu:

"Yakalayın şu zenciyi, hepsinin başı o."

Ama Zenci, hepsinin başı, Pedro Archanjo bir sokakta ortadan toz olmuş, öteki iki kişiyle birlikte yokuş aşağı iniyordu. Bunlardan biri, peştemalının omuz kayışında bir kalem, bir parşömen ve mavi mürekkep hokkası taşıdığına bakılırsa Zumbi'nin sekreteriydi. Bu yazıcı Lídio Corró'dan başka kim olabilirdi? İkinci kaçağa gelince, her ne kadar çatışma sırasında sakalını ve şapkasını yitirdiyse de, derisinin aklığından ve üniformasından Domingos Jorge Velho olduğu anlaşılıyordu, günlük yaşamda "Carmo Çiçeği" meyhanesinin sahibi Galiçyalı Paco Muñoz'du o.

Ünlü şampiyonlar münasip yerlerine neft yağı sürülmüşçesine kaçıyorlardı. Ama birden, çetenin başı ve Palmares'in sıradan savaşçısı Pedro Archanjo maratonuna son verdi; gülmeye, her yanı kırıp geçiren bir biçimde gülmeye, haklı olmayan emre karşı gelen ve bayramı halka bildiren birinin çınılı, aydınlık ve güzel gülüşüyle

gülmeye başladı; kahrolsun zorbalık, yaşasın halk; şakrak, su gibi katışıksız ve bitmez bir gülüş, *fıyt fıyt, fuıyyt, viva, viva, vivoô!*

2.

Karnavalla ilgili son şaka Bahia Oğullarınınki olmuştu, *afoşé*ler 1918'de, on beş yıllık yasaklamadan sonra yeniden ortaya çıkmıştı, ama Archanjo'nun –Gantois *Candomblé'sinin aşogun*u[4] Kıvırcık Bibiano'nun diktiği şanlı bayrak Karnaval'da yer aldığında, her ne kadar *Mae* Anininha'nın isteğiyle, sorumlu Afrika Palyaçoları Komitesi'ne katıldıysa da– buna ne zamanı vardı, ne de eskisi gibi ilgi duyuyordu.

Her *afoşé*nin bir büyüye gereksinimi vardır, karnavalda kullanılacak ilk büyüyü de Korkunç Majé Bassã Pedro Archanjo'nun ellerine teslim etmişti. Archanjo girişimine katılması için ondan akıl ve hayır duasını almaya gitmişti. Tororó'nun etkin bir ekibiyle anlaşan Lídio Corró, José Aussá, Manuel de Praxedes, Budião, Sabina ve Pedro Archanjo, zencilerin ve melezlerin uygarlığının nereden geldiğini göstermek amacıyla ve ruhların onuruna bir Afrika Elçiliği, Karnaval gösterisi düzenlemek istiyorlardı.

Mae Majé Bassã, Elçilikte en büyük söz sahibinin kim olacağını ve hangi Eşú'nun koruyacağını öğrenmek isterken onların işini kolaylaştırmıştı. Denizkızı şeklindeki tanrıça Yemanjá kendisinin en büyük söz sahibi olduğunu bildirmiş, Eşú Akessan da koruma ve sorumluluk görevini üstlenmişti. Bunun üzerine *iyalorişá*,[5] dünyanın temeli olan, *aşé*yi içinde saklayan gümüş mıhlı küçük boğa boynuzunu getirdi.

"İşte *afoşé*," dedi. "Onsuz ya da aynı güçte bir başkası olmadan, hiçbir grup ne Karnaval gösterisi ne sokakta geçit yapmalıdır ne de buna girişme tehlikesini göze almalıdır."

"İşte *afoşé*, büyü," diye yineledi ve boynuzu Archanjo'ya verdi.

---

4 *Aşogun:* Ölüler için sungu sunan rahip.

5 *İyalorişá: Candomblé* yüksek rütbeli rahibe.

Afrika Elçiliği çok çok güçlü Kızıl-Haç, dev gibi Vulcan Meclisi, Euterpe'nin Kuklaları, İlerleme Suçsuzları gibi kocaman kuruluşlara meydan okuyarak, halkın alkışlarını ve öncelik hakkını toplayan ilk *afoşé* olarak 1895'te ortaya çıktı; elçi Lídio Corró, törenin yöneticisi, eşi bulunmaz bir koreografttı. Onun işaretiyle, Tororó'lu bir genç olan dansör Valdeloir *afoşé*yi durduruyor ve şarkı söylemeye başlıyordu:

Afoşé loni
E loni
Afoşé ê loni é

Koro da şarkı söyleyerek ve dans ederek katılıyordu:

E loni ô imalé şe

"Bugün büyük coşku," diyorlardı, "büyük coşku bugün." Tören alayı için seçilmiş konu olan Oşalá'nın çevresindekiler öylesine büyük ilgi görmüştü ki ertesi yıl, Carmo'nun ötesindeki Santo Antônio'da bulunan Angola uyruklu kişiler tarafından kurulan ve yönetilen Afrika Palyaçoları *Afoşé*si *de* Elçiliğe katılıyordu. Daha bir yıl öncesi zencilerin ve melezlerin şarkısını söyleyenler beş kişiydiler ve o güne dek *macumba*lar[6] gizliliğe mahkûmdu, sokaklardaki samba ise herkesin olmuştu.

Herkes öylesine seviyordu ki bu zenci şarkısını, *samba de roda*'yı, dansı, davulların ritmini, *afoşé*lerin büyüsünü; bunları yasaklamaktan başka iş kalmamış mıydı?

Gazeteler "büyük uygarlık bayramı Karnaval'ın, aramızda, bu biçimde Afrikalılaştırılması"nı protesto ediyorlardı. Yeni yüzyılın ilk yıllarında, "Afrikalılar Alayı"nın her başarısında ve büyük ilgi toplamasında, cici bayların, *doktor*ların, zenginlerin büyük beğenilerini toplayan Antik Grek'li, XV. Louis'li, Catherine de Medicis'li büyük Karnaval Topluluklarının her başarısızlığında, *afoşé*lere karşı basın kampanyası şiddetli ve düzenli bir biçimde büyüdü. Tutucu sınıfların güçlü basın organı *Jornal de Noticias*, "Yetkililer, yollarımızı

6 *Macumba: Candomblé* gibi düzenli olmayan Afrika kökenli fetişist tören.

işgal eden bu *Candomblé*leri ve davul seslerini, Quinta das Beates ya da Engenho Velho'daymışızcasına imal edilen ve adlandırılması güç kakafoniyi olduğu kadar, şu korkunç sambayı söyleyen etekli ve türbanlı maskaralığı de yasaklamalıdırlar, zira bütün bunlar medeniyet durumumuzla bağdaşmamaktadır," diye yazıyordu.

*Afoşé*leri bozmak ve aşağılamak için sokakları kaplıyorlardı. Samba yürüyüşleri içindeki halk Fransa sarayından devşirme konuları, büyük kuruluşların alegorik arabalarını artık ne beğeniyor ne de onlara gözlerini çeviriyordu; "tüm ilgileri tekelinde toplayan muzaffer kulüplerin geçiş törenlerinin göz kamaştırdığı" zamanlar çok uzaklarda kalmıştı. Başyazar köktenci önlemler gerektiğini söylüyordu. "Yollarımızın, bu *ogan*lar alayıyla, davullu çanlı orkestrasıyla, fetişizmin hükümdar olduğu bu *terreiro*lar görünüşünden artık kurtulması için Emniyet teşkilatı tedbir almazsa, 1902 Karnavalı nasıl olacaktır?" *Afoşé*ler alanlarda ve yollarda ilk sırayı alıyorlardı; Politeama önünde, Basse Caddesinde, Largo do Teatro'da, renklerde ve şarkılarda, samba figürlerinde hepsinden daha zengin ve muzafferdiler. Zafer üzerine zafer, candan alkışlar, hatta ödüller kazanıyorlardı. *Afoşé*ler ve samba bir salgın gibi yolları kaplıyordu. Tek çözüm bir müshil ilacıydı.

1903 yılında on üç zenci ve melez *afoşé*si etkileyici geçitlerini yürüttüklerinde ("Ve bunun ardından, kötü niyetlilerin söyledikleri gibi uygarlığın ZENCİ KITASINDA ÜTOPYA olmadığını kanıtlarcasına görkemli TUNUS GİYSİLERİ içindeki İKİ TROMPETÇİnin tiz notalarla havayı delip geçtiği tören alayı gelecektir." *Afoşé*lerden birinin halka bildirisi böyle başlıyordu.), 1903 yılında geçitten sonra gazeteci utanç ve öfke içindeydi:

"Karnavaldan sonra Bahia'yı değerlendirmeye kalksalardı Bahia'yı Afrika'ya yakınlaştırmaktan geri durmazlardı ve utanç içindeyken, bildirelim ki, şu sırada burada Avusturyalı bilginleri temsilen bir heyet bulunmaktadır, tabii ki bu insanlar kalem ellerinde, bilge Avrupa'nın gazetelerine yaymak için bu olayları kaydetmektedirler." Polis neredeydi? "Bu toprağın medeni olduğunu kanıtlamak için" ne yapıyordu? "Bu utanç verici Afrika sergilemesi: Davullar orkestrası, melez sürüleri ve oralarda doğmuş Avru-

palılardan, hafifmeşrep beyaz melez kadınlara dek her derecedeki melezlik, sarhoş edici samba, bu göz kamaştırıcılık, büyücülük, cadılık sürüp giderse bizim Latinliğimizin sonu ne olacak? Çünkü biz Latiniz, bunu kafanıza sokunuz, kafanıza sokmazsanız bunu kırbaçlarla ve sopalarla öğreneceksiniz."

Sonunda polis, uygarlığı ve ahlakı, aileyi, düzeni, rejimi, tehdit edilen toplumu ve büyük kuruluşları –arabalarıyla ve seçkin katmanlara özgü görkemli geçitleriyle birlikte– korumak amacıyla harekete geçti, *afoşé*leri, *batucada*'yi,[7] sambayı, "Afrika esintili kuruluşların sergisi"ni yasakladı. Ne de olsa zararın neresinden dönülse kârdı. Avusturyalı, Alman, Belçikalı, Fransız ya da sarışın İngiliz bilginler şimdi gelebilirlerdi, evet, şimdi gelebilirlerdi.

Ama gelen Kirsi olmuştu, İsveçli kız Kirsi, sözü hemen düzeltelim, aslında herkesin düşündüğü, söylediği ve belleklerde kaldığı gibi İsveçli değildi, Finlandiyalıydı, saman sarısı, şaşkın bir Finlandiyalı. Paskalyadan önceki ilk çarşamba sabahı, Altın Pazarı kapısında şaşkınlık ve yağmur vardı yüzünde; korkunun damlası okunmuyordu ve gözlerinin mavisinin derinlikleri sonsuzdu.

Pedro Archanjo kuskus ve hintpatatesi dolu masadan kalkmış, dürüst tebessümüyle gülmüş, onu karşılamak için görevlendirilmişçesine kararlı bir tavırla doğrudan doğruya ona doğru yürümüş ve elini uzatmıştı.

"Buyurun bir kahve için."

Kirsi'nin bu sabah çağrısını anlayıp anlamadığı hiçbir zaman bilinmedi, ama çağrıyı kabul etmiş, masaya oturmuş ve hintpatatesini, mısır pastasını, tapyoka kuskusunu oburca midesine indirmişti.

Azgın Ivone kıskançlıktan kendi kendini yerken Miro'nun dükkânında "hay tüysüz am" türünden küfürler savuruyordu. Terência acı dolu, kim bilir belki de en acı dolu gözlerini masaya çevirmişti. Yemeğe doyan konuk kendi dilinden bir söz söylemiş ve orada bulunanlara gülümsemişti. O zamana dek bir köşede, ayakta duran velet Damião sonunda yanlarına gelmiş ve o da gülümsemişti.

"Ne kadar akça pakça, tebeşir gibi."

---

7 *Batucada/batucada:* Davul ritimleri ve dansı.

Az önce kahve ve içki içmeye gelmiş olan Manuel de Praxedes:

"İsveçli," diye açıklamıştı. "İsveç gemisinden indi, hani şu şeker ve odun alan gemiden, benimle aynı gemide geldi." Manuel de Praxedes gemilerin yükleme ve indirme işlerine bakıyordu. "Zaman zaman varlıklı ve azıcık da kaçık bir kadın dünyayı tanımak amacıyla yük gemisine biniyor."

Kızınsa ne varlıklı ne de deli hali vardı; en azından, bu barakada, hâlâ ıslakken, saçları yüzüne yapışık, öylesine temiz ve dayanıksız, küçük bir kız çocuğu gibiyken.

"Gemi saat üçte kalkıyor, ama daha önce gitmesi gerektiğini biliyor, inerken kaptanla konuştuğunu gördüm."

Kız parmağıyla göğsüne dokunarak:

"Kirsi" demiş ve heceleri ayırarak yinelemişti.

Archanjo anlamıştı:

"Adı Kirsi," demiş ve yinelemişti. "Kirsi."

İsveçli sevinçle onaylayarak el çırpmış ve Archanjo'nun göğsüne dokunarak kendi dilinde bir şeyler sormuştu.

"Haydi çöz şu bilmeceyi bilgin arkadaşım."

Archanjo, "Çoktan çözdüm bile dostum. Bana Pedro derler," diye yanıtlayarak genç kıza doğru dönmüştü; genç kızın sorusunu tahmin etmiş ve onun yaptığını taklit ederek yinelemişti: "Pedro, Pedro, Pedro Archanjo, Ojuobá."

"Oju, Oju," diye seslenmişti genç kız.

Paskalya'dan önceki ilk çarşambaydı. Bir gün önce salıydı, Bahia Oğullarının *Afoşé*si, geçit töreninden, özgürlük ve samba istedikten sonra Politeama Tiyatrosu'nun önünde at nalları arasında ve kılıçlar altında yitip gitmişti. Velet Damião bir atlı askeri düşürmüş ve askerin kepini ganimet olarak almıştı. Bununla birlikte azarlanmak korkusundan Terência'nın hoşuna gitmeye çalışmamıştı. Kepi aramak için kumsaldaki sığınağına koşa koşa gitmişti. Savaş ganimetiyle geri döndüğünde Archanjo'yla İsveçli artık orada değildi.

Onların yerine, dev gibi, iki metreye yaklaşan boyu, geniş göğsüyle bir gün önce Palmares'in Zumbi'si olan Manuel de Praxedes coşkunun doruğuna ermişti. Öğleden sonra *afoşé*de ve karışıklıkta, sabah da gemide, gece demir atan yük gemisinin sintinesindeydi. Archanjo'yla, Lídio'yla, Valdeloir'le ve Aussá'yla bu olayı konuş-

mak ve yorumlamak için bile zamanı olmamıştı; Tanrı bilir Emniyetin ne denli yoksul insanlarıyla çatışmıştı ve bütün bunlara ancak denizde, gemiyi beklerken gülebilmişti. Demir gibi elleriyle çocuğun kafasını okşamıştı:

"Ne yaramaz şu velet!"

Terência'nın gözleri dalmış, kalın ve ciddi bir sesle tehdit etmişti:

"Ben göstereceğim ona yaramazlık ne demekmiş!"

"Yapmayın *Sinhá* Terência, dün kim dövüşmedi ki? Bizim buna hakkımız vardı, doğru değil mi?"

"O daha çocuk, bunları yapacak yaşa gelmedi."

Çocuk mu? Zumbi birliklerinin savaşabilir en genç savaşçısı o, işte kanıt burada askerin kepiydi. Manuel de Praxedes tüm gücüyle gülmüş, kahkahası pazarı temelinden sarsmıştı.

Tabuão'ya doğru Archanjo'yla İsveçli konuşmadan, ama aynı kahkahalarla ilerliyorlardı. Barakadaysa sıkıntılı bir sessizlik vardı, neden? Manuel de Praxedes konuşmayı sürdürmüştü:

"Dün Karnaval'ı görmeye gelmediniz mi *Sinhá* Terência?"

"Neyi görmek için? Bayramlardan ve Karnaval'dan hoşlanmıyorum *Seu* Manuel."

"Bizi görmek için, *afoşé*yi görmek için; ben Zumbi'ydim, Damião savaşçı kılığındaydı, sizi orda görmek Üstat Pedro'nun hoşuna giderdi."

"Benim kimseye karşı bir yanlışım olmadı, özellikle çok saygı duyduğum Archanjo'ya karşı. Onun göreceği başka insanlar var, bana dikkat etmez. Hatta şimdi gemilerden gelen beyazlar bile var. *Seu* Manuel, kendi köşemde sessizliğimle ve kaygılarımla beni bana bırakın."

Esen yel kahkaha kırıntılarını getiriyordu: Uzakta, kumsalda, Archanjo'yla İsveçli eleleydiler.

3.

Kahkahalarla ve işaretlerle kolayca anlaşabiliyorlardı; elele dolaşıyorlardı, altın São Francisco Kilisesi'nde Paskalya'dan önceki ilk çarşamba ayinine katıldılar, taştan Sé Kilisesi'ne, mavi Rosario dos

Negros Kilisesi'ne gittiler. Yas içinde hortlak gibi insanlar, çoktanrılı Karnaval zamanının yanlışlıklarının ağırlığı altında iki büklüm olmuş yaşlı dindar kadınlar, erkeklerin günahı büyük cezanın küllerini alıyorlardı. Tanrı'nın bağışlamasına kim hak kazanacaktı? İsveçli kiliseden kiliseye gittikçe şaşkınlıktan şaşkınlığa düşüyor, gözlerini kocaman kocaman açarak Archanjo'nun kolunu daha çok sıkıyordu.

Sokakları, caddeleri geçtiler; Archanjo, İsveçliye, kapalı kapı ardından Mucizeler Dükkânı'nı gösterdi. Lídio Corró bir gün önce, kutlamalar sırasında en azından bir galon içki içmişti, ikindi ortasından önce uyanmazdı. O zaman İsveçli bir sürü işaret ve kahkaha arasında evinin nerede olduğunu sordu. Şurada, çok yakındaydı; gece, ay ve yıldızlarla birlikte denizin üzerinde bir çatı katıydı. Beş yıl önce tavan arasını İspanyol Cervino'ya kiralamıştı ve burada otuz yıldan fazladır oturuyor olmalıydı.

Karanlık ve dik merdivende sıçanlar koşturup duruyordu, bunlardan biri korkuyla İsveçlinin üzerine sıçrayınca ya korkudan ya da bunu bahane bilen Kirsi kendini Archanjo'nun kolları arasında bulmuş ve tuzlu, deniz kokulu dudaklarını Archanjo'nun dudaklarına bırakmıştı. Dayanıksız çocuk! Archanjo onu kolları arasına almış ve merdivenin başına kadar çıkarmıştı.

Pitanga yaprakları kokusu ve kokulu bir ağaçtan yapılma bir fıçıda uzun zaman beklemiş *cachaça.* Çatının bir köşesinde, farklı biçimde bir tür dua köşesi, yontular yerine azizlerin simgeleri ve demirler vardı; kutsal taşı, fetişiyle birlikte Eşú köşesi. *Cachaça*nın ilk yudumu Eşú'nun onuruna.

Zaman zaman Archanjo'nun Ogun'un oğlu olduğu söylenirdi, yüksek bir konuma ve ünvana sahip olduğu Şangô'nun evinde birçok kişi onun Şangô'dan olduğunu düşünüyordu. Ama midye kabukları atılırken ve oyun oynanırken, herkesten önce yanıtlayan, Eşú serserisi, oyunun başı oluyordu. Ardından Ojuobá'sı için Şangô geliyordu, Ogun onu izliyordu, sonra da Yemanjá geliyordu. Kaba ve karışıklık çıkartırcasına gülen Eşú başta geliyordu. Kuşku yoktu, Archanjo Şeytan'ın ta kendisiydi.

Kirsi *peji*nin[8] önünde durmuş, pencereden, kalenin ilerisinde duran gemiyi gösteriyordu. Bacadan ince bir duman çıkıyordu. Kirsi kendi dilince "Gemim" diyordu; Archanjo anladı, duvar saatine baktı, tam on ikiydi; çan sesleri saati doğrulamıştı. Çan sesleriyle, Kirsi çekinmeden, gösterişe de kaçmadan, doğal ve yalın bir hareketle üstündekileri çıkardı, gülümsüyordu, Fince bir şeyler söyledi; belki yemin ediyor, belki de bir deyim kullanıyordu kim bilir? Çan sesleriyle birlikte kaldılar; öğle sonrası akşam üzerine doğru akıp gitti, farkında olmadılar.

Ama artık çalan çan sesleri değil, geminin can sıkıcı siren sesleri, tayfaları ve denizcileri fahişelerin yanından koparıp alan, hareket ediş sesiydi. Bacadan, yoğun kara dumanlar çıkıyordu. Uzun bir siren sesi geciken hanım yolcuyu çağırıyordu. Oysa onlar çatı katında tek beden olmuşlar, aynı düş içinde uyuyakalmışlardı. Archanjo ona *acalanto*[9] ve *cafuné*yi[10] öğretmişti. Kaba ama kulağa hoş gelen diliyle Kirsi Kuzey bölgesinin çocuk şarkısını söyleyerek onu sallamıştı.

Kaygılanan yük gemisinin diretmesiyle, gözlerini aynı zamanda açmışlardı, saat öğleden sonra üç buçuğu gösteriyordu. Archanjo ayağa kalktı, istek benliğini paramparça ediyor, acı her yanını kırıp geçiriyordu, ne kadar az sürmüş ve bitmişti! Gemi, kaptan, deniz onu istiyorlardı. Archanjo pantolonunu ayağına geçirdi, Kirsi güldü.

Kirsi apak ve çırılçıplak ayağa kalkmıştı, pencereden gemiye veda işareti yaptı. Eli Archanjo'nun göğsü üzerinde, melezin saten gibi derisinin üzerinde boydan boya dolaştı, pantolonun kemerine gelince durdu, giyinmek fikri de nereden gelmişti aklına? Kirsi bir şeyler söyledi; Archanjo belli bir sağduyuyla onun aşktan sözettiğini anlamıştı.

Harfi harfine şöyle yanıtlamıştı: "*Gringa*, birlikte ortaya çıkaracağımız melez, erkek olursa, dünyanın en akıllı ve güçlü erkeği, İskandinavya'ya kral ya da Brezilya'ya cumhurbaşkanı olacak.

8 *Peji:* Fetişist mihrap.

9 *Acalanto:* Ninni.

10 *Cafune:* Brezilya'nın kuzeydoğusunda, birinin saçlarını kaşıyarak okşamak.

Ama, ah! Eğer dişi olursa, güzellikte ve kusursuzlukta başka kimse onunla boy ölçüşemeyecek. Gel."

Gemi kayıp yolcu için uzun zaman düdük çalmış, polise haber verilmişti. Sonunda kaptan hareket emrini vermişti, daha fazla gecikmek olanaksızdı. Patronu olan armatör, yolcuyu rıhtımda görür görmez söylemişti: "Bu kaçık kadın senin yaşamını berbat edecek, ilk limanda ortadan toz olursa lütfen yolculuğu geciktirme." Bu iş melezliğin sürüp gittiği Bahia'da olmuştu.

Çabuk *gringa*, zamanı keyfimizce kullanalım, çabuk, çabuk! Aşk sözcüklerinden başkası olmayan konuşmaları birbirine karışıyordu.

4.

Öğleden sonranın ışıkları karanlıklar içinde eriyip gitmişti, hemen hemen boş olan Tabuão Yokuşu henüz Karnaval'dan sıyrılmamıştı. Lídio Corró Usta, kâğıt üzerine eğilmiş, çiziyor, boyuyor, kutsal resmi işliyordu. Çalışmaya geçitten önce başlamıştı, bugün bitirmesi gerekiyordu. Yorgunluğuna ve tembelliğine karşın, yüzü bir gülümsemeyle aydınlanıyordu. Resim sanatının ustası Lídio Corró'nun kolalı mürekkebini ve yeteneğini kullanarak, ısmarlama nedeniyle ortaya çıkardığı resim, ünlü, vaade ve minnete değerdi. Ama Lídio lütfun büyüklüğünü, mucizenin niteliğini düşünmüyordu, onun mutluluğunun ve gülümsemesinin nedeni kendi yapıtıydı: elde ettiği ışık, renkler, kişilerden, atların kaçışından, azizden ve balta girmemiş ormandan oluşan kompozisyonun zorluğuydu. Özellikle pars hoşuna gitmişti.

Ormanın yeşilini, gece gökyüzünün karanlığını, çocukların solgunluğunu belirtmek için bir fırça oraya, bir fırça buraya; manzara çok dokunaklıydı ve Corró Usta işinin sonuna gelmişti. Drama ağırlık vermek için karanlıkları yaran bir iki ışık eklemeliydi belki.

Resmin üzerinde düzeltmeler yapmak ve çalışmasını bitirmek için fırçayı eline alan kırk yaşlarındaki ufak tefek, canlı ve güleryüzlü melez Lídio Corró resmi istemeye istemeye yapıyordu. Bir gün önce gereğinden fazla içmişti, Sabina'da Budião'yla birlikte *batucada*de ölçüyü kaçırmışlardı. Belli bir andan sonrasını, şenliğin na-

sıl bittiğini, dükkâna nasıl geldiğini ve kendisini kimin getirdiğini hiç anımsamıyordu; öğleden sonra saat iki sularında uyandığında, atölyenin bir köşesindeki yüklükte, uyuduğu ve kızları sıkıştırdığı kerevet üzerinde, kendini giyinik olarak, pabuçlarını ayağında bulmuştu. Burası hem atölyesi hem eviydi, mutfağıyla, duşuyla gerçek bir zevkti, küçük bir bahçesi de vardı; Rosa çiçek diker ve toplardı. Rosa bir kezcik olsun karar verseydi ah! Onun ellerinde hangi bahçe açılıp saçılıp güzelleşmezdi! Lídio koyu bir kahve hazırladı. Bu Karnaval boyunca Rosa de Oşalá'yı kimse görmemişti.

Lídio'nun tek istediği yine yatağına dönmek ve akşama dek uyumaktı, akşam Dükkân'ın kapısını açacak ve dostlarını karşılayacak, onlarla sohbet edecekti. Birçok konu ve tartışma; her kafadan çıkan sesler, söylentiler ve saçma sapan haberler ağıyla büyüyen bir gün öncenin olayları onları bekliyordu. Birileri herkesçe bilinen bir öyküyle Sabina'ya gelmişti, geçici Emniyet Müdürü Doktor Francisco Antônio de Castro Loureiro, zencilerin ve melezlerin *afoşé*lerinden birinin, onun kararına uymayarak sokaklara çıktığını öğrenince birden rahatsızlanmıştı.

Dr. Francisco Antônio soylu bir aileden ve ünlü, zorba, hain, katı bir soydan geliyordu – onun verdiği bir buyruk körü körüne yapılmalı, hemen ve eksiksiz olarak yerine getirilmeliydi. Onun zorla kabul ettirdiği yasayı herhangi birinin bilmezlikten gelmesine ve saymamasına, bir *afoşé*nin örgütlenip yürüyüş yapmak için sokağa dökülmesine dayanamazdı. Hele bu konu üstüne tüy dikmiş, bozguna uğramış ve aşağılanmıştı. Görülmemiş bir gözüpeklik, birçok yanlarıyla karmaşık, tehlikeli, olanaksız bir suçtu bu. Bu iş, zaman, para, örgütlenme ve çok büyük gizlilik gerektiriyordu. Dr. Francisco bu iğrenç serserilerin, bu melez sürüsünün bu inanılmaz işi tek başına tasarlayacağına ve kalkışabileceğine inanmayı kabul edemiyordu. Bunların ardında monarşi yandaşlarının dalavereci, bozguncu parmağı ya da çok daha iğrenç bir muhalif komplosu olmalıydı. Ama gerçekten bu, salt melezlerin, zenci ayak takımının işiyse, o zaman ölmekten daha da kötüsü görevinden istifa etmekten başka yol kalmıyordu.

Yüreklilik ve acımasızlıkla ün saldığından, en korkunç eşkıyalar, Dr. Francisco Antônio'nun karşısında mosmor kesiliyor, en zorlu katiller korkudan altlarına ediyordu. Ve zencilerin baş belası bu kahraman polis, kentin yollarında, alanda, gülünç duruma düşürülmüş, bu baldırıçıplaklar, bu aşağılık ağızlar tarafından ıslıklanmış, arkasından alay edilmişti. Onuru kırılmış, aşağılanmaktan ve kinden aklını oynatmış ve görevinden çekilmek zorunda kalması karşısında yatağa düşmüştü; doktorlar, kaynatılmış bitki köklerinin sularıyla başucunda bekliyordu.

Lídio bir yandan olağanüstü resmi tamamlarken, öte yandan düş gücünü serbest bırakıyordu; şu an, geçici emniyet müdürünün canını ve işini kurtarması için ailesinin Bonfim Tanrısı'na adak adayıp adamadığını; öfkeden ve eli kolu bağlı durmaktan yemyeşil olmuş, sambalardan ve *nagô* şarkılarından kalbi –halktan iğrenmekten, küçümsemeden ve kendini beğenmişlikten başka duyguyla dolu olmayan kalbi– hastalanarak yatağa düşmüş doktorun resmini yapması için ona, yani *afoşé* elçisi, Zumbi'nin sekreteri ve dansı yöneten bale öğretmeni Corró Usta'ya işinin düşüp düşmeyeceğini kim bilebilirdi? Şimdiye dek bu denli düzenli bir saldırı yapılmamıştı, şimdiye dek egemenlerin buyruklarına ve yasalarına bu denli gözüpeklikle ve yüreklilikle meydan okunmamıştı. *Afoşé*lerin, sambanın ve *batucada*nın yasaklanmasına ilişkin buyruğu gazetede okuyan Archanjo yapılacak şakayı önermiş, Corró da "Bu olanaksız," demişti. Ama, bir alay gerekçe ve kanıtlarla dolu dilbaz Archanjo'ya kim karşı koyabilirdi? Her bakımdan Lídio'ya büyük sorumluluk düşmüştü. O, Budião, Valdeloir ve Aussá, düzenlemenin ana parçalarıydılar. Elebaşı Archanjo'dan sözetmeye bile gerek yoktu.

Fırçayı gevşekçe ve isteksizce tutuyordu, akşamdan kalan biri, şu ölü perhiz çarşambasının külleri arasında, dinlenme günü nasıl çalışabilirdi? Ama süre uzatılacak gibi değildi; perşembe günü, en ufak bir gecikme olmaksızın, saat dokuzdan önce yetişmesi gerekiyordu, çünkü ısmarlayan, resmi alacak olan, o yörenin varsıllarından tütün ve şekerkamışı ekicisi olan Assis adında biri, saat on birde vaizi ve korosuyla birlikte papazı çağırmıştı. Assis önemli

bir söz vermişti, bu ona pahalıya, bir ekin tütüne malolacaktı; işin önemini anlatmak için, bir metre boyunda mumlardan iki düzine ısmarladığını söylersek o bile yeter. Ya havai fişekler *seu* Corró? Bir haftadan bu yana tüm aile, bir alay insan oteldeydi. Siz de gelin, duadan sonra, Tanrı izin verirse bunu kutlayacağız.

"Ah! ne yazık, perşembe gününe yetişmesi olanaksız, olanağı yok. Karnaval var, karnaval sırasında bana güven olmaz, en azından bu yıl. Gerçekten çok aceleniz varsa başkasını arayınız."

Ama adam başka birinin adını bile duymak istemiyordu; onun gözünde Lídio Corró'dan başkası yoktu – gravürcü ünü güneye ve Sertão'ya kadar yayılmıştı. Ilheus'dan Cachoeira'ya dek, Belmonto'dan ve Feira de Santana'dan, hatta Aracaju, Maceio'dan müşteriler geliyordu. *Seu* Assis'in tavrı netti:

"Bunu sizden başka yapacak yok, sizden daha usta birinin bulunmadığını söylediler; ne pahasına olursa olsun istiyorum, bu birinci sınıf bir mucizeydi, *Seu* Corró, bu bir panter değil, işkembesiz, dalaksız bir canavardı, hele gözleri, inanın bana göz kamaştırıcıydı!" Bu köylüye inanılacak olursa bu kez Bonfim Tanrısı kendi kendini aşmıştı.

Kötü belirtiler taşıyan karamsar bir gökyüzünün altında, sık bir ormanın yeşil bitki örtüsünden aç ve çevik yırtıcı hayvan birdenbire çıkıyordu, enine kara sarı çizgilerle doluydu, görüntüye ve gökyüzüne, tüm tabloya egemen oluyordu, hayvanın dev gibi bedeninin yanında insanlar pigme, ağaçlar fidan gibi kalıyorlardı. Hayvanın gözleri kıvılcımlar saçıyordu, bu gözler pırıl pırıldı, tek ışık vardı, çünkü Corró Usta düşündükten sonra yanlış ve fazla olan ışıkları silmişti. Etkiyi sağlamak için, hayvanın hipnotize eden ve akkor kıvılcımlar saçan gözleri yeterliydi, bu gözler karanlığı süpürüyor, yolcuları felce uğratıyordu.

Hayvanın kükremesi, ağaçsız alanda uyuyan dört yetişkini ve üç çocuğu uyandırmıştı. Lídio onları korkudan donmuş olarak temsil etmişti. Kişneyen ve eşelenen atlar kaçmışlardı, dörtnala giden, sıçrayan sağrılarından başkası görülmüyordu. Nitelikli bir resim, inanılması güç olağanüstülükteki bir tablonun sınırları için bu kadarı fazlaydı: Lídio Corró'yu tembelliğinden ve yorgunluğundan

koparıp alabilen, coşku verici çalışmaya bağlayabilen tastamam buydu, bu işin zorluğuydu. Kolaylık onun hoşuna gitmiyordu, o bir sanatçıydı, kolaylık hoşuna gitmezdi; onun onuru, gururu vardı – yoksa bir tek Doktor Francisco Antônio'nun mu hakkı vardı özsaygıya, onura, saygınlığa?

Bir resim her gün böyle, bu güzellikte çıkmazdı. Lídio tablonun altına özene bezene, "Bonfim Tanrımızın 15 Ocak 1904'te Ramiro Assis ailesi için yarattığı büyük mucize. Ramiro Assis, eşiyle, evlenmemiş kızkardeşiyle, üç çocuğuyla ve çocukların dadısıyla Amargosa'dan Morro Preto'ya giderken, gece, ormandaki açık alanda uyudukları sırada bir panterin saldırısına uğradığını gördü. Bonfim Tanrımıza yakardılar ve panter sakinleşti, uysallaştı ve gitti," diye yazdı.

Öykü birkaç satırlık yazıyla çok yalın olmuştu. Corró Usta acıyı, korkuyu, ailenin umutsuzluğunu, kendinden geçmiş anneyi tabloda işlemişti. Ramiro Assis'in elinde tütün budamak için kullanılan sıradan bir bıçak vardı, çünkü karabinası atın üzerindeki heybede kalmıştı.

Yırtıcı hayvanın sessiz ve hain adımlarla yürüdüğü görülüyordu; en küçük, henüz emekleyen, bu dev gibi kediye masum gülücükler dağıtan çocuğa doğru ilerliyordu. İşte bu sırada Assis'in eşi ve çocukların annesi Joaquina yırtıcı çığlığını atıyordu:

"Bonfim Tanrımız, oğlumu kurtarın!"

Kutsal varlığın araya girmesi çok şaşırtıcı olmuştu. Yırtıcı hayvan bebeğe bir adım kala, tanrısal bir el tarafından tutulmuşçasına durmuştu. Pantere hâlâ dostça gülümseyen tanrıbilmez küçücük bebeğin dışında çocuklar ve büyükler yeni bir yakarışla seslerini birleştirmişlerdi. Tek bir haykırışla çok güçlü kutsal varlığa yakarıyorlardı. "Kurtar bizi Bonfim Tanrısı!" Ramiro Assis olmayacak sözler veriyordu.

"İnanmak için görmek gerekirdi. Corró Usta, panter yarım daire çizdi, soğukkanlılıkla çalılara doğru gitti ve yok oldu. Bizimkilere sarılıyordum. Herkes sizin Bahia'nın en iyi gravürcüsü olduğunuzu söylüyor. Tüm anlattıklarımı kapsayacak bir tablo istiyorum. Hiçbirini değiştirmeden, hepsini."

Böyle konuşurken *Seu* Assis haklı ve doğruydu. Bahia'da çok sayıda kutsal resim yapıcısı vardı, salt Tabuão ile Pelourinho arasında üç tane, bir de fazladan Lídio Usta bulunuyordu, ama onunla boy ölçüşebilecek usta ne buralarda ne de ülke içinde görülmüştü. Bunları, palavra atmaya ve kabadayılığa pek eğilimli olmayan kendisi değil, halk söylüyordu. "Kutsal varlığa özen göstereceğim, bunu fazlasıyla haketti."

Corró Usta, çarmıhta duran, ama bir kolu ayrılarak aileye ve pantere uzanmış Bonfim İsa'sının üzerinde oyalanıyordu. Tablonun yukarısında, Aziz'in mucizesini gerçekleştirdiği yerde, aydınlık karanlığa egemen oluyordu, şafağın sökmesi yakındı.

Lídio Corró gözdesi olan başkaldıran figüre yeniden eğilmişti: Saldırgan, dev gibi gözleri çakmak çakmak, çizgili pantere.. ağzı, ayy! ağzı çocuğa gülümsüyordu. Sanatçı bu gülümsemeyi, bu sevecenliği silmek için elinden geleni yapıyordu; pantere kaplan davranışı ve ejderha havaları verdi. Ne yaparsa yapsın olmuyordu, ne denli yırtıcı çizerse çizsin, ağız gülümsüyordu; yırtıcı hayvanla çocuk arasında gizli bir anlaşma, kadim bir tanışıklık, çok eski bir dostluk vardı. Lídio boyun eğdi ve yapıtına imzasını attı. Kırmızı bir çerçeve vardı resmin etrafında. Corró beyaz mürekkeple adını ve adresini yazdı. Lídio Corró Usta, Mucizeler Dükkânı, Tabuão, no: 60.

Akşam üzerinin alacakaranlığında, gün batımının mor ışıklarında, içtenlikle coşkulanan Corró Usta, bitmiş çalışmayı büyük beğeniyle seyrediyordu. Bu atölyeden, Mucizeler Dükkânı'ndan (Rosa isteseydi Corró atölyenin adını Rosa'nın ve Mucizelerin Dükkânı olarak değiştirirdi) alçakgönüllü ama kendi dalında uzman bir sanatçının savaşım verdiği ve zincirden boşandığı bu yerden, bir başyapıt daha çıkıyordu. Yalnızca bu kutsal resim yapım işinde, bu adak resminde değil daha birçok konuda da uzmandı Corró. Lídio Corró'nun kim olduğunu ve yaptıklarını, gerçekleştirdiklerini sokağa sorun yeter.

Aslında o tek başına değildi, iki kişiydiler. Lídio Corró'yla Pedro Archanjo hemen hemen her zaman birlikteydiler ve birlikteyken kimse başa çıkamazdı; ortaktılar, kardeştiler, kardeşten de öteydi-

ler, ikizdiler, *ibeje*ydiler,[11] kente salıverilmiş iki *Eşú*ydular. Öğrenmek isterseniz polise gidin ve Dr. Francisco Antônio'ya sorun.

Lídio usta yavaş yavaş geri çekildi, daha iyi görmek için kapıya yanaştı. Işık zayıftı, gece oluyordu.

"Güzel," dedi Archanjo'nun sesi. "Varlıklı olsaydım her hafta en az bir resim isterdim senden, dostum. Kendi evimde bulunması ve istediğim zaman seyredebilmek için."

Corró, karanlık içinde gülümseyerek arkasına döndü ve o zaman yabancının, porselen aklığının, saydamlığının, küçük kız çocuğu görünüşünün farkına vardı.

"Kirsi," diye tanıttı Archanjo. Mutluluğu açık seçik görülüyordu.

"Memnun oldum," diyen Corró elini uzattı. "Girin, kendi evinizdesiniz," Archanjo için de ekledi. "Onu oturt ve lambayı yak."

Yeni gelen, beklenmedik konuk karşısında şaşkınlık göstermemişti. Tabloyu ışığın karşısına yerleştirdi ve uzun uzun bakarak tabloyu ezberledi. Yabancı da onun omzunun üstünden bakıyordu, alkışlarla ve anlaşılan ünlemlerle onaylayıcıydı. Şimdi bir tek Rosa eksikti, serseri! onun canlı olarak görünüp görünmeyeceğini kim bilebilirdi. Burada, Mucizeler Dükkânı'nda her şey olabilirdi ve oluyordu da.

5.

Gün boyunca yoğun hareket olmasına karşın, gece çok daha yoğundu. Lambalar yanıp gösteri saatini duyurunca Mucizeler Dükkânı'nda canlılık artmıştı. Ardından, dostlar ve dilberlerle sohbetler, gevezeliklerden başkası kalmamıştı.

Karnaval'dan sonraki çarşamba bile gidip gelenler, mutfakta asılı "sandık"ı, büyülü feneri yakmazlık etmemişlerdi. Bu ilkel sinema makinesi düşüncesi kimden gelmişti? Lídio Corró'dan mı, Pedro Archanjo'dan mı? Bilmek zordu ama yandan görünen, hareketli, kalın bir kartona kesilmiş siluetler kuşkusuz Corró'nundu. Archanjo'dan hareket, mizansen, konuşmalar, işin tuzu biberi gelmiş olmalıydı.

---

11 *İbeje:* Yorubaların kutsal ikizleri.

Işıklar söndürülmüştü, kireç badanayla aklandırılmış duvara yansıyan açık saçık ve toy insan figürlerinin büyütülmüş gölgelerinin çıktığı siyah tülün altındaki kandilin süzülen ışığından başkası kalmamıştı. Her şey çok ilkeldi, çok yalındı, bedeli iki kuruştu. Gençleri, yaşlıları, varsılları, yoksulları, denizcileri, tersane işçilerini, mağazalarda ayak işlerine bakanları, satıcıları çekiyordu. Hatta kadınlar bile gizliden gelmeyi göze alıyorlardı.

Duvara yansıyan, dostça birbirlerinin omuzlarına vuran iki samimi arkadaş, Uçkuru Gevşek'le Kazık Zé görülmeye değerdi doğrusu. İnsanın içini hoş eden Şeker Lili sahneye girmişti. Elveda içten ve ölümsüz dostluk! İki ehlikeyf bu piliç için yumruk yumruğa, küfürleşerek, tekme tokat, çelmeler takarak, *capoeira* numaralarıyla kavga ediyorlardı; kavga, seyirciler arasında çılgınca alkışlara yol açmıştı.

Kavgada kazık gibi olan Kazık Zé, Şeker Lili'nin üzerine atılıp bacaklarını açtığı ve onunla cinsel ilişkide bulunduğu zaman olay kaba bir güldürüyle bitmişti. Seyirciler, üstün yapımın en coşkulu anında, en gerilimli zamanında saçma sapan gösteriyle kendilerinden geçmişlerdi. Ama bu ne oyunun sonu ne de girişte alınan iki kuruşun karşılığı olan en büyük gülünç sahneydi. Zevkin ortasında, âşıkların en civcivli zamanında Uçkuru Gevşek yeniden başlamaya ve öç almaya hazır durumda geliyor ve Kazık Zé bunu, hasmının, kendi üzerine çıktığını ve becerdiğini hissedince fark ediyordu.

Gösteri bitmiş, seyirciler kahkahalar atarak çıkıyorlardı, çok geçmeden ötekiler geleceklerdi. "Sandık" akşamüstü saat altıdan gece ona kadar çalışıyordu. İki kuruş karşılığında doyurucu olduğunu itiraf edelim.

6.

Zaman zaman, Lídio Corró usta incelikle ve tüm sanatını dökerek işlediği bir resimde, ısmarlamayı geri çevirme, tabloyu saklama, teslim etmeme, en azından en güzellerini atölyenin duvarında asılı bırakma isteğini duyardı. Mucizeler Dükkânı'nda duvarda asılı tek bir resim vardı.

Resim, çok solgun, iskeleti çıkmış, dörtnala koşturan, verem kurbanı olan, son kan tükürme saatinde, tıbba inanmayan ama Kutsal Bakire'ye yürekten bağlı olan teyzesi Candeias Meryemi'ne başvurup kanlar içindeki yeğeninin yazgısını onun ellerine teslim edince ölümden kurtulma fırsatını yakalamış bir insanı gösteriyordu.

Teyze resmi ısmarlamaya bizzat gelmişti; "r" harflerini genizden söyleyen, çekici, şişman kadın, hâlâ titreyen jaguarların Assis'inden daha konuşkandı. Konuşma sırasında orada bulunan Manuel de Praxedes'in gözleri kamaşmıştı. Etli butlu kadınları çok sevdiğinden, "Ellerimin içine bir şeyler gelsin isterim, kemikleri yalnızca köpekler sever, ama onlara biftekle rosto ver, o zaman sonucu görürsün," diyordu.

Çok mutlu kadıncağız kutsal resme hayran kalmıştı, resmi övdü durdu, Kutsal Bakire'nin lütfuna uğradığını söyleyerek övgülerde bulundu. Manuel de Praxedes de Candeias Meryemi'ne çok bağlı olduğunu, her yıl ne zaman olursa olsun bayramına katıldığını söyledi. Candeias Meryemi ünlü bir azizeydi, her zaman mucizeler yaratırdı, onunla hep böyle olurdu, her şey 'armut piş ağzıma düş' misali, insanı hiçbir zaman boş koymazdı.

Kadınlara karşı hep ince davranan Manuel'in gevezeliklerinden çok duygulanan teyze, ısmarlanan işin yarı parasını ödemişti; bu iyi olmuştu, çünkü bu teyze daha sonra ortalığa çıkmamıştı. Ardından, söylenene bakılırsa, yeni bir kan tükürme döneminde, azize hiçbir girişimde bulunmamıştı; nedenini bilemediniz mi, hadi canım, neden kuşkusuz ortadaydı. Olayı Corró'dan dinleyen Rosenda Batista dos Reis'in yargılamasına göre, azize, şişko teyzenin ve tersane işçisinin gevezeliklerine gücenerek kan tüküren veremliyi kendi yazgısıyla başbaşa bırakmış, kanını geri vermiş, böylece onları cezalandırmıştı. Rosenda önyargılıydı, yargısı kesindi. Mucize, büyü konusunda alabildiğine bilgiliydi.

Duvardaki tablo ufuk çizgisi olmayan kasvetli, içler acısı renklerde bir odayı, çağıl çağıl akan kanları gösteriyordu. Yatağında doğrulmuş, zayıf, kansız hasta can çekişiyordu, kemik yığınıydı, yüzü balmumu rengindeydi, ölüm okunuyordu suratından. Açık saçık ama dindar, eteği çiçek desenli, topuzunu örten kırmızı şallı

teyze Candeias Meryemi heykelini seyrediyor, yakarıyordu. Kan, yataktan, çarşaflardan taşarak gökyüzüne ulaşıyordu. Bu kan çağlayanının az ötesinde yeşil, pembe, kızıl çiçeklerle bezenmiş bir idrar ördeği duruyordu. Yataktaki çiçeklerin tümü teyzenin eteğindeki çiçeklerden farksızdı. Usta Lídio belki de böyle bir son vermek istemişti uğursuz, umutsuz, ölümlü ortama – ah! dostum, bu bahtsızı kurtaracak azizi ortada göremiyorum. Bunu anlamak için resme bakmak ve onun yüzünü görmek yeterdi.

Gravür yanlış ve başarısız olduğundan ateşten ejderhasıyla ve beyaz atıyla São Jorge'nin gravürü ve Toulouse Lautrec imzalı bir Moulin Rouge afişi arasında atölyenin duvarında asılı kalakalmıştı. Afiş bir dans sahnesini, Fransız kankanını, jartiyerlerini, çoraplarını ve jüponlarını sergileyen, eteklerini kaldırmış kadınların bacaklarını gösteriyordu, şu işe bak, nasıl bu sona gelebilmişti?

Ah, bazı resimlerini, ustalıkla ve incelikle işlenmiş olanlarını saklamayı, ne kadar isterdi, ama paraya gereksinimi varken bunu nasıl yapabilirdi? Paraya, çok paraya, hem de ivedilikle gereksinimi vardı. Azıcık birikmiş parası bulunuyordu, biriktirdiği paraları Aşağı Kent'te toptancı *Seu* Herval'e yatırıyordu. Bir baskı makinesi, ne denli küçük olursa olsun, iki kuruş değildi, dağlar gibi parayı bir araya getirmek gerekiyordu.

Bir baskı makinesi: Yaşamı boyunca tek istediği buydu ve bu isteğini gerçekleştirmek zorundaydı. Tek isteğiydi bu çünkü, Rosa de Oşalá ile ilgili isteği parayla ya da çalışmayla ilintili değildi, o olanaksız bir düştü. Bu düşü gerçeğe dönüştürmek için Bonfim Tanrısı'nın ve Candeias Meryemi'nin güçlerini, erklerini en yüce mucizede bir araya getirmeleri gerekiyordu – belki de aynı nedenle, hepsinin en büyüğü olan yaşlı Oşalá, Oşolufan için bir *ébo*[12] gerekiyordu.

7.

Mucize bu işte, sevgilim – Rosa orada dans ediyor, geniş beyaz eteği, yedi iç eteği, dantel bluzunun altında çıplak kolları ve omuzu, kolyeleri, incileri, bilezikleri, kırsal kesim insanlarına özgü gülü-

12 *Ébo:* Sunak.

şü. Rosa'nın, Rosa de Oşalá'nın nasıl olduğunu söylemek, kadife sandaletiyle, gece bakışıyla, o kadınsı kokusuyla, o parfümüyle, menevişli kara –ipeği ve taçyaprağını andıran– tenini, tüm erkini, tepeden tırnağa yoğun gizemini, gümüş muskalarını, Yoruba gözlerinin yumuşak ve düşler içindeki içe kapanık bakışını nasıl betimlemeli, ah sevgilim, bunu başarsa başarsa, uzun saçlı, lir çalan, ünü kanıtlanmış bir ozan başarabilirdi, şu yollarda adım başı bir dize üreten sokak çalgıcıları, besteleri beş para etmez gitaristler değil, ama Rosa için, ah, bütün bunlar çok azdır!

Bir gün Rosa bayram giysileri içinde sokaklardan geçiyordu, çünkü Casa Branca'ya gidiyordu. Günlerden cumaydı, bir tavuk satın almıştı, Oşolufa Baba'sına adayacaktı. Zengin bir *sobrado*nun penceresinden iki tuzu kuru beyefendi –biri yaşını başını almış, ötekiyse bıyıkları yeni terlemiş– onun armağanıyla ve ece tavrıyla, tüm soluk kesen güzelliği içinde geçtiğini gördüler, sandaletleri yürürken müzik dolu bir iz bırakıyorlardı, saçlarında gül vardı –saçları sabah miskiydi–, kalçaları yükselen denizde sallanan bir kayığı andırıyordu ve göğsünün bir köşesi güneşin gözünü kamaştırıyordu.

Her iki beyefendi de içlerini çektiler, bıyıkları yeni terlemiş, çıtkırıldım muhallebi çocuğu, teyze-amca çocukları evlilikleri ve saf kan zina dölü, kendini beğenmiş yeniyetme delikanlı kekeleyerek:

"Bu melez nefis bir parça, Binbaşı! Onunla bir ilişki kurmayı çok isterdim!" dedi.

Gençliğinde koca çınar, çağıl çağıl akan çağlayan, azgın bir aygır, yerinde durmaz at, yer sarsıntısından farksız olan yaşlı *fazendeiro*[13] bu sözler üstüne gözlerini Zenci manzarasından ayırıp kansız, çökmüş, geri zekâlı, cılız, şirin çocuğa dikerek yanıt verdi.

"Ah doktorcuğum, o, çok uzmanlık isteyen bir kadın, bir acemi çaylak, tüysüz bir kuşa göre çiçek değil, artık ötmeyen bir horoza da yaramaz. Ben artık bu konuyla ilgilenmiyorum, siz, siz de ilgilenmeyeceksiniz."

Lídio Corró flüt çalmaya başlamıştı, flütün sesi yıldızları uyandırmıştı, gitarla Pedro Archanjo Ay'ı çağırıyor ve onu yatağından

13 *Fazendeiro: Fazenda* (büyük toprak) sahibi.

kaldırıyordu – Rosa için her şey yetersizdi, Mucizeler Dükkânı'nda samba ondan doğmuştu. Flüt aşkla inliyor, hıçkırıyordu.

Rosa her zaman böyle, beklenmedik zamanda, birdenbire gelirdi. Yine aynı beklenmedik şekilde ortadan yok olurdu, haftalarca, aylarca kimse görmezdi onu, Oşum'un kayığının yüzdüğü Engenho Velho'da, Casa Branca'nın *baracon*unda Oşalá'yı karşıladığında, *Candomblé*'nin bazı kesin yükümlülüklerinde düzenliydi. Büyük bayramlarda erginlenen kızların dansı bunların dışındaydı; hiçbir şeyde ne yapacağı önceden bilinmezdi.

Bir gün yeniden ortaya çıktı ve tüm hafta boyunca, pazartesiden cumartesiye kadar orada kaldı; herkesten önce ayağa kalkar, sabahın ilk ışıklarıyla birlikte, alabildiğine canlı olarak, kahkahalar, şarkılar arasında dışarı çıkar, Corró'yla şakalaşır, gevezelikler eder, Corró'nun koluna girer, başını omuzuna yaslardı, öyle sevecen âşık, öyle de hareketli ev sahibi olurdu ki, her tarafı düzenler, her işle ilgilenirdi, Corró onu yaşamının sonuna dek ve kesinkes birlikte olacağı kadın, evlilikte eşi, karısı olarak düşünürdü. Ama bu durum sağlam, yıkılmaz görünürken Rosa uçup gider, bir iki ay ondan hiçbir haber alınmazdı, mutluluktan yoksun bir zamandı bu.

Bir yılı aşkın bir süre önce, beklenmedik bir biçimde, sessiz sedasız, belirtisiz ve dolaysız bir biçimde mucize gerçekleştiğinde, uzun zamandır ona göz koymuş olan Lídio ilişkiyi çarçabuk yasallaştırmak istemişti:

"Eşyanı buraya getir ve yerleş."

Bir akşam, bir kutlamadan dönüyorlardı, Lídio tehlikeli ve ıssız yolda ona eşlik ediyordu, büyülü feneri görmeyi isteyen o olmuştu, Kazık Zé'ye gülmekten öleyazmıştı, bir bardak *aluá*[14] içmiş, ateşli bir şekilde kendini vermiş, neredeyse, ne yapacağını bilemezcesine kendini Lídio'ya bırakmıştı. Gidip gelerek üç gün üç gece orada kalmıştı, atölyeyi ve odayı temizlemiş, her şeyi yepyeni ve tertemiz yapmış, evi şarkılarla doldurmuştu, Lídio havalara uçuyordu. Ne ki, birlikte oturmaktan sözetmek yetmişti, Rosa sertleşmiş ve

14 *Aluá:* Pirinç unu ya da kızarmış mısır, su ve şekerle yapılarak toprak kapta fermente edilen bir içki.

öfkelenmiş, sesi tehditlerle ve uyarılarla kalınlaşmıştı: "Bir daha bundan sözetme, hiçbir zaman, yoksa hiç gelmem. Beni istiyorsan, beni seviyorsan böyle olmalı, benim istediğim zaman, kendi özgür isteğimle gelmek istediğim zaman. Ben senden hiçbir şey istemiyorum, senden yalnızca yaşamıma karışmamanı, beni izlememeni istiyorum, beni gözetlemeye çalışma, bunu öğrenirsem yemin ediyorum beni bir daha asla göremezsin." Bunları öyle bir tavırla ve ses tonuyla söylemişti ki, Corró'ya tartışma olanağı bırakmamıştı. "Seni görmek ve sana sahip olmak için gerekirse zehirli yılanları, kara kurbağaları yutarım."

Sözünü tutmuştu Corró, soru sormamış ve söylentilere kulaklarını tıkamıştı. Söylenti, fısıltı, dedikodu diyoruz, çünkü aslında Rosa hakkında kimsenin somut bir bildiği yoktu. Barris'te konforlu bir ev, önünde bir bahçe, pencerelerde perdeler ve bir bekçi köpeğiyle içi görülemeyecek bir yuvaydı, çiçeklerin arasında köpekle oynayan, kusursuz giydirilmiş bir çocuk, görülmeyenlerin dışındaydı; bu, kilisedeki heykeller kadar güzel melezcik, parlak saçlı, sıtma ağacı renginde melez, Rosa'nın küçüklüğüydü.

Rosa'nın yaşamının ve sırlarının anahtarını yalnızca Majé Bassã biliyor, nedenini ve sonuçlarını kocaman göğüsleri arasında çok iyi saklıyordu. Oğullarının, kızlarının, yabancıların derin acılarını gizleyebilmek için böyle iri olmalıydı aziz analarının göğüsleri. Bu göğüsler hınç ve umutsuzluk, umut ve düş sandıklarıydı; bu göğüsler kin ve aşk teknesiydi.

Sadece Majé Bassã, korkunç ve yumuşak Anne, o biliyordu; onun dışında kimse tanımıyordu Rosa'yı ve yaşamını; gerisi ise safsataydı. "Yaşlı bir beyazla yaşıyor, adam soylu bir ailedenmiş, baron ya da kont, Bilmemne düküymüş, kızının babasıymış"; "belediyede ve kilisede Portekizli bir tüccarla evlenmiş, kız ondanmış"... Yaşlı kadınların fısıltıları, diken dillilerin dedikodularıydı bunlar, konuşma gereksinimi, dedikoduculuğun zevkiydi. Lídio hiçbir zaman sormadı, bilmek de istemedi.

Rosa geliyordu, neşeli ve şakacıydı, onun varlığı yetiyordu, geri kalanının ne önemi vardı? Gevezelik ediyor, gülüyor, dans ediyor, şarkı söylüyordu; sesi kalındı, tatlı ve içli bir vurgusu var-

dı. Lídio'nun flütünün ağladığı, yakardığı Mucizeler Dükkânı'nın yoksul ışığında Rosa gölgelerle çevreleniyordu. Kimin için dans ediyordu? Gövdesinin çizdiği daireler, kalçalarının hareketleri, baygın gözleri kimin içindi? Daimi ama rastlantıya bağlı âşık Lídio için miydi? Yoksa orada bulunmayan ve kim olduğu, koca mı, birlikte oturduğu adam mı, soylu mu, zengin mi, kızının babası mı bilinmeyen kişi için miydi? Yoksa Archanjo için miydi? Buydu mucize, cancağızım – şarkısıyla, antik çağlardan kalan, vaat, alay, gizli anlamlarla dolu şarkısıyla Rosa'ydı:

Gidelim kilisenin arkasına
Gidelim Sinhá Lisa'ya
Caiumba

Lídio Corró Usta tükenircesine flüt çalıyordu, tutkusu ortadaydı, zavallı yüreği paramparçaydı. Zaman zaman ona sahip olmak için kara kurbağalarını, engerekleri, yılanları yutuyordu. Rosa önünde dans ediyor, kendini sunuyor ve geri çekiliyordu. İkisinin önünde, Pedro Archanjo hiçbir duygusunu belirtmiyordu, içini kemiren ateşten kimsenin haberi olmayacaktı, Lídio kuşkulanamazdı, Rosa azıcık farklıydı. Suratı, duygularının okunmasına izin vermiyordu, yüzü duvar gibiydi. Bu, sır küpü Archanjo'yu, bu yanıtsız bilmeceyi Majé Bassã bile çözememişti.

İşte, güzellerin el çırpmaları duyuluyordu, samba başlıyordu, flüt çınlıyordu, gitar sesini yükseltmişti. Her birinin kendi gizi, acısı, sıkıntısı vardı. Ak tenli, sarışın İsveçli, Archanjo'nun ayakları dibinde ona yaslanmıştı. Ama yalnız değildi. Onun yanında Sabina dos Anjos dikiliyordu, Sabina meleklerin en güzeli, Üstat Pedro'nun deyişiyle, bebek bekleyen çıkıntılı karnıyla Saba melikesiydi; bir gün önce, durumuna bakmaksızın, bu haldeyken hiç durmadan dans etmişti, şimdi de aşk şerbetinin ve büyülerin yayıcısı, Muritiba'lı büyücü Rosenda Batista dos Reis'in dönüp durduğu dansa giriyordu. Bayramda Oşossi sunak masasında, Ojuobá'nın ayağına kapanmıştı. Ojuobá da onu kaldırırken parmağının ucuyla eşsiz göğüslerine dokunmuştu. Sandalyenin yanında, ayakta, bükülgen saz, Beyaz ve Ijeşá karışımı, Malezya ulusunun çiçeği Ri-

soleta bir gülümsemeyle çiçekler gibi açılmıştı; kilisenin arkasında Archanjo'yu görmüş ve onu tanımıştı.

Bununla birlikte denizden gelen yabancıyı tek kıskanan, hepsinin arasında tek kıskanan, hiçbir zaman Archanjo'nun kolları arasında olmamış, dudakları hiçbir zaman Archanjo tarafından öpülmemiş olandı, yüreği kinle alev alev yanan ve ölümünü isteyen –Beyaz kadın için ve renk ayrımı olmaksızın tüm kadınlar için ölümü isteyen– bir tek oydu. Bu, bluzunun altında çıplak göğüsleriyle, yedi eteğinin altında zincirden boşanmışçasına hareket eden kalçalarıyla, onların önünde dans eden Rosa de Oşalá'ydı. Lídio gülümseyerek içini çekti, çok geçmeden kolları arasında ona sahip olacaktı, uzun yangın. Archanjo daha da içine kapanmıştı.

Mucize bu, azizim, Bonfim'in mucizesi, Candeias'ın mucizesi, Oşalá'nın mucizesi – Mucizeler Dükkânı'nda Rosa şarkı söylüyor ve dans ediyordu, acı ve giz dolu bir geceydi.

8.

Korkunç bir düş, bir karabasandı bu; sıtma ateşi gibi aynı zamanda hem yakıcı hem de soğuk olan çölde, limanın kumsalındaydı sanki. O, yani, Archanjo, kalbi açıkta ve silahı saldırmaya hazır durumdayken, Kazık Zé olmuş, Lídio Corró da Uçkuru Gevşek olmuştu. Sonsuza dek dost kalma yeminleri ve kucaklaşmaları arasında flüt ve gitar çalıyorlardı.

Şeker Lili gelmişti, ne eteği ne jüponu ne de dantel bluzu vardı üstünde, yalnızca kolyelerini, incilerini, bileziklerini takmıştı; Rosa de Oşalá çıplaktı, çırılçıplaktı teni maviye çalan zenci, tatlı gül kokusu ve sesinin tınısı, ağır ve boğuk, engin ve soğuk gece, uzaklarda bir gökyüzü... Onların önünde dans ediyor, açılıp saçılıyordu, Archanjo ile Corró birdenbire hasım, düşman oluvermişler, dipsiz kin kuyusuna dönüşmüşlerdi. Acımasız katillerin silahları ellerindeydi: flüt, gitar ve süvari kılıçları. Düello hangarın köşesinde yapılmıştı ve Uçkuru Gevşek Lídio'nun bir daha hiç canlanmayacak bedeni suya düşmüştü. Bu dost öldüğü ve son bir flüt sesiyle rıhtımı yaktığı zaman gecenin içinde bir güneş doğmuştu.

Rosa'yı ele geçirmenin, bacaklarını açmanın, oraya sığınmanın tam zamanıydı. Baştan çıkarıcının ayakları dibine dostluk düştüğünde, sıtma ateşinden, soğuktan ve sıcaktan göğsü sıkışmış, umutsuz, kendinden geçmiş, ter içindeki Archanjo düşe karşı savaşım veriyordu.

Soylu olsun, varlıklı olsun umurumda bile değil, Rosa, tam tersine. İster üçkâğıtçının teki olsun, ister Portekizli büyük tüccar, alnını zevkle süslerdim. Ama anla Rosa ve bana öyle bakma, Lídio ile aynı anadan babadan doğmuş olsaydık, şimdikinden daha fazla kardeşim olmazdı, ona bu denli şeref ve dürüstlük borçlu olmazdım.

Hayır, aşkından ölecek olsam, kalbim patlayıp paramparça olsa, ya da limandan limana giderek, serserice dolaşarak her kadında senin gece tadını ve kokunu arayacak bile olsam, hiçbirinde senin gizini açığa çıkaramayacak bile olsam, bu böyle olamaz.

Bizler büyülü fenerin kuklaları değiliz, Rosa, bizim onurumuz ve duygularımız var. Bizler karmakarışık, hoş olmayan iğrenç birliktelik içinde yozlaşmışlar, hayvanlar ya da daha da kötüsü ağır suç işlemeye eğilimliler değiliz, Rosa. Evet Rosa, tastamam böyle. "İğrenç, pis, berbat bir birliktelik içinde yozlaşmış melezler," diye yazmıştı bir tıp profesörü, bir doktor. Ama yalan bu, Rosa, her şeyi bilirim diye geçinen, ama hiçbir şeyi bilmeyen bir herifin uydurması bu.

Archanjo son bir çabayla gördüğü düşten sıyrılmış, gözlerini açmıştı, denizin üzerinde sabah doğuyordu, yelkenliler gidiyorlardı. İsveçli yaseminden yapılma gibiydi ve sabah kokusu gibi hafif bir koku yayıyordu. Melez bir çocuk, karların arasında koşuyordu. Rosa'nın çırılçıplak görüntüsü uzaktan uzağa bozuldu.

Yabanda unutacağım seni, Sabina'da, Rosenda'da, Risoleta'da unutacağım seni; birçok kişinin kolları arasında unutacağım seni, çalkantılardan, büyük acılardan kurtulacağım. Unutacağım ya da umutsuzca arayacağım. Yasemin ve buğday tarlalarında siyah bedenini. Senin çözümsüz gizin, ölümsüz aşkın, onların hepsinde yasak Rosa de Oşalá.

9.

Daha aşağıda, yokuşun dönemecinde, bir kapı sundurmasına, yaşlı Emo Corró çok sık uğranan bir berber koltuğu, sıvı ilaçlarla dolu bir dolap, bir de dişçi kerpeteni yerleştirmişti. Sanatını ve tıbbı iki oğlu Lucaş ile Lídio'ya da öğretmişti. Lídio, tıraş bıçağını ve makası pek uzun süre elinde tutmamıştı. Vaftiz babası, tipograf ustası Cândido Maia'nın önerisine boyun eğerek Sanat Okulu'nda onun yanında yetişmeye gitmişti. Çok akıllı öğrenci bu işe fazlasıyla ilgili olduğundan hızla işin üstesinden gelmiş, kısa zamanda çıraklıktan ustalığa geçmişti.

Pek konuşmayan, garip, ve yalnız bir insan olan Artur Ribeiro'yu işte böylelikle tanımıştı. Artur Ribeiro geçmişte tutuklanmış ve sabıkalı olduğundan sürekli bir iş bulması kolay olmuyordu. Cândido ve öteki eski arkadaşları ona okuldan küçük işler bulmasını sağlıyorlardı. Ağaç ve metal oymacılık işinde ülkenin tüm kuzeyinde Ribeiro'nun üzerine yoktu. 1848'de bir Lübnanlı ve bir Rusla anlaşarak gizli bir gravür atölyesi kurmuştu; Artur'un yaptığı sahte paraları, hükümetin İngiltere'de yapılan asıl paralarından ayırmanın olanağı yoktu.

İşler gereğinden de iyi gidiyordu. Ribeiro atölyedeydi, Lübnanlıyla Rus sahte parayı piyasaya sürüyorlardı, kârlı bir işti. Deli Lübnanlı olmasaydı daha da ilerilere gideceklerdi. Lübnanlı lüks sayıklamasına tutulmuş, felaket yaratmıştı: kadınlar, şampanyalar, arabalar... Olması gerektiği gibi sonuçlanmıştı iş; gizlilik emniyet müdürlüğünde son bulacaktı. Ribeiro'yla Mahul (Lübnanlı) yakalanmış, Rus'tan hiçbir haber çıkmamıştı, para dolu, sahte olmayan gerçek banknotlarla dolu bir bavulla tam zamanında kaçmıştı.

Cezasını bitirdiği halde utancının ağırlığı altında hâlâ ezilen, az konuşan, asık suratlı, içine kapanık Artur Ribeiro bu becerikli, resme yetenekli çocukla ilgilenmiş ve ona kutsal resimler kakmasını –bu boktan yaşam sonunda, geçim kaynaklarından biri de buydu–, ağaç üzerine kakmayı öğretmişti, metal üzerine olanını öğretmemişti, çünkü kapalı kilitlerin altında ettiği yeminlerden sonra bir tek bakır plakasına bile dokunmamıştı. *Çachaça* içip dertleştiği bir

gün Lídio'ya tek bir isteği olduğunu, alçak Fayerman'ı kendi elleriyle öldürmek istediğini söylemişti; Rus Fayerman'ın polis takibinden haberi olmuş, çete arkadaşlarına tek söz söylemeden kasayla birlikte ortalıktan yok olmuştu.

Kardeşi Lucas'ın ölümü Lídio'nun yeniden makasa, tıraş bıçağına ve dişçi kerpetenine dönmesine neden olmuştu. Yılların ve içkinin etkisiyle Emo eline olan egemenliğini yitirmişti. Birilerinin, yaşlı adamın ve on sekiz yaşında körpe bir genç kız olan son eşi Zizinha'nın geçimini sağlaması gerekiyordu. Emo'nun elleri titriyor, gözleri iyi görmüyor, kulakları ağır işitiyor ama asıl önemlisi, işliyordu. Emo genç karısını göstererek, "Bana geriye tek kalan bu," diyordu.

Sanat Okulu'nun eski binasında ve Bahia yollarında Lídio'nun öğrenimi salt tipografiyle, kutsal resim oymacılığıyla, ağaç işlemeyle sınırlanmamıştı; ona dans adımlarını, müziğin temellerini, dama, tavla, domino ve flüt çalmasını da öğretmişlerdi, bu sonuncusu en büyük yeteneğiydi. Her konuda becerikli ve kendine güvenliydi, ayakları yere basıyordu, deneyimli ve keskin görüşlüydü.

Bir dönem kendini saçlara, sakallara adamıştı, dişleri söküyor, kocakarı ilaçları –yılan zehiri, çıngıraklı ot, akciğer veremini geçirmeye birebir nilüferden ev şurubu, mucizeler yaratan ağaç kabukları, iksirler, aklı ve başka şeyleri canlandırmak için tonikler, astım için kertenkele tozu– yapıyordu. Ta kendinden sekiz yaş küçük, onun kadar kararlı ve meraklı, okulda dönemdaşı olan Archanjo'yu bulana dek. Archanjo da çeşitli işlere girip çıkmıştı; en uzun basım atölyesinde kalmasına karşın en güçlü yanı okuması yazmasıydı – dilbilgisini, matematiği, tarihi ve coğrafyayı incelemişti. Onun yazdıkları övülüyordu; hem yazısı, hem içeriği.

Bir gün ortadan kaybolmuş, yıllar boyu onun hakkında hiçbir bilgi alınamamıştı. Onu Bahia'ya bağlayan tek bağ olan annesi ölmüştü. Babasını tanımamıştı, annesiyle kısa süre birlikte olan babası Noca'yı ilk çocuklarına gebe bırakarak Paraguay Savaşı için zorla askere alınmıştı. Bebeğin doğumunu bile öğrenemeden Chaco bataklıkları geçidinde ruhunu teslim etmişti.

Archanjo dünyayı keşfetmeye gitmişti. Gittiği her yerde bir şeyler öğreniyordu. Ne iş olsa yapıyordu, tayfalık, garsonluk, duvarcı çıraklığı, arzuhalcilik; Portekiz'in en uzak köşelerine varan mektupları kaba saba göçmenlerin haberlerini ve acılarını anlatıyordu. Her yana gidiyordu, her zaman kitaplarla ve kadınlarla çevriliydi. Neden kadınları bu denli cezbediyordu? Belki de konuşmasının doğuştan akıcılığı yüzündendi. Salt dişi cinsi etkilemiyordu, henüz genç yaşlardayken bile herkes onu sessizce, dikkatle dinlerdi.

Rio'ya döndüğünde yirmi bir yaşındaydı ve giyim zevki tartışılmayacak denli inceydi, gitar ve keman çalıyordu. Kardeşler Tipografi atölyesinde çalışıyordu. Aylar sonra, kutsal bir tören gecesinde, kadın çobanları şarkılarına çalıştıran –ince bir işti bu– Lídio Corró'yla karşılaştı. Birbirlerinden ayrılmaz oldular ve berberin dükkânı yavaş yavaş şekil değiştirmeye başladı.

Çoban Yıldızı Birliği'nde karşılaşmalarından üç yıl sonra, 60 numaralı *sobrado*nun giriş katı boşalmış olduğundan, Lídio orayı kiraladı ve tabelayı, her harfi ayrı bir renkle, özenle boyadı. MUCİZELER DÜKKÂNI – çünkü, kazancının önemli bir bölümü mucizeleri gösteren kutsal resimlerden kaynaklanıyordu.

Adı Archanjo seçmişti. Yoksul çocuklara abece, matematik öğretmek için grafik sanatları bir yana bırakmış ve Corró'nun bir tür ortağı olmuştu. İşte ve boş zamanları değerlendirmede ortaktı çünkü Lídio'nun azıcık kazancı onu başka çözüm yolları aramaya zorluyordu. Corró'nun büyük tutkusu, *Seu* Estevão das Dores'in, gezgin şarkıcıların öykülerini, dörtlüklerini, *desafio*[15] dizelerini, oluşturduğu ve bastığı bir baskı makinesi, halka yönelik geniş bir edebiyattı, kitapçıkların kapakları Lídio'nun ağaç üzerine çizdiği gravürler olacaktı. Saçı sakalı ağarmış, romatizmalı, ayaklarının üzerinde zor duran *Seu* Estevão dinlenmeye çekileceği zaman, işletmeyi ona taksitle satacağına söz vermişti.

Mucizeler Dükkânı kurşunları ve basımevi müşterilerini bekleyedururken, bir yandan da güçlü ve yoğun bir halk yaşamının sürüp gittiği ve Katedral Alanı'ndan, İsa Terreirosu'ndan Carmo Kapılarına ve Santo Antonio'ya dek uzanan, Pelourinho'yu, Tabuão'yu,

15 *Desafio:* Şarkı söyleyen iki kişinin doğaçtan atışması.

Yukarı ve Aşağı Maciel'i, São Miguel'i, Kunduracı Yokuşu'yla Yansã Pazarı'nı (ya da Santa Bárbara'yı; herkes beğenisine, zevkine göre söyleyebilir) içine alarak yayıldığı kentin bu kesiminin can damarı, kalbi olmuştu.

Lídio Corró usta, güzelim parasını alnının teriyle ağaç oymayla, kutsal resimlerin yapımıyla, dişçi kerpetenin diş çekmeleriyle, sıvı ilaçların satılmasıyla, büyülü fenerle kazanıyordu. Ama aynı salonda bir alay konu tartışılıyor ve karara bağlanıyordu. Fikirler burada doğuyor, tasarılarla gelişiyor ve yollarda, bayramlarda, *terreiro*larda gerçekleşiyordu. Ana sorunlar, Aziz Annelerinin ve Babalarının yürüyüşü, ilahiler, yaprakların büyülü nitelikleri, bağış için formüller ve nazarlar burada tartışılıyordu. Kral Pastorali, karnaval *afoşé*si, *capoeira* okulları burada örgütleniyor, bayramlar, anma günleri burada hazırlanıyor, Bonfim Kilisesi'nin temizlenmesinin ve Sular Anası'na yapılacak sunağın başarıyla gerçekleşmesi için gerekli önlemler burada alınıyordu. Mucizeler Dükkânı yoksulluğun önemli kişilerini bir araya getiren bir tür senato, kalabalık ve önemli bir meclisti. *İyalorişá*lar, *babalâo*lar, bilgeler, alçıdan melek yapımcıları, şarkıcılar, dansörler, *capoeira* ustaları, sanatçılar ve tüm el sanatlarının ustaları, her biri kendi nitelikleriyle orada karşılaşırlar ve karşılıklı konuşmalar yaparlardı.

İşte bu zamanlardan başlayarak, yirmi yıldan çok oldu ki, Pedro Archanjo öyküleri, olayları, anekdotları, olguları, adları, tarihleri, anlamsız ayrıntıları, halk yaşamına ilişkin bir çizgi taşıyan her şeyi not etme tutkusuna kapıldı. Neden? Bilin bakalım. Pedro Archanjo tutku, bilgi doluydu ve kuşkusuz çok genç yaştayken büyük bir onurla Şangô'nun evine seçilişi rastlantı sonucu değildi, başarılı ve kendini adamış Ojuobá, birçok aday, saygın ve keskin görüşlü yaşlı insan arasından seçilmişti. Hakları ve görevleriyle birlikte san ona düşmüştü, aziz onu seçip ilan ettiği zaman otuz yaşında yoktu, bundan daha iyi bir seçim olamazdı, Şangô nedenlerini biliyordu.

Terreiro halkının arasında bir yorum dolaşıyordu, kentin caddelerini aşıyordu; Archanjo'ya her şeyi görmesini, her şeyi bilmesini, her şeyi yazmasını *orişá*'nın kendisi emretmiş olmalıydı. Bu nedenle onu Şangô'nun gözleri, Ojuobá yapmıştı.

Otuz iki yaşında, tam 1900 yılında Archanjo Fakülte'de odacılığa atanmış ve *terreiro*da görevlerine başlamıştı. Öğrenciler arasında hemen sevilmiş, çok geçmeden onlara kendi yöntemlerinin ilk kavramlarını öğretmeye başlamıştı. Bu iş, o zamana değin hükümet başkanlarınca kuşkuyla karşılanan, ilişkileri ve dostluklarıyla çok güçlü olan Majé Bassã'nın aracılığıyla elde edilmişti. Majé Bassã, politikadaki bir kodamanın, bir ticaret adamının, önemli bir kişinin, hatta Katolik Kilisesi'ndeki papazların adının söylendiğini duyunca "bizimkiler" diye mırıldanırdı. Pedro Archanjo herkesin gözünde, yaşlılar ve gençler arasında, varsıllar ve yoksullar arasında yeğlenen, büyük yıldızdı.

10.

Kirsi kadın çobanların arasında prova yapıyordu, o çobanların gerçek, asıl yıldızıydı. Bir önceki yıldız Irene, Recôncavo'da bir saatçiyle yaşamak için yıldızlıktan vazgeçmişti. Eğer buna kararlı olmasaydı, Meryem Ana Yortusu'nun Santo Amaro kenti, şekerkamışı değirmenleri ve çevresi için takvimsiz, saatsiz ve dakikasız bitecekti; saatçi Bahia'dan geçerken Pastoral'de Irene'yi görmüş, deliye dönmüştü.

Kadın çobanlar dans öğretmeni Corró'nun emirlerine dikkat kesilerek *lundu*[16] adımlarıyla gidip geliyorlardı. Kirsi başta ilerliyordu, Archanjo'nun bakışlarıyla, onaylayıcı gülümsemesiyle karşılaşmıştı. Biraz arkada Dedé güm güm atan kalbiyle karşılıyordu onu; Dedé'cik öylesine genç, öylesine dokunulmamıştı ki, şimdiden dansa girmek istiyordu:

Kancık eşeği, barınağa sok
Açık hava onu ıslatacak
Eyeri, kırmızı kadifeden
Paltosu da taftadan

16 *Lundu:* Portekiz'den alınmış, dans ve şarkıyla karışık müzikal türü.

Provalara katılanlar yetenekli ve göz kamaştırıcı Kirsi'yi çoban yıldızı olarak görmüş, ama kent halkı onu geçit töreninde görmeye fırsat bulamamıştı, zaman yetmemişti. Bir başka gemi gelmiş ve onu götürmüştü; altı aya yakın bir zaman kalmıştı, onun İsveçli olduğu söyleniyordu, yalnızca bazıları onu Finlandiyalı olarak biliyordu, ama onu herkes sevmişti. Sorgusuz sualsiz kabul edilmiş, kendilerinden biri olmuştu.

Gemi limana demir attığı zaman, denizci vurgusuyla bildiği çok az Portekizceyle Archanjo'ya, "Gitme zamanım geldi, karnımda bizim çocuğumuzu taşıyorum," demişti. "Her güzelliğin bir zamanı vardır, o güzelliğin her zaman için kalması isteniyorsa, istenildiği zamanda bitirilmesi gerekir. Güneşi, müziğini ve kanını yanımda götürüyorum, benim olduğum her yerde ve her zaman sen de olacaksın. Teşekkür ederim Oju."

Manuel de Praxedes motorda ona eşlik etmişti; yük gemisi gecenin bir saatinde demir almıştı. Yıldızların gölgesindeki Pedro Archanjo'nun yüzü taş gibiydi. Gemi geçerken, Okyanus'un eşiğinde düdük çaldı; sana veda etmeyeceğim. Bronz renkli bir çocuk, Bahia melezi karlarda koşacak.

Denizin yakınlarında, oyuncu Dedé Pastoral'in nakaratını söylüyordu.

Hey sepetli kız
Bana içecek ver
Cipriana vermiyor
Biz mahvolduk bittik.

İleride, adaların ötesinde, solgun yıldızlara ve karanlığa, buzlu Kuzey'e doğru bir gri gemi yol alıyor, çoban yıldızını götürüyordu. Dedé onu şenlendirmeye çalışıyor, taş gibi yüzüne, sessiz dudaklarına gülümseme yerleştirmeye çalışıyordu. Yeni yıldız Dedé olacaktı; kuyruklu yıldız gibi açık renk saçları, ışıl ışıl tacıyla değil, tropik insanlarına özgü sıcaklığıyla, bırakılmışlığıyla ve o lavanta kokusuyla.

İsveçli, Mucizeler Dükkânı'ndan ayrılırken, "Sizler dünyanın en iyi insanlarısınız, yeryüzünde melez Bahia halkından daha uy-

gar halk yok," demişti Lídio'ya, Budião'ya ve Aussá'ya dönerek. O, uzaklardan gelmiş, onlarla birlikte yaşamıştı, bunları söylüyordu çünkü biliyordu, kısıtlanmamış, kuşkusuz bir bilgiyle, kesin bilgiyle biliyordu. Öyleyse, Dr. Nilo Argolo –Fakültede adli tıp profesörü ve Birliğin bilim danışmanı, bilginliğiyle ve herkesçe bilinen kitaplığıyla ün salmıştı– Bahia melezleri hakkında o korkunç sayfaları, o çok acı sözleri neden yazmıştı?

Bilimsel kongrede sunulan ve bir tıp dergisinde yayınlanan ince bültenin içeriğini adı zaten ortaya seriyordu: "Melez halkların psişik ve akli yozlaşmaları – Bahia örneği"... Tanrım, Profesör bu denli kesin bilgilerini nereden arayıp çıkarmıştı? "Azgelişmişliğimizin, geriliğimizin temel etkeni olan melezler yeteneksiz bir alt-ırkı oluşturmaktadırlar." Zencilere gelince, Profesör Argolo'nun fikirlerine göre, henüz insan konumuna ulaşamamışlardı. "Zenciler, asgari uygarlıkla bile olsa, dünyanın neresinde devlet kurabilmişlerdir?" diye sormuştu kongredeki meslektaşlarına.

Güneşli, tatlı bir yelin estiği öğle sonralarından birinde, Archanjo hafifçe elini kolunu sallayarak İsa Terreirosu'ndan geçiyordu. Sakallı, dazlak kafalı, tatlı dilli, Hollandalı bir rahip olan Fransisken papazına Fakülte Sekreterinden bir haber getirmişti; rahip, açık seçik görülen bir zevkle kahvesini yudumluyordu, güleç yüzlü odacıya da kahve sunarak, "Sizi tanıyorum..." dedi boğuk aksanıyla.

"Hemen hemen her gün zamanımı burada, okulda geçiririm."

"Okuldan değil." Papaz dürüst ve zeki bir tebessümle güldü. "Nereden, biliyor musunuz? *Candomblé*'den. Ama ben sivil giysiler içindeydim, bir köşede gizlenmiştim, sizse aziz annesinin yanında ayrılmış bir koltuktaydınız."

"Siz mi Peder, *Candomblé*'de mi?"

"Zaman zaman giderim, kimseye söylemeyin. Dona Majé arkadaşımdır. *Macumba* işlerinde çok yetenekli olduğunuzu söyledi bana. Bir gün bana olanak tanırsanız sizinle sohbet etmek isterim..."

Archanjo yapraklı ağaçlarla, çiçekler ve *azulejo*larla[17] dolu manastırda, sıcak kalpli Francisken papazında yeryüzü barışını hissetti.

17 *Azulejo:* Portekizlilerin getirdiği mavi-beyaz Arap seramiği.

"Ne zaman isterseniz emrinizdeyim, Peder."

*Terreiro*yu geçerek fakülteye doğru gidiyordu; *Candomblé*'de bulunmuş bir papaz, bir manastır rahibi, beklenmedik bir olay, not etmeye değer bir yenilik; çevresinin bir öğrenci kümesiyle sarıldığını görmüştü.

Pedro Archanjo'nun tıp öğrencileriyle ilişkileri çok iyiydi. Yardımsever, saygın, güleryüzlü sekreterlik odacısı öğrencilerin yönetimle ilgili sorunlarında onlara yardım etmekten bir an bile geri durmuyordu; karnelere, notlara, kitaplara ilgi gösteriyordu. Bir alay küçük yardımlarla, uzun sohbetlerle oluşturulmuş dostluklar. İster yeni başlayanlar olsun ister stajyer doktorlar olsun, onu Mucizeler Dükkânı'nda ya da öğretmen Budião'nun Capoeira Okulu'nda görmeye gidiyorlardı, iki üç tanesi *Candomblé*'deki törenlere de katılmıştı.

Archanjo üstlerine ve profesörlerine karşı olduğu gibi onlara karşı da özenli ve sevimliydi, hiçbir zaman çekingen, resmi ya da dalkavuk değildi – Bahia halkı işte böyleydi. Kentin en yoksul insanı, insanlık onuruyla en güçlü kodamana eşitti ve hiç kuşkusuz daha uygardı.

Delikanlıların alçakgönüllü görevliye karşı duydukları sevecenlik, fakültedeki bir profesörün aile onuruyla oynayan karışık ve karanlık bir öykünün ardından kovulma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bir altıncı sınıf öğrencisini, Pedro Archanjo'nun tartışma götürmeyen bir ifadeyle kurtarmasından sonra iyice belirgin ve yıkılmaz olmuştu. Archanjo'nun tanıklığı, soruşturmada, hakarete uğramış profesörün gazabına uğrayan öğrenciyi bürodan sekreterliğe dek aklamıştı. Öğrenciler arkadaşlarını korumak için saflaşmışlardı, ama sonuç açısından kötümserlerdi. Odacılık işlerine kabul edileli az bir zaman olmasına karşın Archanjo ne kandırılmaya ne de sindirilmeye göz yummuştu. Delikanlıların beğenisini, profesörün de düşmanlığını –zaten Profesör de aynı yıl içinde işini terk etmişti– kazanmıştı.

Çeşmenin yukarısında, alanın ortasında, bir küme öğrenciyle çevrelenmişti; öğrencilerden biri, eğlenceyi ve gırgırı seven, Archanjo'nun gitar ve keman çalmadaki yeteneğini çok beğenen –zaten

kendisi de fena gitar çalmıyordu– dördüncü sınıftan iriyarı bir öğrenci ona bir broşür uzattı. "Bunun hakkında ne düşünüyorsunuz, Üstat Pedro?" Şık ve iyi niyetli melezle alay etmeye hazırlandıkları açık seçik belli olan öteki öğrenciler gülüyorlardı.

Archanjo sayfalara bir göz attı, gözleri kısıldı ve parladı. Dr. Nilo Argolo'ya göre Brezilya'nın kötü kaderinin nedeni zencilik, iğrenç melezlikti.

"Profesör defterinizi dürüyor, sizi bağışlamıyor," diye şaka yollu yorum getirdi öğrenci. "Hırsız, katil olsa daha kötü davranılmaz. Siz olumsuzla olumlunun arasındaki sınırdasınız. Melezler, zencilerden de beter, bakın. Canavar sizin ve ırkınızın işini bitirmiş, Üstat Pedro."

Pedro Archanjo derin bir iç çekerek cevapladı.

"Yalnızca benim mi dostum?" Delikanlının saçlarını, dudaklarını, ağzını, burnunu inceledi, "Hepimizin, tüm zencilerin işini bitirmiş dostum. Benim, senin..." Ötekileri gözleriyle tarayarak, "Bu gruptan kimse kurtulmuş değil, bir teki bile bunun dışında değil," dedi.

Kısa, onaylamayan gülüşler, iki üç kahkaha duyuldu. Öğrenci iyi niyetle yanıtladı:

"Size hiç laf yetiştirilmiyor, soyağaçlarımızı çoktan ortaya çıkartmışsınız."

Züppenin biri büyük ve kasıntı havalarla gruptan ayrıldı.

"Benimki değil." Dangalak, dört ad ve iki soyluluk öntakısı taşıyordu, "benim ailem safkan, Tanrı'ya şükür zenci kanıyla bozulmamış."

Archanjo öfkesine çoktan egemen olmuş, şimdi eğleniyordu; mutlak bir bilgiyle kendini güçlü hissetti. Dr. Nilo'nun –iğrenç herif, bok çukuru– tezinin yanlıştan ve dedikodudan, bilgisizlikten ve önyargıdan başka bir şey olmadığını biliyordu. Çocuğa baktı:

"Kesin biliyor musun dostum? Sen doğduğun zaman büyükninen çoktan ölmüştü. Onun adını biliyor musun? Kabile adı Marcia İabaci'ydi. Dürüst bir insan olan büyükdeden onunla evlendi."

"Küstah zenci, suratını dağıtacağım."

"Haydi dostum kendini tutma, haydi gel."

"Dikkat et, Armando, *capoeira*yı biliyor," diye uyardı bir arkadaşı.

Ama ötekiler onun kendini beğenmişliğiyle dalga geçiyorlardı.

"Haydi bakalım, Armando, görelim yürekliliğini, göster şu kanı bozuğa!"

"Bir odacıdan hesap soracak değilim."

Centilmen beyefendi arenadan çekilmiş ve tartışma bitmişti.

Dördüncü sınıf öğrencisi onunla acı acı alay etti:

"Bu toy delikanlı pislik yapıyor Üstat Pedro, çünkü büyükbabası imparatorun bakanlarındandı. Geri zekâlı."

Gözlüklü ve sivri şapkalı bir çocuk konuşmaya karıştı:

"Büyükannem melezdi, tanıdığım en iyi insandı."

Archanjo yola koyulmuştu.

"Bu broşu bana geçici olarak verebilir misiniz?"

"Sizde kalsın."

Bir daha hiçbir öğrenci Archanjo'ya bu konuda saldırmadı. Hatta Gobineau'nun gölgesinin İsa Terreirosu'nun üzerinde gezindiği, fakültenin yasal doktrini Aryanizm'in moda olduğu zamanda bile. Yirmi yıl sonra skandal patlak verdiğinde kuşaklar değişmişti, ama öğrenciler odacıyı profesörlere karşı desteklediler.

Çoban Yıldızı Pastoralinde beyazlar, zenciler ve melezler profesörlerin kuramlarına kayıtsız kalarak dans ediyorlardı. Kirsi ya da Dedé –biri gibi, öteki de– pastoralin yıldızı olabilirdi, halk aynı coşkuyla alkışlayacaktı; ne birinci ne de ikinci olacaktı, tıpkı üst ve alt olmadığı gibi.

Gemi okyanusta ve gecenin içinde yitip gitmişti. Dedé şarkısını kesmiş, hazır ve verici bir tarzda, saklanmadan gizlenmeden kumların üzerine uzanmıştı. Pedro Archanjo denizden esen yelin, dalgaların ve yokluğun sesini dinliyordu. "Yeryüzünde daha iyi insanlar yoktur." Soğuk Suomi'de güneşten ve kardan yapılmış, bronz renkli bir çocuk oynayacak, sağ elinde bir *paşorô*,[18] İskandinavya kralı olacak.

18 *Paşorô:* Oşalá'nın simgesi gümüş, uzun asa.

USLANMAZ İKBAL AVCISI FAUSTO PENA'NIN KÜÇÜK BİR ÇEK, BİR DERS VE BİR ÖNERİ ALIŞI

Acıyla gözlemliyor ve doğruluyorum: Kıskançlık ve kendini beğenmişlik en değerli aydınlarımızın çevresini kuşatıyor; karamsarlık aşılayan bu gerçeği onaylamak benim için olanaksızdır, çünkü bunun sonuçlarını kendi üzerimde hissettim. Alçak ve sinsi çekemezliklerle, saf ve grotesk kendini beğenmişliklerle, ben ayrıcalıklı kurbanım. Çünkü, Pedro Archanjo'nun yaşamıyla ilgili araştırmalar yapmak amacıyla büyük Levenson tarafından seçildim ve görevlendirildim (sözlü olarak), meslektaşlarım beni çiğnediler, ben ve Ana Mercedes hakkında öyle laflar ettiler ki, assaydılar daha iyi ederlerdi, beni çamura buladılar, çalınan karalardan, çirkeflerden boğuluyorum.

Siyasal entrikalardan, beni Kuzey Amerikan emperyalizminin kültür uşağı yerine koymaya, bir ad ve bir kariyer yapmak isteğinde olan kişi –ben de istiyordum, ama bunun için dayanaklar ve amcalar gerekir– için gerekli dirimsel ortama girmemi yasaklayarak sol kanatla aramı bozmaya yönelik (aslında bu da günümüzde kendine özgü yararlar sağlamıyor değil) iğrenç girişimlerden sözetmiştim. Alçak komployu zamanında ortaya çıkardım, şimdi burada sarsılmaz görüşlerimi yinelemiyorsam bunun nedeni, kışkırtmalara ve hapsetmeye hazır bir serüvenci ya da coşkudan kendinden geçmiş biri değil, ne de olsa bir araştırmacı olduğum-

dandır. Ben şiirin, Hermesçi ama alabildiğine köktenci şiirimin yenilmez silahlarıyla dövüşmeyi yeğlerim.

Mendeburlar sol çevrelerle yetinmediler, çok daha ileri giderek gazete kapılarını da yüzüme kapattırdılar. *Jornal da Cidade*'nin karşılık beklemeyen ve eski bir yardımcısıydım (gazetede yayınlanan şiirleri için Dr. Zezinho'dan gündelik istemeyi kim göze alabilirdi? Ben ve diğer ozanlar, işgal ettiğimiz yerin ve sürekli yayınımızın parasını bizden istemeyi henüz düşünmediği için mutluluk duymalıydık), kesinlikle her pazar sevgili *Jornal da Cidade*'de, kültürün sığınma ve çoğalma olanağını bulduğu bu sayfalardaydım, Pedro Archanjo'nun doğumunun yüzüncü yılını anma törenleri için yapılacak görkemli kampanyayı ona borçluyduk. Görkemli basın organının edebiyat ekinde Zino Batel'le birlikte "Genç Şairler" sütununu gerçekleştiriyorduk, aslında iş bana geliyor, övgüleri ve kadın ozanları paylaşıyorduk.

Her zamanki ozan, eleştirmen ve *Jornal da Cidade* yardımcısı etkinliğime "uluslararası yankı uyandıran, törelerle ilgili araştırmalar"ım için şimdiki ve önemli toplumbilimci konumunu da (bu sözler dost sütununda bana "grafik ve meleksi ışıltılı opallar" sunan Silvinho'nun) ekleyerek, kavgacı gazetenin yazı odasına yöneldim.

Dürüstçe, kaçamak yapmadan söyleyin; işbirliği yapmak, hatta belki de yönetmek için, benden daha iyi kimi bulabilirlerdi, ben ki ölümsüz Bahialı'yla ilgili araştırma yapmak amacıyla Kolombiya Üniversitesi'nin seçtiği, yalnızca beni seçtiği, bir tür dâhi görevli, dolaysız yardımcıydım. Üstelik yalnız görevlendirilmekle kalmamıştım, PARA da verilmişti, bu kutsal sözcüğü, bu aziz sözcüğü büyük harflerle yazmama, bu kıskanç ve kendini beğenmiş çetenin aç gözlerinin karşısına dikmeme izin verin; daha önce hangisine, ciddi bir çalışma için hem de bol para verilmişti, anakaralar arası bir dehadan, üstelik dolar olarak hangisi para almıştı? Hükümetin ve üniversitenin sadakalarıyla yaşıyorlar, bir alay gürültü koparıyorlar, ama yemek saatinde hepsi kuzuya dönüyordu. Övgüye değer *Jornal da Cidade*'nin övgüye değer kampanyasını yönetmek için, bütün bu ünvanlarla, başka kim daha iyi salık verilebilirdi,

söyleyin bana. Sonuçta Pedro Archanjo benim inceleme alanımdadır, benim mülkiyetimdedir.

Eh öyleyse, bana inanın; düşmanca karşılandım. Dr. Zezinho'yla arama her türlü engel dikildi. Girişimlerim öylesine boşuna, karşı çıkışlar öylesine sert oldu ki, onu göremeyeceğimi bile sandım. Reklam ustaları –üçlü hergele takımı– beni hızla dinledi ya da, başka bir deyişle, içlerinden biri beni duydu ve belirsiz sözlerle, "Şimdilik hiç gereksinimimiz yok, ama kampanya sırasında sizin için bir fırsat, bir konuşma ya da röportaj çıkabilir," diyerek beni başından savdı. Sakıncalı olduğumdan, danışmanlıktan sözetmemiş, onlara yalnızca işbirliği önermiştim.

Yeniden gittim, beni o denli kolay yenememişlerdi. Onlara göstereceğim bazı belgeleri de götürdüm ve kurulun tüm üyelerinin toplanmasını sağladım. Belgelerim için gülünç denecek kadar az bir bedel ödediler ve büyük gürültüler koparan reklama adımı da ortak edebilmem için bana en ufak şans tanımadılar.

Meydan okumaya ve başka gazetelere başvurarak onları geride bırakmaya karar verdim. Ana Mercedes *Diáro da Manha*'sında benden yana aracı olmaya çalıştı. Boşuna çabalar; basın dünyasının kodamanları kamu düşüncesini tekelleştirmek için birleşmişlerdi, aralarında savaşım vermiyorlardı.

Başka çıkar yolum kalmadığından, iğrenç olan tek öneriyi kabullenmeye ve belgelerimin kaymağını bir lokma ekmek parasına satmaya hazır olarak *Jornal da Cidade*'ye geri döndüm. Umutsuzluğun verdiği güçle Dr. Zezinho'nun kapısını tıklattım, büyük patron beni babacan bir tavırla dinledi. Ama notlarımı ona gösterdiğimde isteri krizine yakalanmasına ramak kalmıştı.

"İşte benim istemediğim bu; büyük bir insana, ulu bir düşünceye karşı saygısızlık. Archanjo imgesinin küçültülmesi, yerilmesi. Bunu onaylamıyorum! Eğer sizden bu dedikodu ve zırvalarla dolu paketi satın alırsak, bunun nedeni, doğrudan doğruya bunlardan kurtulmak için, bunların kullanılmaması için ve Archanjo'nun anısını kirletmemesi içindir. Sevgili Fausto, okul çağındaki çocukları düşünün."

Okul çağındaki çocukları düşündüm, sessizliğimi hemen hemen bir hiçe sattım. Hâlâ sinirli olan Dr. Zezinho ekledi. "Çokeşli, ne alçaklık! Evli bile değildi! Sevgili ozanım, şu dersi aklınızdan çıkarmayın. Bir büyük adam kusursuz ahlaki dürüstlük içinde olmalıdır; eğer, bir kaza sonucu ödün verir ve yanılırsa, onun kusursuzluğunu ona geri vermek bize düşer. Büyük adamlar vatanın varı yoğudur, genç kuşaklar için örnektirler, bizler onları deha ve erdem kaidesinin üzerinde korumak zorundayız."

Çeki ve dersi alınca teşekkür ederek geri çekildim, sevgili avuntularım olan viskiyi ve Ana Mercedes'i aramaya gittim.

Böylelikle Pedro Archanjo'yla ilgili gazetecilik şanına ortak olamadım. Yine de eli açık köşe yazarları tarafından ödüllendirildim, örneğin Silvinho ile Renot, July ile Matilde tarafından. Kendilerine "Kahrolsun Metin ve Sahne Işıkları" adını veren –adı her şeyi açıklamaktadır– avangard grubunun militanları olan Tiyatro Okulu'nun sevimli gençleri benimle ilişki kurdu. Bana Pedro Archanjo hakkında bir piyes, daha doğrusu bir oyun projesi önerdiler, piyes sözcüğünü sevmiyorlardı. Olayı inceleyeceğim, yönetime katılmama izin verirlerse belki serüvene atılabilirim.

TÜKETİM TOPLUMUNUN PEDRO ARCHANJO'YA ANLAM VE ÖNEM KAZANDIRDIKTAN SONRA ONUN ÜNÜNÜ SERMAYE EDİP YÜZÜNCÜ YILINI ANMAYI ÖZENDİRMESİ

1.

Pedro Archanjo'nun yüzüncü yıldönümünü anma törenlerini düzenleyen Merkez Yürütme Kurulu'nun Genel Sekreterlik ünvanı Profesör Calazans'a verilmişti, bu isabetli bir seçimdi.

Tarihçi olan Calazans'ın adı uzun zamandan beri Bahia eyaletinin sınırlarını aşmış ve tüm federal alana yayılmıştı, Canudos ve Antônio Conselheiro hakkındaki gerçekten özgün ve ciddi çalışmaları, Ulusal Tarih Enstitüsü'ndeki yaşlıların alkışlarını ve yanılmıyorsam bir Brezilya Akademi ödülünü kazanmasını sağlamıştı (haber yanlışsa ve ona ödül verilmediyse bu büyük bir eksikliktir; böylesine bariz bir haksızlığı düzeltecek ölümsüzlerin zamanı henüz gelmemiştir). İki fakültede ve birçok kürsüde profesör, bilgin ve yaşlı biri olarak, gün boyu neşeyle ve bir alay tarihsel öykücüklerle dersten derse giderek yaşam savaşı vermeye çalışırdı. Bu kadar uğraş arasında hâlâ mevki ve ünvan toplayacak zamanı ve zevki bulurdu; bunlardan bazıları ağır, görkemli, karşılık beklemeksizindi, en ufak bir karşılığı yoktu; Bahia Akademisi'nin sekreteri, Bahia Tarih ve Coğrafya Enstitüsü'nün saymanı, Folklor Araştırma Merkezinin ve Sergipe Yurdu'nun başkanıydı; başından beri yöneticisi olduğunu, oturduğu yerin mülk ortağı olduğunu saymayalım.

Gerektiği gibi yürütülen birçok etkinlik, istenilen zamanda yerine getirilen bir alay yükümlülük, üstüne üstlük araştırma, inceleme, makalelerin ve denemelerin hazırlanması –ve profesör her zaman diri, dingin, dinçti–, zamana karşı yapılan bu koşu, bu didişme ancak Profesör Calazans'ın kökenini, efsanelere yaraşır Sergipe eyaletini bilmeyenlerce olağanüstü ve saçma diye değerlendirilebilirdi. Tepeden tırnağa feodal bir latifundia toprağında doğmuş, sınırsız yoksulluk içinde, hiçbir olanağı, iş alanı, işi olmayan bir Sergipe insanı için; çocuk yaşta ölüme, salgınlara, sıtmaya, çiçek hastalığına, tüm mağduriyetlere ve zorluklara meydan okumuş bir Sergipe insanı için, bu kahraman için hiçbir şey zor değildi, zaman artış içindeydi. Profesör Calazans'la, görevleri bir merkezde toplamak yoluyla, yüzüncü yılı anma başarısı sağlanmış oluyordu.

Zaten Büyük Onur Kurulu (kısaltılmış adıyla B.O.K.; takma adıyla Kılavuz Oto) görkemli kutlamaların öncüsüydü. Hükümet Başkanı Ekselanslarının başkanlığında, başkardinalden, ordu komutanlarından, sayın rektörden, başkent valisinden, kültür enstitüleri başkanlarından ve Bahia bankalarının müdürlerinden, Brezilya Bankasının şube müdüründen, Aratú Sanayi Merkezi'nin genel müdüründen, Ticaret Odası başkanından, gazete müdürlerinden, Eğitim ve Kültür temsilcisi Binbaşı Damião de Souza'dan oluşuyordu.

Varlığı gerekli olan bu adların dışında –çünkü onların koruması ya da sevgileri olmazsa tüm gösteri ister istemez ya başarısızlığa dönüşür ya da yasaklanırdı– B.O.K.'nın tüm öteki üyeleri belirli ve özel amaçlarla orada bulunuyorlardı. *Jornal da Cidade*'nin sekreteri ve yöneticisiyle birlikte bulunduğu odasına küçük (özellikle "hızlı ve etkin olması amacıyla" küçük) Yürütme Kurulu'nu topladığında Dr. Zezinho Pinto'nun anlattıkları buydu.

Aslında Yürütme Kurulu pek de küçük sayılmazdı. Doğal başkan Dr. Zezinho ve genel sekreter Calazans dışında, Tarih ve Coğrafya Enstitüsü'nün, Güzel Sanatlar Akademisi'nin başkanları, Felsefe Fakültesi'nin ve Tıp Fakültesi'nin dekanları, Folklor Araştırma Merkezi'nin sekreteri, Turizm başgörevlisi, Doping Promotion ve Reklam AŞ'nin Bahia yönetim müdürleri de bu kuruldaydı.

İlk toplantıda hepsi oradaydı, ortam hareketliydi, bir garson – gece bekçisi– viski bardaklarını getirdi, buz, soda, *guaraná* ve istenildiği kadar su daha önce sunulmuştu.

Yazar sekreteri, karamsar Ferreirinha viskinin tadına bakarak, "Yerli..." diye fısıldadı.

"Varlıklarıyla *Jornal da Cidade*'yi onurlandıran seçkin kişiler"i selamladıktan sonra, Dr. Zezinho kısa ama parlak bir söylevle hareketin ana çizgilerini sergiledi ve hükümet başkanından Binbaşıya kadar B.O.K.'nın tüm üyelerinden övgüyle sözetti. Aynı zamanda da her birinden neler istenmesi gerektiğini de belirtti. Başkentin dinamik valisi kentin yeni caddelerinden birine Pedro Archanjo'nun adını verirken, Kültür ve Eğitim temsilcisi de bir okula Archanjo'nun adını verecekti; böylelikle "yarının büyükleri, Brezilya'nın parlak geleceği olan çocuklar tarafından saygı duyularak" Archanjo'nun anısı sürekli kılınacaktı. Görkemli rektörden tüm kampanyanın, özellikle öngörülen seminerin düzenlenmesi için üniversitenin maddi ve kültürel yardımı istenecekti, turizm başyetkilisinden ülkenin kuzeyinden, güneyinden gelen konukların yolculuğu ve ağırlanması istenecekti. Gazete müdürlerinden, "rakiplerden değil dostlardan", salt yazılı basın yoluyla değil, aynı şekilde denetim altında bulundurdukları radyo ve televizyon yoluyla da hiçbir koşula bağlı olmayan destekler, doyurucu haberler bekliyordu. Ötekilere gelince; geriye bankacılar, sanayiciler, tüccarlar kalıyordu, onlar da Doping AŞ'nin etkili ve dinamik üyeleriyle ilgilenmekle yükümlü kılınıyordular. Acaba saymayı unutmuş olabileceği bir ad var mıydı? Ah! evet, kentimizin alegorik simgesi, halkın davalarının şövalyesi, Binbaşı Damião de Souza'nın adını unuttum, Archanjo'nun dostu olması sıfatıyla Büyük Onur Kurulu'nda halkın sahici temsilcisidir: "Archanjo'nun halktan, alçakgönüllü ve emekçi sınıflardan geldiğini, oralardan bilimin ve edebiyatın doruğuna kadar tırmandığını unutmayalım." (Alkışlar).

Viski ve kahve arasında (viski en bayağısından, en ucuzundandı), viski kadehini geri vererek yerine bir fincan kahve alan Enstitü başkanı, soylu bir yaşlı olan Magalhaes Neto, "Archanjo daha iyilerine layıktı, en azından doğru düzgün bir *cachaça*ya," diye söy-

lendi. Yürütme Kurulu, anma törenlerinin programını hazırlamıştı. Program, işlenmesi es geçilecek olan tüm noktaların dışında belli başlı üç maddede özetleniyordu:

a) *Jornal da Cidade*, Pedro Archanjo'ya ve özellikle yapıtına ilişkin bir dizi özel eki 18 Aralığı izleyecek dört pazar günü arka arkaya yayınlayacak, bu ekler salt Bahia'nın değil, tüm Brezilya'nın en önde gelen adlarının işbirliğiyle hazırlanacak. Doping'in Yöneticisi, "yayın bile Archanjo'nun adının yüceltilmesine yarayacaktır" diye anımsatıyordu. İşbirliği yapacak ağırlıklı kişilerin listesi çıkarıldı. Eklerin sorumlusu olarak Enstitü başkanı, Akademi başkanı, Folklor Araştırma Merkezinin sekreteri ve Profesör Calazans seçilmişti; onsuz tek bir ek, yarım ek bile çıkamazdı.

b) Felsefe Fakültesi'nde gerçekleştirilecek bir çalışma semineri, Pedro Archanjo'nun savunmasının ışığında yapılacak. "Brezilya'nın ırkçı demokrasisi ve apartheid – hümanizmin doğrulanması ve yadsınması" konulu Seminer fikri Rio de Janeiro'lu Profesör Ramos'tan geliyordu, Dr. Zezinho'ya yazdığı bir mektupta, "Pedro Archanjo ırklar sorununa Brezilya'nın –kaynaşma, karışma, homojen karışım, melezlik– çözüm önerisinin büyüklüğünün bir örneği ve ustasıdır ve –Archanjo'nun– uzun yıllardan bu yana unutulmuşluklar içine gömülen anısını onurlandırmak için, Brezilya'nın ileri sürdüğü savı bir kez daha onaylayacak ve apartheid'in, ırkçılığın cinayetlerini, insanlar arasındaki nefreti kınayacak bilginlerin konuşmasından daha kanıtlayıcı hiçbir hareket olamaz," diyordu, Seminerin düzenlenmesi, Tıp ve Felsefe Fakültelerinin dekanlarının, turizm başyetkilisinin ve doğal olarak Sergipe'li yılmaz Calazans'ın yükümlülüğündeydi.

c) Anma töreninin görkemli kapanışı 18 Aralık akşamı Tarih ve Coğrafya Enstitüsü'nün toplantı salonunda gerçekleşecekti –birçok salon arasında onaylanan yer burasıydı, çünkü ağırbaşlı, görkemli ve küçük bir salondu. Önlem almasını bilen ve ileri görüşlü Dr. Zezinho, "Boş sandalyelerle dolu kocaman bir salon yerine küçük ve tıklım tıklım dolu bir salon daha iyidir," demişti. İyimser turizm yetkilisi Tıp Fakültesi'nin geniş toplantı salonunu önermişti, hatta daha da büyük olan Rektörlük salonu neden olmasındı?

Ama kentte, Rio'lu Profesör Ramos'un, Tıp Fakültesi'nin, Güzel Sanatlar Akademisi'nin, Folklor Araştırmaları Merkezi'nin, Felsefe Fakültesi'nin ve Tarih Enstitüsü'nün temsilcileri dışında, titizce hazırlanmış bilimsellikle donandığı su götürmeyen ağdalı beş söylevi, tumturaklı, ah! tumturaklı, uzun ve uyku getiren başyapıtları dinlemek amacıyla itişip kakışacak kadar çok sayıda yürekli insan var mıydı? Yaşam ve insanlar hakkında deneyi olan Dr. Zezinho bu iyimserliği paylaşmıyordu; turizm yetkilisinin azıcık hafif kaldığını düşünüyordu. Görkemli törenin düzenlenmesi de doğrudan doğruya Calazans'ın sorumluluğundaydı. Rahat iki yüz koltuğu olan Enstitü toplantı salonunu o dolduramazsa, onun dışında kimse de dolduramazdı.

İş sözleşmeleri yapılmamıştı, gerekli değildi. Sonuçta, Dr. Zezinho üç maddenin tüm ayrıntılarıyla –adlar, konular, konuşmacılar, tezler ve geri kalanını– noktası virgülüne dek içeren daktilo edilmiş bir kopyasını istedi, çünkü "bu iş dillendirilmeden önce" iyice bir inceleme istiyordu. Göz kamaştırıcı sevecenliğiyle –konuştuğu kişiyi kutluyormuşçasına, ona para veriyormuşçasına– gülümseyerek ekledi:

"Bütün bunları gıdım gıdım, her gün bir haber olarak basına vereceğiz. Böylelikle ilgi ve bekleyişi tutumlu bir tarzda kullanacağız."

Karamsar Ferreirinha, gazetenin sorumlu işler yöneticisi, itiraz kralı Goldman'a mırıldandı:

"*Nihil obstat*[1] isteyecek. Hayır, kasada para yok."

"Ulusal Haberalma Örgütü'nde ya da polis şefinde?"

"Herhalde ikisinde de."

Fotoğrafçılar dostluk dolu ve faydalı toplantıyı bir sonraki günün baskısında ilk sayfada çıkması ve gelecek kuşaklara kalması için ölümsüzleştirmişlerdi. Televizyon kameraları akşam haberlerinde yayınlanması için filmini çekmişlerdi; Dr. Brito'nun içinden gelerek verdiği bir çiçekti bu, "hiçbir zaman rakip değil, içten dost", Dr. Zezinho Pinto bir kez daha haklıydı.

1 Sanat eserinin İseviliğe veya ahlaka zarar verecek hiçbir şey içermediğine dair Kilise tarafından verilen tasdikname.

Bir sonraki toplantının tarihi belirlendiğinden, oradan ayrılırken herkes başedilmez yöneticinin elini sıkma hakkına sahip olmuştu. Çok etkilenmiş olan Üstat Magalhães hâlâ kendi kendine, "Evinde de konuklarına bu berbat viskiyi mi sunuyor?" diye soruyordu. Kuşkusuz hayır. İskoç viskisi stok etmiş olmalıydı. Ne de olsa bu milyonerlerden her şey beklenebilirdi, hiçbir zaman bilinemezdi.

2.

Enerji ve üretkenliğini sergileyen dolgun yüzüyle, küfürler ve kahkahalarla kendini belli eden içtenliğiyle, gür bıyıkları ve başlangıç halindeki dazlaklığıyla, erken, zamansız bir şişmanlığın belirtileriyle ve ter içindeki gömleğiyle Doping Promosyon ve Reklam AŞ'nin Bahia yöneticisi Gastão Simas, yetenekli, savaşçı beş eşsiz insandan oluşan kaynaşmış ekibine, iş arkadaşlarına seslenerek, Pedro Archanjo'nun yüzüncü doğumyılını kutlama törenlerinden sorumlu Yürütme Kurulu'nun toplantısının sonuçlarını iletiyordu. Şimdi sıra onlardaydı; işin öteki yüzünü, gerçekten önemli olan yanını hale yola sokmak bu iyi para ödenen beyinlere kalıyordu. Bu yan, işin ticari yanı, mangıra, iş hacmine bağlı reklamdı. Gastão Simas ağzından damıtarak çıkarıyordu bu anahtar sözcüğü: iş hacmi – bir özsuyun, havyarın ya da çok az bulunur türden bir şarabın tadını çıkardığı izlenimine kapılıyordu insan:

"Sekiz sayfalık özel ekin yaklaşık beş sayfası reklama ayrıldı. Dördüncü ve son ek on ikişer sayfa olacak; bize yedi, yedi buçuk sayfa ayrılacak, gerekirse sekiz sayfaya kadar da alacağız. Ayrıca, çok sevgili dostlarım, kendimizi özel eklerle sınırlamamız gerekiyor. İstediğiniz gibi davranabilirsiniz, düş gücünüzü çalıştırmanız, yaratmanız, sanatçı olmanız gerekiyor. Bir dakika bile yitirmeden iş başına, çocuklarım. En kısa zamanda somut sonuçlar istiyorum. Üretkenlik ve nitelik, sloganımız budur, unutmayınız."

Bunları söyledikten sonra bürosuna dönmüş, koltuğuna gömülmüştü. Gastão Simas değerli, üretken, çalışkan, akıllı, yaratıcı, düşgücü olan bir insandı. Ne ki, özeleştirisini yaptığında bu iş için

doğmamış olduğunu gözlemlemek zorunda kaldığını görüyordu, bu iş onu coşkulandıracak yaşam olanağı değildi. Gereklilikten ve özsaygıdan dolayı yapıyordu, çünkü bu iş ona büyük kazançlar ve toplumsal saygınlık kazandırıyordu. Onun zevkine kalsa, işe ilk başladığı gazetede kalacak, gülünç denecek kadar az ücret alacak, ama bu güleç, yaşam dolu yüzüne hiç de uymayan insanüstü maskesini takmayacaktı; Simas'a göre yaşamın zevki Örnek Pazar'ın kapısında bir el domino, bir kadeh içki ve kutlama, sorunsuz bir sohbetti. Bir gün, işçilerinden biri olan, reklamcılık için çılgına dönen sevimli, kariyer meraklısı Arno'ya, "Bu meslek için fazla Bahialı kaçıyorum," diye itiraf etmişti. Ne yapmalı? Hadi canım, ne biçim soru bu Gastão'cuğum; mihneti kendine zevk eylemek gerek, Doping'in yönetimi demek çok para ve imrenilecek bir konum demektir. Çalışma odasının tutsağı Gastão Simas, körfezin görünüşüne, denizin ortasına, yeşil adaya ve ağır ağır geçen kayıklara bakıyordu. Çalışma odasında zenginlik ve sözügeçerlik kendini belli ediyordu; *jacaranda* ağacından mobilyalar, Genaro halısı: gözüpek bir kuş, Mário Cravo'nun demir ve ağaçtan yapılma acımasız böceği ve sarışın sekreter. İş iş için, sanat sanat içindi, bu işse daha kârlı, çağımızın başlıca sanatıydı.

Hepimiz biliriz, en aptal insanın bile karşı çıkmayı düşünemeyeceği olgu, reklamcılık sanatının, tüm sanatlar içinde en yüksek, en ulu olduğudur, hiçbir sanat onunla karşılaştırılamaz, ne şiir ne resim ne roman sanatı ne müzik ne tiyatro, hatta ne de sinema. Radyoyla televizyona gelince, özerk varlığı olmaksızın özünde propagandaya bağlıdır.

Reklam desinatörlerinin yaratıcı tekniği hiçbir ressamda yoktur; ajanslarda Picassolar karınca gibi ürer durur, anonsları kaleme alanlara denk düşebilecek yazar yoktur; yeni edebiyatı yaratan düzinelerle Hemingway'in bulunduğu ajanslardan çıkan bu metinlerin uyandırdığı yankıyla, gerçekçilik ve gerçeküstücülükle, düş kaynaklarıyla yarışacak, düzyazıda ve şiirde hiçbir biçem yoktur. Gün ışığında ortaya çıkan dirimsel ve yıldırım gibi çarpan gerçeği saklamak neye yarıyordu?

Picasso'lar, Hemingway'ler propagandaya bağlıdır, bu reklamların çoğu, göz açıp kapayıncaya dek onları yükselten ve halkın gözünde sevgili haline getiren reklam bürolarında üretilmişlerdir. Bir ressamın ya da yazarın adı kitlelerce anıldıkça daha fazla alkışlanır ve çok beğenilir. Sonra da ortadan yok olur. Kimse Tanrı değil ki hiç yoktan yazar ve ressam yaratsın, onu sürekli güncelliğin doruk noktasında tutsun! Ama seçilmiş mutlu kişi ne denli çok öderse o denli şansı, fırsatı olur. Geri kalanı onun sorunudur, bundan sonra söz konusu olan, çalışmasını düzene sokmasıdır. Ajansların kuvözlerinde doğmuş ve yoğun reklamı yapılmış, iki fakülte ve çeşitli kurslarda kendilerini tüketmeye gerek duymadan –bu tür işler, hiçbir zaman yeterince övülmemiş, pek mutlu, sevilesi tüketim toplumumuzun, çağımızın temel anlatımı olan stratejiye, yadsınamayacak ikbal avcılığına karşı en ufak yeteneği olmayan, hödükler, salaklar ve Calazans tipleri için hızlı bir koşudur– yeteneksizlikleriyle ve hiçlikleriyle parıldayan, üstelik de cici cici gelişen bu üçkâğıtçıların inanılmaz etkinliklerini ayırdetmek için şişinme panayırına bir göz atmak yeterlidir.

Arno, Rio'dan ithal edilen, kalemi gerçek İskoç viskisiyle ıslanmış bu dahi çocuk, iki üç günlük yoğun çalışmanın, derin düşüncenin, durup dinlenmeyen düşgücünün sonucunda Gastão'nun gözlerini kamaştıran ilk kişi olmuş, aşağıdaki dahice buluşun iri harflerle yazıldığı kâğıdı büyük patronun masasına bırakmıştı.

İster İngilizce, ister Rusça, ister Çince söyleyin
PEDRO ARCHANJO DÖVİZ KAYNAĞIDIR
Brezilya'nın gelişmesi için
bir döviz kaynağı daha vardır:
KAKAO İHRACAT KOOPERATİFİ.

"Harika!" diye alkışladı Gastão, "Şampiyonsun."

Bunu aynı ölçüde göz kamaştırıcı başka sonuçlar izledi ama, reklamcılığın genç prensi, çılgın yetenek, aylığı bir Fakülte topluluğunun aylığının yarısına eşit Arno'nun öncelik hakkını kabul etmek gerekiyordu.

Okuru aydınlatmak amacıyla, en başarılı metinlerden bazılarını anımsamakta yarar var:

> "Archanjo'nun yüzüncü doğum yılını Polar birasıyla kutlayın."
> "Pedro Archanjo hayatta olsaydı Zolimpicus elektrikli yazı makineleriyle yazardı."
> "Archanjo'nun yüzüncü doğum yıldönümünde Sanayi Merkezi yeni Bahia'yı kurmaktadır."
> "1868'de Bahia'da iki dev doğdu: Pedro Archanjo ve Archote Sigorta Şti."

Başlangıçtaki zaferinden mutlu olmayan Arno bir başka harika yarattı – betimlemek olanaksız olduğundan aynen aktarıyoruz:

> Archanjo yıldızlı melek
> yıldız yıldız yıldız
> dört kuşaktan bu yana
> KUNDURACI YILDIZI
> melekleri, başmelekleri giydiriyor
> dört kolay ödemeyle

Buluşundan mutlu, gülümseyerek yazıyı müşteriye, ayakkabı satıcısına kendi götürdü, satıcı onu belirgin bir asık suratla karşıladı – zayıflamak için rejim yapıyordu; kişi için bundan daha kötü bir olay olamazdı. Elli yaşlarında, kaşları birbirine karışmış, ünvan yüzüklü adam delikanlının inceliğini, soğukkanlı kendini beğenmişliğini bir bakışta anladı ve kafasını umutsuzca salladı.

"Ben, geçim sıkıntısı çeken yaşlı bir adamcağızım, siz ise gençsiniz, yakışıklısınız, incesiniz, viski ve *acaraje*[2] kokuyorsunuz, müzikten anlıyorsunuz, ama reklamınızın boktan olduğunu söylememe izin verin."

Satıcı bu sözleri öyle bir tonda ve hırsla söylemişti ki, Arno alınacağı yerde kahkahayı bastı. Adam açıkladı: "Dostum, sizin sloganınızın çağrıştırdığı gibi, bir değil üç tane Kunduracı Yıldızı

2 *Acaraje: Abara*yı andıran bir tür börek.

var. Ve siz, birinin bile adresini belirtmemişsiniz. Ayakkabılardan lütfen sözediyorsunuz, ben ayakkabı satıyorum, size yardımcı olmak için söylüyorum, sanıyorum bunu bilmiyordunuz. Aramızda kalsın, ben bu reklamın çok daha iyisini yazardım, çok da ucuza malolurdu bana."

Tartışma orada kalmıştı, görevlileri asıl düş kırıklığına uğratan buydu; patronun bir gün biriyle kapışmasını bekliyorlarken, tam tersi olmuştu; reklamın üzerinde birlikte çalışmışlar, sonra akşamüstüne doğru, denizden esen yelin sokaklara tırmandığı saatte ikisi birlikte çıkmışlardı.

"Antika sever misiniz?" diye sordu satıcı.

"Daha çok modern şeylerden hoşlanırım," diye içtenlikle yanıtladı Arno. Ama ayaklarının dar sokaklara, çıkmaz sokaklara sürüklenmesine ses çıkarmadı ve yaşamında ilk kez eski eşyalar satan bir dükkâna girdi. Eski lambalar, gümüş eşyalar, yüzükler, tuhaf takılar, banklar, sedirler, kristal ananaslar, Londra ve Amsterdam gravürleri, elle boyanmış küçük bir kilise, eski, tahta bir melek gördü. Arno birdenbire güzelliğin ulu esinine sahip olmuştu.

Ertesi gün, büroda, yeniden gözden geçirilmiş metni Gastão Simas'ın onayına sunarken Arno Mela şöyle diyordu:

"Dostum, haklı olan sizsiniz. Bahia'da bu işe uygun ortam yok, birbirini tutmuyor. Yürekli olsaydım, bu boku bir yana bırakır, gider yollarda sürterdim. Söyleyin Gastão, Üçüncü Dönem Kilisesi'nin önyüzünü görmüş müydünüz?"

"Elbette küçüğüm! Ben burada doğdum."

"Oysa ben bir yıldan bu yana Bahia'dayım, binlerce kez önünden geçtim ve bir kezcik olsun önünde durup bakıp görmedim. Ben aptalın biriyim *Seu* Gastão, sersemin, sefilin, orospu çocuğu reklamcının tekiyim."

Gastão Simas içini çekti; bu koşullar altında yapılacak bir şey yoktu.

3.

Yürütme Kurulu'nun ikinci toplantısına katılım çok daha sınırlı olmuştu; zaten hep böyle olurdu; ikinci bir toplantının ne fotoğ-

raflara, ne de birinci sayfalara hakkı vardı, olsa olsa iç sayfalardan birinde iki satırla yer alırdı.

Enstitü'nün ve Akademi'nin başkanları, her iki öğretim kurulunda üye olan Calazans'a kendilerini temsil ettirmişlerdi. Tıp Fakültesi'nin ve Felsefe Fakültesi'nin dekanları ve turizm başyetkilisi de daha önceden almış oldukları yükümlülükleri ileri sürerken alınacak her türlü önlem ve kararı kabul edeceklerini ve destekleyeceklerini belirtmişlerdi.

Felsefe Fakültesi'nden Profesör Azevedo seminer düşüncesi gözlerini kamaştırdığı, seminer tasarısına ilgi duyduğu için kendi adına gelmişti. Profesör Ramos Rio'dan mektup yollayarak, "Her zamankinden daha güncel ve yakıcı sorunu, her yerde özellikle siyah erkin yeni ve hatırı sayılır bir etmen olduğu ABD'de patlama unsuru olabilecek –Nazizmin kalıtının yerleşmiş gözüktüğü Güney Afrika'da daha ciddi boyutlarda– ırk sorununu ele alan gerçekten bilimsel temeller üzerinde oturtulmuş, sistemli ilk tartışmanın, Brezilya kültüründe büyük olay haline gelebilecek" sempozyumun düzenlenmesinde yardımını istemişti. Profesör Azevedo, sorunun Brezilya açısından çözümünde Archanjo'nun katkısına ilişkin belgelere dayanan bir tez hazırlamaktaydı, tartışmanın konusunda önsöz olarak, Prof. Ramos'un önerdiği gibi, Üstat Pedro'nun *Bahia Ailelerinde Melezliğe İlişkin Notlar*'ından, "Brezilya, evrensel kültürün zenginleşmesine geçerli bir katkıda bulunmuşsa, bu, ırkların birbirlerine karışmasıyla olmuştur –bu homojen karışım insancılığın doruğundaki varlığımızı gösterir, insanlığa en büyük katkımız budur," sözleri alınabilirdi.

Folklor Araştırma Merkezi'nin Sekreteri gelmemezlik etmemişti; hepsi diplomalı, çoğunluğu ekiplerin ya da öğrenci ve asistan taburlarının yardımıyla, yabancı üniversitelerden ya da örgütlerin inceleme burslarından yararlanan bir alay etnolog, antropolog, sosyolog arasında kendine parlak bir yer edinebilmek amacıyla yüreklilikle savaşım veriyordu; kendi kendini yetiştirmiş, zanaatçi ve tecrit edilmiş biri olan o, bu fırsatı kaçıramazdı. Sağlam ve kararlı bir kız olan Edelweiss Vieira, Bahia'da Archanjo'nun yapıtını bilen sayılı kişilerden biriydi. Onun ve Profesör Azevedo'nun dışında işi

ciddiye alan bir tek genel sekreter Calazans'dı. "Bir sorumluluğu kabullendiğim zaman onu iyi sonuçlandırmak isterim," derdi.

Doping AŞ'nin müdürü de, evrak çantası, kâğıtlar, her kişinin görevini, fonksiyonunu ve rolünü ayrıntılı olarak gösteren tasarılarla, sloganlarla donanmış olarak gelmişti; gelir gelmez de gazetenin müdürüyle yöneticinin odasına kapanmıştı. Dr. Zezinho, Calazans'a ve meslektaşlarına "biraz beklemeleri için" haber yollamıştı. Onlar da yazı odasında gevezelik ediyorlardı.

İnsanı karamsarlığa iten Ferreirinha, Yürütme Kurulu'nun genel sekreterini bir pencerenin köşesine sürükleyerek kaygılarını dile getirmişti: İşler pek yolunda gitmiyordu, "Patron, öldürsen bile kararını değiştirmiyor"du. Yayın kurulu sekreterinin ortalığı velveleye veren ününü bilen Calazans bunu pek önemsemedi. Şu sıralar, kontrol edilemeyecek söylentiler, kötümser öngörüler, melankoli ve kaygı zamanlarıydı. Ama sonunda, odanın kapısı açılıp, Gastão Simas'ın ve gazete müdürünün geçmesine yol verdiğinde, Calazans, Dr. Zezinho'nun duygularını belli eden dost yüzünde bazı kaygıların izlerini farketti. Dr. Zezinho, "Rica ederim," dedi, "buyrun, ayrıca sizi beklettiğim için özür dilerim..."

Hâlâ ayakta olan Calazans ona bilgi verdi.

"Profesör Azevedo Felsefe Fakültesi'nden geldi. Üstat Neto gelemedi, senatör de Brasília'daymış, Akademi Başkanı Cumhuriyet Senatörü seçilmişti. Onu temsil etmem için bana yetki verildi. Tıp Fakültesi Rektörü ve Turizm..."

"Gelemeyişlerinin nedenini açıklamak için bana telefon ettiler," diye sözünü kesti kudretli kişi. "Önemli değil, hatta daha da iyi. Küçük bir kurul olarak daha rahat konuşabilir, düşüncelerimizi düzene sokabilir ve büyük faaliyetimizin sorunlarını çözümleyebiliriz. Oturalım arkadaşlar."

Profesör Azevedo hatipvari tavrıyla konuşmaya başladı:

"Doktor Pinto, en büyük övgülere değer yüzüncü yılı anma girişimleri için sizi kutlamama izin veriniz. Irkların karışımı ve apartheid'e ilişkin seminer özellikle anılmaya değer, önemli bir olay, alabildiğine güncel; bu, son yıllarda Brezilya'nın en büyük bilimsel başarısı olacaktır. Herkesi alkışlıyoruz, ama en başta sizi alkışlıyoruz."

Dr. Zezinho, fedakârlıklarının karşılığını ölçmeksizin vatanına ve kültüre karşı görevlerini yerine getirmiş birinin alçakgönüllülüğüyle bu övgülere karşılık verdi:

"Sevgili Profesörüm, teşekkür ederim. Sözleriniz beni yürekten etkiledi. Ama, seminerden sözettiğinize göre bu konuda bazı kısa gözlemlerde bulunmak istiyorum: Sorunu yeniden gözden geçirdim ve bu bayların sağduyusuna, yurtseverliğine sunmayı umduğum bazı sonuçlara vardım. Her şeyden önce, Prof. Ramos'a karşı, onun büyük yapıtına karşı duyduğum büyük beğeniyi dile getirmek istiyorum. Pedro Archanjo'yu anma törenlerinde işbirliğini istemek amacıyla ona benim başvurmam bunun en iyi kanıtıdır. Bir araya gelmemizi önerdiği bu toplantı, her ne kadar kesin bir bilimsel ilgiyi sergiliyorsa da günümüz konjonktüründe bana uygun gelmemektedir."

Profesör Azevedo ürperdi; önceden saptanmış şu *günümüz konjonktüründe* sözlerini ne zaman duysa can sıkıcı olaylar meydana gelmişti. Son yıllar Profesör Azevedo'yla üniversitedeki arkadaşları için ne kolay ne de tatlı olmuştu. Bu nedenle de çok kötü olacağına kuşku duymadığı konuşmanın sonunu beklemeden araya girdi.

"Tersine, en uygun zamandır, Dr. Pinto, ırkçı savaşımlar Amerika Birleşik Devletleri'nde neredeyse iç savaş boyutlarına ulaştığına göre, yeni Afrika ülkeleri dünya politikasında önemli bir rol oynamaya başladıklarına göre..."

"Sevgili Profesör ve dostum, seminerin uygun olmadığını ve özünde, sağduyuma göre, tehlikeyi, ciddi bir tehlikeyi gösteren kanıtlar, tastamam aynı kanıtlardır."

"Tehlike mi?" Bu kez Calazans araya girmişti. "Tehlikenin nerede olduğunu göremiyorum."

"Tehlike, hem de büyük tehlike. Melezlik ve apartheid gibi karışıklık çıkarmaya hazır bir konuyu işleyen bu seminer beklenmedik boyutlarda yangına neden olabilir, sevgili dostlarım. Üniversitedeki delikanlıları, liseli çocukları düşünün. Bazı karşı çıkışlarında haklı olduklarını yadsımıyorum, gazetemiz bunu yüreklilikle dile getirdi. Ama öğrenci çevrelerine sızmış kışkırtıcılar, profesyonel

karışıklık ve kaos meftunları için en ufak bir savın işe yaradığını da kabul edelim."

Profesör Azevedo "her şeyin yitirildiğini" anlamıştı, ama yine de diretti, Ramos'un fikri son bir çabaya değerdi.

"Tanrı aşkına Dr. Pinto; sol kesim de içinde olmak üzere tüm öğrenciler kitle halinde sempozyumu destekleyecekler, onu doğrulayacaklardır, ben, bazılarıyla kendim konuştum, hepsi olumlu karşılıyordu, hepsi ilgileniyordu. Bu, salt bilimsel bir toplantıdır."

"Görüyorsunuz ya Profesör, siz de beni haklı çıkarıyorsunuz, bana yeni kanıtlar sağlıyorsunuz. Öğrencilerin desteği tehlikenin ta kendisidir. Konu katıksız dinamittir, bombadır. Bilimsel içerikli bu semineri protesto yürüyüşüne, sokak gösterisine, Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı Kuzey Amerika zencilerini desteklemeye dönüştürmekten daha kolay iş yoktur. Biz bu toplantıyı yaparsak, Amerikan Konsolosluğu'nun yakılmasıyla son bulabilir. Siz kendiniz söylediniz, Profesör, bunun sol bir toplantı olacağını."

"Böyle demedim. Bilim ne soldur ne de sağdır, bilim bilimdir. Dedim ki, öğrenciler..."

"Aynı şey, solcu öğrenciler, öğrenciler kitlesi düşünceyi destekliyor dediniz. İşte tehlike burada, Profesör."

"Ama o zaman bu koşullar içinde olabilirlik..." Calazans bir kez daha meslektaşının yardımına koşmuştu.

Canının sıkıldığı açık seçik belli olan Dr. Zezinho sorunu saf dışı etmeye karar verdi.

"Sözünüzü kestiysem özür dilerim, Profesör, ama zaman yitiriyoruz. Bu düşünceyi bana kabul ettirseniz bile, belki bunu uygulamak o denli zor olmasa bile..." Bir sessizlik olmuştu, canı gerçekten sıkılmıştı. Hatta böyle seminer olamazdı. Gitgide isteksizce konuşmasını sürdürdü: "Ben... hım... bana anlatmaya çalıştılar... bu sorunu her açıdan tartışma fırsatını elde etmiştim."

"Size anlatmaya mı çalıştılar? Kim?" diye sordu politik inceliklerin kesinlikle yabancısı olan Folklor Araştırma Merkezi'nin sekreteri.

"Sağdan birileri dostum. Profesör Azevedo, şimdi beni anladığınızı ve durumumu onayladığınızı sanıyorum. Zaten, bu durumu

Profesör Ramos'a da açıklamanızı isteyeceğim, bunu kötü bir yönden değerlendirmesini istemiyorum."

Pencereden baktı, karşıdaki kafeteryada gazetenin yazarları reçelli ekmeklerle sütlü kahvelerini yutuyorlardı.

"Bazı konular bizim bilgi alanımızın dışında, görünüşte iyi bir fikri belirli bir zamanda istenmeyen kılan ayrıntılardan haberdar değiliz. Size bir olayı, çok gizli bir olayı açıklayacağım; şu sıralarda Brezilya diplomasisi Güney Afrika'yla geniş çaplı bir anlaşma hazırlamaktadır. Bu güçlü, olağanüstü gelişme hızı gösteren ülkeyle ilişkilerimizi geliştirmeye çok büyük ilgi gösteriyoruz. Hatta komünizme karşı bir ittifak da konu dışı değil, sonuçta B.M.'le zaten ittifak halindeyiz, aynı görüşleri savunuyoruz. Rio'yu Johannesbourg'a bağlayacak doğrudan hava yolu önümüzdeki günlerde kurulacak. Anlıyor musunuz? Durum böyleyken Brezilyalı bilim adamları apartheid'i, yani Güney Afrika'yı suçlamak için nasıl toplanabilir? Ben, Amerika Birleşik Devletleri'nden, büyük Amerikan ulusuna karşı yükümlülüklerimizden bile sözetmeyeceğim. Zencilerle sorunlarının tam arttığı sırada onlara da vurmak için üstlerine mi gideceğiz? Irkçılıkla Vietnam arasında salt bir adımlık fark var. Küçücük bir adım. Bunlar ciddi savlar dostlarım, düşüncemizi savunma isteğimiz ne denli büyük olursa olsun, tartışamam."

Folklor Araştırma Merkezi'nin sekreteri, yalın insanların kaçamaksız ve dobra konuşan öfkeli tavrıyla, sözcükleri gevelemeden üsteledi.

"Yoksa toplantının yasaklandığını mı söylemek istiyorsunuz?"

Kendini azıcık toparlayan Dr. Zezinho kollarını havaya kaldırdı.

"Kimsenin bir şeyi yasakladığı yok, Dona Edelweiss, Tanrı aşkına. Demokratik bir ülkede yaşıyoruz, Brezilya'da kimsenin bir şeyi yasakladığı yok, rica ederim! Şimdi, burada, yeni verilerin ışığında sorunu gözden geçirerek semineri askıya almaya karar veren biziz, biz, yani Merkez Yürütme Kurulu. Bununla birlikte Pedro Archanjo'nun yüzüncü doğum yılını anmayı bir yana itmeyeceğiz. Özel sayılar yürürlüktedir, Gastão insanın yüreğine su serpen haberler getirdi, gelişmeler iyi. Tören bilimsel ve kaçınılmaz olarak söylevci bir hava içinde geçecektir. Ayrıca, bozguncu

sempozyum niteliğinde olmadıkça, başka şey düşünmemizi hiçbir şey engelleyemez."

Güncel konjonktüre özgü sessizlik içinde, Dr. Zezinho tatsız konunun neden olduğu küçük düşürülmeden sıyrıldı.

"Baylar, sizden, örneğin ortaokul öğrencileri arasında yapılacak büyük bir yarışmayı, yurtsever, güncel konulu bir kompozisyon yarışmasını düşünmenizi isteyeceğim. Bu Pedro Archanjo ödülü olacak, kapsamlı, göz kamaştırıcı bir ödül; kazanana ve bir refakatçisine uçak yolculuğu ve bir hafta Portekiz'de kalış. Ne dersiniz? Düşünün dostlarım, çok çok teşekkür ederim."

Yerli viski bile yoktu bu kez.

4.

Merkezi Bahia'da bulunan ve başka kentlerde ve devletlerde şubesi olan Tıp Yazarları Derneği kutlamalara ilişkin bir dayanışma bildirisi yayınladı – her ne kadar Pedro Archanjo doktorluk yüzüğünü parmağına geçirmediyse de, Bahia Tıp Fakültesi'nin göbek bağıyla tıplılar kastına sıkıca bağlanmış, "yadsınması olanaksız bir etkinlikle ve duygulandırıcı bir bağlılıkla hizmet etmişti."

Üretken kuruluşun başkanı, göz kamaştırıcı bir kliniğe sahip olan, seçkin doktorların yaşam öykülerini yazan sevimli röntgen uzmanı doktor, kapanış töreni için konuşmacı olarak başvurmuş –altıncı konuşmacıydı!– bilimsel söylevin kuruluğuna insancıl bir hava katmak için Archanjo'yla ilgili en doğru ve en mahrem verileri elde etmek amacıyla soruşturmalara başlamıştı. Soruştura soruştura Binbaşı Damião de Souza'ya dek ulaşmıştı. Damião de Souza ise yıllardan beri gece oturumlarını, Pelourinho'nun karanlık bir köşesindeki Bizarria barında yapıyordu.

Müşterilerine masa ve sandalye sunmada cimri ama keyifli sohbetlerin döndüğü Bizarria barı bir zamanlar Katedral Alanı'nın en iyi yerlerinden biriydi, Pontevedra'dan geleli yarım yüzyıldan fazla olmuş sevimli bir Portekizliye aitti. Düşler kadar güzel bu yere oğulları, "Self-Servis, Ayakta Yemek" yöntemini sokmuşlardı; başdöndürücü başarıya ulaşan bir yenilikti bu; gelenler çok az bir

para karşılığında, iyi hazırlanmış bir kap yemeğe, istedikleri türde içkiye hak kazanıyorlardı, salonu çevreleyen bir tür tezgâh üzerine tabaklarını ve şişelerini koyuyorlar, on dakika içinde yemek yeme zorunluluğunu yerine getiriyorlardı, bu zaman içinde para kazanmıyorlardı, yitirilmiş zamandı bu. Müşterileriyle ve iyi şarapla dost olan ilkel Galiçyalı (kaliteli olursa *cachaça*yı da horgörmezdi), bu bol para getiren yeri ilerici ve açgözlü çocuklarına bıraktı, ama masaları, sandalyeleri olan barından, saat kısıtlaması olmaksızın yapılan ateşli sohbetlerden vazgeçmedi, batak bir semte taşındı, çevresi her zaman müşterileri ve dostları olan yola gelmez sarhoşlarla doldu. Çok eski müşteri olan Binbaşı, geceyle birlikte, ayrıcalıklı sandalyesine akşam aperitifi için otururdu.

Şık doktor, azıcık içtenlikten uzak bile olsa, bu alışılmamış ortamdan sıkıldığını ve huzursuzlandığını hissetti, sanki zaman içinde geri gitmiş de yasadışı ilan edilmiş bir kente ulaşmıştı; döşemenin donuk kara taşları, aydınlatmayan ışık, salonun yüz yıllık duvarları, gölgeler, Şark parfümü. O akşam Archanjo'nun anılarını öğrenmeye gelen tek kişi o değildi. Bizarria'da herkesin tanıdığı Gastão Simas'la ve reklam ajansından tüysüz bir delikanlıyla da karşılaşmıştı. Sert bir içkiyi arka arkaya içiyorlardı, bir zamanlar ünlü Sarhoş Teke'yle Züppe (adının Arno Melo olduğunu çok sonraları öğrendi) *acarajé* yiyorlardı, "bundan daha güzel damak tadı olamaz"dı. Bahialı bir kadın yirmi yıldan beri fırını ve tezgâhıyla bar kapısının önüne yerleşmiş, onunla birlikte Katedral Alanı'na gelmişti. Yazar Doktorlar başkanı için bu yeni ve coşku uyandırıcı bir deney olmuştu: Onun dünyası, Fakülte öğrencileriyle, hastaneyle, Şili Caddesi'ndeki muayenehanesiyle, Graça'daki eviyle, edebi ve bilimsel toplantılarla, akşam yemekleriyle ve çağrılarla özetleniyordu. Pazar günleriyse denize gitmek ve *feijoada*[3] için kendine izin veriyordu.

Binbaşı doktorun kartının üzerinde "Radyolog" yazısını okumuştu:

3 *Feifoada:* Kuru fasulye, domuz sosisi, kurutulmuş sığır eti ve biberle yapılan Brezilya yemeği.

"Çok, çok güzel. Tatilinden dolayı Dr. Natal'ı, yolculuğundan dolayı da Dr. Humberto'yu göremiyorum. Oturun, burada kendi evimizde gibiyiz. Ne içersiniz? Bizimle aynı içkiyi mi? Salık veririm. İştahı açmak için daha güzeli olamaz," İspanyol garsona seslendi: "Paco, bize içki getir ve varlığıyla bugün bizi onurlandıran Dr. Benito'yla gel tanış."

Dr. Benito salt incelik olsun diye kabul etmiş ve dudaklarını bardağa değdirerek, bir sürü içkinin karışımından oluşmuş ne olduğu belirsiz tuhaf içkinin tadına bakmıştı, ah olağanüstüydü! Arno'yla Simas önde gidiyorlardı, dördüncü ya da beşinci bardaklarını içiyorlar, Archanjo'nun yolunda ilerliyorlardı. Binbaşı, soğukkanlılıkla kötü kokan purosunu içiyordu:

"Bir zamanlar, Archanjo'nun uçkuruna düşkün olduğunu bilen bir *iabá*'nın ona bir ders vermeye, onu kendi nesnesi haline getirmeye karar verdiği ve bu nedenle de Bahia'nın en ateşli dişi melezi kılığına girdiği anlatılır..."

"*İabá* mı? O da ne?" diye soruyordu Arno.

"Kuyruğunu saklayan şeytan."

Akşam yemeğini oldukları yerde, meyhanede yemişlerdi... sıvı yağda kızartılmış balıktı; palmiye yağını boğmak için de bol bol buzlu bira içmişlerdi, parmaklarını yalıyorlardı. Binbaşı yemek sırasında iki kez "biranın etkisini güçlendirmek için" *cachaça* önermişti.

Geç saatlerde, hemen yanda, bir zamanlar Ester'in *şato*sunun işlediği, şimdilerdeyse, Archanjo zamanından kalma eski bir konyağın içildiği Bal – Kabı'nı görmeye gittiler. Gecenin bir yarısında Gastão Simas, duygusal ve ateşli bir dinleyici kitlesine "Yıldız Yağmuru" şarkısını söyledi, Arno Melo da genel olarak kapitalizme ve tüketim toplumuna karşı oldukça karışık ama şiddetli bir söylev verdi.

Dr. Benito, gecenin ikisinde, büyük bir irade kullanarak oradan ayrılmayı başarabilmişti. *Terreiro*da park ettiği otomobilini bırakıp taksiye bindi, hiçbir zaman bu kadar içmemişti, hatta öğrenci olduğu zamanlarda bile kendini bu denli saçmalık ve anlaşılmazlık içinde bulmamıştı. "Özür dilerim, sevgilim, delicesine bir dünya

içine sürüklendim, ama Archanjo hakkında tüm öğrenebildiğim, bir zamanlar şeytanla birlikte yaşadığıdır."

"Şeytanla mı?" Karısı ona meyve suyu hazırlıyordu.

Ertesi gün, muayenehanesine geldiğinde Binbaşı tarafından gönderilen üç kişi buldu, her birinin elinde şu yazı vardı: "Binbaşı Damião de Souza bu kartı taşıyan yoksul insana sizin iyi yüreklilığinizi övmüştür, karşılığını Tanrı'nın ödeyeceği bir röntgen filmi çekme hayrını göstermenizi istemektedir."

İki akciğer filmi, bir böbrek filmi ilk gelen üç kişi içindi; yoksulların akını sonsuzdu.

5.

Pedro Archanjo'nun yüzüncü yılını kutlarken en coşkun katkılar arasında Bahia Tıp Fakültesi'ninkini özellikle belirtmek gerekir. Kampanyanın açılmasının hemen ardından, başlangıçtaki dayanışma bildirileri aşamasındayken, geleneksel okulun sözcüsü *Jornal da Cidade*'de yapılan bir konuşmada şöyle demişti: "Pedro Archanjo, Tıp Fakültesi'nin çocuğudur, onun yapıtı kutsal mirasımızın, eski Cizvit okulunda, yüzyıllık İsa Terreirosu Alanında dünyaya gelmiş, Fakültemizin parlak öğretim görevlileriyle kendini kanıtlamış, Brezilya'nın ilk eğitim kurumunun temelleri üzerinde dikilen, benzersiz mirasımızın bir bölümünü oluşturmaktadır. Pedro Archanjo'nun, günümüzde yabancı ülkelere varıncaya dek kabul edilmiş yapıtı gerçekleştirilebilmişse, bunun nedeni, Fakülte yönetiminde üye olan yazarının yüce kuruluşumuzun ruhunu özümlemiş olmasıdır; tıp bilimlerine kendini adamış olan fakültemiz, kardeş bilimleri de, özellikle edebiyatı geliştirmeyi hiçbir zaman boşlamamıştır. Sevgili fakültemizden Brezilya'nın en büyük konuşmacılarının sesi yükselmiştir; biçemlerinin incelikli güzelliğiyle ve dillerinin arılığıyla çok beğenilen edebiyat ustaları buradan yükselmiştir, bilim ve edebiyat, tıp ve retorik fakülte avlularında ve amfiteatrlarda elele vermiştir. Pedro Archanjo, bu yüksek maneviyat ortamında zihnini şekillendirmiş, yüce okulumuzun öğretisi

içinde kalemine incelik kazandırmıştır. Bu görkemli doğum yılını kutlama sırasında haklı bir büyüklenmeyle belirtiyoruz, Pedro Archanjo'nun yapıtı Bahia Tıp Fakültesi'nin ürünüdür."

Bunda her şeye karşın az da olsa haklıydı.

KİTAPLAR, TEZLER, TEORİLER, PROFESÖRLER, OZANLAR, SABA MELİKESİ VE İABÁ İLE BİRÇOK TANINMAYAN ARASINDA SORULAN BİLMECE VE DİLE GETİRİLEN YÜREKLİ DÜŞÜNCE

1.

Bir zamanlar, dostum, bir *İabá* Bahia'dan geçmekteyken, uçkura düşkünlüğe, ahlaksızlığın alabildiğine yürümesine, Üstat Pedro Archanjo'nun cinsel gücünün aşırılığına kızmış, bozulmuş; Pedro Archanjo bir sürü kadına sahipmiş, birçok kadının erkeğiymiş, uysal ve ona bağlı bir sürünün güdücüsüymüş, haremindeki kadınlarla yaşayan sultan gibiymiş, çünkü Archanjo'nun kadınları birbirlerini tanıyor, birbirlerine gidip geliyorlarmış ve onların birbirlerinin çocuklarına baktıkları görülüyormuş; üstelik de tüm bunlar kahkahalar arasında, kaygısızca, neşeli konuşmalar ve şakalar içinde –zorbaya pasta pişirmek amacıyla fırının çevresinde toplanmadıkları zaman– gerçekleştiriliyormuş.

Pedro Archanjo hepsiyle, her biriyle, ayrı ayrı ilgileniyormuş, yatmaktan ve çapkınlıktan başka işi, üstünlüğünü kullanmaktan ve onu kabul ettirmekten başka eğlencesi yokmuşcasına hepsini hoşnut ediyormuş, doğrusu tatlı iş. Lord gibi, paşa gibi, gücünden ve erkinden dolayı kasılarak hızlı bir yaşam sürüyormuş. Yaşamdan mutlu, dingin, tasasız, hiçbir kadın yüzünden ölesiye acı çekmiyor, hiçbir kadını yitirmek ya da ona sahip olmamak korkusunu taşımı-

yormuş, çünkü yüzsüz, ar damarı çatlamış kadınlar ona bayılıyorlar, onu pohpohlayarak, ona askıntı olarak yaşıyorlarmış, Archanjo'dan ayrılmayı, onu kıskandırmayı ya da onu boynuzlamayı düşünmüyorlarmış – hatta şaka yollu bile söz konusu değilmiş bu. Koca adam Pedro Archanjo, güzel konuşmacı ve büyük çapkın!

Böylesi bir durum *iabá* tarafından hoşgörüyle karşılanamaz, tüm kadın cinsi için aşağılanma kabul edildiğinden, *iabá* Pedro Archanjo'ya, yalvarış ve bekleyiş, yakarış ve geri çevrilme, iğrenme ve terkedilme, ihanet ve utanç, sevme ve sevdiğini duyuramama acısıyla birlikte aşk acısını öğreterek, unutulmaz bir ıstırap dersi vererek onu sertçe cezalandırmaya karar vermiş. Sayısız yataklarda, yumuşacık mısır püskülü doldurulmuş şiltelerde ya da tahta kerevetlerde, kumsallarda ya da koruluklarda, günün ilk ışıklarında ya da gecenin karanlığında baştan çıkarıcı olan uçkuru gevşek Archanjo hiç aşk acısı tatmamıştı. "Şimdi acı çekecek, kendi bedeninde acıyı duyacak," diyerek küfretmişti *iabá* adamın rezilliği ve uyuşukluğu karşısında: "Bahia'ya ve tüm dünyaya çürümüş değnek gibi, yüreği paramparça, boynuzlarla dolu olarak gösterileceksin, toplu kahkahalara, alaylı sözlere hedef olacaksın, düşkün, yitik herkesin diline düşeceksin."

İabá, söylediklerini gerçekleştirmek için, Afrika, Küba ve Brezilya topraklarında hiç görülmemiş, romanların, anlatıların, öykülerin ve efsanelerin sözetmediği kadar güzel bir zenci kadın olmuş: masallara yakıştırılacak bir zenci, göz kamaştırıcı bir siyahi olmuş. Kükürt kokusunu örtmek için gül kokuları sürünüyor, çatallı ayaklarını saklamak için kapalı sandaletler giyiyormuş. Kuyruğuna gelince, o da kusursuz ve boyun eğmeyecek biçimde, bedenin geri kalan kısımlarından bağımsız olarak, kendi canının istediği gibi hareket edecek biçimde kalçayla kaynaşmış. Zencinin güzelliğine ilişkin ufak bir fikir vermek amacıyla şunlar söylenebilir: Şehrin derinlikleriyle Mucizeler Dükkânı arasındaki gidiş gelişleri sırasında altı melez, bir düzine zenci, bir düzine beyaz cehennem azabına uğramış, o geçerken bir ayin alayı dağılmış. Papazın rahip giysisini attığı ve inancını yadsıdığı görülmüş, Aziz Onofre bulunduğu yerden ona doğru dönüp gülümsemiş.

İabá kolalı etekleri içinde kendinden hoşnut gülüyordu; küstah damızlık, yıkılmaz erkek, gururunun bedelini ödeyecekti. Başta da söylendiği gibi, o denli övündüğü büyülü değneği önce acınacak hallere, daha sonra da pörsük, ölü, kullanılmayacak, müzelik hale sokacaktı. Burada Pedro Archanjo gömülüdür; bir zamanlar ünlüydü, *iabá* onun ününün ve erkekliğinin hakkından geldi.

Dişi şeytan bu savdaki zaferine kesin güveniyor ve inanıyormuş; kamuoyunda herkesçe bilinir ki *iabá*lar, olağanüstü güzellikte, dayanılmaz çekicilikte kadınlara, ateşli âşıklara, okşama ustalarına dönüşebilir; yine çok iyi bilinir ki, hiçbir zaman zevk alamazlar; zevk noktasına hiçbir zaman ulaşamazlar, her zaman hoşnutsuz, gitgide artan bir ateşle her zaman daha fazlasını isterler. Onlar daha aşırı zevkin ve cennetin kapılarına ulaşıp eşiğini atlamadan, oyun arkadaşlarının yenilmiş organı, sönmüş sıradan bir balon parçasına dönüşür. Bu boşuna ve lanet olası istekleri kesecek, başkaldırıcıyı ve lanetli *iabá*yı sevinç çığlıklarına ve dualara yöneltecek büyülü değneğin hiçbir zaman var olmadığı da biline!

Ama ceza, şiddetli ve tatlı görevde fiyaskoyla, yetersizlikle sınırlanmayacaktı, belki de daha kötüsü, bir kalp yaralanacak ve paramparça olacaktı. Çünkü *iabá* onu kendi malı, yalvaran bir sefil, ihanete uğramış ve umutsuz, mutsuz bir köle haline sokmayı düşünüyordu. Bu iki utanç arasında hangisi daha korkunç, daha aşağılayıcıdır?

Kalleş kadın, çizdiği plandan hoşnut olarak yolda yürüyordu; eğlencenin ve kendinden geçmenin tadını bin kez tattırdıktan sonra, onu iyice tuzağa düşmüş ve yenilmiş olarak gördüğü zaman kayıtsızca, bir hoşçakal bile demeden yüzüstü bırakacaktı. Onu dizlerinde, ayaklarının dibinde yalvarırken görmek için, herkesin görmesi için; o ise sokağın tozlarını yalayacak, adımlarını öpecek, tümüyle aşağılanacaktı; dışarıdan bakıldığında bir çöp tenekesi, kendi içindeyse bir bakışın, bir gülümsemenin, bir hakaretin, küçük bir parmağın, topuğun, ah! etli ve kara meyve göğüsün ucuna dokunmak için lütuf bekleyen boynuzlu olacaktı.

Düş kırıklığından tiksintiye düşünce, *iabá* onu daha da batağa sokacak ve yok edecekti; onursuzca, aşk dolu sözlerle kendini baş-

kalarına sunacak, onun gözü önünde komşularıyla kırıştıracaktı. Herkesin onun aklını yitirdiğini, dişlerini gıcırdattığını görmesi için; elinde bıçak, açılmış usturayla kendini kaybettiğini görmesi için: Gel buraya yoksa seni öldürürüm sefil; eğer kırçiçeğini başkasına verirsen ölümün benim elimden olur, ben de ölürüm.

Böylelikle, diz çökerek, gün ortasında herkesin gözü önünde yalvarmalar ve sızlanmalar içinde, utanç duygusunu tümüyle yitirmiş, onursuz, hayasız, boynuzlu aşk acısı, ölüm, utanç içinde çamurda sürünen sokak solucanı olacaktı. Gel! tüm âşıklarını, tüm erkeklerini peşinden sürükle, bana istediğin kadar boynuz taktır, beni pislik ve acı içinde bıraksan da seni arzuluyorum ve yalvarıyorum, gel; ve bunu kabul ederek seni alacağım.

*İabá*ların zevk almadıklarını daha önceden de biliyorduk; ama bir de, sevmezler ve acı çekmezler, çünkü kanıtlandığı gibi *iabá*ların kalbi yoktur – göğüs kafeslerinin içi boştur, deliktir, çaresi yoktur. Bu nedenle de duygusuz ve lanetli *iabá*, yeni düzene girmiş kalçasını peşinden sürükleyerek, yol boyunca gülerek geliyordu ve erkekler salt onu görmek için binbir günaha giriyorlardı. Zavallı Archanjo!

Bununla birlikte, Pedro Archanjo'nun Mucizeler Dükkânı'nın kapısında açık seçik gecenin çoban yıldızıyla aydınlanmasını, ayın koyu yeşil, zeytin yeşili renkteki denizin üzerine eğilmesini ve Itaparica üzerinde yükselmesini güç bela beklediği söylenir sevdiceğim. Archanjo, ayı, yıldızları, bu sessiz denizi ve bir şarkıyı istemişti:

Teşekkür ederim hanımefendi
İnceliğiniz için;
Sizin güzel ama
Garipliklerle dolu olduğunuzu gördüm.

*Obá*nın bastonunu andıran, sabırsız bekleyiş içerisinde o denli büyümüş kamışına bel bağlamıştı; salt erkeksi kokusuyla el değmemiş kızların kızlığını bozuyor ve fersah fersah ilerleyip onların karnını şişiriyordu.

Belki soracaksın, sevdiceğim: Bunda ne yenilik var, Archanjo *iabá*nın kurnazlıklarını, gizli tasarılarını nasıl bildi? Çabuk bana bu

bilmeceyi çöz. Çok basit: Pedro Archanjo sokakların ve kavşakların ustası Eşú'nun sevdiği oğlu değil miydi? Üstelik o Şangô'nun da gözleriydi; onun bakışları ilerileri görür ve her şeyin içine derinliğine dalardı.

Onu, boş göğüslü, ar damarı çatlamış Köpek Kızı'nın uğursuz tasarıları ve kötü düşünceleri hakkında uyaran Eşú olmuştu. Onu uyarmış ve ne yapması gerektiğini de söylemişti:

"Öncelikle yapraklardan, ama hangisi olduğu önemli değil, yaprakların karışımından bir banyo hazırla; *Ọsanyìn*'e[1] başvur ve ona sor, bitkilerin gizlerini derinlemesine en iyi o bilir. Ardından kırmızı biber, bal, tuzla karışık *pitanga* çiçeklerini haşlayarak bir karışım yap ve ikizlerle, taşaklarla birlikte 'dünyanın babası'nı yıka; bu iş canını acıtacaktır, pek önemli değil, erkek ol, dayan; çok geçmeden sonucu göreceksin; eniyle boyuyla kapsamıyla dünyanın en olağanüstüsü, en kapsamlı, en güzel, en uyarıcısı olacak. Hiçbir kadının hiçbir büyüsü onun yapısını zayıflatamayacak, hatta onu güçsüz ve titrek kılamayacak."

Büyüyü tam kılmak için ona bir *kele*,[2] boynuna takmak için bir kolye ve ayak bileğine takmak için de bir *xaorô*[3] verdi. "Uyuduğu zaman *kele*yi, *xaorô*yu ona tak, başından ve ayağından tutsak olacaktır, her zaman kul köle kalacaktır. Geri kalanını, Şangô sana söyleyecektir."

Şangô ondan on iki beyaz ve on iki kara horoz, bunun yanısıra on iki benekli beçtavuğu ve yumuşak göğüslü çok güzel öten lekesiz bembeyaz bir güvercin istedi. Mandinga büyüsü sunusu sonunda Şangô güvercinin yüreğinden kan ve aşk anlamına gelen kırmızı-beyaz bir inci tanesi yaptı; yıldırım ve gökgürültüsü sesiyle konuşarak onu Archanjo'ya verdi: "Ojuobá, şu önemli sözleri dinle ve kulağında iyi tut; *iabá* kafasından ve ayaklarından tutarak tutsak edildiği, uyuduğu ve gevşediği zaman bu inci tanesini makatından

1 *Ọsanyìn:* Tedavi edici bitkiler, otlar tanrısı.

2 *Kele:* Mezhebe alınırken boyna takılan kısa kolye.

3 *Xaorô:* Mezhebe alınırken, genç kızın dış dünya ile ilişkisini kesme süresi içinde ayak bileğine bağlanan çan.

sok ve korkusuzca sonucu bekle; her ne olursa olsun kaçma, ödün verme, bekle." Archanjo alnıyla toprağa dokundu ve "*Aşe*," dedi.

Daha sonra *Ọsanyìn*'in tek tek seçtiği yapraklarla banyosunu yapmaya gitti. Bal, *pitanga* haşlaması, tuz ve acı biber içinde silahını hazırladı; onun bir gezginci sopası kadar, şaşılacak denli büyüdüğünü gördü. *Kele*yi, *xaorô*yu ve Şangô'nun yaptığı kırmızı-beyaz inci olan güvercin yüreğini cebinde sakladı. Mucizeler Dükkânı'nın kapısında onun gelmesini bekledi.

Caddenin köşesinden görünür görünmez başlamışlardı; ne terbiye kuralları ne de teklif geçerliydi, *iabá* görünür görünmez, büyülü değnek onun yoluna çıkmış, kolalı eteğini kaldırmış, tam yerine, mücevher kutusunun üstüne bastırmıştı; ateşe ateş, bala bal, tuza tuz, bibere biber, büyük kargaşalık kopmuştu. Bu savaşı, iki ustanın birbirine meydan okumasını, aygır ve kısrağın sıçramasını, kızgın dişi kedinin miyavlamasını, kurt ulumasını, yaban domuzunun homurtusunu, el değmemiş kız oğlan kızın kadın oluş saatindeki hıçkırığını, güvercinin sesini, dalgaların kıpırdaşmasını kim anlatabilir, sevdiceğim?

Birbirlerine girmiş olarak caddenin üzerinde yuvarlanmışlardı, limanın kumluğunda durdular ve gecenin içine daldılar. Denizin yükselmesi arttı ve onları sürükledi; delicesine altüst oluşlarını, çılgıncasına birleşmelerini denizin altında da sürdürdüler.

İabá böylesine bir direnişle karşılaşacağını ummamıştı; Archanjo'nun her kendinden geçişinde, sapıtmış şeytan umut ve öfke dolu olarak düşünüyordu: "Şimdi balaban yorulacak, pes edecek." Tam tersine, zayıflayacağı yerde, demir büyüyor, ateşler ve okşamalar artıyordu.

Ayrıca *İabá* böylesi bir hoşnutluğu, bal, biber ve tuzdan kırbacı, zevklerden de üstün zevki, çok az görülen bir olayı, bu harikayı da düşleyememişti. Ah! diye umutsuzlukla inliyordu *iabá*, keşke yapabilseydim... Başaramıyordu.

Büyük yarışma, olağanüstü, kesintisiz sefahat üç gün üç gece sürmüştü; bir kerede on bin vuruş, *iabá* ise sınırsız öfkesiyle öyle sertleşmişti ki, birdenbire mucize olmuş ve gökyüzünün yağmur-

dan yarılması gibi zevkten ikiye ayrılmıştı; çöl yeşermiş, kuraklık yenilmiş, bela savuşturulmuştu, *hosanna*[4] ve *alleluya!*[5]

Dişi olarak ama kadın olmayarak uyumuştu, ah ne yazık!

Archanjo'nun odasında, gölgeler ve kokular birbirine karışmış, dönme *iabá* uyuyordu; yitiklik, zenci güzelliği, mucize. Soluğu şarkı söyler gibi olunca Archanjo *kele*yi boynuna, *xaorô*yu bileğine taktı ve böylelikle onu tutsak etti. Sonra bir Bahialı inceliğiyle, kuşun kalbini, yani Şangô'nun büyülü incisini tanrısal *fiofo*suna soktu.

Aynı anda *iabá* bir çığlık attı ve yellendi; ikisi de korkunç, uğursuz, ürkütücüydü, hava katıksız kükürde, ölümcül bir dumana dönüştü. Denizin üstünde bir şimşek ışığı, gökgürültüsünün kulakları sağır eden yankısı, dünyanın öteki ucundaysa azgın yeller ve olağanüstü fırtınalar görüldü. Kocaman bir mantar gökyüzüne doğru yükseldi ve işte bu güneşti.

Ancak, çok geçmeden her şey dinginlik ve kutlama içinde sakinleşti; gökkuşağı renklerini yaydı: Oşumarê, bayramı ve barışı başlattı. Kükürtün kötü kokularını, açılmış gül kokuları izledi; artık *iabá*, *iabá* değildi; zenci Dorotéia'ydı. Şangô'nun hareketleriyle, göğsünün içinde kalplerin en seveceni, en boyun eğeni ve en yumuşağı büyümüştü. Zenci Dorotéia her zaman ateş rengi gülü, boyun eğmeyen kalçası, güvercin yüreğiyleydi.

Sorun çözülmüş, bulmaca bilinmiş, bilinmeyenlerin çözümü bulunmuş, öykü bitmişti, sevdiceğim, daha ne anlatılsın ki? Dorotéia onu azizi kıldı, Yansã'nın yırtıcı kızı, erginlenen kızlar kayığında kafasını tıraş etti ve zorunlu günlerin açılışında Eşú için dans etmeye başladı. Serüvenden haberi olan bazı kötü dilli insanlar, *terreiro*da Dorotéia dansı başlattığında uzaktan uzağa bir kükürt kokusu duyduklarına yemin ettiler. Dönemin hakimi, *iabá* kalarak, Üstat Pedro Archanjo'nun kestanesini çizdirmek istemişti.

Melezlerin kestanesini çizdirmek zordur. Diğerleri, Mucizeler Dükkânı'nın bulunduğu Tabuão çevrelerinde ve fakültenin yükseldiği İsa Terreirosu'nda bunu denemeye çalıştılar, ama hiç kimse

4 *Hosanna:* Bir Yahudi duası, sevinç çığlıkları.

5 *Alleluya:* Tanrıya övgü anlamına İbranice bir deyim olup sevinç duyulduğu zaman söylenir.

başaramadı. Eğer bu Rosa değilse, eğer birileri Archanjo'ya aşk acısını öğrettiyse ve onu yendiyse, bu Rosa de Oşalá olmuştur, başka kimse olmamıştır. Ne belalar içindeki kapkara *iabá*, ne de fraklı, her şeyi bilen profesörler olmuştur.

2.

Çırak makinenin üzerine eğilmiş, iki adamdan uykusunu saklamaya çalışıyordu. İlk sayfaların basımında hazır bulunmalıydı; Archanjo kadar, ondan daha coşkulu Lídio kadar coşkulu anlar geçirmişti aylarca; bu işlerden haberdar olmayan biri Lídio Corró'nun, Archanjo'nun ilk kitabı *Bahia'da Halk Yaşamı*'nın yazarı olduğuna yemin edebilirdi.

Son sarhoşlar çoktan yatmışlardı, son gitar serenadını bitirmişti. Sokaklarda horozların şarkıları başlamıştı; az sonra kentte yaşam başlayacaktı. Çırak metinleri dinlemiş, ilk tipo baskılarını gözden geçirmiş ve düzeltmeye yardım etmişti. Esnemelerini saklamaya çalışıyordu, gözleri alev alev yanıyordu, gözkapakları ağırlaşmıştı, ama Lídio bunu anladı ve ona emir verdi:

"Git uyu."

"Daha değil, Lídio Usta, uykum yok."

"Yıkılıyorsun, ayakta duramıyorsun, git uyu."

"Babacığım lütfen," Yeni yetmenin sesi bir yalvarıştan farklıydı, bir coşku, kesinlik taşıyordu. "Sonuna kadar kalmamı isteyin Lídio Usta'dan. Hiç uykum kalmadı."

Kitap basmaya ancak geceleri uygundu; sayılı ve yıpranmış yazı karakterleri ve baskı makinesi sabah sıradan işler için, halk ozanlarının kitapçıkları, pazar, dükkân, mağaza reklamları için gerekiyordu. Ay sonunda Corró, Estêvão'ya para, kutsal bir para ödemek zorundaydı. Zamana ve romatizmalı, huysuz, kaprisli el makinesine karşı sanki savaş veriliyordu. Lídio Corró makinesine "teyzem" diyor ve ondan hayır duası, işbirliği, iyi niyet diliyordu. O akşam makine huysuzluk etmişti, bütün zamanlarını onu onarmak için harcamışlardı.

Çırağın adı Tadeu'ydu, sanata ilgisi vardı. Estêvão das Dores işten kesinlikle çekilmeye ve makinesini satmaya karar verdiğinde, Lídio velet Damião'yu yardımcı olarak almıştı. Ama uzun sürmemişti; çünkü haylaz, mürekkebe, yazı karakterlerine karşı ne bir ilgi duymuş ne de onların cazibesine kapılmıştı. Ona hareket, yolların özgürlüğü gerekiyordu. Ayak işlerine bakmak üzere adliyeye girdi, sözleşmeleri, dava dosyalarını, iddianameleri, savunmaları taşımaya, yargıçlardan avukatlara, dava vekillerinden katiplere koşturmaya başladı; mesleğinin başında Damião kötülüğün ta kendisiydi, tam bir serseriydi. Çıraklar birbirini izlemiş, işi çok, geliri az atölyede hepsi de geçici olmuştu. Hiçbiri işin üstesinden gelecek gibi değildi; Tadeu, Lídio Usta'yı hoşnut eden ilk kişi olmuştu.

Tadeu ustasının onayını bir çığlık atarak kutladı; uykusunu kaçırmak için yüzünü ıslattı. Archanjo'nun çalışmasını gün gün, sayfa sayfa izlemişti ve baba diye seslendiği kişiye ne denli yararlı olduğunu kendi bile bilmiyordu: Bu yeni ve zor işte, kesinlik ve ayrıntılardan, savlardan ve inceliklerden, sözcükler ve anlamları üzerine çalışarak kâğıda yatırılan hakikatten oluşan bu sanatta onu nasıl da yüreklendirmişti?

Pedro Archanjo onlarla ve onlar için yazmıştı: Ömürlük dostu için, iş arkadaşı, iş ortağı, ikiz kardeşi için ve ateşli gözlerle bakan, dayanıksız, canlı, çalışkan çocuk için, Dorotéia'nın oğlu için yazmıştı. Sonunda sıfırı tüketmiş ve kâğıdı borç karşılığında Lídio bulmuştu.

Fikir babası Tororó çocuğu Valdeloir'dir, ama çeşitli teşvik ve zorluklar da aynı anda gelmiş, Pedro Archanjo'yu kalemi eline almaya zorlamışlardı. Archanjo eline geçen her kitabı okumayı, Bahia halkının geleneklerine ve alışkanlıklarına ilişkin notları bir kenara yazmayı hep sevmişti, ama yazma isteği pek duymamıştı. Yine de, notlarında Fakülte profesörlerinin bazı tezlerine, ders salonlarında, koridorlarda, iç avlularla yinelendiğini duyduğu oldukça moda olan tezlere yanıtlar bulunduğunu çok kez düşünmüştü.

Yoğun bir içki âlemi gecesi olmuştu; bir grup, oldukça kalabalık, dikkatli bir grup, birbirinden tatlı ve etkileyici anekdotlarını anlatan Archanjo'yu dinlerken Corró ile Tadeu da broşürleri paket-

liyorlardı; broşürlerde "kendini halka adamış ozan" João Caldas'ın yedi hecelik dizeler halindeki kilise bakıcısının karısının öyküsü anlatılıyordu. Kadın, rahibin isteklerine boyun eğdiğinden, kafasız bir katır haline dönüşmüştü ve geceleri, yollarda, ormanda sık sık görülüyor, boynundan ateş tükürüyor, çevresindekileri ürküntü içinde bırakıyordu. Anlatım yönünden zengin ama oldukça ucuza çıkarılan, Lídio tarafından yapılmış kapak, yolların korkusu, halkı korkutan kafasız katırı ve katırın kopmuş ama ölmemiş kafasını rahibin günahkâr dudaklarını öperken gösteriyordu. Manuel de Praxedes'in söylediğine göre matraktı.

"Cuk oturan öyküler yazabilen ve onu bastırmak için Lídio Ustaya veren, bir alay şey, bir alay gerçek öykü bilen ve anlatımda üstüne olmayan üstad Pedro'dur," diye gözlemlemişti *afoşé* dansçısı, *gafieira*[6] yıldızı, *capoeira*cı ve baladların, masalların doymaz okuyucusu Valdeloir.

Avluda Lídio'nun yaptığı çinko kaplamalı, ahşap duvarlı bir tür hangarda sohbet ediyorlardı. Basımevi atölyeyi kapladığından konuşmalar ve gösteriler oraya taşınmıştı.

Lídio işi artırıyordu; yazıları düzeltiyor ve basıyor, mucize olayların resimlerini yapıyor, kitapçıklar için kapaklar hazırlıyor, arada bir de diş çekiyordu, hâlâ Estêvão'ya borcu vardı, iki yıl boyunca sürecek yüklü aylık ödentilerdi bunlar. Hangarı kurmak gerekti çünkü gösteriler geliri azaltıyordu; Archanjo ise Castro Alves'i, Casimiro de Abreu'yu, Gonçalves Dias'ı, aşk sonelerini ve köleliğe karşı şiirleri okumama düşüncesini, samba dansı yapmamayı, Lídio'nun ve Valdomiro'nun dans adımları ve resimleriyle bir şölen çekmemeyi, Risoleta'nın sıcak sesini, Rosa de Oşalá'nın dansını görmemeyi kabullenemezdi. Bunlar parasız, gönüllü bile olsa, Archanjo gösteriden vazgeçemezdi. "Bugün gösteri var," diye, perşembe günleri bildirmeye devam ediyordu Mucizeler Dükkânı'nın kapısındaki duyuru.

Yağmur bir haftadan beri hemen hemen sürekli yağıyordu, fırtınaların ve güney rüzgârının ayıydı. Sert iğneler gibi batıcı ve ıs-

6 *Gafieira:* Halk sambası.

lak rüzgârın sesi, uğursuz bir ıslık duyuluyordu: İki balıkçı motoru batmıştı; yedi ölüden üçü ortaya hiç çıkmamıştı, dünyanın öteki ucundaki Aiocá kıyılarını aramak amacıyla sonsuza dek yüzeceklerdi. Ötekiler günler sonra kumsala vurduğunda gözleri çoktan yok olmuş, her yanlarını yengeçler sarmıştı; tam bir karabasandı bu. Dostlar sırılsıklam, soğuktan titreyerek geliyorlar, bir bardak içki istiyorlardı. İşte böylesi fırsatlarda, bahtsızlıklarda ve acılarda anlaşılır *cachaça*nın değeri. O gece Valdeloir'in önerisinden sonra Manuel de Praxedes söz almış, değişik bir öneride bulunmuştu:

"Üstad Archanjo çok şey biliyor, kafasında ve kâğıtlarında gerçek bir bilinmeyenler deposu var. Ama bildikleri, iki paralık kadehlerle harcanacak şeyler değil; sağlam, çok kişinin bilmediği bilgiler. Bütün bunları fakültedeki bir profesöre, yazmasını çok iyi bilen şu adamlardan birine anlatmaya değer, orada da başkalarının yararlanması amacıyla kâğıda dökecek iyi insanlar var. İddiaya giriyorum ki bu iş çok kişiyi hayran bırakacaktır."

Üstat Pedro Archanjo, bu iyi yürekli deve, Manuel de Praxedes'e baktı; bakışları soğuk, düşünceli, şu son zamanlarda oradan Tabuão'ya, çevreye ve İsa Terreiro'suna varıncaya dek süregelen birçok olayı anımsayıcıydı. Yavaş yavaş neşeli bir gülümseme dudaklarına yerleşip bu alışılmadık ağırlığını kovdu ve orada bulunanlara tek tek bakarken, Damião'nun güzeller güzeli annesi, vaftiz anası Terência'yla karşılaştığında yüzünde güller açıldı:

"Neden bir profesör arayalım, dostum, kendim yaparım. Manuel, yoksa yoksulum diye değerli olabilecek hiçbir şey yapamayacağımı mı sanıyorsun? Çarpık dizelerden başkasını sıralayamayacağımı mı sanıyorsun? Peki öyleyse, göstereceğim sana arkadaşım, dostum. Kendim yazacağım."

"Sana güvenmediğimden değil, Pedro dost; haydi. Çünkü bir profesörle öğretilenin gerçekliğinden kuşku duyulmaz, bu bilgili adamlar tüm nedenleri ve niçinleri bilirler."

Bu bilgili adamlardan daha iyi kim çarpıtır ve bozar? Sözde bilginlerden, hayatta hiçbir başarıya erişememiş insanlardan daha fazla şey öğrenmeye kimin gereksinimi vardır? Manuel de Praxedes bunu anlamıyordu, duymak ve anlamak için fakültede çalış-

mak gerekirdi. Bazı profesörlerin gözünde, Manuel, melez ve caniyle eşanlamlıdır. Hele şunu bir açıkla, Pedro dost, eşanlamlı ne demek bilmiyorum, ama ne olursa olsun, tüm bunlar inatçı ve aptal adamların attıkları kıtırlardır.

Çırak Tadeu daha fazla kendini tutamadı, gülmeye ve alkışlamaya başladı:

"Babam onlara öğretecek, bundan kuşku duyan varsa çok yanılıyor."

Archanjo gerçekten yazacak mıydı, yoksa birbiri ardına gelen bayramlar ve kadınlar arasında, pastoral provalarında, Budião'nun okulunda, Terreiro duaları arasında, fırtına ve *cachaça*larla dolu bir akşamda verilen sözü unutacak mıydı? Archanjo birkaç gün sonra kendisiyle konuşmak isteyen Majé Bassã'dan ivedi bir haber almasaydı, kuşkusuz öyle olacaktı.

Tapınakta koltuğuna, yoksul ama o denli korkunç olmayan tahtına oturmuş Majé Bassã ona çanı verdi ve azizi için dinsel şarkı söyledi. Daha sonra dalgın dalgın deniz kabuklarını sallayarak ama oyun gerekli değilmişcesine, onlara sorular sormaksızın konuşmaya başladı:

"Öğrendiğim kadarıyla kitap yazmayı istediğini söylemişsin, ama bunu yapmadığını biliyorum; bunları sözde yapıyorsun, düşünmekle yetiniyorsun. Yaşamını sağda solda gevezelik etmekle, azıcık orda, azıcık şurda konuşmakla geçiriyorsun, her şeyi not alıyorsun, peki neden? Tüm yaşamın boyunca doktorların hademesi olarak mı kalacaksın? Sadece bu mu? Senin işin, ekmek paran açlıktan ölmemek içindir. Yetinip susmaman gerekir. Sen bunun için Ojuobá seçilmedin."

Bunun üzerine Pedro Archanjo kalemi eline aldı ve yazmaya başladı.

Lídio, belgelerin seçiminde, her zaman doğru olan önsezileriyle, ağırbaşlı ve çabuk kavrayan dinleyiciliğiyle onun başlıca yardımcısı olmuştu. Matbaa mürekkebi için para bulan, borçla kâğıt alan, zor başlangıçlarda onu yüreklendiren, böylece çalışmanın hızını artıran Lídio olmasaydı, belki de Archanjo daha yolun yarısında çalışmasını laçkalaştıracak ya da hâlâ isteklerinin ve koşulları-

nın tutsağı olduğundan ve dilbilgisi yanlışları yapmamak için çok çabaladığından bu çalışmayı bitirmede oldukça gecikecekti. Bütün bu işler zaman zaman ona kasabadaki bir baloya, pazar günü bir fahişeye ya da tanınmamış bir kadın bedenine maloluyordu. Disiplin Lídio'dan, coşku çıraktan, bilgi de Pedro Archanjo'dan geldi ve böylelikle Pedro Archanjo çalışmasını Majé Bassã'nın istediği zamanda bitirdi.

Kitaba başladığı sırada bazı profesörlerin aşırı kibirli görüntüleri ve ırkçı kuramlarının yankısı belleğinde hazır duruyordu; bunlar Archanjo'nun cümlelerini, sözcüklerini etkileyerek onları yönlendiriyor ve gücünü, özgürlüğünü kısıtlıyordu. Bununla birlikte, sayfalar ve konular ortaya çıktıkça Pedro Archanjo profesörleri de kuramları da unuttu, hazırlanmadığı kuramsal bir polemik içinde onları yalanlamaya pek çalışmadı, Bahia halkının yaşam biçimini, günlük güvenin ve yoksulluğun güzelliklerini ve düşkünlüklerini anlatmaktan başka, ezilmiş ve kötü davranışlarla karşılaşmış Bahia halkının her şeyin üstesinden gelmek ve yaşamak için gösterdiği azmi, zenginliklerini –dans, şarkı, müzik, demir ve ağaç işleri–, köle evlerinden ve tutsak zenci köylerinden miras aldıkları özgürlüğü, kültürel zenginliklerini korumak ve geliştirmek için yaptıklarını göstermekten başka bir şey düşünmez oldu.

Böylelikle, betimlenmesi zor bir zevkle, hemen hemen şehvetle, zaman arayarak, her boş zamanını çalışmaya adayarak yazdı. Katı ve kesin tavırlı Profesör Nilo Argolo'yu, düşmanca bakışlarını, rahat konuşan, çelebi tavırlı, hatta şen şakrak, ama belki de ırk ayrımı yapan tezleri sergilemek için daha saldırgan olan Dr. Fontes'i unutmuştu; profesörler ve öğrencileri, derin bilgililer ve şarlatanlar artık onu etkilemiyordu. Kendi insanlarının sevgisi Archanjo'nun ellerini yönetti; öfke, yazdığı metne birazcık tutku ve şiirsellik ekledi. Yine bu yüzden, kaleminden çıkanlar çürütülemez birer belge oldu.

İşlikte uykusuz geçen gece boyunca, zorlukla işleyen kolların çalıştırdığı baskı makinesi yazı karakterlerinin ve kâğıdın üzerinde ağır ağır gıcırdıyordu. Kâğıdı baskılı harflerle dolu olarak gördüğü ilk sayfalarla, taze mürekkeple ve kokusuyla karşılaştığında uyku ve yorgunluk Tadeu'yu terketti. İki dost kâğıdı kaldırdı, Pedro Arc-

hanjo okudu; okuyor muydu yoksa ezbere mi biliyordu? Başlangıç cümlesi, savaş çığlığı, parolası, bilgisinin özeti, gerçeği şuydu: "Melezlik Brezilya halkının yüzüdür, melezlik onun kültürüdür."

Duygusal Lídio Corró kalbinin sıkıştığını hissetti, bir gün heyecandan ölecekti. Pedro Archanjo bir an için buz gibi durdu; uzak, ciddi, neredeyse törensi bir duruş içindeydi. Birden değişti ve gülmeye başladı, güçlü, aydınlık ve güzel gülüşü, bitmeyen ve alabildiğine açılan kahkahaları... Profesör Argolo'nun, Dr. Fontes'in, iki büyük adamın, yaşamlarında dünyadan haberi olmayan iki büyük bilginin yüzünü düşünüyordu: "Melezlik bizim yüzümüzdür, sizin yüzünüzdür; melezlik bizim kültürümüzdür, ama sizinki ithaldir, bu bok beş para etmez." Beyin kanamasından gebersinler istiyorlarsa! Kahkahası tanyerini uyandırmış ve Bahia toprağını aydınlatmıştı.

3.

Aylarca önce, bir gece, eğlence *terreiro*da doruk noktasındayken ve *orişa*lar çocuklarının aracılığıyla, tamburların ve orda bulunanların ritmine, el çırpmalarına uyarak dans ederlerken, Dorotéia ortaya çıktı; yanında bir çocuk, on dört yaşlarında bir erkek çocuğu vardı. Yansã onu daha kapıda dizginlemek istemişti, ama Dorotéia özür diledi ve Majé Bassã'nın önünde diz çökerek kendisi ve oğlu için hayır duasını istedi. Ardından oğlunu Ojuobá'ya götürdü ve oğluna emretti:

"Hayır duasını iste!"

Archanjo çocuğa baktı, zayıf ve güçlü, koyu esmer yüzü ince aydınlık ve dürüst, saçları yumuşak siyah ve parlak bakışları canlı, el parmakları uzun, dudakları ateşli, güzel ve ilgi çekiciydi. Archanjo'nun yanında oturan Oşossi'nin *ogan*'ı José Aussá kaçamak bir gülümsemeyle onları karşılaştırdı.

"Kim bu?" diye sordu çocuk.

Dorotéia da Aussá gibi kaçamak, anlaşılması zor bir şekilde gülümsedi:

"Vaftiz baban."

"Hayır duanızı alacağım."

"Otur şuraya, yanıma, küçük dostum."

Sabırsızca bekleyen Yansã'ya kendini vermeden önce Doretéia yumuşak ve emredici sesiyle konuşmaya başladı:

"Okumak istediğini söyledi, ağzından başka laf çıkmıyor. Şimdiye değin ne duvarcılıkta ne marangozlukta bir işe yaradı, tüm zamanını hesap yapmakla geçiriyor, matematiği birçok kitaptan ve öğretmenden daha iyi biliyor. Bana, benim neyime yarar? Bana masraftan başka şey getirmiyor ve ben hiçbir şey yapamıyorum. Benim olmayan kanının getirdiği kaderi mi zorlayayım? Onun olmayan bir yola mı sokmalıyım? Hayır bunu yapamam, ben anayım, üvey ana değilim. Ona ana baba oldum. Odun kömürlü ocağımdan çıkanları ve buhurdanları sokakta satarak yaşayan benim için bu kadarı fazla. Onu sana getirmeye ve sana emanet etmeye geldim, Ojuobá. Onu adam et."

Oğlunun elini tutup öptü. Sonra da Archanjo'nun elini öptü; ikisi yanyana gelince onları uzunca bir süre seyretti. Ardından ölüleri bile titreten bir çığlık atarak Yansã'nın yanına gitti, azizin simgeleri olan *eruexim* ve *alfanje*yi –atkuyruğunu ve kılıcı– alarak dansına başladı. İki erkek onu aynı anda selamladılar: *"Epa hei!"*

Tadeu atölyede ve kitaplar arasında, Archanjo'nun bilgisinde aradıklarını buldu. Üstat Pedro vaftiz oğlunun kişiliğinde kendini buluyordu: aynı açlık, aynı merak, aynı ateş. Ne ki yeniyetmede bilinmeyen bir nesnellik, çizilmiş bir yol vardı: rastgele, koşullara göre salt öğrenme isteğiyle okumuyordu. Bunu belli bir amaçla yapıyordu, çünkü hayatta biri olmak istiyordu. Bu istek ona kimden gelmişti? Hangi uzak atadan, kimden miras almıştı? Direnci annesinden, bu kadın şeytanın dizginlenemeyecek gücünden geliyordu.

Bir pazar günü Archanjo'nun gezme teklifini kabul etmeyerek, "Babacığım, hazırlık sınavlarına gireceğim," demişti. "Çok çalışmam gerekiyor. Ama bana Portekizcede ve coğrafyada yardımcı olursanız başarırım. Aritmetikte gereksiz, Brezilya tarihiniyse öğreten bir arkadaşım var."

"Dört sınavı da aynı zamanda mı vermeyi düşünüyorsun? Hem de bu yıl mı?"

"Yardımcı olursanız. Evet."

"Öyleyse hemen başlıyoruz."

Gezi Ribeira'ya yapılacaktı, Budião sepeti ve kızları alarak önceden gitmişti. Kızlardan biri, adı Durvalina olanı amma hızlıydı! Pedro Archanjo ona *cavaquinho*[7] ve gitarla şarkılar söyleyeceğine ve eğlencenin en iyi anında Plataforma'ya doğru kayıkla kaçamak yapacaklarına söz vermişti. Özür dilerim Durvalina, öfkelenme, başka bir fırsatta.

4.

Halk ozanları, özellikle Lídio Corró'nun atölyesindeki müşteriler bu fırsatı kaçırmadılar ve Üstat Archanjo'yla profesörler arasındaki anlaşmazlığa ilişkin yakıştırmalarda bulundular, en önemli konu bu oldu:

Büyük bir patırtı koptu
İsa Terreirosu'nda

Yıllar boyunca olayları yorumlayan en az altı yedi broşür yayınlandı. Hepsi de Archanjo'nun tarafını tutuyordu. Archanjo'nun ilk kitabı, bayramlarda, doğum günlerinde vaftiz ya da evlenme günlerinde coşkuyla dinlenen doğaçlamacı Florisvaldo Matos'un alkışlarına ve dizelerine değer oldu:

Okuyuculara sunduğum
Bu çok değerli çalışma
Bahia hakkındadır
Yazarı Archanjo'dur
Kalemi yavuzdur
Mürekkebi güçlüdür

Polis, Procópio *Candomblé*'sini işgal ettiğinde Pedro Archanjo, okurların, çıkmaz sokakların, pazarların, atölyelerin ve dükkânların yoksul halkının doymazcasına tartıştığı, onuruna hazırlanmış, di-

7 *Cavaquinho:* Dört telli gitar, ukulele.

zeler halindeki üç kitapçığın kahramanıydı. "Romantik şarkıcı" Cardozinho Bem-te-vi, güçlü yanı olan sevgi dolu konuları bir yana bırakarak, uzun ve dokunaklı başlıklı "Procópio *terreirosu'nda* Pedro Archanjo ile Komiser Pedrito'nun Karşılaşması"nı yazdı. Kitapçığın kapağına Lucindo Formiga, "Üstat Archanjo Tarafından Bozguna Uğratılan Pedrito Gordo" diye yazdı; Komiser Pedrito'nun korkuyla gerilediği görülüyordu; bir adım geriye atmış, kamçısı yere düşmüş komiserin önünde Pedro Archanjo, silahsız olarak onu tehdit ediyordu. Bununla birlikte en büyük sükse, duygusal destanı "Pedro Archanjo Yırtıcı Polise Meydan Okuyor"la Durval Pimenta'nın oldu.

Sözcüğün tam anlamıyla tartışmaya dair en büyük başarı João Caldas'la Caetano Gil'in oldu. O sıralar sekiz çocuklu olan ve zamanla sekiz çocuğu on dörde çıkaran, üstelik bir düzine torunla çoğalan bu değerli ozan, "Profesöre Ders Veren Odacı" başlığıyla yazdığı başyapıtla halkını şenlendirdi:

Başka dayanak bulamadıklarından
Pedro Archanjo'ya
Şeytanın yamağı dediler

Polemiğin sonunda, *Notlar*'ın yayınlanmasından sonra, savaş alanında genç Caetano Gil boy gösterdi, gitarıyla dizeler ve müzikler, sambalar, sevgiden, yaşamdan ve umuttan söz eden ezgiler yaratan asi ve yiğit ozan geçerli kuralları altüst etti:

Üstat Archanjo melezlerin
Okuma bildiğini söylemeye
Cüret etti
Ah! ne garip iddia
Diye haykırdı bunun üzerine Profesör
Hiç mürekkep yalamış zenci görüldü mü?
Hiç siyah doktor görüldü mü?
Dinleyin bunu jandarma
Ah! ne garip iddia

Çabuk olun bay jandarma
Hele dinleyin şu dolandırıcıyı
Ah! ne garip iddia
Diye haykırdı bunun üzerine Profesör,
İçeri tıkın şu zenciyi
Üstat Archanjo melezlerin
Okuma bildiğini söylemeye
Cüret etti
Ah! ne garip iddia

5.

1904'te Bahia Tıp Fakültesi'nin adli tıp bölümünün asil profesörü Profesör Nilo Argolo, Rio de Janeiro'da toplanmış bir bilimsel kongrede "Melez Halkların Psişik ve Mental Bozukluğu: Bahia Örneği"ni sundu ve konuşmadan ayrı olarak, metin bir tıp dergisinde yayınladı. 1928'de Pedro Archanjo *Bahialı Ailelerde Melezliğe İlişkin Notlar*'ı yazdı; bu, yalnızca 142 adet basılan küçük bir kitapçıktı; bu 142 adedin 50'si de Lídio Corró tarafından kitaplıklara, üniversitelere, Brezilya'daki ve Brezilya dışındaki okullara, bilginlere, profesörlere, aydınlara gönderilmişti. Bu yirmi yıl boyunca Fakülte çevresinde, dünyada ve Brezilya'da ırkçılık sorunuyla ilgili polemikler yapıldı; tezler, kuramlar, yazarlar, kürsüler, polis ve bilimsel yetkililer işe karıştı. Kitaplar, anılar, makaleler, broşürler yazılıp yayınlandı; konu basında, kent yaşamının bazı yönlerine, dinsel ve kültürel konumuna karşı, özellikle şiddetli kampanyalar biçiminde, yankılar uyandırdı.

Archanjo'nun kitapları, özellikle ilk üç kitabı bu tartışmayla doğrudan ilgiliydi, hatta şunu kesin olarak da ileri sürebiliriz: Yüzyılın ilk çeyreği boyunca Bahia kentindeki psikiyatri ve adli tıp fakültelerinin bazı profesörleriyle Pelourinho'nun hayat üniversitesinin ustaları arasında ilkeler ve düşünceler savaşımı yaşandı; hayat üniversitenin ustalarının çoğu olayların önemini ancak araya

girmesi için polis çağrılıp da geldiğinde kavradılar –yine de kavrayanlar pek azdır.

Yüzyılın başlangıcında Tıp Fakültesi ırkçı kuramları kabul etmek ve yumurtlamak için elverişli bir alandı, çünkü VI. Don João'nun kurduğu değerli tıp araştırmaları merkezi, Brezilya'nın bilimsel bilgi kaynağı, doktorların hem tıbbi hem de hayati yuvası olma özelliğini yitirerek yavaş yavaş en dogmatik, en tamamlanmış, en parlak söz özentisi, boş, akademik ve gerici bir alt edebiyat yuvasına dönüştü. Daha sonra da bu büyük okulda önyargı ve nefret bayrakları açıldı.

Mikropların ve cerrah bıçağının çalışmasını öğrenmek yerine zamirleri yerleştirmede daha güçlü olan, bilim yasalarından ziyade dilbilgisi kurallarıyla uğraşan edebiyatçı doktorların keder verici dönemi. Hastalıklara karşı savaşım vermek yerine galat-ı meşhurlarla savaşıyorlar, salgın hastalıkların nedenlerini araştırıp bu nedenleri yenmeye çalışacaklarına, lastik pabuç yerine "anidropodotecas" gibi uydurma sözcükler türetiyorlardı. Katı, öz, klasik dil; eğreti, kaba, gerici bilim.

Şanlı okulun bu hüzünlü evresine, yasal eğreti bilime karşı savaşımıyla, hemen hemen halkın malı olan kitaplarıyla, Archanjo'nun son verdiğini kesinlikle söyleyebiliriz. Irkçılık sorununa ilişkin tartışma, fakülteyi ucuz parlak sözcüklerden ve doğruluğu tartışılır kuramlardan kopardı, onu bilimsel ilgiye, özgün ve dürüst spekülasyona, maddi işleyişe yöneltti.

Daha sonra polemik ilginç bir hal aldı.

Birincisi, bu konuda kayıt ve arşiv yoktu; tartışmalar her ne kadar şiddet hareketlerine, öğrenci gösterilerine yol açtıysa da, bu konuda herhangi bir bilgi bulunamıyordu. Pedro Archanjo'nun eşkaline yalnızca 1928'de alınmış polis kayıtlarında rastlanıyordu: "Ünlü ajitatör, soylu profesörlere karşı başkaldırdı." Soylu profesörler tartışmayı, en azından bir okul odacısıyla polemiği hiçbir zaman kabul etmediler. Seçkin profesörler hiçbir zaman, hiçbir makalede, denemede, incelemede, anıda, tezde alıntı yapmak, tartışmak ya da karşı çıkmak için Pedro Archanjo'nun yapıtlarını kaynak göstermediler. Öte yandan, Archanjo yalnızca *Notlar* kita-

bında, doğrudan doğruya ve açık seçik, Profesör Nilo Argolo'nun ve Oswaldo Fontes'in kitap ve broşürlerinden (keza Almanya'dan gelmiş genç bir asistan olan, tüm kongre elemanları içinde seçkin kişilerin ileri sürdüklerini yadsıyan tek kişi olan profesör Fraga'nın bazı makalelerinden) sözetti. Archanjo daha önceki kitaplarında ırkçılığın Bahialı kuramcılarına, makalelerine ya da yapıtçıklarına değinmemişti; onlara yanıt vermeyerek, bir alay çürütülmüş olguyla Aryen kuram ve savlara karşı çıkmayı, bu ateşli savunuyu, melezliğin coşkulu savunusunu yeğlemişti.

İkincisi, tüm fakültede, öğretim kadrosu içinde, öğrenciler arasında, hatta emniyette yankılar uyandıran bu polemik ya kamuoyuna ulaşamamış ya da onu heyecanlandırmamıştı. Değişik kesimlerden aydınlar bu polemiği bilmiyorlardı, polemik okul sınırlarında kaldı; yalnızca o dönemin değerli bir gazetecisi olan Lulu Parola'nın yazdığı iğneleyici bir yazıda değinildi. Parola'nın bir akşam gazetesinde köşesi vardı ve orada olayları esprili ve alaylı dizelerle aktarıyordu. *Notlar* kitabı onun da eline geçmişti; tatlı bir hicivle, mavi kanın maskesini düşürüyor, (melezliklerini saklayan) "Karanlık Melezler"in kendini beğenmişliğiyle alay ediyor, (açıkça ve gururla kendini açık eden) "Aydınlık Melezler"i övüyordu. Böylelikle, Archanjo için yazılmış şiirler oldu: halk şiirleri, sıradan dizeler ve gazetelerde, salonlarda beğenilen ozan ezgileri.

Halka gelince, olaydan pek az haberi oldu. Her ne kadar polisin zulmüne alışkınlarsa da, Ojuobá yakalandığında heyecan arttı. Archanjo'nun çıkardığı skandallar, yarattığı düzensizlikler, karışıklıklar, rezaletler arasında belki de en az yankı uyandıran, onun efsanesine en az katkıda bulunan buydu.

Melezlik tartışmasıyla aynı zamanda, Archanjo komiser Pedrito Gordo'yla *Candomblé*'ler arasındaki savaşta arada kaldığını gördü. Bu olay, çabuk kızan yetkilinin Procópio *terreiro*sunu işgal ettiğinde Archanjo'yla karşılaşması, bugün bile aziz evlerinde, pazarlarda, fuarlarda, liman iskelelerinde, sokak köşelerinde, kentin çıkmaz sokaklarında değişik biçimde ama tümü de kahramanlıklarla dolu olarak anlatılır. Herkesin karşısında iki büklüm olduğu komiser Dağ Kesen'e karşı çıkışı yinelenir. Ne ki *Candomblé*'lere yö-

nelik eziyet, fakültenin giriştiği ve bazı gazetelerin yeniden canlandırdığı ırkçı öğretimin doğal bir uzantısıydı. Pedrito Gordo, Nilo Argolo'nun ve Oswaldo Fontes'in doğrudan ürününü pratiğe uyguluyordu, bu mantıksal bir sonuçtu.

Bununla birlikte, bu denli unutulmaya itilmiş bu polemik temel ve kesin sonuca götürücü olmuştu denebilir; gelişmenin dizginlenmez ilerlemesine karşı olan çöken kastların ve sınıfların silahı gericiliği ırkçılığın, şarlatanlığın eşanlamlısı kıldı, bilime aykırılığın utancı içine gömdü. Pedro Archanjo ırkçılarla –salaklar ve aptallar her toplumda hep vardır– hesabını görmediyse de onları demir ve ateşle damgaladı, onları parmağıyla halka gösterdi: "İşte dostlarım, Brezilya'nın düşmanları" ve melezliğin yüceliğini ilan etti. Ah, ne gözüpek iddia!

6.

"Hayır, sevgili meslektaşım, tümüyle ilgi çekici değil diyemem," diye belirtti Profesör Nilo. "Zenci bir melezden, bir odacıdan daha olgun bir yapıt beklemek sağduyuya aykırı olurdu. Melezliğin küstah, sapık savunmasını bir yana bırakalım. Kuşkusuz melezler bunu yapacaklardır, yoksa bunu yapmak bilimin kaynağından beslenen beyazların, benim ya da sizin işiniz değildir. Gülünç yanlarını, sonuçları bir yana bırakalım, yalnızca örflere ilişkin ilginç belgelerin bolluğunu ele alalım. Gülünç adamın sergilediği bazı pratikleri daha önce bilmediğimi itiraf ediyorum."

"Böyleyse belki okumaya karar veririm, ama pek meraklı olmadığımı itiraf edeyim, üstelik zamanım çok dolu. Ben derse gidiyorum," diyen Profesör Oswaldo Fontes salonun kapısında kayboldu. Profesör Argolo'nun meslektaşı, arkadaşı, çömezi, aydın köpeği olduğu için ondan azıcık çekinirdi. Nilo Argolo de Araújo yalnızca bir kuramcı değil, bir yalvaç ve önderdi aynı zamanda.

Pedro Archanjo'nun kitabından sözediyorlardı; profesör Argolo arkadaşına şu sözleri söyleyerek onu şaşırtmıştı:

"Bu zenciyi görürseniz bana da gösteriniz, görevlilerin görünüşlerine pek dikkat etmiyorum, yalnızca doğrudan doğruya

bana hizmet edenleri tanıyorum. Aslında, odacı olarak kendi kürsümdekilerden başkasını tanımıyorum. Ötekilerin hepsi bana birbirinin aynıymış gibi geliyor. Hepsi de aynı şekilde pis kokuyor. Bizim evde, eşim Dona Augusta çalışanları her gün yıkanmaya zorunlu tutuyor."

Profesör Fontes, eşi benzeri bulunmayan Dona Augusta Cavalcanti dos Mendes Argolo de Araújo'nun, "eşim Dona Augusta"nın adını duyunca ünlü Profesör'ün korkunç ve soylu eşini bir baş hareketiyle selamladı. Eski moda kadın, imparatorluk kontlarının kızı, soyluluğundan zevk alan, burnu havada, eli her zaman sopalı Dona Augusta'dan çekinen yalnızca hizmetçiler değildi; saldırgan politikacılar bile onun önünde titriyorlardı. İnanmış ırkçı, melezleri tiksinilecek bir alt ırk, zencileriyse konuşmaya yetenekli maymunlar (bak şu işe!) olarak değerlendiriyordu, buna karşın Profesör Fontes, Argolo ailesinin hizmetçilerine acımıştı; tek tek her bir eş bir ölümlü için sert bir deneydi, bir de ikisinin bir araya geldiğini düşünürseniz!..

Pedro Archanjo giriş kapısına uzanan koridorda ilerliyordu; günlük güneşlik bugünden mutlu, bir samba ritmine uygun olarak hafifçe sallanarak yürüyor, yerin saygınlığından, saygısından dolayı sambayı çok hafif sesle, ıslıkla çalıyordu. Islığı iyice belirginleştiğinde –çünkü orada gürültü ve şarkı özgürdü– buyurgan ses onu kapıda durdurdu.

"Bir dakika odacı..."

Şarkısını istemeye istemeye kesen Archanjo geriye döndü ve profesörü tanıdı. Uzun boylu, dik, siyahlar içinde, davranışı ve sesi acımasız, adli tıbbın asli profesörü, fakültenin şanı Profesör Nilo Argolo, ortaçağın engizisyoncusu gibi dikiliyordu. Küçük gözlerindeki yırtıcı ve keskin bir ışık mistik ve sekter yanını ortaya çıkarıyordu:

"Yaklaşın."

Archanjo *capoeira* oyuncusu adımlarıyla yavaşça yaklaştı. Profesör onu neden durdurmuştu? Acaba kitabı okumuş muydu?

Eli açık Lídio Corró kitabı birçok profesöre göndermişti. Mürekkep ve kâğıt fiyatları pahalıydı; zarara uğramamak için her kitap

kırtasiyecilere ya da elden küçük bir kârla satılmıştı. Ama Archanjo ona maliyeti anımsatıp eli açıklığını eleştirdiğinde kızmıştı.

"Bu takma yakalı papağanlar, bu büyük gevezeler Bahialı bir melezin neler yapabileceğini görmelidirler, arkadaşım." Eşsiz bir herif olan, en yakın arkadaşı Pedro Archanjo tarafından yazılmış, onun basımevinde dizilmiş ve basılmış *Bahia'da Halk Yaşamı* ona dünyanın en önemli kitabı gibi geliyordu. Bu kitabı büyük özverilerle yayınladığı için bundan para kazanmayı düşünmüyordu. Ama evet, şunu, zencileri ve melezleri geri varlıklar, insanla hayvan arasında değerlendiren "ince fikirli delilerin, enayiler çetesinin" burnuna bu kitabı sokmak istiyordu. Pedro Archanjo'nun haberi olmaksızın devlet kitaplığına, yazarlara güneydeki gazetecilere ve dış ülkelere kitaptan yollamıştı – elinde adres bulunması yeterliydi:

"Arkadaşım, kitabımızı nereye gönderdim biliyor musun? Amerika Birleşik Devletleri'ne, Kolombiya Üniversitesi'ne, New York'a. Adresi bir dergide buldum. Daha önce de Sorbonne'a ve Coimbra Üniversitesi'ne göndermiştim."

Profesör Nilo Argolo ve Oswalde Fontes'e göre Archanjo fakülte sekreterliğine kitaplarını kendi eliyle koymuştu. Şimdi, koridorda, "Canavar"ın zarafetten yoksun, kötü baskılı kitabı okuyup okumadığını kendi kendine soruyordu. Okumuş olmasını yeğlerdi, çünkü profesörün çalışmalarının onun yazmasına katkısı olmuş, öfkesini körüklemişti.

Öğrenciler Argolo'dan sözederken, aynı zamanda derin bilgin ününe de değinerek, "Canavar!" diyorlardı. "O bir canavardır, yedi dilde okuyup yazıyor." Gülmeye, neşeye, özgürlüğe düşman profesörün kötü ve katı yürekliliğinden, acımasız ve zorlu sınavlarından, bir adayı geri çevirmekten mutlu oluşundan sözederlerken, "Canavar sıfır attığı zaman zevkten dörtköşe oluyor," diyorlardı. Onun derslerindeki sessizlik, öğrenciler arasında disiplin sağlayamayan asistanların çoğunda kıskançlık uyandırıyordu. Karizmatik olduğundan sözünün kesilmesine dayanamıyor, en azından kahince savları, trans halindeki sözleri sırasında kendisine karşı çıkılmasını kabullenemiyordu.

Avrupa'da moda olan anarşi mikrobunu kapmış genç profesörler derslerinde öğrencilerle tartışıyorlar, onların düşüncelerini dinliyorlar, çelişkileri kabul ediyorlardı. Argolo de Araújo için bu durum "hoşgörüyle karşılanamayacak bir başıbozukluk"tu. Onun amfisi "yoldan çıkmışların ve gürültücülerin tavernasına, geri zekâlılar genelevine" dönüşmeyecekti. Parlak biri olan, tüm derslerde kendini gösteren Ju adlı biri, "öteki hocaların kötü örnekleriyle baştan çıkıp" onu gerici fikirlerle suçladı, soruşturma açıldı ve profesörün dersini, "Profesör Nilo Argolo, siz Bahia Tıp Fakültesi'nde engisizyondan gelmiş Savonarola'nın canlı örneğisiniz," sözleriyle kestiği için derse girmeme cezası verildi.

Öteki jüri üyeleri yüzünden yıl sonunda onu kabul etmemeyi başaramayan profesör ona "geçer" notu vererek herkesçe kutlanmasını engelledi. Ama profesörün ırk ayrımcılığı yapan düşüncelerine isyan eden delikanlının haykırışları öğrenciler arasında yankılandı ve tüm kentin derlediği öyküler kapsamına girdi. Doğru zamirleri, gerekli kipleri, eskimiş terminolojisi ve gülünç uydurma sözcükler manyaklığı nedeniyle sürekli alay konusu olan Profesör Montenegro kadar geniş ve güldürücü bir söylentiye değer bulunmadıysa da, adli tıp kürsüsünün asli profesörü, yöntemlerinin ve önyargılarının monarşik katılığı nedeniyle, iyi öykülere, acı ve tatsız, bazen de avam argolara geniş bir zemin hazırladı.

Bir anekdota –doğru olduğunu söyleyelim– göre profesör bir akşam, mutat aylık alışkanlığı gereği, başkentin asliye mahkemesi yargıcı olan ve profesörle on yıldan fazla bir zamandır dostluk ilişkileri bulunan doktor Marcos Andrade'nin evine gitmişti. Akşam yemeğinden sonra yargıç aile teklifsizliği içinde rahat oturmak istemişti; çizgili pantolonunu, yeleğini, kolalı yakasını ve göğüslüğünü değilse de, nemli ve boğucu gecenin yoğun sıcaklığı yüzünden redingotunu çıkarmıştı.

Kendisini salonda bekleyen önemli dostunun gelişinden hizmetçi aracılığıyla haber alan yargıç bir an önce onu görmek için atılmış ve böylesine bilge sohbetin bir an önce tadına varabilmek ve selamlayabilmek telaşı içinde redingotunu yeniden giymeyi

unutmuştu. Onu böyle kendini bırakmış, bu uygunsuz giysiyle, neredeyse yatak kılığı içinde gören Profesör Argolo ayağa kalkmıştı:

"Bugüne değin sayın beyefendinin bana bir değer verdiğini sanıyordum. Yanılmış olduğumu görüyorum." Tek bir sözcük daha söylemeden kapıya ulaşmıştı. Büyük yargıcın özür dilemelerini ve açıklamalarını geri çevirerek selamı ve dostluğu bir daha başlatmamak üzere kesmişti.

Kaba, bayağı ve kuşkusuz yanlış olan, İsa Terreirosu'nda kahkahalar arasında dizeler halinde anlatılan bir başka öykü, Canavar'ın çaktırdığı öğrenci Mundinho Carvalho'nun kötü bir öç almasıydı:

Beyaz dizeler söyleyeceğim
Siyah uyaklardan sakınmak için
Duyduğum kadarıyla
Nilo Argolo, doktor
Çok soylu profesör
Renge önyargılı olduğu için
Kontes Dona Augusta'nın
Çok güzel, ama o denli kara
Gür saçlarını kestirmiş

Pedro Archanjo yaklaşırken profesör Nilo Argolo'nun el sıkışmamak için ellerini arkasında tuttuğunu fark etti. Yüzüne al bastı.

Profesör görevlinin dış görünümünü ve yüz hatlarını dikkatle, herhangi bir şeyi ya da bir hayvanı inceleyen birinin saygısızlığıyla inceledi; melezin giysilerinin temizliğini, kusursuz düzenliliğini ve şıklığını fark edince, düşmanca yüzüne saklayamadığı bir şaşkınlık yansıdı. Profesör bazı melezler için "Beyaz olmaya layık; onu bozan Afrika kanı" diye düşünür ve hatta arada bir bunu söylerdi.

"Siz mi yazdınız şu broşürü, başlığı..."

"Bahia'da Halk Yaşamı..." Arhanjo ilk aşağılanmayı sezinlemiş, konuşmayı kabullenmişti. "Sizin için sekreterliğe bir tane bıraktım, Sayın Bay."

"Sayın Bay Profesör diyeceksiniz," diye katı bir sesle düzeltti anlı şanlı profesör, "Sayın Bay Profesör yalnızca Sayın Bay değil. Buna hakkım var ve bunu istiyorum. Anlaşıldı mı?"

"Evet Sayın Bay Profesör..." Archanjo'nun sesi soğuk ve kuruydu, tek isteği oradan çekip gitmekti.

"Söyleyin bana; âdetlere, geleneksel bayramlara, yükümlülük diye adlandırdığınız fetişist gösterilere ilişkin aldığınız çeşitli notlar gerçekten doğru mudur?"

"Evet Sayın Bay Profesör."

"Örneğin *cucumbi*[8] doğru mu?"

"Evet Sayın Bay Profesör."

"Onları siz uydurmadınız, değil mi?"

"Hayır Bay Profesör."

"Broşürünüzü okudum ve kimin yazdığını da gözönünde bulundurursak –yırtıcı ve düşmanca bakışlarıyla yeniden Archanjo'yu inceledi– doğal olarak birkaç gözlemle sınırlı olarak belli bir değeri olduğunu yadsıyacak değilim. Bilimsel ciddiyetten uzak ve melezlik hakkındaki vargıları saçma ve tehlikeli. Ama yine de dikkate değer bir katalog, okunmaya değer."

Pedro Archanjo yeni bir çabayla profesörden kendini ayıran duvarı aştı, karşılıklı konuşmayı sürdürdü:

"Sayın Bay Profesör, olguların ulaştığım sonuçların lehine olduğunu düşünmüyor musunuz?"

İnce dudakları üzerinde pek az beliren gülümsemelerde cimri olan profesör Argolo ancak kişilerin aptallığı, geri zekâlılığı söz konusu olduğunda gülebilirdi:

"Beni güldürüyorsunuz. Küçük derlemeniz en ufak bir tez, anı ya da kitabı kaynak göstermemiş; hiçbir seçkin Brezilyalıya ya da yabancıya dayanmıyor, ona bilimsel bir değer verilebileceğini nasıl ileri sürebilirsiniz? Melezliği savunmak ve Brezilya'daki ırklar sorununa ideal çözüm yolu olarak sunmak için neyi temel alıyorsunuz? Latin Kültürümüzü melez olarak nitelemeye cesaret etmek için neye dayanıyorsunuz? Korkunç, ahlaksızca bir sav."

"Olgulara dayanıyorum, Sayın Bay Profesör."

"Olgular aptallıktır. Onları felsefenin ışığında, bilimin ışığında incelemezsek ne anlama gelirler, ne değerleri olur? Daha önce bu

8 *Cucumbi:* Karnaval boyunca caddelerde gösteri yapanların tümü.

sorun üzerine bir şeyler okuduğunuz oldu mu?" Küstahça gülmeye devam ediyordu. "Gobineau'yu okumanızı isterim. Fransız diplomatı ve bilgindir; Brezilya'da yaşamıştır ve ırklar sorunu üzerine belirleyici bir yetkilidir. Çalışmaları okul kitaplığında bulunmaktadır."

"Yalnızca sizin bazı çalışmalarınızı ve profesör Fontes'inkileri okudum, Sayın Bay Profesör."

"Peki bunlar sizi ikna etmedi mi? Siz müzikle, korkunç sesleri, sambayı, *batucada*'yı birbirine karıştırıyorsunuz; estetik yasalarına en ufak bir saygı duyulmaksızın yontulmuş iğrenç kuklalar önerdiğiniz sanatın örnekleri; sizin gözünüzde Afrika törenlerinin kültürel bir değeri var. Böyle bir barbarlığı kabul edersek, ortalığı kaplayan bu korkunçluklara karşı harekete geçmezsek, vay bu ülkenin başına gelenler! Duyuyor musunuz? Bütün bunları, Afrika'dan gelen, bizi lekeleyen bütün bu çirkefi yaşamdan ve vatanın kültüründen süpürüp atacağız, hatta bunun için güç kullanmak pahasına da olsa."

"Daha önce güç kullanıldı, Sayın Bay Profesör."

"Belki de gerektiği gibi ve yeterli değildi." Genellikle kuru olan sesi daha sert bir tını aldı; düşmanca, acımasız bakan gözlerinde fanatizmin donuk ışıkları parladı. "Bu çürüterek yayılan bir hastalıktır, bunu kökünden kazımak gerekir. Cerrahi, tıbbın acımasız bir biçimi olarak görülüyor, ama aslında yararlı ve kaçınılmazdır."

"Kim bilir, bizi öldürerek... tek tek, Sayın Bay Profesör..."

Sefil adam, alay etmeye cesaret edebiliyor muydu? Fakültenin medarı iftiharı kuşku ve tehdit dolu bakışlarını odacının üstüne dikti, ama onun soğukkanlı, dürüst olduğunu, hiçbir saygısız tavır içinde bulunmadığını gördü. Rahatladı, bakışları dalgınlaştı ve neredeyse neşeli bir gülümsemeyle Archanjo'nun küçük cümlesini düşündü:

"Hepsini yok etmek, Aryanlardan oluşmuş bir dünya mı?"

Nefis bir dünya! Yüce, gerçekleştirilemez bir düş! Bu düşünceyi göze alabilecek ve onu uygulamaya sokabilecek atak dahi nerede bulunabilirdi? Kim bilir, belki bir gün yenilmez bir savaş tanrısı bu tanrısal görevi yerine getirecekti. Düşler kuran profesör Argolo geleceği tüm ayrıntılarıyla gözden geçirdi ve Aryen birliklerin başın-

daki kahramanı daha gelmeden hissetti. Başdöndürücü imge, görkemli an ancak bir saniye sürüp, ardından sefil gerçeğe geri döndü:

"O noktaya kadar gelmenin gerekli olduğuna inanmıyorum. Karışımı yasaklayan, evlilikleri düzenleyen yasaların resmen yayınlanması yeterli olacaktır; beyazlar beyazlarla, zenciler zencilerle ve melezlerle evlenecek, yasaya uymayan tutuklanacak."

"Ayırıp düzenleme yapmak zor olacaktır, Sayın Bay Profesör."

Profesör odacının soğukkanlı sesinde yeniden bir acı alay vurgulaması aradı. Ah! Bir bulsaydı!

"Zor mu, neden? Bunda bir zorluk görmüyorum." Konuşmayı bitmiş olarak değerlendirmeye karar verdi, emir verdi: "Haydi işinize gidin, harcayacak zamanım yok. Yine de bir sürü tuhaflık arasında kitabınızda değerli sayılacak şeyler var, çocuğum." Sevimli olamıyorsa da en azından alçakgönüllü davranabiliyordu; parmağının ucunu meleze uzattı.

Bu kez, konuşmanın başında Profesör Nilo Argolo de Araújo'nun ödüllendirdiği selamın aynısıyla kendini sınırlandırarak kemikli eli görmeme sırası Pedro Archanjo'daydı; belki azıcık, çok ufacık bir şeydi ama Profesör mosmor kesilmişti. "Serseri!" diye homurdandı.

7.

Pedro Archanjo Tabuão yolunda düşünceli ilerlerken çocuklarla dolu hareketli çıkmaz sokağa döndü; sabit fikirler ve kaygılar eksik olmuyordu. Fakültede şeytani vaazlar veriliyordu. Çok yakındaki kilisede içini acıların kemirdiği Dorotéia'nın kafası ters çalışıyordu; şeytan onun Bahia topraklarını, özgürlüğünü ve oğlunu terketmesini, kendisini izlemesini istiyordu. Dorotéia'yı Archanjo'ya bağlayan hiçbir bağ uzun zamandır kalmamıştı, arada bir karşılaşırlarsa Archanjo ona iyi davranıyordu; bu tamamen tesadüf, fırtınadan bir anı, kısa bir soluklanmaydı. Ama Tadeu vardı, Archanjo için yaşamın tadı tuzuydu. Mucizeler Dükkânı'nda para sıkıntıları kitabın basılmasından sonra artmıştı, Lídio Corró da hiçbir zaman bu denli büyük sıkıntıda kalmamıştı.

Ucuz sigarası elinde, silahlı bastonu, romatizmalı Estêvão das Dores her aybaşında aksatmadan geliyor, ödeme gününden başlayarak atölyeden kaybolmuyordu: İkindiden başlayarak kapının eşiğine oturuyor ve soğukkanlılıkla gevezelik ediyordu zaman zaman, Lídio'yla Tadeu'yu çok meşgul gördüğünde bastonunu duvara dayıyor, "Yaşlı kemiklerini desteklemek için" ellerini böbreklerine dayıyor ve hurufat kasasına doğru yöneliyordu. Huysuzdu, yerinden kıpırdayamazdı, ama sanatında ustaydı; iş, nikotin lekeleriyle dolu parmakları arasında yolunda gidiyor, hatta eskimiş ve yıpranmış baskı makinesi bile daha az kaprisli, daha canlı davranıyordu. Her ne kadar borçtan ve gecikmeden sözetmiyorduysa da ("bir alıp vereceğim yok kendi yerimdeyim, insanın bir işi olmaması kadar yorucu bir şey yok... bu nedenle de sizinle hoş beş etmeye geldim") Lídio tedirginlik duyuyordu:

"Dışarıda büyük ödemelerim var. İlk girecek para sizin için, bay Estêvão."

"Bundan sözetmeyelim, ben para almak için gelmedim... ama şunu söylememe izin veriniz ki Corró Usta, çok veresiye iş görüyorsunuz."

Doğruydu; ozanlar kitapçıklarını veresiye bastırıyorlardı, sattıkça, azar azar ödüyorlardı. Lídio, neredeyse piyasa işi edebiyatın bankeri haline gelmişti. Ama Tanrı aşkına söyleyin, esin kaynağıyla yaşayan, sekiz çocuk babası João Caldas'tan veresiyeyi esirgeyebilir miydi? Ya da doğayı betimlemekte üstüne olmayan, iki gözü de görmeyen Isidro Pororoca'dan?

"Basım tekniğinin gizi, hızlı ve iyi yapılmış hizmet ve peşin paradadır. Bu öğüdü size karşılıksız veriyorum..."

Parası ödenip de tekrar tekrar saydıktan sonra Estêvão, öğütleriyle, kötü sarılmış sigaralarıyla, romatizmasıyla, çırağın gözünü kamaştıran bastonuyla birlikte ortadan kayboluyordu. Tadeu da böyle içinde saklı silahı bulunan, korkunç bir bastona sahip olsaydı keşke!

"Hep bastonunu açıp beni şişlemesini bekliyorum." Lídio bir sürü zorluk arasında neşesini koruyordu.

Bir alay sıkıntı nedeniyle gösteriler artmıştı: Bazı haftalar Budião ile öğrencilerinin, Valdeloir'in, kırık ve yaralarından dolayı Lloyd şirketinin gemisinden ayrılmış gemici Mané Lima'nın, Aussá'nın yardımıyla üç gösteri verdikleri oluyordu. *Maşişe*de[9] *ve lundun*da[10] yenilmez olan denizci geçtiği limanlarda Arjantin tangosunu, pasadobleyi, Arjantin sığır çobanlarının danslarını öğrenmişti ve kendini "Uluslararası Sanatçı" olarak tanıtıyordu. Yağlı Fernanda'yla gösteri yapıyordu; denizcinin kolları arasında bir tüy kadar hafif olan yağlı ve iriyarı Fernanda'yla başarılı bir çift oluşturuyorlardı. Mucizeler Dükkânı'ndan kabarelere, Monte-Carlo Pansiyonu'ndan, Şık Pansiyon'a, oradan da Tabaris'e yıllar sonra geçtiler. "Dans eden denizci" Mané Lima, Aracaju, Maceió ve Recife'de çıktıkları birkaç hızlı turne dışında Bahia'dan hiç ayrılmadı.

Yinelenen bu gösteriler karşısında eski coşkusunu hissetmeyen biri varsa o da Pedro Archanjo'ydu; zamanını okuma ve incelemeyle geçiriyordu. Kendisi ve Tadeu için yaptığı incelemelerle.

"Bu kadar çok şey bildiğiniz halde neden hâlâ bu kadar çok okuyorsunuz, Üstat Pedro?"

"Ah! dostum, gördüklerimi ve bana söylenenleri anlamak için okuyorum."

Kadınlar, görünüşte belli olmayan bu anlaşılması güç değişikliği sezinliyorlardı; birinden ötekine koşturan, her zaman hazır, bağlı ve sevecen âşık, düzenli ve etkileyici olmasına karşın artık bundan başka temel eğlencesi olmayan, bir zamanların kaygısız çocuğu değildi. O güne değin yaşamı pastorallerle, samba danslarıyla, *afoşé*lerle ve *capoeira*larla, *Candomblé*'deki zorunlu günlerle, sohbet zevkleriyle, olup bitenleri dinleyip anlatmakla, özellikle de karşılıksız bir özenle sürdürdüğü yatak ve kadın göreviyle özetleniyordu. Oysa şimdi onu *Candomblé*'lere, *afoşé*lere, pastorallere, *capoeira* okullarına, yaşlı büyükbabaların evlerine, kırk yaşındaki kadınlarla uzun konuşmalara yönelten ilgi artık karşılıksız ve boşuna değildi. Neredeyse hiç fark edilmeyen ama birdenbire olmuşçasına

9 *Maşişe:* Bir tür dans.

10 *Lundu:* Portekiz kökenli bir tür müzikal.

önemli bir değişimdi bu; Archanjo kırk yaşında dünya ve yaşam hakkında tam bir bilinç edinmişti.

Sabina dos Anjos'un evinin önünden geçerken, velet koşarak geldi: "Hayır dualarını, babacığım." Archanjo ona sarılarak havaya kaldırdı. Güzelliğini annesinden, yoğun şiddetin, olgunlaşmış özsuyun vücut bulmuş hali olan dans ecesi, Saba melikesi Sabina'dan almıştı. Saba, ben kral Salomon ve seni yatak krallığında ziyaret etmeye geldim. Ona İncil'den ayetler okuyordu, Sabina kaygılı yüreklerin kokusu sümbül kokuyordu.

"Bana para ver, babacığım." Sabina gibi paraya düşkündü. Archanjo cebinden para çıkardı, çocuğun yüzü aydınlandı; bu yüzsüz ve özgür gülüş kimden geçmişti?

Sabina kapıda göründü, oğlunu çağırdı. Archanjo çocuğu elinden tuttu, Sabina bu beklenmedik ziyaret karşısında gülümsedi:

"Sen ha? Bugün gelmeyeceğini sanıyordum."

Sesi meltemdi, soluktu, iç çekişti.

"Geçiyordum. Çok işim var."

"Ne zamandan beri bu kadar işin var, Pedro?"

"Ben bile bilmiyorum Saba, çok büyük bir sorumluluğun ağırlığını sürüklüyorum."

"Bir azizin sorumluluğu mu? Adak mı? Yoksa fakültede iş mi?"

"Ne o, ne de öteki. Kendime karşı bir sorumluluk."

"Anlamadığım şeyler söylüyorsun."

Sabina kapıya dayanmıştı, bedeni titriyordu, göğüsleri açıktı, dudakları kederli; öğleden sonra kışkırtması. Archanjo bu çağırıyı bedeninin her telinde duydu ve güzel kadını seyretti, soluğuna yaklaştı. Cebinden çok güzel pulu olan bir zarf çıkardı; zarf dünyanın öbür ucundan, her şeyin buz olduğu, gecenin sonsuz uzun olduğu kuzey kutbundan geliyordu.

"Kirsi buzlar arasında mı yaşıyor?"

"Finlandiya'da, Helsinki adlı bir kentte yaşıyor."

"Biliyorum, Kirsi İsveçli ve çok da ciciydi. Mektup mu yollamış?"

Archanjo zarftan küçüğün resmini çıkardı; mektup yoktu, yalnızca birkaç Fransızca cümle ve birkaç Portekizce sözcük vardı. Sa-

bina fotoğrafı aldı, dünya güzeli bir çocuktu! İnce ve nazik, kıvırcık saçlı; gözler Kirsi'nin gözleri, göz kamaştırıcı ve insanı allak bullak eden bir güzellik. Sabina fotoğrafa, ardından da sokakta koşup oynayan oğluna baktı:

"O da güzel..." Kimden sözediyordu? "Farklılar ve birbirlerine benziyorlar, ne garip. Neden erkek çocuktan başka çocuk yapmıyorsun, Pedro?"

Archanjo kapıdaki Sabina'nın acıyla gülümseyen dudaklarının yanıbaşında gülümsedi.

"Gel, içeri gir." Sesi ağır, sıcaktı.

"Çok işim var."

"Ne zamandan beri çocuk yapmaya zamanın yok?" Kolunu Archanjo'nun boynuna doladı. "Şimdi yıkandım, hâlâ ıslağım."

Ensesinin kokusu arasında, dolgun etinde, işte orada Pedro Archanjo yolunu yitirdi; Lídio'yla Tadeu'nun beklediği Mucizeler Dükkânı'nda kaçta olacaktı? Tüm melekler içinde en güzel melek Sabina dos Anjos, Saba melikesi yatak krallığında. Her biri sıraylaydı ve beklenmedik bir zamandaydı. Tümüyle özgür olduğu, serserice aşktan başka bir görevinin bulunmadığı bir zaman olmuştu. Oysa şimdi, hayır.

8.

"Söyleyin, dostum, kaça olur? Yoksuldan da beterim, iflas ettim, bunun ne anlama geldiğini biliyor musunuz? Uzun zaman, dibi delik sepet gibiydim, parayı pencerelerden fırlattım, oysa şimdi yıkıldım. Bana bir indirim yapın arkadaş, yoksul bir kadından faydalanmaya çalışmayın."

Lídio ucuz çalışmıyordu; mucize olaylar sanatında onun eline su dökebilecek kimse yoktu, alıcıyı da azizi de hoşnut ediyordu, hiç şikâyet almamıştı, Bonfim Tanrısı'nın sevdiceğiydi. İstekler arka arkaya yağıyordu, hele hele bazı aylar adak resimleri basımdan daha fazla gelir getiriyordu. Recife'den ve Rio'dan bile ısmarlayanlar gelmişti, bir İngiliz bir defada dört parça birden ısmarlamıştı.

"Mucize yaratan aziz hangisi ve ne yaptı?"

"İstediğiniz azizi koyun, istediğiniz hastalığı da."

Lídio'nun önünde, onu şemsiyesiyle tehdit eden kadın garip olduğu kadar da dengesizdi; saçları pamuk gibi bembeyazdı, kırışmış derisiyle, sarkık yanaklarıyla, cılızlığıyla, yaşı suratından okunuyordu; altmış yaşını çoktan almıştı kuşkusuz. Altmış mı, otuz mu? Kabına sığmıyordu, konuşkandı, alımlıydı; demir gibi bir enerjisi vardı, ya uyuza yakalanıp hapı yutmuş yaramaz kedisinin öyküsü...

"Ben iflas etmiş bir yaşlıyım, ama şikayet etmiyorum."

Bir zamanlar tüm güzelliğiyle Recôncavo'nun çok zengin prensesi olmuştu. Şekerkamışı plantasyonlarına, değirmenlere, Santo Amaro, Cachoejra ve Salvador kentlerinde *sobrado*lara, kölelere sahipti. Sarayın yeniyetmeleri onun için iç çekiyordu; hukuktan olgunluk sınavını vermiş nişanlısını bir subay düelloda ölümcül bir şekilde yaralamıştı. Onun sevgisini kazanmaya çalışan bankacılar, baronlar iflas etmişti. Hızlı bir yaşamı, çok âşığı olmuştu. Tüm dünyayı dolaşmıştı; ünvanlar, mevkiler ve servetler ayaklarının dibine serilmişti. Hiçbir zaman para için kendini vermemişti; onu elde etmek için mücevherler, köşkler ve uşaklar harcayanlar, ancak yüreğinde arzu ateşi yakmayı ya da en azından ilgisini uyandırmayı başarabildiklerinde elde edebilmişlerdi; doymak bilmeyen bir âşıktı, çok kaprisli ve maymun iştahlıydı.

Kırışıkların, ak saçların ve takma dişlerin gelişiyle birlikte prenslere yaraşır serveti, genç kadınken kabul ettiği kayıtsızlığın aynısıyla jigololara dağıtırken eriyip gitmişti. Yaşamın şöleni ona alabildiğine pahalıya malolmuştu, o da gereken bedeli düşünmeden ödemişti, buna değerdi. En sonunda kemikleri, fiziği ve ödemeleri küçülünce, kısa sürmüş delice yaşamının anısıyla ve erkek kedisiyle birlikte Bahia'ya dönmüştü. Bu delice yaşam neden bu denli kısa olmuştu, neden daha uzun sürmemişti?

Parasına, zamanına, koşullarına yönelik bir riski mucizeyle tedavi ettirmeye gelmişti. Kedi –adı Argolo de Araújo'ydu– olukların arasında gezinip dişi kedilerle dolaşırken korkunç bir şekilde uyuz kapmıştı. Yaşlı kadının aşklarını anımsarken parmaklarını dolaş-

tırdığı bu mavi siyah kadifeyi, yani tüylerini birkaç gün içinde yitirmişti. Kadıncağız onu baytarlara bile götürmüştü, "Bu ülkede veteriner yok." Merhemler ve ilaçlar alacağım diye eczanelere epey para dökmüştü, hepsi boşunaydı. Ancak son derece bağlı olduğu Aziz Assisi'li Francisco iyileştirebilirdi. Venedik'teyken bir şair iki öpücük arasında ona Tanrı'nın dilencisini sevmeyi öğretmişti; yataktayken kuşlara vaaz okuyordu ve ortadan yok olurken çantasını da birlikte götürmüştü, *poverello!*[11]

Bir alay konuşma ve kahkaha arasında şaşkına dönmüş olan Lídio Usta işin kaça çıkacağını söyledi; ufacık tefecik yaşlı kadın daha çok tiyatrodaki komedi artistlerini anımsatıyordu. Gevezelik etmek, teklifsizce tartışmak için oradaydı sanki, büyük bir çekiciliğe sahipti. Zaman zaman yaşı yok oluyor, gençliği ve çekiciliği geri geliyordu: Recôncavo'nun kibirli prensesi, senli benli, büyüleyici, emekli kibar fahişe oluyordu. Tartışma uzamıştı, çünkü nine daha iyi pazarlık etmek için oturmuştu ve işte o zaman duvardaki Moulin-Rouge afişini fark etti, şok geçirdi:

"Mon Dieu! C'est le Moulin!"[12]

Konuşkan ve rahat tavırlı olduğundan şimdi de yaşadıklarını, çok gezdiği çevreyi, gördüğü ve sahip olduğu korkunç güzellikler bölümünü anlatmaya başlamıştı; müzik, tiyatrolar, sergiler, geziler, bayramlar, peynirler, şaraplar ve âşıklar anımsanacak şeydi doğrusu. Kendini anıların zevkine bırakmıştı, bu öylesine büyük bir neşeydi ki daha güzeli kalmamıştı, bir vakitler zengin ve çılgınken yoksul ve yaşlı olmuştu. Ayrıntıların coşkusu içinde, bir alay İspanyolca, İngilizce ve İtalyanca ünlemin yanısıra Fransızcayı ve Portekizceyi de karıştırıyordu.

Yıpranmış gezicinin anakarayı gemiyle dolaşmasına başladığı sırada Pedro Archanjo da Saba krallığından dönmüştü ve çekici bir kahkaha atarak yaşlı kadınla birlikte o da yolculuğa çıkmıştı: Montmartre'da demir atmışlar, gece kulüplerine, tiyatrolara, res-

11 *Poverello:* Çok yoksul, zavallı.

12 Tanrım! Bu değirmen.

toranlara, Paris Galerilerine ve çevrelerine, dünyanın geri kalan kısmına merdiven dayamışlardı. Çünkü biliyorsunuz ya dostlarım, Paris ve gerisi vardır; gerisi mi, *oh! la, la! c'est la banlieu.*[13]

Anlatmaktan mutluydu: Yeğen çocukları, fazla kalmadan yaptığı ender ziyaretleri sırasında onu dinleme sabrını gösteremiyordu, barakası Lapa Manastırı'nın yanındaydı, orada kedisiyle ve aptal bir hizmetçiyle yaşıyordu. Garip bir yaşlı kadındı, tam adı Senhora Isabel Tereza Gonçalves Martins de Araújo e Pinho; Água Brusca sanı altında kontes. Yakın dostları için Zabela'ydı.

Archanjo ona Helsinki'yi bilip bilmediğini sordu. Hayır, Helsinki'ye hiç gitmemişti. Petrograd'a mı, evet ve Stockholm'e, Oslo'ya, Kopenhag'a da gitmişti. Arkadaş Finlandiya'dan neden bu kadar bildik olarak sözediyor? Denizci olarak orada mı bulundu? Ama pek denizci hali yok, daha çok bir profesörü ya da olgunluk sınavını vermiş birini andırıyor.

Archanjo dostça gülüşüyle kahkaha attı. Ne profesörüm, ne de olgunluk sınavı vermişim –ben kimim, madama?– denizci de değilim; fakültede küçük bir görevli ve kitap manyağıyım, bir meraklıyım. Finlandiya'yla ilişkileri mi, ah! aşk yüzündendi. Fotoğrafı cebinden çıkardı; kontes çocuğun yüzünü uzun uzun, beğeniyle seyretti; çok güzel ve çekiciydi. Kirsi güzel bir yazıyla kısa ve anlamlı, zamanın ve denizin aralığını yok eden Portekizce sözcükler yazmıştı: *amor, saudade,*[14] *Bahia.* Bir de Fransızca tam bir cümle vardı; Isabel Tereza cümleyi çevirdi, ama gereksizdi, çünkü Archanjo onu yürekten biliyordu: Oğlumuz büyüyor, güzel ve güçlü, adı babasınınki gibi Oju, Oju Kekkonen, erkek çocuklarını yönetiyor ve kızların ilgisini çeken küçük bir büyücü.

"Adınız Oju mu?"

"Hıristiyan adım Pedro Archanjo, ama Nagô dilinde Ojuobá'yım."

"Bir *macumbayı* görmek isterdim. Hiç aralarında bulunmadım."

"Ne zaman isterseniz, size eşlik etmek benim için zevk olacaktır."

---

13 Aman Tanrım, oraları kenar mahalle!

14 *Amor, saudade:* Aşk, özlem.

"Hiç de değil, yalan söylemeyin. Şımarık yaşlı bir kadının eşliğini kim ister?" Kurnazca güldü, yakışıklı ve güçlü melezi, Finlandiyalı kızın âşığını inceledi.

"Çocuk sizin portreniz."

"Kirsi'ye de benziyor. İskandinavya kralı olacak." Archanjo bir kahkaha patlattı ve Recôncavo Prensesi, yakın dostlarının deyişiyle Zabela, beğeniyle onu taklit etti.

"*Seu* Lídio'ya indirim yapmasını söyleyiniz, o kadar fazla ödeyemem, değerinin daha fazla ettiğini biliyorum." Corró ve Archanjo kadar, bir halk insanı kadar, Bahia halkı kadar inceydi.

Lídio uzlaşmaya çalıştı:

"Ederini siz söyleyin."

"Bunu da istemiyorum."

"Öyleyse kaygılanmayınız. Ben resmi yaparım, hazır olunca istediğiniz parayı ödersiniz."

"İstediğimi değil, yapabileceğimi."

Tadeu kitaplarıyla, defterleriyle içeriye girdi. Zabela onu Archanjo ile karşılaştırdı ve belli belirsiz gülümsedi. Çırak, yapılı ve farkedilir bir delikanlı olmuştu; gülümsediği zaman çekici oluyordu.

"Vaftiz oğlum, Tadeu Canhoto."

"Canhoto mu? Adı mı, yoksa takma adı mı?"

"Doğduğu zaman annesinin vermiş olduğu bir ad."

Tadeu arka bölüme geçmişti.

"Öğrenci mi?"

"Burada çalışıyor, çok yakın dostum Lídio'ya atölyede yardım ediyor ve okuyor. Geçen yıl dört hazırlık sınavını birden verdi, bir 8, bir 9, bir de pekiyi aldı," Archanjo'nun sesi onurla titremişti. "Bu yıl dört sınav daha hazırlayacak ve gelecek yıla bitirecek. Fakülteye girmek istiyor."

"Ne olmak istiyor?"

"Mühendis. Bakalım, olup olmayacağını göreceğiz. Yoksul biri için fakültede okumak kolay değildir, madama. Harcamalar çoktur."

Tadeu geri dönmüştü, masanın üstünde kitaplarını açtı, ama fotoğrafı fark etti:

"Görebilir miyim? Kim bu, babacığım?"

"Bir akrabam... uzak, öyle uzak ki, dünyanın öteki ucunda."

"Gördüğüm en güzel çocuk." Defterlerini aldı, çalışmak zorundaydı.

Água Brusca kontesi Senhora Isabel Tereza Gonçalves Martins de Arajua e Pinho, daha yakınları için Zabela, Tadeu'ya Fransızca fiilleri açıkladı, ona argo öğretti. Evde yapılmış likörü, en güzelinden –nefis bir özdü! Rosa de Oşalá'nın yaptığı kakao likörüydü– bir şampanya yudumluyormuşçasına yudumladı. Oradan ayrıldığında, ayrıldığına üzülmüşlerdi. Ayrılırken, "*Seu* Lídio, demişti, en iyisi Argolo de Araújo'yu tanıyabilmek için evime gelmeniz; böylelikle onu aslına bağlı kalarak çizebilirsiniz, o Bahia'nın en güzel ve en kötü huylu kedisidir."

"Hay hay, madama. Yarın gelirim."

"Argolo Araújo kedinin adı mı? Bu çok komik... profesörün adı," dedi Archanjo.

"Nilo d'Ávila Argolo de Araújo'dan mı sözediyorsunuz? O mikrobu iyiden de öte tanırım. Araújo soyundan yeğen oluruz, amcası Ernesto'yla nişanlanmıştım, ama benimle karşılaşınca beni görmezden gelir. Kendini bir şey sanır, adıyla övünür, ama benim önümde değil. Ailenin ıcığını cıcığını, dibini, tüm çirkinliklerini, üçkâğıtlarını her ayrıntısıyla bilirim, *oh mon cher, quelle famille!*[15] İlginizi çekiyorsa bir gün size hepsini anlatırım."

"Daha fazla ne isterim, madama, bugün kutsal bir gün, çarşamba, Şangô'nun günü ve ben Ojuobá'yım, gözlerim her şeyi görmek, her şeyi bilmek için kocaman açılmış, daha çok yoksulları, ama gerek olduğunda varsılları da."

"*Macumba*yı görmeye beni de götürün, ben de size Bahia soylularının öykülerini anlatırım."

Giriş kısmındaki iki basamağı inmesi için Tadeu yardıma geldi.

"Benim gibi yaşlılar hiçbir işe yaramaz, ama ben yine de ölmek istemiyorum." Bakımlı elleriyle Tadeu'nun çenesine dokundu. "Büyükannem Virginia Martins senin gibi yakışıklı, çok esmer bir çocuk için aklını yitirdi ve ailenin kanını güçlendirdi."

---

15 Ah sevgili dostum, ne aile!

Eşsiz güzellikteki şemsiyesini açtı, adımlarını Tabuão'nun sarp yoluna uydurdu, *belle époque* adımlarıydı bunlar; Paris yollarında yürüyor, Capucines Bulvarı boyunca ilerliyordu.

9.

Bir alay karışıklığın arasında bir olay kesindi: Büyünün yapıldığı Ogun şöleninde Zabela hazır bulunmuştu. Anlatılanlar anlatıcıdan anlatıcıya değişiyordu. Kopan yaygarayı herkes toprağın bir gün yiyeceği gözlerle görmüş, ama her biri kendine göre yorumlamıştı. Doğal olarak en doğru yorumlayanlar orada olmayanlardı, onlar her şeyi herkesten daha iyi bilirdi, asıl tanıklar onlardı.

Orada olsun ya da olmasın, herkes bir ayrıntı üzerinde fikir birliğine varmıştı:

"Yalan söylediğimi sanıyorsanız, takılarla dolu, para babası Lapalı yaşlı kadına sorun. O oradaydı ve gördü."

Kuşkusuz önemli bir kadındı. Geçmişte para babası olduğu kesindi. Ama takılar yapaydı. Taklitti ve kopya edilmişti; çok sayıda ve rengarenkti: gerdanlıklar, inciler, zincirler; aziz annesiymişçesine bilezik ve kolyelerle süslenmişti. Kontes Água Brusca (tekrar tekrar gelmek üzere) oradan ayrılırken kendine özgü bir hareketle boynundan bir kolye çıkardı ve kolyeyi Majé Bassã'ya armağan etti:

"Pek değerli değil ama lütfen kabul edin."

Önemli konuklara ayrılmış koltukta, oldukça gururu okşanmış olarak oturan Zabela kutlamaları olağanüstü bir ilgiyle izlemişti. Daha iyi görmek için ayağa kalkıyor, *Adarrum*[16] sesiyle *orişa*ların iniş saatinde, savaşım veren Ogunların kılıçlarının çarpışmasında, Oşumaré'nin dansında hem erkek hem dişi olan, yarı kadın yarı erkek, karnı yere yapışmış yılanda, sinirli hareketlerle, eli göğsünde Fransızca ünlemler haykırıyordu, *"nom de Dieu! zut alors!*[17]

"Yanınıza gelip konuşan, sonra da büyük bir istekle dans eden o çok güzel kıza ne oldu? Kapının yanında hareketsizdi ve birden kayboldu. Neden artık dans etmiyor? Ne oldu?"

16 *Adarrum: Candomblé* mezhebinde trans halini sağlayan çok hızlı ritm.

17 Aman Tanrım! Tüh!

Pedro Archanjo bilmecenin anahtarına sahip olmasına karşın bu anahtarı geveze kadına vermedi.

"Hiçbir şey fark etmedim, madama."

"Benimle alay etmeyin. Onun yanında, ateşin arkasında, beyaz, kibirli, sinirli, sabırsız bir erkek gördüm. Haydi söyleyin bana."

Archanjo, "Yok oldu," dedi ve hiçbir şey eklemedi.

Tarih irdelenip anlatılanlara inanılırsa, Doretéia erginlenen kızların dansında görülmüş, tören yerinde dönerek kusursuz adımlarıyla ve güzelliğiyle Rosa de Oşalá'yla rekabete girişmişti. Orada Stela de Oşossi, Paula de Euá ve oldukça kibirli başkaları da vardı.

Oşossi, atkuyruğundan yapılma kamçısıyla inmiş ve Stela'yı götürmüştü. Euá deniz kulağı rüzgârı, çeşmeler suyu Paula'nın bedeniyle bütünleşmişti. Trans halindeyken Rosa, yaşlı Oşalá Oşolufan olmuştu. Üç Omolu, iki Oşumaré, iki Yemanjá, bir Ọsanyìn ve bir Şangô. Altı Ogun aynı anda gelmişlerdi; o gün 13 Haziran'dı, onun bayramıydı, Bahia'da Ogun Santo Antônio'ydu ve halk onu ayakta neşeyle selamladı: "*Ogunhê!*"

Uzun bir ıslıkla, tren düdüğüyle, vapur düdüğüyle Yansã işaret verince Dorotéia telaşlanmış ve Archanjo'nun elini öpmeye gelmişti:

"Oğlumu neden getirmedin?"

"Çalışıyordu, çok dersi vardı."

"Gidiyorum, Pedro. Bugün gidiyorum. Bu akşam."

"Aramaya mı geldiler? Zamanı geldi mi?"

"Zamanı geldi ve onunla birlikte gidiyorum. Tadeu'ya bir şey anlatma, yalan söyle, ona öldüğümü söyle, böylesi daha iyi; bir kez acı çekilir ve biter."

Çömeldi, başını toprağa dayadı. Archanjo kıvırcık saçlarına dokundu ve zenci Dorotéia'yı ayağa kaldırdı. Dorotéia şimdiden sallanıyordu; Yansã ölüleri bile uyandıran bir haykırışla ona sahip oldu. Söylenenlere bakılırsa Terreiro'nun dibinde *egun*lar[18] ürkütücü iniltilerle yanıt vermişlerdi.

Yansã'nın gelişinden sonraki bu sahneyi çok az kişi farketmişti. Zabela ise olayı baştan sona izlemişti, çünkü bütün bunlar, onun için coşku uyandırıcı bir yenilikti. Eskiler, büyülenmişleri küçük

18 *Egun:* Ölülerin ruhu.

odalara götürdüler; orada giysilerini değiştirdiler, ardından dinsel şarkılar söyleyip dans edeceklerdi. Altı Ogun arasında en iyi dans eden Yansã olmuştu. Bu ayrılıştı, ama kimse bilmiyordu.

Giysi değiştirme arasında, bir başka odada Ogun'a yemek verildi, krallara yaraşır bir şölendi. Zabela her yemeğin tadına baktı, palmiye yağıyla pişirilmiş yemeklere bayılıyordu ama ne yazık ki karaciğerine dokunuyordu. *Orişa*ların dönüşünü bildiren fişekler atılmaya başladığında yaşlı kadın koşar adımlarla dışarıya çıktı, *macumba*nın en ufak bir ayrıntısını bile kaçırmak istemiyordu.

Görkemli büyülüler alayı ilerledi, her altı Ogun'un başında Epifânia'nınki ilerliyordu. Davullar gümbürdedi, halk ayağa kalktı, el çırpıyorlardı, bir ışık gökyüzünü aydınlattı, fişekler, bombalar ve çatapatlar; Bahia'da haziran ayı mısır ve havai fişek ayıdır. Gümbürtüler ve havai fişeklerin ışıkları arasında *orişa*lar simgeleri, silahları ve kılıçlarıyla tek tek tören alanına girdiler. *Mãe Majé* Bassã şarkılar söyledi, Oşossi dans edilmesi için işaret verdi.

Yansã neredeydi? Neden tören alanına gelmedi? Uzaklardan ondan gelen bir gürültünün yankısı geliyordu. Tren düdüğü müydü? Hayır, gemi düdüğüydü. Kapının eşiğinde, Dorotéia'yı son kez gördüler. Birçok kişinin söylemesine ve gözleriyle gördüklerine yemin etmelerine karşın Dorotéia Yansã giysisi giymemişti; Bahia kılığı olan dantel bluz ve kolalı etek de giymemişti. Önemli bir kadının şıklığı içindeydi, gösterişli giysiler içindeydi, kuyruklu bir elbisesi, hem de en iyi kumaştan, volanlı göğüs danteli vardı. Göğsü inip kalkıyordu, gözleri çakmak çakmaktı.

Dorotéia'nın arkasında bir adamın durduğuna herkes tanıklık ediyordu ve herkes küçük şeytan boynuzları hakkında ağız birliği ediyordu. Anlatılanların geri kalanıysa uyumsuz ve tartışmalarla doluydu. Bazıları kuyruğunu bir baston gibi, eğik sapı koluna geçirilmiş olarak görmüşlerdi; ötekiler çatallı ayaklardan sözediyorlardı, çoğunluk onu kömür renginde olarak betimliyordu. Yaşlı ve saygın bir büyükbaba olan Evandro Café'nin tanıklığına göre şeytan başdöndürücü, parlak kırmızı renkteydi. Zabela'nın meraklı ve dikkatli gözleri onu beyaz ve sarışın, alnında iki bukleli, hapı yutmuş bir adamcağız olarak görmüştü. Kontes ve eski köle gerek

yaş olarak gerekse deneyim olarak eşit değerdeydiler, her ikisi de inanılmaya değerdi.

Her şey havai fişekler atıldığında, onların ışığı arasında, insanın gözlerini kör eden ışıkla ateş arasında geçmişti. Bu yangında, şafağın bu parıltısında, alevler arasında, gökgürültüsü ve şimşekler arasında Dorotéia el çabukluğuyla havaya uçup gitmişti. Kapının yanındaydı ve aynı anda orada değildi: Kapı boştu, bir kükürt kokusundan, şimşekten ve gökgürültüsünden başka bir şey yoktu. Bomba mıydı, fişek miydi? Duyanlar öyle olmadığını biliyorlardı.

Ondan sonra ne Dorotéia'yı ne şeytanı hiç gören olmadı. Bir gürültü farkedildi; Zabela'ya göre dörtnala giden atların nal sesleriyle uzak yerlere kaçan âşıklardı; Evandro Café'ye göre koşan çatallı ayaklardı, *iabá*sıyla birlikte köpeğiydi. Her ne olursa olsun, Dorotéia olayı bitmişti. *Abará, acarajé, cocada,*[19] *pé-de-molêque*[20] müşterilerinin, yıllar boyu zenci Dorotéia'yı Yansã kolyesiyle ve Şangô'nun kırmızı-beyaz incisiyle bulduğu yeri günlerce boş kaldı. Daha sonra oraya açık tenli ve sakin, göğüsleri düzgün, mavi-yeşil gözlü Miquelina yerleşti.

Mucizeler Dükkânı'nda kitaplarına gömülmüş yeniyetme bir çocuk, kendisi için ölen annesi uğruna ağlıyordu. Başkalarına göreyse büyülenmiş, kendi kökenine dönmüştü. Herkesin alınyazısı kendineydi. Archanjo bulmacanın çözümünü biliyorsa da hiçbir şey söylemiyordu.

19 *Cocada:* Yanık şeker ve rendelenmiş hindistanceviziyle yapılan tatlı.

20 *Pé-de-molêque:* Yakılmış şeker ve kızartılmış yerfıstığıyla yapılan bir tür nuga.

FAUSTO PENA TİYATROYLA İLGİLİ DENEYİMİNİ VE BAŞKA ACILARINI ANLATIYOR

Tiyatroyla ilgili deneyimim ölümcül oldu. Abarttığımı sanmayın. Ölümcül, trajik, lanetlenmiş. Ne denli inceleme yaparsam o denli olumsuz bir bilanço çıkarıyorum: düş kırıklığı, mutsuzluk, acı. Boynuzlu acısı. Buna karşın, dramaturji kulislerini aşmamış, sahneye ulaşmamış, yer ve rampa ışıklarının, alkışların ve eleştirilerin coşkusunu tanımamıştım. Ateşli bir coşkuyla günlerce bunların ve daha fazlasının düşlerini gördüm. Adım afişlere yazılarak Castro Alves tiyatrosuna asılmıştı, Rio ve São Paulo tiyatrolarında büyük yıldızları tahtından indiren tek ve egemen göz kamaştırıcı baş sanatçı Ana Mercedes'in yanına neonlarla yazılmıştı. Dopdolu salonlar, kendinden geçmiş halk, göklere çıkartan eleştiriler, yüksek prim ve para olarak ödenen haklar, genç bir yazarın muzaffer geleceğinin başlangıcı...

Oysa gerçek bambaşkaydı: para, büyük gürültü koparan başarı, adımın basında duyulması, ışıklı afişlere yazılması birer hiçti. Söylenenlere bakılırsa adım polis kaydına şüpheli diye geçmişti. Son kuruşumu da harcamış, elimde son kalanları da yitirmiştim.

Kuşkusuz bir şeyler öğrenmiştim; serüven arkadaşlarıma da hiç kin duymuyorum. Hatta Ildásio Taveira'ya bile kızmadım; laf aramızda, onun duygularını anlayamadığımı ve oyununun parasını vermek için fırsat kolladığımı da açık yüreklilikle söyleyeyim. Her şeyin zamanı vardır, acelem yok. Yahuda'yla ilişkilerimi en kısa zamanda kesmek benim için olanaksız! Ulusal Kitap Enstitüsü, ona

Genç Bahia Şiiri Antolojisi ısmarladı; o da bu antolojide benim kalemimden çıkan birçok şiirin yer alacağına söz verdi, birçok dedi ama kaç tane olacağını söylemedi. Onunla selamı kesersem bu derlemeden dışlanma, edebiyatın kıyısına itiliverme olasılığı var. En güzel gülümsemelerimi ona karşı kullanıyorum, dizelerini inançla ve yaltaklanarak övüyorum. Edebiyat güneşinde bir yer kapmak için acılar bal eyleniyor.

Oyunun yazarları olarak dört kişiydik; yazı arkadaşlarımın üçü de büyük aydın, yetenekli öncü havalarındaydı. Dördümüzün içinde en tanınmışı olan, Rio'da, São Paulo, hatta Lizbon'da yazıları yayınlanmış, çok tutulan, gürültücü Ildásio Taveiro tiyatroya yeni başlamıştı. Öteki ikisi hukuk öğrencisiydi. Besteci Toninho Lins'in tiyatroda üçüncü yılıydı, daha önce yayınlanmış bir sambası vardı; birçok bestesi de yayınlanmamış olarak bir festivalde değerlendirilmeyi bekliyordu. Öğrenciliğin birinci yılında direnen Estácio Maia'nın değişik özellikleri vardı: köktenci ve saldırgan bir *cachaça*, karizmatik bir olgunluk ve general bir amca. Sarhoşluk sırasındaki günah çıkarmalarında, dar çevrelerin gizinde bu akrabalığı yadsıyor ve amcası hakkında onu asmaktan beter eden sözler söylüyordu.

Sınırsız bir yeterlilik içinde, çok doyumsuz, kararsız ve ne yapacağı belirsiz oldukça üst düzeyde bir aydın olarak sürekli değişik rollere giriyordu: Bir bakıyorsunuz acımasız bir terörist, bir bakıyorsunuz yanlışlıklarından dolayı özür dileyen bir mistik oluyordu, kötü bir aktör, bayağı bir çapkındı. Ana Mercedes onun yaklaştığını görünce o gün taktığı maskeyi hemen söylüyordu: "Bugün *guerillero*yu oynuyor." Oysa bir gün önce Dostoyevski'nin kahramanı olan Raskolnikov'un kötü bir kopyasıydı. Garip bir kişilik.

Önce Castro Alves tiyatrosuyla bir anlaşma yaptık ve o koşullarda, amcasının yeğeni Estácio Maia'ya sorumluluğu bıraktık. Ardından oyun hakkında bağrışmalar, küfürleşmeler, kaba kuvvet tehditleri ve *cachaça*nın verdiği güçle bitmez tükenmez tartışmalar başladı.

Farklılıklar oyunun içeriğinden ve Pedro Archanjo'nun kişiliğinin yorumundan kaynaklanıyordu. Kendini Kuzey Amerika'daki

Black Power'ın[1] başeğmez yandaşı ilan eden Estácio Maia, Pedro Archanjo'yu *Black Panters*'in[2] üyesine dönüştürüyor, ona sahnede ırkların ayrılışını, yok edilemeyecek kini vaaz eden Carmichael'in söylevlerini ve sloganlarını söyletiyordu; bir tür Profesör Nilo Argolo, ama karşı safta. Bir yanda siyahlar, bir yanda beyazlar; her türlü karışım ve işbirliği yasak, ölesiye savaş. Ulusal zenciliğin şiddet yanlısı liderinin melezleri nereye yerleştirdiğini hiçbir zaman bilemedim.

Şu Maia'nın, zencilerde ve melezlerde az bulunur cinsten beyaz tenli, sarı saçlı, mavi gözlü bir çocuk olduğunu söyleyip söylemediğimi de bilmiyorum. Bu durumda kendisine teşekkür borçluyum; herkesin tanıdığı sekiz gevezeyi saymazsak, yönetici, oyuncu, elektrik teknisyeni, makinist, dekoratör vb... olarak oyuna on dokuz kişi katkıda bulunmuştu ve bu on dokuz kişi içinde Ana Mercedes'in peşinde dolanmayan bir tek o olmuştu.

Ildásio onun ileri sürdüklerini kabul etmiyordu, Toninho Lins de öyle. Öğrenci çevrelerinde değerli, ciddi bir çocuk olan Toninho, Pedro Archanjo'yu özellikle patronlara, tröstlere ve polise karşı başkaldırmış bir grevci olarak göstermek istiyordu; sahnenin ortasında sınıf savaşımı yapıyordu. "Arkadaşlar, ırksal sorun sınıfsal sorunun sonucudur," diye anlatıyor, coşkuya kapılmadan, soğukkanlılıkla yazarları sayıyordu. "Arkadaşlar, Brezilya'da zencilerle melezler proleterlerle birlikte ayrımcılık öğesidir. Yoksul bir beyaz pis zencidir, zengin bir melez safkan beyazdır." Sınıf savaşımı ve folklor; halkçı ve militan bir gösteri için formülü buydu. Folklorik konulardan yararlanıyordu. Tasarlanan oyun için yapılan tüm hazırlıklardan geriye Toninho Lins'in Pedro Archanjo'nun gömülmesi için hazırladığı güzel şarkıdan başkası kalmadı. Toninho bu şarkıyı, daha sonra Rio Üniversite Festivaline sundu ve ikincilik ödülünü aldı. Halkın yargılamasına bakılırsa birinciliğe değerdi.

Ildásio'ya gelince, onun konumu bana gerçek Archanjo'ya en yakın olanı gibi geliyor; eğer hâlâ "Archanjocu" (moda bir söz-

1 Kara Güç.
2 Kara Panterler.

cük diye kullandım) bir gerçek varsa, yüzüncü yılını anarken o kadar çok Archanjo çıktı ki ortaya. Bu Archanjo'lar Coca-Coco için, "Benim zamanımda Bahia geleneklerinde tek eksik Coca-Coco'ydı," diye reklam yaparak kentin duvarlarına varıncaya dek her yerde görülebiliyordu.

Sınıflar sorununun önde geldiği konusunda Toninho Lins ile aynı düşüncede olan Ildásio Taveira Estácio Maia'yla yaptığı tartışmada Brezilya'da daha çok renk ayrımına ilişkin ırkçı önyargıların bulunduğuna katılıyor, sekter olmayan, kendi gücünün, halkın gücünün bilincinde, karışımı ve birbirine karışmaları, melezlerin Brezilya'daki sorununun çözümünü savunan bir Archanjo'yu ve hepsinden önce, özellikle de önerilerini tiyatronun karanlık köşelerinde yineleyecek –rezil!– Ana Mercedes'i ileri sürüyordu.

Lokantalarda, kulüplerde, "Meleklerin Çişi"nde sabahlayarak tartışıyorduk. Ildásio, benim yardımımla, Archanjo'nun kitaplarından seçtiği cümleleri repliklerine temel öğe olarak almıştı. Estácio Maia kabullenmiyor, "Bu çocuk gerici," diyordu. Pedro Archanjo'nun ağzından korkunç sözler, beyaz ırkın, genellikle Batı'nın yıkılmasına ilişkin karanlık tehditler savuruyordu: "Biz zenciler, Rusları ve Amerikalıları, tüm beyaz katilleri tasfiye edeceğiz." Taraflar öylesine ateşliydi ki tartışmanın kaba kuvvetle son bulacağından kaygılanarak Toninho Lins'le araya giriyorduk. Kendinden geçen Ildásio sarışın Maia'yı "Carmichael'in yobazı" olmakla suçladı. Bu olayla yer yerinden oynadı.

Birbirlerine hakaret ediyorlar, öpücükle ve yaşam boyu dost kalma yeminleri arasında barışıyorlar, kavgayı, küfürleri ve içki bardaklarını yeniden ele alıyorlardı. Ne kadar meyhane varsa hepsinde aylarca içildi.

Bana gelince, görüş ayrılıklarını, bildirileri, karşılıklı konuşmaları, dogmaları, bölünmeleri, fraksiyonları, ideolojileri ve erkleri uzlaştırmak için çırpındım durdum. Benim istediğim uyumdu, afiş üzerine yazılacak adımdı, benim ve Ana Mercedes'in, yani yazarın ve başrol oyuncusunun yanyana gelecek adlarıydı, ah! görkemli ilk gece! Ana Mercedes Rosa de Oşalá olacaktı, bu konuda tartışma çıkmamıştı, herkes hemfikirdi. Bu nedenle Pedro

Archanjo'nun teatral geleceği benim için önemsizdi; grevde işçi önderi, karışımı kabullenmeyen ve beyazlara karşı kutsal savaş vaaz eden ırkçı *Black Panter*, uygarlık yaratıcısı Bahialı melez umurumda bile değildi. Ben yalnızca oyunu afişte görmek istiyordum.

Anarşik ve çelişkilerle dolu bir metnin sonsuz bir sabır pahasına ortaya çıkmasını ve sansüre gönderilmesini sağlayabildim. Aslında, sezgili yönetmen Álvaro Orlando'nun değerli ve öncü düşüncesine göre tiyatroda oyunu sahneye koymada metin ikincildi ve uygulamada gereksizdi. Bu koşullarda da çelişkilerin hiç önemi yoktu. Estácio Maia para yardımı sözü aldı ve ilk oyunun öğrencilere oynanması için üniversiteye öneride bulundu. Böylesi durumlarda Estácio Maia yeğen rolünü oynuyordu.

Provalara başlamak için sansürün kararını beklemeye karar verdik; bütün bir hafta yoğun öğrenci ajitasyonlarıyla geçmişti. Hukuk fakültesinde provokatörlerin bulunduğunu öğrenen öğrenciler oturma eylemine geçmişler ve çok geçmeden üniversitenin öteki bölümlerinden de destek görmüşlerdi. Birinci gösteri olaysız geçmiş, ama ikincisi polis kurşunlarıyla ve gaz bombasıyla dağıtılmıştı. Toplu tutuklamalar yapılmış, öğrenciler yaralanmış, manastırlar işgal edilmiş, dükkânlar kapanmış, kaba kuvvet gösterilmiş, kıyamet kopmuştu.

Toninho Lins Şili Caddesi'nde tutuklanmıştı, pankart taşıyordu; aynasızlarla dövüşmek için pankarttan yararlanmıştı. Bir hafta tutuklu kaldı, tutarlı davranmıştı, tam erkekti! Estácio Maia, en tehlikeli zamanda yürüyüşün arasından toz oldu, gösterileri, karışıklıkları, tutuklanmayı sevmiyordu. O teorisyendi. Yine de adı gazetelerde ajitatörler arasında yer aldı. O zaman tam toz oldu, alanı terketti. Daha sonraları üniversite kaydının Aracaju'ya naklini sağladığını öğrendik. Sık sık Sergipe'ye gidiyormuş, yumuşamış, sonunda mistisizmin kucağına düşmüştü.

Sansür oyunu yasaklamıştı, söylenene bakılırsa, yazarlarının adının fişlenmesi için emniyete göndermişti. Utancımdan nereye gizleneceğimi bilemedim! Ildásio tiyatroyla yapılan anlaşmayı geçersiz kılmamak için rekor sayılabilecek kadar kısa sürede çocuk oyunu yazmış ve Ana Mercedes'e parıldayan kelebek rolünü

önermişti. Kararlılıkla ve küfürlerle karşı çıktım. Bu yitirilmiş fırsat için Ana'yı avutmak amacıyla Rio'ya, São Paulo'ya götürdüm; Büyük Levenson'dan aldığım dolarların sonunu bu gecikmiş balayına adadım.

Dolarlarım bir bir Copacabana'da, Augusta Caddesi'nin butiklerinde, lokantalarda ve gece kulüplerinde, edebiyat dünyasının çok değerli ve dostlukları çok sıcak insanlarıyla kurulan ilişkilerde eridi. Piyasada ikbal avcılığının bedeli anasının nikahına patlıyordu. Bir taşra ozanının edebiyat dergisinde salt adının geçmesinin bedeli Modern Sanatlar Müzesi'nde bir öğle yemeği ya da Ipanema barlarında iskoç viskisi töreniydi.

Beş parasız dönmüştüm, özverilerim hiçbir işe yaramamıştı. Laís'in modellerinden giyinen Ana Mercedes zor ve az bulunan biri olup çıktı. Bir pazar günü *Diario da Manha*'nın edebiyat ekini açtım; onun imzasıyla iki şiir çarptı gözüme, bunları gözden geçirmem için bana göstermemişti. Okudum, şiirden anlarım, Ildásio Taveira biçemini ilk dörtlükte tanımıştım. Elimi alnımda gezdirdim, ateş ve boynuz içinde yanıyordu.

Acı çektim, hâlâ da çekiyorum, geceleri düşlerimde onu görüyorum, yastığı ısırıyorum, yatağa sinmiş biberiye parfümü ilk günkü gibi duruyor. Yine de, beklenmedik zamanlarda yolda onları kolkola gördüğümde midemi kavuran boynuzlu acısını göstermiyorum. Ildásio bana antolojiden sözetti. İvedilikle şiir istedi, onları enstitüye gönderecekti. Orospu, bana soğuk ve kayıtsız davranıyordu.

O gün *cachaça* bile beni güçlendirmedi; gecenin bitiminde uykusuz ve düşkün bir haldeyken Ana Mercedes için bir veda sonesi yazdım. Bazı acılar için kendini öldürmekten ya da sone yazmaktan başka yol yoktur. Bu, klasik bir yöntemdir. Camões tarzı.

PEDRO ARCHANJO'NUN ÖDÜL OLUŞU, OZANLARLA, REKLAMCILARLA, İLKOKUL ÖĞRETMENLERİYLE VE TATLI TİMSAHLA BİRLİKTE KONAN ÖDÜLÜN KONUSU

1.

"Hayır! bu kadarı fazla, lütfen." Profesör Calazans her zamanki güleryüzlülüğünü yitirmek ve patlamak üzereydi: "Fernando Pessoa olamaz, hayır, hayır, olamaz!"

Pedro Archanjo ödülünün konusunu seçmek amacıyla Gastão Simas'ın bürosunda, Doping Promotion ve Reklamcılık'ta toplanmışlardı. Yüzüncü yılı anma törenleri bittiğinde, düş kırıklıkları ve öfkeler gülünç olaylar dağarcığına dönüşmüştü; profesör yılın en büyük olayının bir reklam ajansında tartışılmasını çağın özelliği olarak gözlemledi. Toplantı tutanakları dinlenmeye değerdi, tam bir komediydi.

"Fernando Pessoa coşku verici bir konudur ve Pedro Archanjo da bir yönüyle ozandır." Bu sözleri söyleyen, şiir dünyasından reklamcılığa göç etmiş Almir Hipólito'ydu, mor halkalarla çevrili romantik gözlerini iriyarı Sergipeli'ye dikmişti:

"Ápio Corréia'nın 'Bilimin Ozanı Pedro Archanjo' makalesini okumadınız mı? *Diario da Manha* yayımladı. Dahice."

"Peki öyleyse, şu sizin dahi, Archanjo ile Pessoa arasında ne gibi bir ortak yan buldu?'" Profesör Calazans "dahice" sıfatının kötü ve yanlış kullanılışını eleştiriyordu. Kızının ve arkadaşlarının

ağzından her an, her konu için, özellikle de âşık oldukları kimseler hakkında bu sözü duyuyordu; "Pedro Archanjo bir kadehçik *cachaça* severdi, yine de bunun için Istakoz ya da Timsah ödülü koyarak yarışmacılardan bu marka romların güzelliğini açıklamalarını isteyecek değiliz."

"İşte bu güzel bir fikir!" diye şaka etti Gastão Simas. "Profesör, bizimle işbirliği yapacak olsaydınız, reklamcılıkta şampiyon olurdunuz. Olağanüstü düşünceleriniz var. Timsahın İspanyolu bunu satın alabilecek güçte."

"Coca-Coco için yarattığınız iğrenç slogan size yetmedi mi? Pedro Archanjo limonatacıların hizmetinde. Bu kadarı da fazla!"

Genel sekreterin eşi Dona Lúcia'ya göre, eşi soğukkanlılığını en çok yılda iki kez yitirirdi. Oysa 1968'de, Pedro Archanjo'nun yüzüncü doğum yılını kutlama törenleri sırasında soğukkanlılığını en az günde iki kere yitirmeye başlamıştı; çileden çıkmış olarak bağırıp çağırıyor, aptallıkları tartışıyordu. Salt aptallıkları mı? Saçmalıkları ve daha kötülerini de. Archanjo'nun adını reklam aracı olarak kullanmak ona göre kutsal şeylere büyük bir saygısızlık gibi geliyordu, ama daha beteri de vardı. Tanınmış ve iyi para verilmiş bir denemecinin yaptığı gibi, sömürgeciliğin bazı yanlarını yüceltmek için onun yapıtlarını kullanmak, onları çarpıtmak; evet, bunlar densizliğin dikalasıydı.

Hepsinin canını cehenneme gönderme isteği de yok değildi. Bunu yapmıyorsa, bunun nedeni yükümlülüklerine karşı duyduğu saplantılı bağlılıktan dolayıydı; üstelik, o olmasaydı Pedro Archanjo'nun anısını kim savunacaktı, kim onun yapıtının, içindeki en verimli ve canlı öğelerden soyutlanarak bir folklor derlemesine indirilmesine karşı çıkacaktı? Geleneklerin ve örflerin betimlenmesi önemliydi, hem de ırkçılığa karşı polemiğinden, ırkçı demokrasiye karşı bildirisinden daha da önemliydi.

Calazans, bu yoksul, hiçbir geliri olmayan, sınırlı bir öğretim görmüş, kendi kendini yetiştirmiş, tüm engellerin üstesinden gelerek bilgin olmuş, özgün, derin ve verimli bir yapıt çıkarmış ve iyiye gitmiş bu adama sevgi duyuyordu. Archanjo örneği, gençlere en kötü koşullarda bile yürekliliği ve dürüstlüğü öğretecekti. Pedro

Archanjo'ya duyduğu sevgi yüzünden profesör savaşım alanında görevini, mevzisini koruyordu.

İş arkadaşı ve dostu olan Profesör Azevedo'ya içini dökmüştü:

"Garip... Archanjo'nun yüzüncü doğum yılını anmada bir alay gürültü patırtı, bir alay olay, bir alay tantana yapılıyor ama bununla birlikte kişiliğini ve yapıtını çarpıtıyorlar. Onu bir anıt haline getiriyorlar, doğru, ama onurlandırılan adam bizim tanıdığımız değil, bir başka insan, şekli değiştirilmiş ve küçültülmüş."

"Kuşkusuz," diye onayladı Profesör Azevedo. "Hem adamcağız hem de yapıtı yıllar boyunca bilinmedi. Sonra Levenson ortaya çıktı ve Archanjo'yu bu kaygıdan uzak unutulmuşluktan çekip çıkarma zorunluluğunu gördüler kendilerinde. Tozunu aldılar, herkesi hoşnut kılan bir kalıba soktular, yeni bir kılık verdiler, ondan daha iyi yararlanabilmek için onu toplumsal olarak yükseltmeye çalıştılar. Ama, Calazans, bütün bunlar ikincildir; Archanjo'nun yapıtı her türlü çarpıtmaya karşı dayanıklıdır. Aslında tüm bu gürültü patırtının da kendine göre yararı var; Tabuão öğretmeninin adını ünlendiriyor."

"Zaman zaman umudumu yitiriyorum, aklımı kaçırıyorum."

"Gerek yok. Yapılanlar arasında soytarılığın dışında çalışmalar da var. Bu işin içinde dürüst insanlar da var. Dikkati çeken bazı çocuklar Archanjo'nun yapıtıyla ilgili araştırmalar yapıyorlar, yapıtın üzerinde çalışıyorlar, evrimimizin yeni koordinatlarını kuruyorlar. Profesör Ramos'un kitabı bir anıt, gerçek bir Archanjo anıtı. Yasaklanan seminerimizden doğdu.

"Üstelik, Profesör Azevedo'nun hazırlık aşamasında yol almış kitabı *Bahialı Pedro Archanjo* bu başarısız toplantının ürünü. Yasak bile olsa kitaplara ve araştırmalara yol açacak."

"Haklısınız. Çabalarımızın karşılığını öğrenciler için konan ödülden başkası karşılamayacak."

Profesörün, Gastão Simas'ın bürosunda bir kez daha soğukkanlılığını yitirmesine, Pedro Archanjo ödülü için konu seçimi neden olmuştu:

"Fernando Pessoa, lütfen, bu kadarı fazla! Eğer bir ozan seçmek zorundaysak, köleliğin kaldırılmasından yana olan Brezilyalı Castro Alves neden olmasın?"

Almir Hipólito kollarını havaya kaldırdı, ateşli karşı çıkışlarında sevimli ve göz kamaştırıcıydı:

"Ah! Rica ederim, böyle bir karşılaştırma yapmayınız! Şiirden sözedilirken, zayıf bir koşukçu olan Castro Alves'i göstermeyiniz, Portekiz dilinde tüm çağların en büyük ozanı olan Fernando'mla onu karşılaştırmayınız." Uçkuruna düşkün Castro Alves onda bulantı duygusu uyandırıyordu.

Profesör Calazans dilinin ucuna kadar gelen küfürleri yutarak kendini tuttu:

"En büyük mü? Zavallı Camões! Ama, öyle olduğunu varsaysak bile, ödülümüzde yeri olmayacaktır."

Jornal da Cidade yazı işleri müdürü Goldman, "Belli bir yararı olacaktır," dedi. "Portekiz sömürgeciliğine ödetebiliriz. Sonuçta, Pedro Archanjo'yu onurlandırmak için mi buradayız, yoksa Portekiz parası elde etmek için mi? Siz sadece faturayı düşünüyorsunuz."

O ana dek sessiz olan Arno, "Pedro Archanjo anahtardır... hazine anahtarıdır," dedi.

Gastão Simas araya girdi:

"Profesör Calazans'ın hakkı var. Hipólito'nun fikri çok parlak, ama bunu Portekiz sömürgeciliğini ilgilendiren bir başka kampanya için saklamak zorundayız. Cabral'ın ya da Gago Coutinho'nun yüzüncü yılı için. *Camões'ten Fernando Pessoa'ya, Cabral'dan Gago'ya.* Nasıl?" Bir an için kasıldı. "Neyse bundan başka sefer konuşuruz. Şimdi şu felaket ödülümüz için karar vermeliyiz. Onu şimdiye dek duyurmalıydık, bir dakika daha yitiremeyiz. Sevgili Profesör, somut bir öneride bulunun."

Cebinden bir tomar kâğıt çıkaran Profesör Calazans onları masanın üzerine yaydı, Folklor Araştırmaları Merkezi'nden Edelweiss Vieira'yla birlikte hazırladığı Pedro Archanjo ödülünün yönetmeliğini bulabildi. Bu karışıklığı gören Arno Melo acımıştı: Çantası, Bond çantası bile yok, zavallı, nasıl çalışabiliyor? Ceketinin ceplerinde deforme olmuş kâğıt parçalarında notlar azgelişmişliğin tipik bir biçimi. Bir Bond alınız Profesör, o zaman güçlü ve gözünü budaktan sakınmayan, ileriye götürücü, düşüncelerinizi geliştirmeye, düşüncenizi kabul ettirmeye yardımcı olacak yeni bir kişilik edinirsiniz.

Ne ki düşüncesini kabul ettirmek için profesörün deri çantaya, Bond evrak çantasına gereksinimi yoktu.

"Ya bu ödülü konusuyla, yönetmeliğiyle, kuruluyla kâğıtta yazıldığı gibi kabullenirsiniz, ya da bütün bunları, baylar, tek başınıza hazırlarsınız, Archanjo'yu ister anahtar ister maymuncuk olarak kullanırsınız."

2.

Gastão Simas, Doping AŞ Bahia Acentası'nın yönetimini, her şeyden önce, diğerlerinin dikkafalılık ve tartışmadan başka bir şey elde etmediği yerde, uzlaşıcı yeteneğiyle, sivri uçları yuvarlaklaştırma, anlaşma ve gülümseme sanatıyla elde etmişti. "Eşsiz merhem," diye özetliyordu onu çok beğenen Arno. Çocukların yanılgılarından bıkmış, anonslarda yinelenen yanlışlara kızmış bir müşteri para ödememeye hazırlandığı sırada Gastão Simas aralarından sivriliyor, anlatılması güç bir iyi niyet gösteriyordu.

Profesörü de öyle sakinleştirmişti, "Sizin karar verdiğiniz gibi olacak," demiş ve sonuçta ödülün tam tasarısını hazırlamışlardı. Kusursuz Dr. Zezinho'nun başlangıçtaki önerisinin iki üç noktası değiştirildi. Yarışmacı yelpazesi genişletildi; lise sınıflarının yanısıra üniversiteler de katılacaktı. Kısa bir kompozisyon yerine, en az on daktilo sayfasını içeren bir çalışma olacaktı; çalışma Bahia folklorunun herhangi bir yönünü kapsayacaktı, konuyu yarışmacı seçecekti: *Capoeira, Candomblé, xaréu*[1] ile balık avı, *samba de roda, afoşé*ler, pastoraller, gemicilerin ayinleri, Yemanjá'ya sunulanlar, Lucas da Feira'nın temelleri, *capoeira*cı Besouro, ressam Carybé, Bonfim Efendimiz ve kilisesinin temizlenmesi, Conceição da Praia bayramı ve Santa Bárbara'nınki olabilirdi. Birincilik ödülü olarak bir dış ülkeye yolculuk konmuştu. Portekiz'e de değil, Amerika Birleşik Devletleri'neydi. Çünkü bir Kuzey Amerika uçak şirketi biletleri armağan etmişti. Gastão Simas Portekiz'e yolculuğu, televizyonun, uçak şirketinin ve Portekiz turizm acentasının yardımıy-

1 *Xaréu:* Balık ağı.

la üzerinde çalıştığı ve Pedro Álvares Cabral ile Gago Coutinho'yu bir araya getireceği bir başka kampanya için saklamıştı.

Yeni ödüller yaratıldı: Rio de Janerio'ya yolculuk, televizyonlar, teypler, radyolar, yedi ciltlik *Gençlik Ansiklopedisi* ve sözlükler. Profesör Calazans, hiç olmazsa, bir alay çabasının ve dinlediği saçmalıkların karşılığında ödüllendirildiğini hissetmişti. Yaptığı bir konuşmada, "Pedro Archanjo Ödülü genç insanlarda araştırma düşüncesini, folklor zevkini ve Brezilya kültürünün kaynaklarına ilgiyi uyandıracaktır," diye belirtti.

Profesör, gazetenin birinci sayfasında basılan konuşmayı okuyup bitirmişti, mutlulukla gülümserken telefon çaldı; Gastão Simas birkaç dakika görüşmek üzere Doping'in bürosuna gelmesini rica ediyordu. Olabildiğince çabuk gelmeliydi, iyi haberleri vardı.

Bu kısacık dinlenmeyi kısa kesen Sergipeli boyun eğdi. Gastão Simas ile beyin takımı mutluluktan ışıl ışıl gözlerle bakıyordu; uzmanlıklarının doğrulanmış olduğunu görenlerin sevinciydi bu.

"Çok sevgili profesör! Sizi Doping'in çok sevgili işbirlikçisi diye çağırmama izin verin! İlk düşünce sizden geldi."

Calazans sakınımlı durarak, "Ne düşüncesi?" diye sordu. İlerleme, reklam ve fatura çıkarma alanında atak, utanması sıkılması olmayan bu uzmanlar onu her zaman kaygılandırırdı.

"Pedro Archanjo ödülünün son ayrıntılarına karar verdiğimiz geçen çarşamba günü toplantımızı anımsıyor musunuz?"

"Elbette."

"*Cachaça* markaları için yapmış olduğunuz değinmeyi anımsıyor musunuz?"

"Gastão, Archanjo'yu bir *cachaça* reklamına karıştıracağınızı söylemeyeceksiniz herhalde bana? Bu iğrençlik Coca-Coco ile zaten yeterince yapıldı!"

"Bu ayrıntıyı yeniden tartışacak değiliz, sevgili üstadım. *Cachaça* reklamına gelince korkmayınız, Timsah'ın patronları fikri kabul etmediler, nedeni de daha önce Coca-Coco için kullanılmış olması. Buna karşın ilkokul öğrencilerine, yalnızca devlet okullarına, bu kampanya sırasında şimdiye değin hiçbir şey sunmadığımız öğrencilere ayrılmış ödülü destekleyecekler. Buna ne dersiniz?"

"Bu ünlü ödül nasıl olacak?"

"Çok basit; her çocuk Pedro Archanjo'yla ilgili birkaç satır yazacak, öğretmenler en güzellerini seçecek, bu en güzellerin arasında yazarlardan ve pedagoglardan oluşan bir kurul Timsah içkileri ödülünü kazanan beş kişiyi seçecek."

"Timsah İçki Ödülü, demek öyle!"

"Ödül ne olacak biliyor musunuz Profesör? Kazanan beş kişi orta öğrenim döneminde iyi bir okulda burs alacak. Timsah burs veriyor."

Calazans yumuşadı; beş yoksul çocuk orta öğrenim olanağına kavuşacaktı.

"Sonuç olarak *cachaça,* Coca'dan daha iyi davranıyor. Archanjo'nun adını sömürüyor, ama hiç olmazsa karşılığında bir şeyler veriyor. Yine de bu işin içindeki yerimin neresi olduğunu pek anlayamadım."

"Archanjo hakkında çocuklara bir şeyler anlatabilmeleri için öğretmenlere sağlayacağımız küçük bir metin. Yarım, en fazla bir sayfa, kahramanımız hakkında kısa bir yaşamöyküsü, bunu inceleyecekler, ardından da Archanjo'nun ne olduğu hakkında öğrencilerine bir fikir verecekler. Onlar aracı olacaklar, her biri kendi tarzında. Çok güzel değil mi? Sizden istediğimiz, daha doğrusu size ısmarladığımız, bu metin."

"Pek kolay değil."

"Biliyoruz Profesör. Bu nedenle size başvurdum. Aslında ilk fikir sizden, *cachaça* markalarını saydığınız zaman geldi. *Cachaça*dan konuşurken, bir bardak viski içer misiniz? Gerçek İskoçtur, ünlü doktorumuz Zezinho'nun viskisine benzemez."

"Kolay değil," diye yineledi Calazans. "Sınav dönemindeyiz, nasıl zaman bulacağım?"

"Yarım sayfa profesör, kısa ve öz, özünde doğru şeyler. Bunun bir ısmarlama olduğunu belirtmek istiyorum. Ajans metnin bedelini ödeyecektir."

Profesör soğuk, neredeyse incinmiş bir tavırla sesinin tonunu yükseltti:

"Asla! Ben bu işe para kazanmak için karışmadım, Pedro Archanjo'nun anısına hizmet etmek için karıştım. Bana paradan sözetmeyin."

Arno Melo kafasını salladı; bu adam açıkgöz olmayacaktı, umutsuz bir vakaydı. Öyleyse neden onu bu kadar sevimli buluyordu, aksi şeytan! Gastão Simas özür diliyordu:

"Bundan böyle kimse paradan sözetmeyecek, Profesör. Bağışlayın beni, metni yarın sabah aldırtabilir miyim?"

"Olanaksız, Gastão, bugün sınav kâğıtlarını gözden geçirmek zorundayım, yarın sekizden öğlene kadar fakültede olacağım. Metni kaleme almak için nasıl zaman bulayım?"

"Hiç olmazsa birkaç not profesör, birkaç veri. Biz burada kaleme alırız."

"Veriler mi, notlar mı? İyi, bu olabilir. Yarın bana birini gönderin. Kâğıdı Lucia'ya bırakacağım."

Sarışın sekreter bardaklarla buz getirdi. Öylesine sessiz, öylesine ağırdı ki, vaatler ve gülümsemelerle dolu bu dudağı sözlerle bozmanın, seyredilmek ve büyük bir zevk almak için yaratılmış bu bedeni aşağılık işlerle yormanın âlemi neydi?

3.

DOPİNG AŞ'NİN PROFESÖR CALAZANS'DAN ELDE ETTİĞİ VERİLER

Adı:
Pedro Archanjo

Doğum yeri ve tarihi:
18 Aralık 1868, Brezilya'nın Bahia İlinin, Salvador kentinde.

Annesi-Babası:
Antônio Archanjo ile Noêmia adlı birinin oğlu, Noêmia daha çok Noca de Logum Edé adıyla tanınıyor. Yalnızca babasının Paraguay Savaşı için silah altına alındığı ve orada Chaco harekâtı sırasında öldüğü, eşini ilk ve tek çocukları olan Pedro'ya gebe bıraktığı biliniyor.

Öğrenimi:
Okumayı tek başına öğrendikten sonra, güzel sanatlar ve el sanatları okuluna giderek orada değişik malzemeleri ve baskı sanatını öğrendi. Portekizcede çok çabuk gelişme gösterdi ve çok geçmeden kendini okumaya verdi. Daha ileri yaşlarda antropoloji, etnoloji ve sosyoloji incelemelerini derinleştirdi. Bu amaçla Fransızca, İngilizce ve İspanyolca öğrendi. Halkın yaşamı ve gelenekleri hakkında bildikleri sınırsızdır.

Kitapları:
Dört kitap yayınladı: *Bahia'da Halk Yaşamı* (1907); *Bahia Geleneklerinde Afrika Etkileri* (1918); *Bahia Ailelerinde Melezliğe İlişkin Notlar* (1928); *Bahia Mutfağı: Kökenleri ve Temel İlkeleri* (1930). Bu kitaplar, bugün folklorik incelemeler, geçen yüzyılın sonundaki ve bu yüzyılın başlangıcındaki Brezilya yaşamının bilinmesi ve özellikle Brezilya'daki ırklar sorununun anlaşılmasında temel önemde değerlendirilmiştir. Irkların birbirine karışmasının, erimesinin ateşli savunucusu olan Pedro Archanjo çağdaş etnolojinin kurucularından biri olan, Nobel Ödülü almış Kuzey Amerikalı bilgin James D. Levenson'la aynı düşüncede olmuştur. Archanjo'nun tüm yapıtları iki cilt halinde, São Paulo'daki Martins yayınları tarafından "Brezilya'nın Ustaları" koleksiyonunda yeniden yayınlanmıştır; bunlar, Brezilya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi profesörü Arthur Ramos tarafından açıklanmış ve yorumlanmıştır. İlk üç kitabı *Melezler Ülkesi Brezilya* (bu ad profesör Ramos tarafından verilmiştir) adı altındaki tek bir ciltte toplanmıştır, mutfak sanatına ait kitabı ayrı bir cilt oluşturmuştur. Uzun yıllar boyunca unutulmaya mahkûm edilmiş Pedro Archanjo'nun yapıtı başka uluslarca da tanınmış ve beğenilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde İngilizce olarak yayınlanmış ve Colombia Üniversitesi'nin (New York) desteğiyle yayınlanan önemli *Azgelişmiş Halkların Yaşamı Ansiklopedisi*'ne alınmıştır. Bu yıl, yani 1968'de, doğumunun yüzüncü yılının kutlanması nedeniyle hakkında çok yazılıp çizilmiştir. Profesör Ramos'un çalışmalarını, kitaplarının Kuzey Amerikanca çeviri-

sindeki Levenson'un "Bir Bilim Yaratıcısı, Pedro Archanjo" önsözünü özellikle belirtiriz.

Diğer veriler:

Melez, yoksul, kendi kendini yetiştirmiş. İlk delikanlılık çağlarında bir yük gemisine tayfa olarak girdi. Birkaç yıl Rio de Janeiro'da yaşadı. Bahia'ya döndüğünde tıp fakültesine memur olarak girmeden önce öğretmenlik ve tipografluk yaptı. Kitaplarından birinin büyük yankı uyandırması sonucu, otuz yıldan fazla bulunduğu fakültede görevini yitirdi. Amatör müzisyen olarak gitar ve *cavaquinho* çalıyordu. Halk yaşamına yoğun olarak katılmıştır. Bekar olduğundan ona birçok aşklar yakıştırılmıştır, bunların arasında İsveçli mi Finlandiyalı mı olduğu kesin bilinmeyen bir İskandinavyalı da vardır.

Ölüm Tarihi:
1943'te yetmiş beş yaşında öldü. Aralarında Profesör Azevedo'nun ve ozan Hélio Simões'in de bulunduğu geniş bir halk kalabalığı cenaze törenine katılmıştır.
Pedro Archanjo yaşam örneğiyle bize, çok yoksul doğmuş, babadan yetim, okumaya pek elverişli olmayan bir ortamda basit işler yapan bir insanın, nasıl tüm zorlukların üstesinden gelerek bilimin tepelerine yükseldiğini ve çağının ileri gelen parlak kişileriyle eşit düzeye ulaştığını, hatta onları geçtiğini göstermektedir.

4.

DOPİNG AŞ İLERİ GELENLERİNİN KALEME ALDIĞI VE SALVADOR KENTİ İLKOKUL ÖĞRETMENLERİNE DAĞITTIĞI METİN

Brezilya'nın ve Bahia'nın övüncü, ölümsüz yazar Pedro Archanjo –*Jornal da Cidade*'nin ve Timsah içkilerinin desteğiyle bu yıl yüzüncü yılını kutluyoruz– 18 Aralık 1868'de Salvador'da doğdu,

Paraguay Savaşı kahramanının yetim oğluydu. Babası Antônio Archanjo vatanın çağrısına karşılık vererek gebe eşini arkada bırakıp uzak Chaco'da, hain düşmana karşı eşit koşullarda yapılmayan bir savaşta ölmeye gitmiştir.

Babadan kalma şanlı geleneklerin mirasçısı olan Pedro Archanjo çok küçük yaşlardan başlayarak, doğmuş olduğu zayıf ve sınırlı ortamın üstüne çıkabilmek için savaşım vermiştir. Edebiyat ve müzik dersleri almış, çok geçmeden arkadaşları arasında edebiyata karşı duyduğu güçlü eğilimle kendini göstermiştir. Aralarında İngilizce, Fransızca ve İspanyolcanın da bulunduğu çeşitli dillere hızla hakim olmuştur.

Gençliğinde, serüven isteğinin teşvikiyle, denizci olarak denizlere açılmış ve dünyayı dolaşmıştır. Stockholm'de yaşamının büyük aşkı olan güzel bir İskandinavyalı'yla tanışmıştır.

Bahia'ya dönüşünde tıp fakültesine girmiş ve orada yaklaşık otuz yıl boyunca ona bilgin ve yazar ününü kazandıran çalışmalarına ve incelemelerine elverişli ortamı bulmuştur.

Bahia geleneklerinin ve folklorunun dökümünü yaptığı, ırksal sorunları irdelediği birçok kitabın yazarıdır; kitapları birçok dile çevrilmiş, dünyaca tanınmıştır, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde çok tanınmış, Archanjo'nun çömezi olduğunu içtenlikle söyleyen, Nobel Ödülü almış ünlü profesör James D. Levenson'un tanıtması üzerine yapıtları New York'taki Colombia Üniversitesi tarafından kabul görmüştür.

1943'te 75 yaşındayken bilge kişilerin saygıları ve takdirleri arasında Salvador'da ölmüştür. Cenaze törenine yetkililer, Fakülte profesörleri, yazarlar ve ozanlar katılmıştır.

Adı dış ülkelere taşmış, Brezilya'nın ve Bahia'nın onuru Pedro Archanjo, verdiği örnekle, yoksulluğun içinde, kültüre düşman bir ortamda doğmuş bir insanın bilim mucizesine nasıl yükselebileceğini ve toplumda beğenilen bir yere ulaşabileceğini öğretmektedir.

Edebiyatın ve bilimin saygın şövalyesinin yüzüncü yılını kutlarken, belleklerden çıkmayacak ve yurtsever bir kampanya düzenleyen *Jornal da Cidade*'nin çağrısına karşılık veren tüm Bahia-

lılar, Archanjo'nun şanlı anısını onurlandırmak amacıyla bir kez daha bir araya geliyorlar.

Timsah İçkileri bu büyük kutlamaya yabancı kalamazdı, çünkü dahi yurttaşımızın incelemek için yaşamını adadığı Bahia Folklorunun bir bölümünü oluşturmaktaydı. Radyo ve televizyon anonslarında çocukların büyük zevk duyduğu, dörtlükleriyle ve şarkılarıyla modern folklorun gerçek bir öğesi olan Tatlı Timsah kişiliği, herkesçe ünlü bu içkiden doğmamış mıydı?

Tatlı Timsah Salvador ilkokulları arasında büyük bir yarışma düzenledi; sevgili öğretmenlerimiz Pedro Archanjo'nun öyküsünü öğrencilerine anlatacaklar ve birinci sınıftan beşinci sınıfa dek her çocuk, tüm orta öğrenim dönemi için alınacak beş burstan birini elde etmek için izlenimlerini yazacak. Bu burslar başkentimizin herhangi bir lisesinde geçerli olacak ve bu ödüller Timsah İçkileri tarafından sunulacaktır.

Salvador devlet okullarının çocuklarıyla birlikte Tatlı Timsah haykırıyor: "Yaşasın ölümsüz Pedro Archanjo!"

5.

RİO VERMELHO'DAKİ "GAZETECİ GIOVANNI GUIMARÃES DEVLET OKULU" SABAHÇI ÜÇÜNCÜ SINIF ÖĞRENCİLERİNE ÖĞRETMEN DIDA QUEIROZ'UN YAPTIĞI AÇIKLAMA

Pedro Archanjo Bahia'nın, Brezilya'nın ve dünyanın şanıdır. Doğduğundan bu yana yüz yıl geçti, işte bu nedenle *Jornal da Cidade* ve Timsah İçkileri yüzüncü yılını kutluyorlar; öğrenciler için bir yarışma açtılar ve çok güzel ödüller koydular: Rio de Janeiro'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yolculuklar, radyo ve televizyonlar, kitaplar ve başka armağanlar dağıtıyorlar. İlkokul öğrencilerine, kentimizdeki öğretim kurumlarında ortaöğrenim için beş burs ayırdılar. Özel okulların yıkıcı masrafları gözönüne alınırsa, bu oldukça büyük bir ödüldür.

Pedro Archanjo'nun babası Paraguay Savaşı'nda generaldi ve yurdumuza saldıran zorba Solana Lopez'le savaşırken öldü. Küçük Pedro yetim ve yoksul kaldı, ama cesaretini yitirmedi. Okula gidemediği için bir yük gemisine girdi ve diller öğrenmeyi başardı, çok dilli biri, yani Portekizceden başka dilleri konuşabilen biri oldu. Tıp fakültesine girebilmek için sınavlara hazırlandı; oradan diplomasını aldıktan sonra otuz yıldan fazla profesörlük yaptı.

Birçok folklor kitabı yazdı; folklor kitabı demek hayvan ve insan öyküleri anlatan kitaplar demektir, ama bunlar çocuklar için yazılmamıştır. Bunlar bilginlerin ve profesörlerin inceledikleri çok önemli, çok ciddi kitaplardır.

Pedro Archanjo çok yolculuk yaptı, Avrupa'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti, yolculuk yapmanın dünyanın en güzel şeyi olduğunu sanıyorum. Avrupa'dayken güzel bir İskandinavyalı'yla tanıştı; onunla evlendi ve çok mutlu bir yaşantı sürdü.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeyken, dünyanın en büyük kenti olan New York'ta, Columbia Üniversitesi'nde dersler verdi, derslerini İngilizce veriyordu. Öğrencileri arasında Kuzey Amerikalı bilgin Levenson da vardı, Archanjo'dan çok şey öğrendiğinden, daha sonraları, çok çok önemli olan Nobel Ödülünü aldı; bu ödülü kazananlar doğrudan doğruya tarihe geçerler.

Archanjo çok yaşlıyken, 1943'te öldü, cenaze töreni büyük bir olaydı. Birinci sırada hükümet başkanı, vali ve fakülte profesörleri vardı.

Pedro Archanjo örneği bize yoksul bir çocuğun, uygun koşullar bulursa ve iyi çalışırsa toplumun yüksek kesimine nasıl girebileceğini, üniversitede okuyabileceğini, çok para kazanabileceğini ve Brezilya'nın övüncü olabileceğini göstermektedir. Bunun için çok istekli ve öğretmen karşısında çok uslu olmak gerekir. Şimdi Pedro Archanjo hakkında neler düşündüğünüzü yazacaksınız, ama daha önce bursları sunan Tatlı Timsah'la birlikte bağıracağız: "Yaşasın ölümsüz Pedro Archanjo!"

6.

SÖZÜ EDİLEN "GAZETECİ GIOVANNI GUIMARAES" OKULUNDA ÜÇÜNCÜ SINIF ÖĞRENCİSİ –DOKUZ YAŞINDAKİ– RAI'NİN KOMPOZİSYONU

Pedro Archanjo bir *gringa*yla[2] denizlere kaçan çok yoksul bir yetimdi, dayım Zuca gibiydi, bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti çünkü orası para doluydu ama kendi kendine ben Brezilyalıyım dedi ve hayvan ve insan öyküleri anlatmak için Bahia'ya geri döndü öylesine bilgiliydi ki çocuklara ders vermiyordu yalnızca doktorlara ve profesörlere ders veriyordu öldüğü zaman Brezilya'nın övüncü oldu ve bir gazetenin ödülünü aldı bu *cachaça* şişeleriyle dolu bir kese kâğıdıydı. Yaşasın Pedro Archanjo ve Tatlı Timsah!

2 Yabancı kadın.

PEDRO ARCHANJO OJUOBÁ'NIN YURTTAŞLIK SAVAŞI VE HALKIN ALANI İŞGAL ETMESİ

1.

Profesör Aristides de Castro, uluslararası enstitüler üyesi, değerli hukuk fakültesi dekanından sözederek, "Nestor Souza çok güzel, kusursuz Fransızca konuşuyor," dedi. Büyük beğeni dolu bir tavırla bu adı yineledi:

"Nestor Souza, kafalı insan!"

Anatomi kürsüsünün başkanı Profesör Fonseca araya girdi:

"Kuşkusuz, Nestor'un telaffuzu çok güzeldir. Bununla birlikte, dilin kullanılışı açısından Zinho de Carvalho ile yarışabilir mi diye kendi kendime soruyorum. Zinho için Fransızcanın bilinmeyen yanı yoktur. Sayfaları ezbere bilir ve Chateaubriand'ın *Hıristiyanlığın Dehası*'nı, Victor Hugo'nun şiirlerini, Rostand'dan *Cyrano de Bergerac*'ın tüm sahnelerini ezbere okur." Kendi telaffuzunu çok beğendiği için Hugô ve Cyranô diyordu. "Hiç okurken dinlediniz mi?"

"Evet, beğeninize de katılıyorum. Yine de Zinho'nun, Nestor Souza gibi, Fransızca bir söylevi doğaçtan söyleyip söyleyemeyeceğini bilmiyorum! Geçen yıl bize gelen Parisli avukat bay Daix'nin onuruna verilen yemeği anımsıyor musunuz? Nestor ona Fransızca, doğaçtan bir konuşma yapmıştı. Olağanüstü! Onu dinlerken Bahialı olduğum için onur duyuyordum."

Herkes hakkında kötü konuşan, öğrenciler arasında kurnazlığıyla ve sınavlardaki eli açıklığıyla tanınmış zayıf doçent Isaias Luna karşı çıktı:

"Doğaçtan mı? Asla olamaz, bildiğim kadarıyla o konuşmalarını ezberler ve ayna önünde yineler."

"Böyle şeyler söylemeyin, kıskançlığın doğurduğu kötü sözleri yinelemeyin."

"Söylenenler böyle, bu halkın sesi. *Vox populi, vox Dei!*"

"Zinho..." Profesör Fonseca adayını hizaya sokuyordu.

İki ders arasında sekreterlikte yapılan gevezelikler, her biri son derece değerli ve kibirli, ayrıcalıklarına karşı son derece kıskanç olan tıp fakültesi öğretim görevlilerini bir araya getiriyordu. Odacıların getirdiği dumanı tüten kahveleri yudumlarlarken şurdan burdan konulardan söz ediyorlar; bilimsel konulardan ya da geleceklerinden sözederken ise derslerinden ve öğrencilerinden duydukları yorgunluğu gideriyorlardı. Zaman zaman alçak sesle anlatılan küçük bir olay, gizliden gizliye gülüşler oluyordu. O sabahki, Fransızcaya en hakimin kim olduğu tartışmasına neden olan ahlaksız Profesör Aristides de Castro, "Fakültedeki en iyi iş sekreterlikteki gevezelikler," diyordu.

Aydın ününe hak kazanmak isteyen biri için geçerli bir dil zorunluydu, yüksek öğrenimde vazgeçilmez bir araçtı. O dönemde, fakülte programlarının incelenmesi için gerekli temel kaynak kitapların ve özetlerin Portekizce çevirisi yoktu. Profesörlerin çoğunluğunun kaynakçası Fransızcaydı; bazıları İngilizce, çok az bir kısmı ise Almanca biliyordu. Yanlışsız ve iyi konuşmak bir onur gerekçesi, övünme nedeni oluyordu.

Tartışma sırasında, diğer yetkililer de konuya girdiler: Politeknik Okulu'ndan Profesör Bernard, Grenoble'da öğrenim görmüş, babası Fransız; gazeteci Henrique Damásio ve Avrupa'ya yaptığı birbirini izleyen yolculuklar ve Paris kabarelerinde eksiksiz kurslar, "O mu, hayır lütfen, o soyunma odası Fransızcası konuşuyor"; ressam Florêncio Valença, *Quartier Latin*'de on iki yıllık bohem hayatı; Cizvitler okulundaki Peder Cabral, "o da sayılmaz, biz Brezilyalılardan sözediyoruz, oysa o Portekizli." Bütün bunların arasın-

da konuşması en düzgün olan hangisiydi? R'leri ve S'leri en ince, en güzel, en Parisli hangisi söylüyordu?

"Sevgili arkadaşlar pek çok kişi sayıyorsunuz ve burada, fakültemizde bu konuda dört beş üstada sahip olduğumuzu unutuyorsunuz."

Genel bir rahatlama olmuştu; Fakültedeki seçkin kişilerin garip bir şekilde unutuluşu sıkıntı yaratmaya başlamıştı. O dönemin Bahiası'nda tıp fakültesi profesörü ünvanından daha onurlusu yoktu. Bu yalnızca yaşam boyu bir kürsü, iyi maaş, önem ve takdir anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda dört başı mamur bir kliniği, zengin hastalarla dolu bir muayenehaneyi de güvence altına alıyordu. Gazetelerdeki duyurularla haberdar edilen birçok kişi ülkenin içinden geliyordu: "Doktor bilmemkim, Bahia Tıp Fakültesi'nde profesör, Paris hastanelerinde staj görmüş." Büyülü formül, onur kazandıran san, en değişik kapıları açıyordu: edebiyat kapılarını, politika kapılarını, tarım alanlarını. Profesörler akademi üyesi oluyor, kendilerini devletin ya da federal eyaletin kongre üyesi seçtiriyorlar, gayrimenkuller ve latifundialar, sürü hayvanları satın alıyorlardı.

Boş bir kürsü için yapılan yarışma ulusal düzeyde yankı uyandıran bir olaydı; Rio ve São Paulo doktorları kürsüyü ve getirdiği kazançları Bahialılarla tartışmak için acele ediyorlardı. Tartışmalara, tezlerin desteklenmesine, adaylar tarafından okunan söylevlere baştan sona tüm "sosyete" katılıyor, soruları ve yanıtları dikkatle izliyor, esprili sözleri ve noktaları yorumluyordu. Saflar oluşuyor, düşünce ayrışıyordu; sonuçlar, polemiklere ve karşı çıkmalara yol açıyordu, daha önce de ölüm ve kaba kuvvet tehditlerinde bulunulmuştu. Durum böyleyken, iyi Fransızca bilenler listesinde tıp fakültesinin büyükleri nasıl unutulabilirdi? Saçmalık, neredeyse skandal.

Birçok deyime egemen olan, çok dil bilen "yedi dilli canavar" sessiz ama dikkatli Profesör Nilo Argolo'nun varlığıyla durum iyice kötüleşmişti. Profesör yalnızca konuşup söylev vermiyordu, bilimsel bildirileri ve tezleri de Fransızca kaleme alıyordu. Daha önce Brüksel'deki bir kongreye, önemli bir çalışma olan *Zencilerde ve Melezlerde Paranoya* yazısını göndermişti.

Profesör Oswaldo Fontes birinciliği öğretmeninin ve arkadaşının almasını istediği için, "Tümü Fransızca yazılmış, satır satır, sözcük sözcük!" diye vurguladı.

Tıp bilim dünyasında önemli bir kişilik olan seçkin Profesör Silva Virajá –şistozomlarla ilgili araştırmalar yapıyordu– küçük yudumlarla kahvesini içerken, Fontes'in ve Aires'in söylediklerinden önce ve sonra, meslektaşı Nilo d'Ávila Argolo de Araújo'nun yüzündeki değişimi için için eğlenerek izliyordu: ağırbaşlı, içine kapanık, kaygılı, birdenbire hoşnut, hemen ardından yapay bir alçakgönüllülükle gizlenmiş, ama hep kendini beğenmiş. Virajá insanların aptallığına karşı bağışlayıcıydı, ama kendini beğenmişlik onu sinirlendiriyordu.

Onaylayıcı koronun oybirliğiyle, topluca alkışlarından sonra profesör Argolo yücegönüllülük gösterdi:

"Profesör Nestor Souza da Corneille'in dilinde kusursuzdur." Öteki adlara gelince, onları zaten hasım olarak görmüyordu.

Profesör Silva Virajá bu açık seçik kendini beğenmişlik karşısında fincanını masaya koydu ve "Adı sayılan bütün kişileri tanıyorum, tümünü Fransızca konuşurken duydum," dedi. "Bununla birlikte, bu kentte kimsenin Fransızcayı, odacılarımdan biri olan Pedro Archanjo kadar ustalıkla, mutlak bir doğrulukla ve hiçbir vurgulama yapmaksızın kullandığını görmediğimi yüreklilikle söyleyebilirim."

Profesör Nilo Argolo meslektaşından tokat yemişçesine yüzü kıpkırmızı ayağa kalktı. Bu kesin savın sahibi bir başkası olsaydı, adli tıp profesörünün bir odacıyla, üstelik de bir melezle karşılaştırıldığını görünce şiddetli tepki göstereceği kuşkusuzdu. Ama tıp fakültesinde ve tüm Bahia'da Profesör Silva Virajá'nın karşısında sesini yükseltme yürekliliğini gösterebilecek insan yoktu.

"Yoksa birkaç yıl önce gelenekler üzerine küçük bir kitapçık yayınlayan şu rengi bozuk adamdan mı sözediyorsunuz?"

"Ondan sözediyorum, profesör. On yıldan fazladır yardımcımdır. Sizin deyiminizle küçük kitapçığını okuduktan sonra onu yanıma istedim. Sayfa kapsamı olarak küçük ama gözlemlerde ve fikirlerde büyük. Şimdi yeni bir kitap yayınlayacak, daha az küçük

ve daha zengin; gerçek bir etnografi çalışması. Okumam için bazı bölümler verdi, ben de bunları büyük beğeniyle okudum."

"Bu... bu... odacı Fransızca mı biliyor?"

"Hem de nasıl! Onu dinlemek bir zevk. İngilizcesi de aynı şekilde çok güzel. İspanyolca ve İtalyanca da biliyor; öğretmeye zamanım olsaydı sonunda Almancayı benden iyi konuşacaktı, bu düşünceyi paylaşanlardan biri de yeğeniniz ve arkadaşım olan, sözün yeri gelmişken söyleyeyim, Fransızcası kusursuz olan kontes Isabel Tereza'dır."

Sıkıcı akrabasının tanık olarak gösterilmesi aşağılanmış olan profesörün yüzündeki kırmızılığını daha da arttırmıştı:

"Profesör Virajá, iyiliğiniz herkesçe bilinmekte; bu, sizden aşağı olanlara olduğundan fazla değer vermeye yöneltiyor sizi. Zenci kuşkusuz bazı Fransızca cümleleri ezberlemiştir, siz de tüm cömertliğinizle ona dil öğretmeni diploması veriyorsunuz."

Bilginin gülüşü çocuksuydu:

"İltifatınız için teşekkür ederim, bunu haketmiyorum, o kadar iyi değilimdir. İnsanları yargılamak söz konusu olduğunda onlara olduğundan daha fazla değer vermeyi yeğlediğim doğrudur, çünkü olduğundan daha az değerlendirmek genellikle başkalarını kendi ölçümüze göre değerlendirmenin işaretidir. Ama söz konusu durumda abartmıyorum, profesör."

"Basit bir odacı, inanamıyorum."

Kendini beğenmişlik Silva Virajá'yı öfkelendirirdi, ama yoksullarla ilişkilerde gösterilen kasıntılık onun kanını beynine sıçratabiliyordu. "Güçlüleri pohpohlayan, güçsüzleri çiğneyen insanlardan sakının ve uzaklaşın," diyordu gençlere, "onlar değersiz, yapay ve aşağılık karakterdedir, büyüklükten yoksundurlar."

"Bu odacı bir bilim adamıdır, bunu birçok profesöre kanıtlayabilir."

Adli tıp kürsüsünün asli profesörü göz açıp kapayıncaya kadar odadan toz olmuştu, profesör Oswaldo Fontes de peşinden. Üstat Silva Virajá iyi bir oyun oynamış çocuk gibi gülüyordu, gözlerinde kurnazca bir parıltı, sesinde bir şaşkınlık vardı:

"Yetenek deri rengine, ünvanlara, toplumsal konuma bağlı değildir, bütün bunlar budalalıktır. Tanrım, nasıl oluyor da hâlâ bu gerçeği bilmeyen insanlar bulunabiliyor?"

Ayağa kalktı, omuz silkti; o denli kendisiyle dolu ve o denli boş, böbürlenme canavarı, önyargılar çuvalı Nilo d'Ávilo Argolo de Araújo'dan kurtuldu. Zenci Evaristo'nun morgdan getirdiği parçayla beklediği birinci kata doğru yöneldi. Ah! Zavallı Nilo! Yalnızca bilimin sayıldığını ve geçerli olduğunu ne zaman öğreneceksin? Bilimin kendini ifade ettiği dil ve onu deneyenin, onu yaratanın ünvanları pek önemli değildir. Laboratuvarda öğrenciler, mikroskoplara yerleştirdikleri lamellerle üstad Silva Virajá'nın çevresini sardılar.

2.

On yıldan fazla bir süre, 1907'den 1918'e dek, *Bahia'da Halk Yaşamı* ile ikinci kitabı *Bahia Geleneklerinde Afrika Etkileri*'nin yayınlanması arasında geçen on bir yıl içinde Pedro Archanjo hep inceledi. Düzenle, yöntemle, iradeyle ve dirençle. Bilme gereksinimindeydi ve öğrendi: Irklar sorununa ilişkin ne varsa inceledi. Özetleri, kitapları, tezleri, bilimsel bildirileri, makaleleri yaladı yuttu; gazete ve dergi koleksiyonlarını boydan boya taradı, kitaplıkların ve arşivlerin faresi oldu.

Yoğun ve tutkulu yaşamayı, kentin ve halkın günlük yaşamının dibini karıştırmayı kesmedi. Kitaplardan da öğrendi, ana temalardan giderek çeşitli bilgi yollarının dökümünü yapıp uzmanlaştı. Bu yıllar boyunca tüm yaptıklarının amacı ve sonucu nesnel oldu.

Lídio Corró Usta Archanjo'nun başının etini yiyordu. Gazetelerde iri harflerle yazılmış "Bahia'nın kocaman ve aşağılık bir köle evi olmasına ne zamana dek izin vereceğiz?" kışkırtmalarını ve tehditleri okuduğunda öfkeleniyordu.

"Kardeşim, sanki kalemini kırdın, hokkanı kapattın. Öteki kitap nerede? Çok konuşuyorsun, ama yazdığını görmüyorum."

"Arkadaşım, beni sarsıp durma, henüz hazır değilim."

Lídio onu ittirmek için gazetelerdeki çeşitli olayları ve makaleleri yüksek sesle okuyordu; işgal edilen *Candomblé*ler, tutuklanan aziz babaları, yasaklanan bayramlar, Yemanjá'ya yapılan sunulara el konulması, emniyet müdürlüğünde bıçaklarla pestilleri çıkarılmış *capoeira* dansçıları.

"Vargüçleriyle vuruyorlar bize. Bunları anlamak için tüm kitaplıkları okumak gerekmez." Kitapçıkları, tıp dergilerini, masanın üzerine yığılmış kitapları gösteriyordu. "Gazeteleri açmak yeterli; sambaya, *capoeira*ya, *Candomblé*'ye karşı çıkışlardan başka bir şey yok, pis haberler. Başkaldırılmazsa, canımıza okuyacaklar."

"Haklısın dostum, işimizi bitirmek istiyorlar."

"Bunu bu kadar biliyorsun da, ne yapıyorsun?"

"Bütün bunlar, yoldaş, profesörler ve kuramları yüzünden. Nedenlere karşı savaş vermek gerekir. Gazetelere mektuplar yazmak, protesto etmek, bunlar yararlıdır, ama hiçbir şeyi çözümlemez."

"Peki, anlaştık. O halde neden kitabını yazmıyorsun?"

"Hazırlanıyorum. Dinle kardeşim, kazma sapından daha bilgisizdim. Anla bunu, dostum. Çok bildiğimi sanıyordum ama hiçbir şey bilmiyordum."

"Hiçbir şey bilmiyor muydun? Eh, ben buranın, Tabuão'nun, Mucizeler Dükkânı'nın bilgisinin senin fakültenin bilgisinden daha iyi olduğunu düşünüyorum, Pedro kardeş."

"Fakülte benim değil, halkın sağduyusunun değerini de yadsımıyorum, dostum. Ama bu bilginin tek başına yeterli olmadığını öğrendim. Sana bunu anlatacağım, yoldaş."

Tadeu kitaplar, defterler ve ödevler arasında, vaftiz babasının tek sözünü bile kaçırmıyordu, "Sevgili kardeşim," diyordu Archanjo Lídio'ya, "zencileri ve melezleri iğdiş etmek isteyen bu profesör Argolo'ya, *Candomblé*'lere karşı polisi kışkırtan canavar Argolo de Araújo'ya büyük gönül borcum var. Beni aşağılamak için, –aşağıladı da– bir gün bilgisizliğimin boyutunu gösterdi bana. Önce öfkelenmiş, her şeyden tiksinmiştim. Sonra düşündüm: Doğru, haklı, ben kara cahilim. Olayları görüyordum, arkadaşım, onları algılamıyordum, her şeyi biliyordum, ama bilmeyi bilmiyordum."

"Kardeşim sen bir tıp fakültesi profesöründen daha berbat sözler söylüyorsun. 'Bilmeyi bilmiyordum', sözcük oyununa, bilmeceye benziyor."

"Bir çocuk bir meyve yer, meyvenin tadını çok iyi bilir, ama meyvenin neden bu tatta olduğunu bilmez. Ben de olayları biliyorum, nedenlerini bilmeliyim ve öğreniyorum da. Öğrendiklerim var, yoldaş, bu konuda sana güvence veririm."

Bir yandan hazırlanırken öte yandan da gazetelerin yazı kurullarına mektuplar, kötü niyetli kampanyaya ve polisin giderek artan şiddetine karşı protestolar yazıyordu. Birileri bu mektupları okumak çabasına katlanmışsa –çok azı yayınlanmıştı, bazıları onun imzasıylaydı, bazıları da "öfkeli bir okur", "Zumbi soyundan gelen biri", "bir Malezyalı", "Brezilyalı bir melez" imzalarını taşıyordu– bu yıllar boyunca Archanjo'nun gelişimini kolaylıkla izleyebilirdi. Üstat Archanjo "yazı kuruluna mektuplar"ında kalemini kıvraklaştırmış, temiz ve özlü bir dil kullanmayı öğrenmiş, daha önce yazdıklarında bulunan şiirsel biçemi yitirmemişti.

O dönemin hemen hemen tüm Bahia basınıyla eşsiz bir polemiği tek başına yürüttü. Yazılarını göndermeden önce Mucizeler Dükkânı'nda arkadaşlarına okuyordu. Kendinden geçen Manuel de Praxedes "bu pis heriflerin ağzını dağıtmak" önerisinde bulunuyordu. Her kanıtta Budião onaylayıcı bir biçimde kafasını sallıyor, Valdeloir alkışlıyor, Lídio Corró gülümsüyordu; Tadeu mektupları götürüyordu. "Yazı kuruluna" onlarca ve onlarca mektup; bazıları gazetelerde bütünüyle ya da kesilmiş olarak yayınlanma hakkını elde etti, çoğu çöp sepetine atıldı, iki tanesi özel bir davranış görmeye hak kazandı.

Neredeyse bir deneme sayılacak uzunluktaki birincisi, *Candomblé*'lere karşı en belirgin ve güçlü saldırılarda bulunan gazetelerden birine gönderilmişti. Yalın ve alabildiğine belgeli bir sergilemeyle, Brezilya'daki animist dinler sorununu irdeliyor ve onlara "Katolik ve Protestan dinlerine verilen ayrıcalıkların, saygının ve özgürlüğün verilmesini gerekli görüyordu, çünkü Afrika-Brezilya kökenli tapınmalar, her kim olursa olsun binlerce yurttaşın tinsel besiniydi, imandı, inançtı."

Birkaç gün sonra gazete birinci sayfada, üç sütun üzerine yayımlanan bir makalede, çok öfkeli ve çılgına dönmüş bir tonla yanıt veriyordu: *CANAVARCA HAK İDDİASI*. Archanjo'nun kanıtlarından ne alıntı yapıyor ne de onları çürütüyordu, yalnızca "Hıristiyan kökenli olduklarını yadsımamamıza karşın sapkınlıklarını kabul etmediğimiz Lutherci ve Kalvinist Protestan mezhepleriyle ve İsa'nın kutsal kilisesiyle, aşağılık büyücülük uygulamalarının aynı saygınlığa hakkı olmasını, aynı ayrıcalıklardan yararlanmasını, yazı kuruluna gönderdikleri bir mektupla gerekli gören, *GEREKLİ GÖREN!* fetişistlerin korkunç iddiasını yetkililere, din adamlarına ve topluma" anlatmak amacıyla bildiriyordu. Sert eleştirisinin sonunda, yazı kurulu Bahia toplumundan "iğrenç putataparlığa, Bahialıların kulaklarını ve duygularını yaralayan *masumba*lara, barbar uğultularına karşı sürekli savaşımını bırakmaması" isteğini yineliyordu.

İkinci mektup, okurlara ve halka sorular soran liberal eğilimli yeni bir gazete tarafından kullanılmıştı. Archanjo mektubu *UYARI ÇIĞLIĞI* başlığı altında tutucu bir basın organının sayfalarında yazan profesör Oswaldo Fontes'in iğneli, çok sert eleştirisine yanıt vermek için kaleme almıştı. Psikiyatri profesörü, ülkenin geleceği açısından ağır tehlike sayılabilecek bir olguya seçkin kişilerin ve kamu erkinin dikkatini çekiyordu; devletin yüksek öğrenim fakülteleri, eğitim kadrosu içinde melezlerin uğursuz yayılmasından acı çekiyordu. "Geleneksel ve safkan ailelerin çocuklarına ayrılması gereken yerleri her gün daha çok sayıda değişik renkli kişi işgal ediyordu." Kökten çözümleyici bir önlem gerekiyordu: "Bu zararlı öğelerin başvurusunun açık ve kesin olarak yasaklanması." Zencilerin ve melezlerin subay olamayacakları savaşçı deniz birliği örneğini gösteriyor ve örtülü, ama kararlı bir biçimde, "seçkin diplomatik kadrolarda aşağılık lekenin yayılmasını engelleyen" Itamarati eyaletini göklere çıkarıyordu.

Archanjo bu yazıya "melez olmaktan büyük onur duyan Brezilyalı bir melez" imzalı bir mektupla karşılık verdi. Kapsamlı argümanlar ileri sürdü, zencilerin ve melezlerin entelektüel kapasitesini doğrulayan önemli antropologları saydı, ünlü melezleri –"yabancı

ülkelerdeki Brezilya elçileri de dahil"– saydı ve profesör Fontes'in sert bir portresini çizdi.

"Profesör Fontes safkan doktorları gerekli görüyor. Ama safkan, bir yarış atıdır. Sözkonusu profesörün İsa Terreirosu'ndan okul yönüne doğru gittiğini gören öğrenciler, onun adli tıp profesörünün manevraları ve saygınlığı sayesinde psikiyatri profesörü ünvanını elde ettiğinde şu ünlü tarihsel olayı yinelediğini söylüyorlar: Caligula atı *Incitatus*'a Roma Senatosu'nda yer vermişti; profesör Argolo de Araújo da Oswaldo Fontes'e Tıp Fakültesi'nde bir kürsü verdi. Profesörün fakültede safkanı gerekli görmesi olayının nedeni belki buydu. Bir safkan, bir yarış atıdır, saf ve soylu. Profesörün kanı saf ve soylu muydu?"

Yeni basın organında mektubunun başyazıya dönüştürülmüş olduğunu görünce Archanjo hayretten hayrete düştü; kanıtlar, örnekler, cümleler, deyimler, alıntılar, paragraflar bütünüyle yayınlanmıştı. Profesör Fontes'le ilgili kısma gelince, yazı kurulu buna fazla önem vermemişti, safkanlıkla ilgili cinasları ve at öyküsünü küçük bir yoruma indirgemişti: "Kültüründen kuşku duymadığımız parlak profesör savunduğu çağa uymayan görüşleriyle öğrencilerin eğlence hedefidir." "Melez olmaktan büyük onur duyan Brezilyalı melez"e hiç değinmemişlerdi. Tüm onuru gazete toplamış, yazı büyük gürültü koparmıştı.

Archanjo o gün gazete sayfalarının öğrenciler tarafından Fakülte koridorunun duvarlarına asıldığını görme zevkine erişti. Profesör Oswaldo Fontes sayfaları yırtıp yok etmesi için bir odacıyı görevlendirmişti. Öfkeden deliye dönmüş, soğukkanlılığını, kentliliğini, öğrencilere ve onların kaba şakalarına karşı her zaman gösterdiği babacan tavrını yitirmişti.

3.

Profesör Silva Virajá örneğiyle Pedro Archanjo düşünceleri, ifadeleri ve bireyleri, en ince ayrıntılarıyla, en değersiz yanlarıyla, tersten ve düzden tanımak için mikroskopta inceliyormuşçasına titizce irdelemeyi öğrenmişti. Gobineau'nun yaşamını ve yapıtını, cana-

varca tezini, Brezilya'daki elçiliğinin her dakikasını ezbere biliyordu; kör kini tiksinmeye ve iğrenmeye sadece eksiksiz bir bilgi, tam bir algılama dönüştürebilirdi.

Böylelikle, Fransız elçisinin imparatorluk sarayındaki izini gün gün izleyerek, *Monsieur* Joseph Arthur'u, *Comte* de Gobineau'yu São Cristoviao sarayının bahçelerinde majesteleri İkinci Pedro ile bilimler ve topraklar üzerine bilimsel incelemelerde bulunurken buldu; tam o sırada Noca de Logum Edé doğumun ilk ağrılarını duyuyor, yetenekli bir pratisyen olan Yoksul Anası Rita'yı bulması için bir çocuk gönderiyordu.

1868'de Pedro Archanjo doğduğunda Gobineau elli iki yaşındaydı ve on beş yıl önce *İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Bir Deneme*'yi yayınlamıştı. Parktaki ağaçların altında hükümdara söylev çekerken, kasılmalar ve inlemeler içindeki Noca, düşüncelerinde ormanları, bağları ve ırmakları aşıyor, geri dönme umudu olmayan, bitmeyen bir savaşta ölmek ve öldürmek için duvarcı mesleğinden alınan erkeğinin gönderildiği Paraguay'ın acı veren görüntülerine ulaşmaya çalışıyordu. Erkeği çocuğu ne kadar arzulamıştı ama onun doğduğunu görmek için burada değildi.

Noca, Chaco harekâtı sırasında onbaşı Antônio Archanjo'nun öldüğünü daha öğrenmemişti. İşinde usta duvarcı Antônio, askeri birlik onu zorla gelip aldığı sırada bir okulun duvarlarını yükseltiyordu. Zoraki gönüllünün evine gitmesine, ailesine hoşçakal demesine bile izin vermemişlerdi. "Bahia askerleri" taburunda üzüntüyle geçit yapmasına karşın, Noca, maladan, çekülden yoksun duvarcıyı, asker üniforması içinde, yeni görevinin aygıtları olan silahlar ve ölüm içinde yakışıklı ve gururlu bulmuştu.

On beş yirmi gün kadar önce gebe olduğunu söylemiş, âşığı sevinçten deliye dönmüştü. Hemen evlilikten sözetmeye başlamış ve ona hoş görünmek için ne yapacağını bilememişti: "Gebe oldukça çalışmayacaksın, izin vermeyeceğim." Çamaşırcı ve kolacı olan Noca çocuğu dünyaya getireceği saate kadar çalışmıştı. Çocuk neredeyse doğacak Antônio, içimi yırtıyor, nerede bu Rita, neden gelmiyor? Nerede Antônio'm, neden gelmiyor? Ah, Antônio, sevgi-

lim, bırak hepsini, silahları, apoletleri, tez gel, şimdi iki kişiyiz seni bekleyen, yoksulluk ve yalnızlık içinde.

Savaşa zorla gönderilen, geri dönmenin olanaksızlığını gören er Antônio öldürme emirlerini akıllıca ve yiğitçe yerine getirmeye başlamış ve onbaşı rütbesine yükseltilmişti. Pedro Archanjo vatan için dökülen kanları –lokoderm,[1] melenoderm,[2] feoderm[3]– karşılaştırdığı savaş yıllıklarında babası hakkında, "Hizmet ettiği birliğin ön saflarında, hep keşif görevlerine seçilirdi," diye okudu: Kim daha çok hayat ve ölüm vermişti?

Çürümüş bir cesetten daha da çürümüş, kara akbabalara yem olmuş onbaşı Antônio Archanjo, yaşamına iyi başlamak için tek başına, dünyaya gelmek için ebenin yardımı olmaksızın doğan bu oğulu hiçbir zaman görmeyecekti. Aynı saatte ağaçların serinliği altında, *monsieur le comte* de Gobineau ve Majesteleri ırkçılığın teorisyeni ile acımasız soneci, esprili ve *raffinés*[4] –Fransızca kelimeyi aynen koruyoruz– bu iki kişi yarenlik ediyorlardı.

Yoksul Anası Rita, Noca de Logum Edé'nin evinde boy gösterdiği sırada yeni doğmuş bebek ciğerlerinin gücünü deniyordu. Elli yaşlarında, ufak tefek, sağlıklı Rita ellerini kalçalarına dayayarak kahkahalarla gülmeye başladı:

"Bu, bir Eşú, Tanrı beni korusun, yalnızca şeytanın soyundan gelenler ebeyi beklemeden doğarlar. Kendinden sözettirecek ve ünlü olacak bu çocuk..."

4.

Pedro Archanjo, onbaşıya dönüşmüş duvarcıdan savaş bültenlerinde yazılı yiğitliği ve aklı, Noca'dan da yüz çizgilerinin yumuşaklığını ve dirençliliğini miras aldı. Dirençli olan Noca oğlunu büyüttü, ona barınacak bir yer, yiyecek ve öğrenim sağladı; kimsenin

1 Lokoderm: Doğuştan ya da sonradan bir hastalığa bağlı olarak beyazlaşan deri.
2 Melenoderm: Deride melamin maddesi fazla olan, siyah deri.
3 Grimsi deri.
4 İncelikli.

yardımını istemedi, hiç kimseden destek görmedi, çünkü kimseyi istemedi, kapısında yalvarışlar ve armağanlar içinde bekleyenler çok sayıda olmasına karşın hiç kimseyle aşk ya da serüven yaşamadı. Annesinin eşliğinde, kıt kanaat ve sert bir hayat süren çocuk, cesaretini yitirmemeyi, boyun eğmemeyi, önde gitmeyi öğrendi.

Archanjo bu verimli ve üretken on yıl içinde onu defalarca anımsadı; kentin caddelerinde ve sokaklarında yoksullukla semiren çiçek hastalığı sürgünleri ölüm şeklinde çiçeklendiği sırada, çok gençken yeryüzünden ayrılmıştı. Olağanüstü bir hasattı, lanet olası hastalık şişko bir demet yapmıştı, hatta zengin evlerinden bile ölüler toplamıştı. Noca de Logum Edé ilk furyada gitmişti, Omolu[5] bile kurtaramamıştı onu. Noca'nın gücü yaralar içinde, iyiliği irinlerin biriktiği çıkmazda çürümüştü. Archanjo gücünü yitirdiğini hissettiğinde annesini düşünüyordu; sabahtan akşama dek çok yorucu bir çalışma içinde, kendini acılarının arasında tutsak etmiş, sürekli yas tutmuş ve zayıf kollarının gücüyle oğlunun geçim parasını kazanmak için asla gevşememişti.

Archanjo hiç yalnız kalmadıysa da, dostluk desteğinden hiç yoksun olmadıysa da, geri kalan her şeyi tek başına öğrenmişti. Noca'nın anısı, Tadeu'nun varlığı, Lídio'nun sabırsızlığı, Majé Bassã'nın sağduyusu, profesör Silva Virajá'nın yardımı, São Francisco manastırındaki genç rahip Peder Timóteo'nun yüreklendirmeleri, eşsiz dost, iyi yürekli Zabela'nın desteği...

Bu yıllar boyunca Tadeu, öğrenci, ders arkadaşı ve profesör olmuştu. Öğrenci Tadeu Canhoto'nun anısı hâlâ Politeknikte yaşıyordu: on heceli dizelerdeki deneyimi; Profesör Bernard'ın yeğlediği öğrenci olmasını sağlayan matematik yeteneği; beş yıllık fakülte boyunca, Birinci Dünya Savaşı sırasında müttefikler yanlısı gösterilerde, São João tiyatrosundaki ve Politeama'daki coşkulu ve fırtınalı gecelerde onu arkadaşlarının lideri yapan soydan gelen kapasitesi.

Archanjo dillere olan egemenliğini Zabela'ya borçluydu. Soylu kadınla dostluğu sırasında daha önce tek başına öğrendiği İtalyancayı, İspanyolcayı, İngilizceyi, Fransızcayı canlı, yakın, mahrem dillere dönüştürmüştü.

---

5 Omolu: Hastalıklar ruhu.

Recôncavo'nun eski prensesi, sevinç içinde, "Üstat Pedro, siz dil öğrenmek için doğmuşsunuz. Hiç bu denli kolay öğrenen görmedim," diyerek onu kutluyordu.

Archanjo'nun telaffuz ya da dilbilgisi yanlışını asla iki kez düzeltmemişti; dikkatli olan Pedro ikinci bir yanlış yapmıyordu. Sallanır koltuğa oturmuş yaşlı kadın gözlerini yarı kapatmışken, Üstat Pedro da Zabela'nın beğendiği şairler olan Baudelaire'den, Verlaine'den, Rimbaud'dan yüksek sesle dizeler okuyordu; zenginçe derlenmiş ciltler Zabela'ya eski görkemli zamanlarını anımsatıyor, uyaklar tutkularını ve âşıklarını geri getiriyordu. Söyleyişine özen gösteren Archanjo'nun düzenli sesi eşliğinde sallanan Zabela içini çekiyordu:

"İzin verin anlatayım, Üstat Pedro, güzel bir öyküdür..."

Yoksullaşmış aristokrat, kuşkulu akraba, çok yakın iki arkadaşın ve çocuğun yanında bir aile bulmuştu; kedi Argolo de Araújo yaşlılık nedeniyle ölüp bahçeye gömüldüğünde tümüyle yalnız kalmamıştı.

Profesör Silva Virajá Pedro Archanjo'ya Almanca öğrenmesini salık vermişti; Majé Bassã'nın arkadaşı, São Francisco manastır başkanı papaz Timoteo ona ders verme önerisinde bulundu. Archanjo her istediğinde rahip herhangi bir kitaptan paragrafları, makaleleri defalarca çeviriyordu; öyle ki sonunda, dinsel bağdaştırmacılıkta uzman olmasına karşın o bile Brezilya'daki ırklar sorunuyla ilgilenmeye başladı. Çok zaman, az dinlenme, hızlandırılmış dersler. Bu nedenle, Almanca öğrenimi fazla gelişmedi.

Bahia'da Halk Yaşamı kitabını okuduktan sonra o kapıcıyı kendi bölümüne aldıran, böylece zaman bırakmayan sekreterlikteki işten kurtaran Profesör Silva Virajá'ya çok şey borçluydu. Eski sadık yardımcısı zenci Evaristo'dan çok yardım gördüğünden, Virajá Archanjo'ya gerek okul, gerek devlet kitaplığı, gerekse belediye arşivlerine gitmesi, kitapları ve belgeleri incelemesi için boş zaman sağladı. Ona yalnızca zaman kazandırmakla kalmayıp, yazar adları da verip antropoloji ve etnoloji konusunda yeniliklerden haberli kılarak okumasını yönlendirdi. Rahip Timoteo da ona birçok kitap verdi; bazıları Bahia'da bu konuda uzman olan profesörlerce bile

bilinmiyordu. Rahip aracılığıyla Franz Boas'ı tanıdı; belki de onu inceleyen ilk Brezilyalı oldu.

Ya Lídio Corró'ya ne demeli? Arkadaştı, kardeşten daha kardeşti, ikiziydi, Rio'dan hatta Avrupa'dan getirttiği kitapları ısmarlarken gerekli olan parayı ödünç verebilmek için kaç kez kemerleri sıkmıştı? Yeni hurufat kasaları, tamamen gözden geçirilmeyi gerektiren pahalı baskı makinesi, bütün bunlar nedendi? Bütün bunlar, Pedro Archanjo'nun yeni kitaplarını beklemek içindi.

"Kardeşim, sen her şeyi bilmek istiyorsun, bildiklerin yetmiyor mu? Kitap için yeterli değil mi?"

Pedro Archanjo çok yakın arkadaşının sabırsızlığı karşısında gülüyordu:

"Bildiklerim henüz az, okudukça daha çok okumam ve incelemem gerekiyormuş gibi geliyor."

Bu on yıl boyunca Pedro Archanjo antropoloji, etnoloji ve sosyoloji üzerine Bahia'da tüm bulduklarını, kendisinin ve başkalarının paralarıyla getirttiği kitapları okudu. Bir gün Majé Bassã Şangô'nun kasasını açtı ve Katedral Alanı'nda yeni açılmış bir kitabevi olan İtalyan Bonfanti'nin bulduğu, Spix ile Martius'un *Reise in Brasilien* kitabını satın alması için gerekli parayı tamamladı.

Üstat Archanjo'nun incelediği kitaplar ve yazarlarla ilişkisi uzun ve kısır, hatta tamamlanmamış olsa da izlediği yolun bazı ayrıntılarını sergilemek, onu öfkeden kahkahaya doğru giderken izlemeye değer.

Başlangıçta Archanjo, inançlı, daha beteri utangaç ırkçıların yazılarını okurken dişlerini, yumruklarını sıkıyordu: tezler ve kanıtlar küfür gibi çınlıyorlardı; bunlar birer tokat, şaklayan kamçılardı. Gobineau'nun, Madison Grant'ın, Otto Amnon'un, Houston Chamberlain'in sayfalarını okurken defalarca gözlerinin yandığını, aşağılanma gözyaşlarının tadını hissetti. Ama İtalyan antropolojik kriminoloji okulunun önderleri olan Lombroso'yu, Ferri'yi, Garofalo'yu okurken kahkahalarla güldü, çünkü zaman geçmiş ve bilgilerinin birikimi Archanjo'ya soğukkanlılık ve güven kazandırmıştı; daha önce aşağılanma ve küfür gibi gelen yerlerde şimdi aptallığı fark ediyordu.

Dostları ve düşmanları, Fransızları, İngilizleri, Almanları, İtalyanları, Kuzey Amerikalı Boas'ı okudu, büyük zevk aldığı Voltaire'de dünyanın gülüşünü keşfetti. Brezilyalıları ve Bahialıları, Alberto Torres'ten Evaristo de Morais'e, Manuel Bernando Calmon du Pin'den, João Batista de Sá Oliveira'dan Aurelino Leal'e varıncaya dek okudu. Yalnızca burada sayılan adları değil, daha birçoğunu da ölçüsüzce, hesapsızca okudu.

Kitapların zevki arasında yaşam zevkini, yazarları incelerken insanları incelemeyi bırakmadı. Bilgisinin tüm kaynakları için, okuma, araştırma, sevinç, bayram ve aşk için zaman buldu. Aynı anda hem Pedro Archanjo hem de Ojuobá oldu. Biri ve öteki için, bilgin ve insan olarak ikiye bölünmedi. Küçük başarı merdivenini tırmanmayı ve doğmuş olduğu toprağın, dar sokakların, dükkânların, işliklerin, *terreiro*ların, halkın bulunduğu toprağın bir derece üstüne çıkmayı kabullenmedi. Yükselmek istemedi, önde yürümek istedi ve yürüdü. Üstat Archanjo Ojuobá tek ve bütün oldu.

Ömrünün sonuna kadar halkla birlikte eğitim gördü ve not defterlerine notlar aldı. Ölmeden az bir zaman önce, basımevinde çalışan öğrenci Oliva'yla birlikte bir kitabın yayınlanmasına karar vermişti ve Pelourinho'dan yuvarlanırcasına aşağı inerken az önce demircinin ağzından duyduğu cümleyi yineliyordu: "Güzel Tanrım bile tüm dünyayı bir anda öldüremez." Ne ki, yavaş yavaş, yoğun bir çaba pahasına, yoksul ve sağlam, emekçi ve içkici insanların yardımıyla toplanmış değerli koleksiyonu, hemen hemen tüm kitaplarını yitirmişti. Kitapların çoğu atölyenin yağmalanması sırasında yok edilmiş; ötekiler, taşınmalar ve yaşamın acı serüvenleri arasında kaybolmuş, umutsuz zamanlarda Bonfanti'ye satılmıştı. Bazılarını saklamıştı, çıraklığında temel olanlarını. Onları artık okumasa bile, onları kendinde tutmaktan, sayfaları boydan boya okumaktan, bir paragrafta durmaktan, bir cümleyi, bir deyimi ezbere yinelemekten hoşlanıyordu. Akağaç bir kasa içinde, Ester'in *şatosu*nun tavan arasında sakladığı kitaplar arasında, Gobineau'nun denemesinin eski bir baskısı ve profesör Nilo Argolo de Araújo'nun ilk kitapçığı bulunuyordu. Pedro Archanjo kinden bilime doğru yol almıştı.

1918'de doktor reçetesiyle bir gözlük edindi ve ikinci kitabını yayınladı. Yorulmuş olan gözleri sayılmazsa, hiçbir zaman kendini bu denli iyi, bu denli cesaretli, güven dolu hissetmemişti; Tadeu'nun da yokluğu olmasaydı çok mutlu olacaktı. *Bahia Geleneklerinde Afrika Etkileri*'nin ilk nüshaları ellinci yaşgününün arifesinde hazırdı; yoğun ve gürültülü bir haftaydı, *cachaça* oluk oluk akıyordu, *gonza*larda[6] samba çınlıyordu; pastoraller yineleniyor, *afoşé*ler geri dönüyordu; öğretmen Budião'nun *capoeira* okulu süslenmiş ve bayram havasındaydı, *orişá*lar davullarla *terreiro*ların üzerindeydi ve dans ediliyordu, tavan arasındaki kerevette yaprakları dökülen Rosália'nın yüzünde bir gülümsemeyle güller açmıştı.

5.

Mucize, bu işte, sevdiceğim; Tadeu'nun diploma aldığı akşam büyükanneler Mucizeler Dükkânı'nda dans ediyorlardı. Her ikisi de sonradan olma büyükannelerdi, salt sevgiyle büyükanneydiler, *mae* Majé Bassã ve Kontes Isabel Tereza Gonçalves Martins de Araújo e Pinho, samimi dostlar için Zabela.

Başarısızlığa uğramış mucize resminin altında, yaşlı kişilere ayrılan koltukta oturan Tadeu ilgilerin ve onurlandırılmaların merkeziydi. Çizgili bir pantolon, yanar döner kumaşlı ceket giymişti, yakası kıvrık, ayakkabıları boyalı; parmağında mavi, gökyakut yüzük, mühendislerin yüzüğü. Mutlu yüzünde coşku, aynı anda herkesi öpme isteği; bronz renkli yüzünde dayanılmaz bakışlarında, yumuşak, abanoz siyahı saçlarında gözyaşları ve gülümseme birbirine karışmış, romantik *irredentista*[7] oyma baskı, mühendis Tadeu Canhoto. Büyük kutlama akşamıydı: Doktor diplomasını ve yüzüğünü aldığı politeknik okulunun toplantı salonunda başlamış

6 *Gonza:* Ritmik bir müzik aleti, çoğu kez silindir biçiminde olan pirinçten yapılma şıkşık.

7 *İrredentist:* Satın alınamayan İtalya (İtalya *irredente)* deyiminden türetilmiş, önceleri Trente ve Trieste gibi toprakları kendi topraklarına katmak isteyen İtalyan ulusçuluğunu dile getirmiş, sonraları kendilerinin saydıkları toprakları ulusal sınırlarına katmak isteyen tüm uluslarda kullanılmıştır.

olan akşam, paralılar kulübü olan Kızıl Haç salonlarında mezuniyet balosuyla devam edecekti. Törenle balo arasında, Mucizeler Dükkânı'nda büyükanneler dostluğun sıcaklığı içinde dans ediyorlardı. Tadeu orada bulunan, toplanan herkese gönülden borçluydu. Yıllar içinde hepsinin bu gecenin parıltısında şu ya da bu biçimde payı olmuştu. Giysilerinin, yüzüğün, boyalı ayakkabıların, diploma tablosunun, tarihi portrenin aralarında topladıkları paralarla ödendiğini saymayalım; adakla, borçla, yardımla oluşturulmuş doktor. Bu konuda tek sözcük etmeyelim. Bu söz konusu bile değildi, ama kırış kırış yüzlere bakarken, nasırlı elleri sıkarken, Tadeu bu on yılın kaça malolduğunu, bu neşe anının büyük bedelini çok iyi biliyordu. Değerdi; davullar ve *cavaquinho*larla kutlayacaklardı.

Önce davullar. Pedro Archanjo *rum*da, Lídio Corró *rumpi*de, Valdeloir *lé*de.[8] Elleri *batucada*'ye göre hareket ediyor ve Majé Bassã'nın antik çağlardan kalma sesi *orişa*lara gönül borcu ilahisinde değişip yenileniyordu.

Ve kadınların, yaşlı teyzelerin, deneyimle açılmış çok güzel kadınların ve yaşamı keşfeden ergenlerin rondu oluştu. En güzeli, eşsiz, kimseyle karşılaştırılamaz olan Rosa de Oşalá'ydı; zaman, güzelliğine çekicilik eklemekten başka bir iş yapmamıştı. Erkekler dinsel şarkıya seslerini kattılar.

Majé Bassã ayağa kalktı; onunla birlikte herkes de ayağa kalkmıştı. Onu selamlamak için el ayalarını göğüslerine kaldırdılar. Yemanjá'nın, suların sahibinin en sevdiği kızın, onun onuruna, büyülülerin annesine ayrılmış selamı yinelediler. *Odoiá Iá olo oyon oruba!* Dua, ıslak göğüslü anneye!

Eteklerini açarak, gülümseyerek, alkışlar arasında ağır ağır salonu geçti: *odoiá odoiá Iá!* kutlamayı Tadeu'ya sunmak için onun önünde eğildi. Davullar gümbürdedi, Majé Bassã saygı şarkısına ve dansına başladı. Sesinde gönül borcu duyumsanıyordu, ayakları yorulmuyordu.

O anneydi, Iá'ydı, antik çağlardan, ilk gelen, temeldi; fırtınaların, zincirden boşanmış rüzgârların, kötü zamanların, kasırgaların, ni-

8 *Rum, rumpi, lé: Candomblé*'nin tapınma dalları.

şanlıları olan ölü denizcilerin üzerinden uçarak çok sevdiği oğlunu, en çok sevileni, torununu, torununun torununu, torunun torunun torununu, savaştan muzaffer dönen atasını kutlamak için Aioka'dan gelmişti. Dua, tehditlere, engellere, kösteklemelere, hastalıklara karşı zafer kazanmış, doktor diploması almış Tadeu Canhoto'ya. *Odoiá!*

Yaşı belli olmayan yaşlı kadın, yumuşak ve korkunç *mae* Majé Bassã, zor ve sık adımlara hakimiyetinde o denli usta, öylesine hızlı ve öylesine hafif, dans ederken öylesine genç ki, yeni bir *iaô*. Dünyanın başlangıç dönemlerine ilişkin bir dans: korku, bilinmeyen, tehlike, savaş, zafer, tanrıların samimiyeti. Büyü ve yüreklendirme dansı; insanın bilinmeyen güçlere karşı savaşım verip zafer kazanması. İşte, *mae* Majé Bassã Tadeu için Mucizeler Dükkânı'nda böyle dans etti. Torunu doktor, diplomalı mühendis için dans eden sonradan olma büyükanne.

Uzanmış el ayaları arasında, Tadeu'nun karşısında, öylesine görkemli ve yalın, öylesine gösterişli, öylesine herkesçe bilinen haliyle durup kollarını açtı. Çocuğun düşüncelerini, heyecanını, ateşliliği, kuşkuyu, isteği, gururu, acıyı, sevgiyi, iyiyi ve kötüyü, genç kalbin eğilimlerini, Tadeu'nun geleceğini kocaman göğüsleriyle koruyordu; anaç göğüslerinin enginliği içinde her birinin yeri ayrıydı; onlar, yeryüzünün sevincini ve acısını içinde taşıyabilmek için böylesine kocamandılar. İlkel gizin içinde direnen yaşlı kadınla elde edilmiş özgürlük olan bilim kayığı içinde yol alan genç adam birbirlerine sarıldılar.

Daha sonra, herkes geldi ve tek tek dans etti; kadınlar, erkekler birbirlerinin yerini aldılar. Lídio Corró, Tadeu'nun göğsünün dokunmasıyla kalbinin attığını duyumsadı, "böylesi bir anda sevinçten ölebilirim." Terência teyze uzun yılların kahvaltısı ve akşam yemeği olan ekmekle kahveyi karşılıksız vermişti. Damião, Tadeu'dan önce hayat okulunda biçimlenmişti, tutukevleri kapılarının ve karakolların avukatıydı. Rosenda Batista dos Reis, hayır duan, büyücü teyzeciğim, senin özenlerinle, senin otların ve bitkilerinle bugün buradayım, yüzüğüm parmağımda, ateşim yok. Öğretmen Budião ile, *capaeira*da alçakgönüllü ve dingin olmayı, küstahlıktan ve kendini övmekten tiksinmeyi öğrenmişti. Küçük Dé'nin titreyen öpü-

cüğü, badem gözleri ve inip kalkan göğsü, "Beni neden bir yudum likör gibi almıyorsun bugün, neden bayramının çiçeğini, benim yapraklarımı koparmıyorsun?" Mavnaların devi Manuel de Praxedes, ona denizi ve gemileri öğretmişti. Gizlerle dolu teyze, Rosa da Oşalá, Mucizeler Dükkânı'nda evsahibeliği yapıyordu ve asıl teyze orada salt geçici bir konuktu, geçerken uğramıştı.

Onlar geldiler, ötekiler geldiler, Valdeloir'in ritmi ve buluşu, Aussá'nın şarkısı, Mané Lima'nın gülüşü, her biri biraz dans edip daha düne kadar kararlı ve sabırsız bir velet olan doktorun neşesini göğsüne taşıdı.

En son gelen Pedro Archanjo oldu, yeniden herkes ayağa kalktı; el ayalarını çevirerek Ojuobá'yı selamladı. Gizemli bir surat, yumuşak bir gülümsemeyle aydınlanmış, düşüncelerinde düşlerin ve anıların kalbine, son gecesindeki Dorotéia'ya kapanmış, kitaplarına eğilmiş bir çocuk, Ojuobá, Şangô'nun gözleri, Tadeu'nun yüzündeki ateşi ve coşkuyu izliyor. Sarışın bukleleri, çok sinirli, tutkulu kızı yeniden görüyor.

Bulmacanın anahtarı kimin elinde? Dansında tüm bir yaşam geçiyor ve belli bir anda, salonda Yansã'nın çığlığı çınlıyor. Her sorunun bir doğru ve birçok yanlış yanıtı var. Pedro Archanjo Tadeu'ya sarılıp kalıyor; kısa bir an için.

Artık hiç kimse eksik değil, şimdi teşekkür etme, gözyaşlarını yutma, kendisini korumalarına alan *orişá*lar ve onu bu saate kadar tutan dostları, babaları ve kardeşleri, teyzeleri ve yeğenleri, kalabalık aile için dans etme sırası Tadeu'da.

Tam o sırada kontes Água Brusça, büyükanne Zabela karanlıklardan sıyrılıyor, belki de Moulin-Rouge afişinden iniyor, Tadeu için dans etmek amacıyla rondun ortasına geliyor. Hayır, ritüel dansları değildi, bunlar onun dansları değildi.

Eteğini kaldırıp çoraplarını, jüponlarını, fistolu uzun paçalı külodunu sergileyerek Mucizeler Dükkânı'nda Paris'in kankan dansını yapıyor; o da yaşı belli olmayan yaşlı kadındı, yeni kadın olmuş küçük kız Dé kadar gençti. Lautrec'in tablosu gerçekleşiyordu, Fransız zenci kadınlar Tabuão'yu işgal ediyorlardı; ronddaki kadınlar, delice adımları, yabancıların dansını hemen taklit ederek,

hiç kimsenin kullanmadığı ritmi deniyorlar. Ayakta duran erkekler el ayalarını uzatıyorlar, kontes Isabel Tereza'yı, aziz annelerine karşı kullandıkları saygı hareketleriyle ve Yoruba sözcükleriyle selamlıyorlar, *Ora Yeyeo!* diye haykırıyorlar, zaten iyiliği ve koketliği sayesinde Zabela'nın, baştan çıkarıcı Oşum'un kızı olduğu yakında kabul edilecek.

İşte böyle, Zabela Mucizeler Dükkânı'nda torunu için Paris kankanı yaptı. Sonra da onu iki yanağından öptü.

Mucize, bu işte sevdiceğim, dans eden büyükanneler, iki tane sonradan olma büyükanne ve doktor torun, her biri kendi dansını yapıyor.

6.

"İşte geldiler..." diye bildirdi Valdeloir.

Aussá, Mané Lima ve Budião fişekleri getirdiler, *capoeira* öğretmeninin yanan sigarası kor yerine kullanıldı. Ok gökyüzünü yardı, küçük alay üzerinde ışık olup açıldı. Sıkışık bir grup halinde, yeni pazar giysileri içinde yarım düzine insan ağır adımlarla, kontes Isabel Tereza'nın *belle époque* adımı ritmiyle sokaktan iniyordu. Yaşlı kadın Tadeu'nun koluna girmişti, her ikisi de baştaydı, beyaz büyükanneyle siyah torun.

Mucizeler Dükkânı'nın kapısında toplanan dostlar az önce Politeknik okulunun toplantı salonunda diplomasını almış olan mühendis Tadeu Canhoto'nun yolunu havai fişeklerle, çatapatlarla, yıldızlarla aydınlattılar. Ortalık gündüz gibi olmuştu, o gece mucize gecesiydi.

Bastonuna dayanmış *mae* Majé Bassã toplananlardan ayrıldı ve alaya doğru ilerledi. Ona destek olmak istediler, izin vermedi.

İki yıl önce doktorlar onu incelediklerinde her türlü çabayı yasaklamışlardı. "*Mae* Majé Bassã, dinlenin," demişlerdi, "aziz anneliği için ne yaşınız ne de sağlığınız uygun, çanı ve usturayı daha genç birine verin. Evinizden hiç çıkmayın, hatta komşuya bile gitmeyin, dinsel şarkıları, bir adım dans etmeyi bile bir yana bırakın, biri bile ölmek demektir, büyümüş kalbiniz her an patlama

tehlikesi içinde, çok yıpranmış. Yaşamak istiyorsanız sakin durun, koltuğunuzda oturup rahat rahat sohbet edin. Yorulmayın, öfkelenmeyin." "Evet, kuşkusuz doktor, besbelli öyle! Siz emrediyorsunuz, ben söz dinliyorum, olağan" diyordu. Doktorlar ters yüzü dönüp gittiler, Majé Bassã sorumluluklarını, usturayı, çanı, erginlenenlerin sandalını, aziz kızlarının rondunu, deniz kabuklarını, tapınmayı ve adak işlerini yeniden ele aldı. Bununla birlikte birçok çağrıyı reddetmek için evinden çıkma yasağını bahane olarak kullanıyordu, uzun zamandan beri adımlarını *terreiro* sınırlarının dışına atmamıştı. Tadeu'nun kutlama gününde şarkı söyleme ve dansı başlatma kararını bildirdiğinde, aziz kızları onu engellemeye çalıştılar: Ya doktorun söyledikleri, şişmiş kalbi ne olacaktı? "Ne olursa olsun gideceğim, şarkı söyleyeceğim ve dans edeceğim, hiçbir şey de olmayacak." Oradaydı, öteki büyükanne; tek başına bastonuna dayanmış, genç adama doğru yürüyordu.

Tadeu boş kolunu ona uzattı; böylelikle iki yaşlı kadının arasında atölyenin kapısına ulaştı. Havai fişekler ve çatapatlar patladı.

Davetiye sahibi olan çok az sayıdaki bazı ayrıcalıklı kişiler diploma törenine katılmışlardı. Oturuma da katıldılar, söylevleri dinlediler, her biri kendince davrandı. Pedro Archanjo yeni giysiler içinde, kılığı düzgün, çok yakışıklı, soğukkanlı bir neşe içindeydi, konuşmacılar, profesör ve taze mühendis, önyargıları, tutuculuğu suçladıklarında Lídio Corró "bravo!" diye bağırmıştı. Gözlerini Tadeu'dan ayırmıyordu, Mucizeler Dükkânı'nda büyümüş ve öğrenim masraflarını özellikle kendisi karşılamış olduğu çocuğu genç doktorlar arasında görünce çok heyecanlanmıştı. Beyaz takım giymiş, mesleğe yeni başlamış avukat Damião de Souza, eğer konuşan o olsaydı, salonu ayağa kaldırırdı! Manuel de Praxedes dev gibi yapısına göre küçük kaçan, hele içindeki coşkuya göre büsbütün küçük kaçan tören giysileri içinde kafasını omuzlarına gömmüştü. Kadın olarak, yalnızca Zabela vardı, rokoko, demode bir şıklık içindeydi, eski Paris kumaşları, eldivenler, takılar, parfümler, kurnaz bakışlar. Profesörler, zenginler, yetkililer gelip elini öpüyorlardı:

"Mezuniyette ailenizden birileri var mı, Kontes?"

"Şurada, bakın, hepsinden yakışıklı, şu iriyarı olan."

"Hangisi? Şu... esmer mi?.." Şaşırıyorlardı. "Akrabanız mı?"

"Çok yakın akrabam. Torunum." Ve öylesine kurnazca gülüyor, öylesine eğleniyordu ki, onun çevresinde bayram, vaktinden önce başlamıştı.

Birçoğunun şaşkınlığı ve bazılarının rezalet diye nitelendirmeleri arasında, doktor diplomasını alacağı sırada Tadeu salonu Zabela'nın kolunda geçti ("Değersiz, ahlaksız, onursuz," diye homurdandı Dona Augusto de Mendes Argolo de Araújo) ve mühendis yüzüğünü, gökyakutu parmağına geçiren bir nişanlı ya da anne yerine kontes oldu.

Pedro Archanjo, gittikçe artan coşkusuna karşın hâlâ soğukkanlıydı, Tadeu'nun yürüyüşünü izlemiş ve onun kaçamak bir hareketle karanfili alıp ceket yakasındaki iliğe taktığını görmüştü. Zafer kazanmışçasına gülümsemesini ve kafasını dikleştirmesini gözlemledi. Çiçek bir rastlantı sonucu mu genç kızın elinden düşmüştü ya da genç adam geçerken çiçeği isteyerek mi atmıştı? Sarı bukleler, Bahia'daki en iri gözler, neredeyse mavi denecek kadar beyaz, opal ten. Pedro Archanjo merakla onu inceledi. Genç kız sandalyesinden kalkmış, ince uzun parmaklı elleriyle alkışlıyordu, sinirliydi, yüzü uzundu, kararlı dudakları vardı. Fakülte direktörü, Tadeu'ya diplomasını –onca istenen kâğıdı– verdiğinde ve eyalet yöneticisi elini sıktığında, sonunda doktor olan Tadeu, Zabela'nın yanında ayakta gülümsedi. Gözleri genç kızı aradı, baktı, ardından da Mucizeler Dükkânı grubuna doğru döndü.

Tanrım! Oğlum, daha öyle çocuk ki! Pedro Archanjo alkışladı, düşünceliydi, neşesi artık soğukkanlı değildi, önsezilerle karışıktı. Her ne olursa olsun, Tadeu, tümüyle onaylıyorum seni. Ne olursa olsun, ne gelirse gelsin, ne pahasına olursa olsun, yetersiz olduğunu söyleme. Biz iyi bir kaynaktan geliyoruz, karışık kanımız savaşıma elverişlidir, hiçbir zaman geri çekilmeyiz ve haklarımız için boyun eğmeyiz, bunun için yaşıyoruz.

Az sonra, kürsüde profesör Tarquinio, yeni mühendislere yaşamlarında ve mesleklerinde başarılar diledi. Gecikmeden ve önyargılardan, bayağı politikadan ve görenekçilikten koparılarak inşa edilecek ve yetiştirilecek bir Brezilya vardı. Savaştan yaralanmış,

yeniden yapılması gereken bir dünya vardı. Gençlere, hepsinden önce de mühendislere düşen ulu ve soylu bir görevdi bu; makine, endüstri, teknik, bilim çağında yaşıyoruz.

Genç mühendis Astério Gomes arkadaşları adına konuşarak bu cömert çağrıya yanıt verdi. Evet, savaşın yıkıntıları üzerinde yeni bir dünya kuracağız ve Brezilya'yı içinde yaşadığı çöküntüden koparıp alacağız. İlerlemeler ve özgürlüklerle dolu, önyargılardan, baskılardan adaletsizliklerden, güçsüzlüklerden kurtulmuş bir dünya. Makineleriyle ve fabrikalarıyla her yanını ağ gibi yollar kaplamış bir Brezilya, uyanmış, yol alan bir Brezilya. Teknoloji burcunda herkes için şans bulunan bir dünya. Gizemli Rusya'da emekçiler zorbalığın kalelerini kazmayla yıkıyorlar.

Salonda, alkışlar arasında, büyük toprak sahibinin oğlu zengin öğrencinin sosyalizm sözcüğünü ve yabancı Vladimir İlyiç Lenin'in adını söylediği duyuldu. Ekim Devrimi dünyayı ve zamanı, geçmişi ve geleceği ikiye ayırmıştı, ama değişikliği çok az kişi fark ediyordu ve henüz korkmuyorlardı; Lenin uzak ve belirsiz bir önderdi, sosyalizm ise yargıları olmayan bir sözcüktü. Konuşmacının kendi bile gösterdiği kanıtın önemi hakkında fazla fikir sahibi değildi.

Pedro Archanjo, bir an, onları, konuşmadan sonra genç kız kardeşine doğru koşup onu öptüğünde Tadeu'yla genç kızı yanyana gördü. Mezuniyet konuşmacısını kutlamaya arkadaşları da gelmişlerdi. Genç kızın aydınlık ve duru güzelliğiyle erkeğin karanlık ve erkeksi görkemi yanyanaydı.

Mucizeler Dükkânı'nda, tapınma dansından sonra davullar sustu ve şişeler açıldı. Sayfaları düzenlemek için yazı karakterlerini topladıkları masanın üzerinde şimdi bir alay lezzetli ve değişik yiyecek vardı: soslar, kızartmalar, *xinxim*ler,[9] *abará*lar, *acarajé*ler, *vatapá*, *carurú*, sebzeli *efo*. Birçok dost ve usta eli hindistancevizini ve palmiye yağını karıştırmış, tuzu, biberi, karabiberi, zencefili ölçmüştü. Şafakta, değişik ulusların çeşitli *terreiro*larında oğlaklar, ku-

9 *Xinxim:* İstiridye, soğan, ezilmiş kabak ya da karpuz çekirdeğiyle pişmiş tavuk.

zular, horozlar, kaplumbağalar, beçtavukları adanmıştı. Majé Bassã deniz kabuklarını atmıştı, üç kez yanıtlamışlardı: çalışma, yolculuklar ve aşk acıları.

Havai fişekler gökyüzünde patlıyor, haberi yayıyorlardı: Tabuão sokağında kutsal ve kendini adamış bir doktor, ilk kez, fakülteden mezun bir doktor yaşıyor. Atölyenin duvarına, kutsal mucize resmiyle Toulouse-Lautrec'in afişi arasına, Lídio Corró mezuniyet resmini astı; Tadeu arkadaşlarının arasında kapkara görünüyordu. Mucizeler Dükkânı'nda hiçbir zaman bu kadar insan aynı anda toplanmamıştı.

Cachaça bardağı elinde, Damião de Souza ayağa kalktı, öksürdü, sessizlik istedi, onura kadeh kaldıracaktı. "Bekleyin!" diye emretti kontes. Zabela'ya göre, değerli bir kutlamada saygı duyulan bir kadeh kaldırmak için şampanya gerekirdi ya da daha doğrusu gerçek bir dostun sağlığına içmeye değen tek içki Fransız şampanyasıydı. Profesör Silva Virajá, iyi Noel dilekleriyle birlikte en iyi cinsten üç şişe Fransız şampanyası göndermişti; Zabela birini Tadeu'yu kutlama gecesi için ayırmıştı.

Çok terbiyeli olan Majé Bassã, soylu kadının şarabıyla dudaklarını şöyle bir ıslattı. Lídio ile Archanjo da aynısını yaptılar; Zabela onları kaliteli şaraplara alıştıramamıştı, çok yakın iki arkadaş *cachaça*ya ve biraya bağlı kalmışlardı. Ateşli söylevinin mecazlarından sonra, coşkun çavlan Damião de Souza kadehini bir yudumda bitirdi, lanet olası içki! Tüm şişeyi içen, şişeyi bağışlayan kişi oldu. Tadeu ve Damião birbirlerine sarıldılar, kumsalda ve sokaklarda birlikte büyümüşlerdi, şimdi ayrılıyorlardı, her biri kendi yoluna gidiyordu.

Ojuobá'nın gözleri Pedro Archanjo onları tanıdı ve onları izledi; yolları ayrıydı. Damião, açık kitap, saklısı gizlisi olmayan bir insandı, fakültede doktor ünvanı almamıştı, ona ünvanı ve patentleri veren halktı. Kaderi onu nereye sürüklerse sürüklesin farksız, her zaman aynı olacaktı, oraya kök salmıştı, dokunulmazlığı vardı. Tadeu daha fakülteden itibaren merdivenin basamaklarını tırmanmaya başlamıştı; arkadaşlarının başında gidiyordu. Tepede bir yer edinmeye hazırlanmış, tüm dereceleri tırmanmaya karar vermişti.

O günün sabahı, ateşli bir arzuyla, "Biri olmalıyım, babacığım," demişti. Mucizeler Dükkânı'nda ona daha ne kadar zaman sahip olabilirlerdi?

Lídio Corró flütü aldı, gitarı Pedro Archanjo'ya uzattı, samba için daire yaptılar. Kirsi ve Dorotéia, Risoleta ve Dedé nerede olabilirlerdi? Sabina dos Anjos, Rio de Janeiro'ya gitmişti, oğlu denizciydi. Ivone bir gemi yapımcısıyla evlenmişti, Muritiba'da yaşıyordu. Mühendis giysileri içindeki genç Tadeu'yu yeni kızlar boş yere gözleriyle yiyordu.

Eğlenceler gece yarısını aşmıştı, ama kutlamanın sahibi, toplantının nedeni, onurlandırmaların nedeni, mekanikte, coğrafyada, mimarlıkta, astronomide, inşaatta mühendis olan doktor Tadeu Canhato, köprülerin, kanalların, demiryollarının ve karayollarının mühendisi, politeknisyen, oradan ayrılmak için izin istedi. Varlıklı profesör Tarquinio, seçkin kişilerin kulübü olan Kızıl Haç salonlarında mezuniyet balosunu yeni mühendislere armağan etmişti.

"Gitmek zorundayım babacığım. Balo başlayalı epey oldu."

"Daha erken. Neden biraz daha kalmıyorsun? Burada herkes seni seviyor; seni görmek için geldiler." Archanjo bunları söylemek istemiyordu, ama söyledi, neden öyle yapmıştı?

"Biliyorum, ben de kalmayı çok isterdim ama..."

Zabela yelpazesiyle Archanjo'nun koluna vurdu:

"Bırakın da çocuk gitsin, neşemizi kaçırmayın."

Söz anlatması güç yaşlı şeytan kadın, Tadeu'nun gizini nereye kadar biliyordu? Yoksa şu Gomes'lerin de, şu ukalaların da akrabası mıydı?

"Siz, Üstat Pedro, ar damarı çatlamış, hafif birisiniz. Aşk hakkında hiçbir şey bilmiyorsunuz, yalnızca kadınları tanıyorsunuz." Recôncavo'nun eski prensesi, kankan dansının eski ecesi içini çekti. "Benim gibi, erkekleri tanıyorum ama aşkı tanıdım mı?"

Kapının eşiğini aşan Tadeu'ya bakarak biraz sessiz kaldı:

"Kuzenimin adı Ernesto Argolo de Araújo'ydu, çok gençtim ve çok deliydim, üstelik de çok istedim, öyle çok, öyle çok istedim ki, bir düellocunun eliyle onu ölüme gönderdim, sırf onu kıskandırmak ve aşkının ne dereceye kadar olduğunu anlamak için."

Tadeu karanlıklar içinde kayboldu, adımları, boyalı ayakkabıları sokakta çın çın ötüyordu. Kimse onu yürüyüşünden alıkoyamazdı. Bunu denemeyeceğim, Zabela, neden mi? O basamakları tek tek tırmanacak, acelesi var. Elveda Tadeu Canhoto, bu bir ayrılık şenliğiydi, ama hiçbirimiz farkında değildik.

7.

Bilgisi ve mizah gücü de zekâsı ve dürüstlüğü kadar övülen yargıç Santos Cruz gerçekten sinirlenmişti; duruşma saatini beklediği salona gelen kâtip, baronun görevlendirdiği avukatın bir kez daha yok olduğunu bildiriyordu. Avukat alelacele bir özür karalamıştı.

"Hastaymış... gripmiş... Meyhanenin birinde sarhoş olmuştur. Başka bir iş yaptığı da yok. Bu oyunun sürmesi olanaksız. Bu zavallı kaç kez tutukevine gitti geldi? Tutukevinde dinlenmesine bile izin vermiyorlar..."

Masanın önünde hareketsiz duran kâtip yargıcın buyruklarını bekliyordu. Çok değerli yargıç sordu:

"Koridorlarda hangi avukatlar var?"

"Geçerken hiçbirini görmedim. Daha doğrusu, Dr. Arthur Sampaio'yu gördüm ama çıkıyordu."

"Öğrencilerden?"

"Yalnızca Costinha vardı, dördüncü sınıftan..."

"Hayır, o yapamaz, suçlu için savunması olmaması daha iyi. Costinha avukatlık yapsa kutsal bakiremizi bile mahkûm ettirir! Bir kez daha mı zorla erteleyeceğiz yargılamayı? Dayanılır gibi değil!"

İşte tam bu sırada yargıçlar odasına genç Damião de Souza girdi; üstünde beyaz takım giysi vardı, yakası kıvrıktı, tüm adliye içinde en tanınmış insandı, kâtiplerin, mübaşirlerin, avukatların, yargıçların her işini yapabilecek biriydi. İki üç kez bir avukatın yanında çalışmıştı, ama hep çok kısa süreliğine. Adliye sarayının değişik ve güvenli işlerini yeğliyordu. Ve koridorlarda, odalarda, duruşma saatlerinde, tutukevlerinin kapısında, karakollarda, cinayetle ve katillerle, davalarla ve yargılama usulüyle, talepler ve soruşturmalarla ilgili ne varsa öğrenmişti. Çok gençken, daha on

dokuz yaşındayken, ağzına kadar teoriyle dolu, her türlü pratikten yoksun, fakülte kokan genç avukatların kurtarıcısıydı. Damião isteklere karşı kafa tutmuyordu.

Elinde bir kâğıt, gülümseyerek gelip, "Dr. Santo Cruz, Dr. Marino'nun şu dilekçesiyle ilgilenir miydiniz?" diye sorunca, yargıç, Aziz João gecesi onu evine çağırdığında, onunla yaptığı konuşmayı anımsamıştı.

"Dilekçeyi bırak, sonra bakarım. Söyle bana Damião, kaç yaşındasın?"

"On dokuz yaşıma bastım, doktor."

"Dava vekili sertifikası edinmeye hâlâ kararlı mısın?"

"Bonfim tanrımız yardımcı olursa. Bir artı birin iki ettiği kadar kesin."

"Mahkemede, kendini avukat yerine çıkabilecek ve bir suçluyu savunabilecek durumda hissediyor musun?"

"Çıkabilecek mi? Doktor, size karşı saygısızlık etmek istemeden bir şey söylemek isterim; savunmayı, yoksulları tutukevine gönderen şu hukuk öğrencilerinden daha iyi yaparım. Hatta daha fazlasını söyleyeyim, birçok avukattan daha iyi yaparım."

"Bugünkü duruşmada yargılanacak olan cinayet dosyasının içindekileri biliyor musun? Olayla ilgili bilgin var mı?"

"Aslını söylemek gerekirse dosya hakkında hiç bilgim yok, cinayetten sözedildiğini duydum. Ama eğer adamı savunmak içinse, bana gerekli olan belgeyi imzalayın, doktor. Sayfalara bir göz atmam için ve suçluyla konuşmam için de bir yarım saat verin; onu aklayacağıma yemin ediyorum. Kanıt sahibi olmak isterseniz deneyin."

Yargıç ani bir hareketle kâtibe doğru döndü:

"Teixeira, suçluyu savunması için Damião'nun belgesini düzenleyin, öteki savunmacının yerine yasal görevli olacak. Dosyayı ona verin ve tam bir saat sonra jüriyi toparlayın. Bu sırada ben de buradaki başka işleri düzene sokacağım. Bana sıcak kahve bulun. Damião, bu işten iyi sıyrılırsan, dava vekili sertifikanı alabileceğine kesin gözüyle bakabilirsin."

Postal Zé zevk için adam öldürmüştü ve birinci jüri taammüden adam öldürmeden dolayı onu otuz yıla mahkûm etmişti. Mahkeme hafifletici nedenleri tanımadığı gibi daha önceki iyi hallerini de gözönünde bulundurmamıştı.

Caçula, Suriyeli bir işportacının bavulunu taşıyan, ancak kendi geçimine yeterli olan birkaç kuruş için sokakları inip çıkan Zé'nin, uzun yıllardan beri arkadaşıydı; Postal Zé her hafta pazar günü hiç şaşmadan kafayı çeker ve duvarlara çarpa çarpa evine dönerdi. Pazartesi günleri, bavulunu yeniden eline alır, alıcıdan alıcıya İbrahim'ini izlerdi; sessiz, soğukkanlı, yağmur ya da kızgın güneş altında tartışmaz, karşı çıkamazdı.

Bir pazar günü, meyhanede, Kötü Afonso adlı biriyle tanışmış ve birlikte bir şişe beyaz şarap içmişlerdi. İkincisini Caçula ile birlikte oturan Zé'nin evinde içmeye gitmişlerdi. Başlangıçta çok dostça davranan Kötü Afonso kavga çıkarmaya, küfürler savurmaya başlamıştı, Zé bunu fark ettiğinde, "orospu çocuğu, boynuzlu, sümsük"lerle dolu bir kavgaya girmişlerdi. Karakolda kavganın nedeni sorulduğunda Postal Zé ne yanıt vereceğini bilememişti. Tartışma konusu *cachaça* içinde yitip gitmişti; ucu çok sivri eski bir mutfak bıçağını kendi elinde görmüştü. Önündeyse, bir balta sallayan Kötü Afonso onu tehdit ediyordu: "Seni ikiye böleceğim, boynuzlu!" Bıçağı yiyen Afonso yana yıkılmış, hemen ölmüştü, Postal Zé de işlediği cinayet ve *cachaça*dan bayılıp öte yana yıkılmıştı. Kendine geldiğinde, suçüstü yakalanmış bir katildi; karakolda başlangıçta da söylediğimiz gibi iyi bir dayak atılmış ve iyi bir ders verilmişti.

Birinci yargılamada –Zé bir yıldan fazla bir zamandan bu yana tutukevinde bulunuyordu– savcı doğuştan gelen bir bozukluktan sözetmiş, tüm Lombroso[10] bilgisini sergilemişti. "İnceleyin, sayın jüri üyeleri, suçlunun kafatasını; tipik bir katil kafatası. Koyu ten renginden hiç sözetmiyorum; sevgili fakültemizin parlak adli tıp profesörü, yadsınmaz bir yetkili olan Dr. Nilo Argolo'nun savun-

10 Lombroso: İnsanları kafatası yapılarına göre, canidir ya da değildir diye ayıran İtalyan kriminoloji bilgini.

duğu en modern kuramlar melezlerde katillik oranının fazla olduğunu belirtmektedir. Burada, sanık yerinde, bu tezin haklılığının yeni bir kanıtına sahibiz."

Bir sinek bile öldüremeyen, komşularınca sevilen yoksul bir emekçi olan Afonso da Conceiçao'yu kurban olarak betimlemişti. Sohbet etmek için sanığın evine gitmişlerdi, şimdi burada bulunan canavar katilin kurbanı olmuştu. Şunun suratına bakın, en ufak bir pişmanlık yok. Savcı en ağır cezanın verilmesini talep ediyordu.

Postal Zé'nin avukat tutacak parası yoktu, tutukevinde boynuzdan taraklar, kâğıt kesecekleri yapıp birkaç kuruş kazanıyordu, bunlar ancak sigara parasına yetiyordu. Caçula ölen binbaşı Pestana'nın yeğenlerinin yanında iş bulmuştu; onun *fazen*dasında doğmuştu. Onun gözünde binbaşı iyilik ve eli açıklık simgesiydi:

"Binbaşı hayatta olduğu sürece hiçbir eksiğim olmadı, ondan daha iyi davranan yoktu!" Postal Zé'nin de iyi yanı olmalıydı, çünkü Caçula onu terketmedi, pazar günleri tutukevinde onu görmeye gidiyor, ona cesaret ve umut veriyordu: "Yargılandığında, Tanrı isterse bırakılacaksın." Ya avukat için para? "Yargıç, bana bir tane bulacağını söyledi, kafaya takma."

Mahkeme tarafından görevlendirilmiş avukat, Dr. Alberto Alves, mahkeme salonunda tırnaklarını kemiriyordu; dosyayı bile okumamıştı ve eşi koket Odete'yi serserinin teki olan Felix Bordalo'yla gülüşüp cilveleştiği bir anda bırakmıştı. Şu sıralarda öpüşüyor olmalıydılar; o ise suçlu sandalyesinde oturmuş katili savunmakla yükümlü olarak burada tutuluyor, boynuzları engelleyebilecek hiçbir şey yapamıyordu. Savcıya bütünüyle hak vermek için adamın suratına, kafatası ölçülerine bakmak yeterliydi; bu yarma gibi adam toplum için tehlikeliydi. Odete, acaba?.. Ama bu ilk kez değildi kuşkusuz; daha önce, şu Dilton'la da böyle bir durum olmuştu. Odete'nin bağlılık yeminleri, alçak kafalı katil müvekkilinin suçsuzluk yeminlerinden daha fazla bir değer taşımıyordu; o da, öteki de, doğuştan suç işlemeye eğilimliydiler. Boktan yaşam!

En alt düzeyde, her türlü kanıttan yoksun bir savunma, Dr. Alves hiçbir şeyi yadsımadı, hiçbir itirazda bulunmadı, yalnızca adaletin uygulanmasında mahkemeden anlayışlı olmasını diledi...

Karar okunduğu sırada, daha çok suçlanılmasından yana bir havası var, diye düşündü yargıç Dr. Lobato; otuz yıl hapis, jüri en ağır cezayı talep ediyordu.

Avukatın kayıtsızlığı karşısında öfkeyle sordu:

"Savunma avukatı üst mahkemeye başvurmuyor mu? Böyle yapması gerektiğini sanıyorum."

"Başvuruda bulunmuyor muyum? Doğal olarak, mahkemenin bağışlayıcılığına başvuruyorum," diyen Alberto Alves, yargıcın azarlaması olmasaydı bunu düşünemeyecekti.

Şimdi, Postal Zé, mahkemece atanan avukatın yokluğu nedeniyle üç kez ertelenen ikinci duruşma için geliyordu. Savunma yerinde Damião de Souza duruyordu.

Savcı değişmişti ve birinci duruşmada suçlama makamındaki Dr. Alberto Alves gibi, olgunluk sınavını yeni vermiş Augusto Leivas da bir kadını düşünüyordu, ama boynuzlu olarak değil, mutlu bir âşık olarak. Marília sonunda kendini teslim etmişti ve savcı dünyayı toz pembe görüyordu. Postal Zé'nin deri renginden uğursuz cinayete yazgılı olduğu sonucunu çıkarmadı, Lombroso ile birlikte katil kafatasını da ölçmedi. Yatakta çıplak oturan şahane ahlaksız Marília'nın çekicilikleri içinde kaybolmuş, dalgın bir havayla rolünü oynadı.

Mahkemece atanan savunma avukatını ani bir dürtüyle seçmiş olduğunu düşünen yargıç suçlama makamının zayıf iddiası karşısında rahatladı ve genç Damião'nun savunmasına göre, cezanın on sekiz ya da on iki, belki de altı yıla kadar indirileceğine kesin gözüyle baktı.

Ne ki, savunma makamındaki Damião de Souza'nın ilk çıkışı mevsimin en büyük olayı, adliye sarayında uzun zaman üzerinde konuşulan, gazetelerde yazılan olay oldu. Evet, gazetelerde yazılan; Damião bundan böyle kaçınılmaz olarak tüm yaşam boyu gazetelerde yer alacaktı.

Adliye sarayının önünde bulunan Manuel de Praxedes kalabalığı görmüş ve neden bu kadar çok insan bulunduğunu sormuştu; içeride, daha çocuk sayılan ama savunma makamında dev gibi olan yeni bir avukatın ilk silahlarını kullandığını öğrendi. Görmek

için içeri girdi, Damião en hızlı anındaydı. Sonunda, iriyarı adamcağız kendini tutamadı, alkışladı, bağıra çağıra savunmanın bir daha yinelenmesini istedi, salondan atıldı.

Aslında yargıç defalarca çanı oynatmak, sessizlik istemek, orada bulunanları salondan çıkartmakla tehdit etmek zorunda kalmıştı, ama tüm bunları gülümseyerek yapmıştı. Mahkemede uzun zamandır böylesine hareketli ve coşkulu bir dinleyici kalabalığı görülmemişti.

Damião'nun savunması destansı olmuştu, aşk romanına, Grek trajedisine, piyasa işi tefrikaya, İncil'e dayanıyordu ve çok değerli yargıç, soylu hukuk üstadı, Dr. Santos Cruz'un çok yorumlanmış bir kararını tam yerinde söyledi. Özet olarak, iyi biri olan Postal Ze, iğrenç, aşağılık Kötü Afonso tarafından tehdit altında bulunduğundan yuvasının ve kendi yaşamının onurunu kurtarmak için cinayete itilmişti. Huzurunuzda bulunan sanık, kader kurbanıdır; sevecen bir eş, kusursuz bir emekçidir, işportacı valiziyle kızgın güneş altında ekmek parasını alnının teriyle kazanmaktadır, yalnızca alnının teriyle değil, hayır, sayın jüri üyeleri, tüm bedeniyle, –çünkü Türk'ün valizi tonlarca ağırlıktadır!– Taptığı eşinin ekmek parasını kazanıyordu. Bu eli açık ve dürüst yurttaş, günlerden bir gün dostluğunun ve güveninin kapılarını bir zehirli yılana ağzına dek açtı; bu yılan Kötü Afonso'ydu, adı zaten her şeyi açıklamaktadır, sayın jüri üyeleri! Yırtıcı sırtlan, süreğen alkolik, saldırgan ve çapkın adam, Postal Zé'den eşinin aşkını çalmaya, yuvasının onurunu kirletmeye kalkıştı. Sayın jüri üyeleri, bu Grek trajedisini gözlerinizin önüne getiriniz! İşten yorgun argın evine dönen –pazar günü olmasına karşın yine de çalışıyordu– Postal Zé Dante'ye yaraşır ağır ve ulu görüntüyle karşılaştı: zavallı Caçula aşağılık adama karşı savaş veriyordu, ötekiyse, elinde bir mutfak bıçağı, zorla ona sahip olmaya çalışıyordu, çünkü kutsal kadın utanç dolu önerilerini öfkeyle geri çevirmişti. Postal Zé eşinin yardımına koştu. Dövüş başladı; onurunu ve yaşamını savunmak için barışçı emekçi Postal Zé iğrenç yılanı ezdi.

Damião kollarını açtı ve sordu:

"Sayın jüri üyeleri, hepiniz eş ve babasınız, onurlu erkeklersiniz, yanıt verin; evine döndüğünde eşini serserinin biriyle dövüşürken gören hanginiz böyle bir görüntü karşısında kayıtsız kalırsınız? Hanginiz? Hiçbiriniz. Bundan kuşkum yok."

Orada bulunanlara Caçula'yı gösterdi:

"İşte sayın jüri üyeleri, en büyük kurban!" Sözü geçen kurban çabuk ağlayan biriydi ve evden çıkmadan önce, erkeğine edilecek küfürleri ses çıkarmadan dinleyebilmek için iki yudum *cachaça* içmişti. İlki çok korkunç olmuştu. "Bakın, sayın jüri üyeleri, gözyaşları içindeki bu kutsal ve zavallı eşe. Eşi için adalet diye haykıran odur. Ben yalnızca, dosyada yazılanı gözden geçirdikten sonra, müvekkilimin aklanmasını talep etmekteyim."

Bu sırada Manuel de Praxedes'in önerdiği yinelenme isteği oldu. Özsaygısı yaralanmış, büyük zorluklarla edindiği ününü tehlike içinde gören savcı kâtipten dosyayı istemiş ve itiraz etmişti. Yasalarla, hukuk yazarlarıyla, alıntılarla, kanıtlarla ve dosya içindeki yazılarla suçlamayı ciddi bir şekilde yürüttü; beş para etmeyen kâtiplerin uşağı, mübaşirlerin öğrencisi olan, hukuk öğrencisi bile olmayan bir velet tarafından geri çevrilemezdi. Sözcüklerini vurgulamaya, saçmasapan öyküyü yalanlamaya çalıştı, çok geç kalmıştı. Savunma sırasında Damião jüriden istediğini sağlamıştı, eczacı Filomeno Jacob haykıra haykıra ağlıyordu. Orada bulunan *A Tarde* gazetesinin muhabirinin yazdığı gibi, mahkeme salonu "gözyaşı denizi"ne dönüşmüştü.

Jüri sanığı oybirliğiyle akladı. Kararı bildirmek ve Postal Zé'yi salıvermek yargıç Santos Cruz'a düştü. "Neredeyse, az kaldı ben de ağlayacaktım, hayatımda böyle şey görmedim," dedi çok değerli yargıç panik içindeki savcıya, "ona dava vekili belgesini sağlayacağım, böylelikle yoksulların avukatı eksik olmayacak."

İşte Damião diplomasını böyle aldı. Doktor yüzüğü, mezuniyet diploması, mezuniyet resmi, fotoğraf, balo, arkadaşlar olmaksızın, tek ve bir başına kazanılan diploma. Duruşma bittiğinde, her şeye karşın erkeğini seven ve onu salıverilmiş görmekten umudunu kesen Caçula daha sakalları bile çıkmamış delikanlının yanına yaklaştı ve teşekkür etti:

"Tanrı sizi korusun, *seu* binbaşı!"

Neden binbaşı? Yalnızca Caçula biliyordu bunu, geçmişle ilgili şeyler; Binbaşı Damião de Souza olacaktı ölünceye dek.

8.

Tavan arasının kapısında, Tadeu'nun, "Girebilir miyim, babacığım?" diyen sesini tanıyan Pedro Archanjo baskı provalarını kitapların altına sakladı:

"Sen misin Tadeu? Gir."

Dışarıda ince, inatçı, iç karartıcı bir yağmur vardı.

"Burada ne arıyorsun? Ne oldu?"

Diplomayı aldıktan hemen sonra, Tadeu Jaguaquara-Jequié demiryolları yapımında yardımcı mühendis olarak iş bulmuştu. Ücret düşük, çalışma koşulları aşağılıktı. Bununla birlikte Tadeu bir büroda çürüyüp gitmektense, başkentte dönenip durmaktansa, memurlukta işi yok parası çok bir işte çalışmaktansa, devletin içinde somut deneyimli işi yeğ tutuyordu. "Ben bunun için okumadım," diyordu.

"Sizinle konuşacaklarım var, baba."

Yataktan Rosália'nın solukları geliyordu. Archanjo sandalyesinden kalktı ve kızın etli butlu çıplaklığını örtmeye gitti. Uzun zamandan beri o denli istenen ve duyulması çok hoş olan yumuşak sevecen sözlerin sıcaklığı içinde gülümseyerek uyumuştu. On yıldan fazla olmuştu, o zamanlar ancak on yedi yaşlarındaydı, albay Loureiro'nun oğlu uyuşuk Roberto, Rosália'nın çenesini tutmuş ve "Küçük, tam yatacak kıvamdasın," demişti. Oğlundan sonra sıra babaya gelmişti. Albay ona giysi ve biraz da para vermişti; Rosália işi Alagoinhas'ta, Adri Vaselina'nın pansiyonunda sürdürmüştü. Bir gezgin satıcıyla Bahia'ya gelmişti; Pedro Archanjo Rosália'ya hintkirazı alırken İsa Terreirosu'nda rastlamıştı. İşte, salt o zaman Rosália, bir şey, bir nesne, sıradan bir orospu değil de bir insan olduğunu kesinlikle anlamıştı.

"Sizinle konuşacaklarım var, baba," diye yineledi Tadeu. "Öğütlerinizi isteyecektim."

"Dışarı çıkalım." Archanjo yüreğinde bir ağırlık duyumsadı. Tadeu'nun diplomayı aldığı günün sabahı bakılan fal gelmişti belleğine: Çalışmak, yolculuklar, aşk acıları, demişti deniz kabukları.

Ağır adımlarla sokağı tırmandılar, geçerken Lídio Corró'yu Mucizeler Dükkânı'nda çırakla birlikte, çevresi hurufat dolu gördüler. Tadeu konuşuyor, Archanjo kafası eğik dinliyordu. Öğüt mü? Tümüne karar verdiğine göre, hatta gemide yerini bile ayırttığına göre öğüt niyeydi?

"Sana öğüt vermeyeceğim, sen benim fikrimi sormaya gelmedin. Ama iyi yapmış olduğunu düşünüyorum. Seni çok özleyeceğim." Yineledi: "Seni korkunç özleyeceğim. Ama seni burada tutamam."

Tadeu demiryolu yapımındaki işini bırakmaya ve Rio de Janeiro'ya gitmeye karar vermişti; orada, Paulo de Frontin'in yönetimi altında başkenti çağdaş bir kente dönüştürecek mühendis ekibine katılacaktı. Bu öneriyi Frontin'in arkadaşı olan profesör Bernard'a borçluydu. Rio'ya yaptığı bir yolculukta, profesör, büyük mühendisin inceleme bürosu için değerli bir kazanım sayılacak, himayesindeki çalışkan, hırslı ve yetenekli genç öğrencisinden sözetmişti. "Çocuğu bana gönderin, genç ve kararlı insanlara gereksinimim var."

"Bu benim için şanstır baba. Rio'da olanaklar çok geniş. Burada, karayolları ve köprüler servisinde memur kalmaktan başka çıkış yolum yok. Bir yere kapatılmış, küçük bir aylık alarak maaşın yükselmesinin bekleyişi içinde bir bürokrat olmak için okumadım ben. Güneyde, özellikle şimdi çalışacağım kişiyle çalışarak, kariyer yapabilirim. Çok az insan bu şansa sahip. Profesör Bernard gerçek bir dostluk gösterdi."

"Hepsi bu mu Tadeu? Başka söyleyeceğin yok mu, soracağın başka soru yok mu?" Üstat Archanjo aslolanın henüz söylenmediğini biliyordu. Tadeu sözcüklerinin ve nasıl söyleyeceğinin arayışı içindeydi.

"Konuş, oğlum."

Archanjo Tadeu'yu hemen her zaman adıyla, zaman zaman da adı ve soyadıyla, Tadeu Canhoto diye çağırırdı. Ona hemen hemen hiçbir zaman "dostum" ya da "arkadaş" gibi genellikle insanlara

seslendiği sözleri söylemezdi. Çok seyrek, çok çok seyrek olarak, "oğlum" derdi.

"Baba, arkadaşlarımdan birinin kızkardeşini seviyorum. Arkadaşımı tanıyorsunuz, adı Astério, bir kez onu size tanıştırmıştım, mezuniyetteki konuşmacıydı, anımsıyor musunuz? Şimdi o Amerika Birleşik Devletleri'nde, iki yıl orada kalacak, bir üniversitede uzmanlaşıyor. Ailesi çok varlıklı."

"Sarı bukleler, duru saydam ten, iri gözler."

"Onu tanıyor musunuz, babacığım?"

"Peki ya bu varlıklı beyaz aile ne diyor bu aşk için?"

"Kimse bilmiyor baba, yalnız o ve ben, şimdi de siz. Yani..."

"Zabela..."

"Sizinle konuştu mu?"

"Sakin ol, bana hiçbir şey söylemedi. Zabela'nın akrabası mı?"

"Akrabası değil. İlişkileri mi? Yani, Lu'nun –adı Luiza ama Lu diyorlar– büyükannesi Zabela'nın gençlik döneminden arkadaşı ve zaman zaman geçmişten sözetmek için onu görmeye gidiyor. Lu işte bu nedenle Zabela'yı tanıdı ve onunla dostluk ediyor. Ama aile içinde kimse bilmiyor, ben de bilinmesini istemiyorum. En azından şimdilik."

"Peki neden istemiyorsun? Ailesinin onaylamamasından mı korkuyorsun?"

"Çünkü melezim diye mi? Lu'nun ailesinde her şey var, öğrendikleri zaman neler olacağını bilmiyorum. Şimdiye değin bana hep iyi davrandılar. Sonra nasıl davranacakları konusunda hiçbir fikrim yok. Annesinin soyluluk iddiaları var, Zabela'nın dostu olan büyükanneden hiç sözetmeyelim. Bazen, anne Dona Emília bir hizmetçiyi azarlarken ona 'pis zenci' dediğinde eğlenmiş gibi oluyor. Benden özür dilercesine canı çok sıkılmış olarak bana bakıyor. Ama, baba, bunun için saklamıyorum. Bana rengimden onur duymamı öğrettiniz. Kızlarını istemek için bu varlıklı ailenin karşısına elleri boş olarak çıkmak istemiyorum; melez olduğum için bana hayır derlerse, kafa tutabilirim. Ama bir aileyi besleyemeyeceğim için hayır diyecek olurlarsa karşı çıkmaya ne hakkım olabilir? Hiç; öyle düşünmüyor musunuz?"

"Haklısın."

"Rio'ya gidiyorum, çalışacağım, baba. Eşek değilim ve mesleğimde söz sahibi olabilirim. Ülkenin en iyi mühendis ekibine gireceğim. Öyle sanıyorum ki, iki, en fazla üç yıl içinde sağlam bir durumum olur. O zaman geri dönüp, sunacak bir şeylere sahip olarak Lu'nun evinin kapısını çalabilirim. Bu aynı zamanda Astério'nun Amerika Birleşik Devletleri'nden döndüğü zaman olacak, benim için önemli bir müttefik, belirleyici bir destek olabilir. Çoğu kez ona ders çalışmaya gittiğimi anımsıyor musunuz? Ona yaptığım yardım olmasaydı diplomayı alamayacağını kendisi söyledi. O benim arkadaşım."

"Genç kız kaç yaşında?"

"On sekizine basacak. Fakültenin ilk yılındayken, Astério'yu tanıdığım zaman beni evine götürdü, o zaman Lu on iki yaşındaydı, anlayın artık. Birbirimizi uzun zamandan beri seviyoruz, ama ancak geçen yıl birbirimize açıldık ve birbirimize söz verdik."

"Söz mü?"

"Evet baba! Bir gün Lu ile evleneceğiz, bu kesin!" dedi dişleri arasından, neredeyse yırtıcı bir tonla.

"Seni bekleyeceğini nereden biliyorsun?"

"Çünkü beni seviyor ve inatçı bir soydan geliyor. İstedikleri zaman gerçekten istiyorlar. Lu babasının yolundan gidiyor, hiçbir zaman geriye dönmüyor. Albay Gomes'in kime benzediğini biliyor musunuz? Size. Birçok konuda farklısınız, ama birçok konuda da benziyorsunuz. Onu bir gün tanıyacaksınız."

"Olabileceklere karşı kendini hazırlıklı ve kararlı sayıyor musun? Bu zor, belki de korkunç olabilir, Tadeu Canhoto."

"Beni eğiten siz değil misiniz, siz ve Lídio amca?"

"Ne zaman gitmeyi düşünüyorsun?"

"Bugün. Gemi öğleden sonra kalkıyor, biletimi aldım."

Akşam üzeri Pedro Archanjo'yla Lídio Corró, Tadeu'yu bekleme salonuna dek uğurladılar. Tadeu öğle yemeğini Gomes'lerde yemiş, onlara hoşçakalın demişti. Ardından sağa sola koşturup arkadaşlarını öpmüştü. Majé Bassã ona hazırlanmış inciden bir kolye ve Şangô'nun sunağından alınmış tılsım olan küçük bir kese ver-

mişti. Romatizmalı, neredeyse yerinden kıpırdayamayan Zabela, her şeye karşın, ona rıhtıma kadar eşlik etmek istedi. Tadeu bunu kabul etmedi: "Yatakta kalıp şairlerinizi okuyun." Zabela yüzünü buruşturdu, Paris ecesi olmuş biri için acı verici bir yaşam sonuydu. Manuel de Praxedes'le Mané Lima son anda gözüktüler, birileri haber vermiş olmalıydı. Yolcuları acele ettirmeye çalışan ikinci düdük çaldı.

Hareket ediş büyük bir olaydı, mesafe büyük, aşılması zordu; Rio de Janeiro çok uzaktaydı. Archanjo daha fazla direnç göstermeyip sır sandığını açtı:

"Sana söylememeliydim, sürpriz yapmak istiyordum. Kitabın baskısı hemen hemen bitti, çok azı kaldı."

Genç adamın düşünceli yüzünde on yıl önceki çırağın neşesi belirdi, gölgeler dağıldı. "Ah! babacığım ne güzel haber! Çıkar çıkmaz bana yollayın, birden fazla gönderin, onları Rio'da dağıtacağım."

Üçüncü düdük ve tayfa çanı çalıyordu: uğurlayanlar karaya, yolcular bordaya, gemi çıpasını toplamak üzere. Öpüşmeler, gözyaşları, veda işareti olarak sallanan mendiller zamanıydı. Dört arkadaş rıhtıma indi, sürünün ortasında küçük bir grup oluşturuyorlardı. Birden koşarak yolcu merdivenini inen Tadeu'yu gördüler. Kaygılanan sarı bukleli genç kız rıhtımda tanıdık birilerini arıyordu, ama gözleri yaştan hiçbir şey görmezken ve çevrede bu kadar insan varken nasıl seçmeli? Tadeu! diye umutsuzca inledi, sesi veda uğultularının arasında yitip gitti. İşte şimdi Tadeu soluk soluğa onun yanındaydı. Hiç bitmeyen ve kısa bir saniye boyunca Tadeu onun elini öptü, gemiye doğru geri geri gitti. Genç kız, Tadeu! diye haykırdı, dokunaklı ve duygulu bir biçimde, kollarını ve dudaklarını uzattı. Tadeu öpüşten kendini kopardı, merdivene ulaştı; elveda.

Merdivenin kapanmasıyla, bir duman bulutu arasında vapur son düdüğünü çaldı. Son bir veda için sallanan mendil; elveda aşkım, beni unutma. Rıhtım yavaş yavaş boşaldı, akşamın ilk karanlıklarında Archanjo ve Lu tek başlarına kalmışlardı.

"Pedro Archanjo mu?" Genç kız ince elini uzattı, mavi damarlar, uzun parmaklar. "Benim adım Lu, Tadeu'nun nişanlısıyım."

"Nişanlısı mı?" diyen Archanjo gülümsedi.

"Gizlice. Biliyorsunuz, Tadeu bana söyledi."

"Öyle gençsiniz ki."

"Annem bana her gün bir nişanlı sunuyor, evlenme çağında olduğumu söylüyor." Sinir içindeydi, denetlenemeyen bir alevdi ve kahkahası bir alay taşın üzerinden akan aydınlık ve duru bir çağlayanı andırıyordu. "Nişanlımı tanıştırdığım zaman, annem yaşamının en büyük krizini geçirecek." İri gözlerini iyice iri iri açarak Archanjo'nun yüzüne baktı. "Bunun ne denli zor olacağını bilmediğimi sanmayın. Bunu herkesten iyi biliyorum, ailemi tanıyorum, ama benim için farketmez. Korkmayın."

"Bu tür şeylerden hiçbir zaman korkmadım."

"Benim için korkmayın demek istedim."

Şimdi gözlerinin içine bakma sırası Archanjo'ya gelmişti.

"Ne sizin için, ne de onun için, hiçbiriniz için," bütün yüzüne bir gülümseme yayıldı, "korkmayacağım, küçüğüm."

"Yarın *fazenda*ya gidiyorum, döndüğümde sizi görmeye gelebilir miyim?"

"Her istediğinizde. Zabela'ya söylemek yeterli."

"Onu da mı biliyorsunuz? Sizin büyücü, *babalaô* olduğunuzu söylemişlerdi, öyle değil mi? Tadeu sizden öyle çok sözetti ki, bana harikalar anlatıyor. Hoşçakalın, bana kızmayın."

Archanjo'ya yaklaştı ve yanağından öptü; ufukta grup vakti altın ve bakır renkleri taşıyordu. Küçük kızım, bu dünyanın sonu olacak, hazırlan. Sinir içindeydi. Alev alev yanan bir kordu.

9.

Katedral Alanı'nda, Giuseppe Bonfanti'nin minik dükkânının, görkemli adıyla Dante Alighieri Kitabevinin ve Don Leon Esteban'ın İspanyol Kitabevinin vitrinleri önünden geçerken Pedro Archanjo, Brezilya'da çıkan yeni kitaplarla Don Leon'un ithal ettiği yabancı kitaplar arasında bulunan *Bahia Geleneklerinde Afrika Etkileri*'ne gözucuyla baktı. İki yüz sayfaya yakın bir cilt, kapağın ortasında nefis bir mavi renkte kitabın adı, yukarıda elyazısına benzeyen bir yazıy-

la –Corró ustanın deyişiyle, "güzel bir italik"– yazarın adı. Övünme isteği yerini düşünceye bıraktı; Üstat Archanjo düşüne düşüne alanı geçti. Kitap ona on yıllık çabaya ve disipline malolmuştu; onu yazmak için değişmişti, artık eski Archanjo değildi.

Savurgan Don Leon peşin parayla beş kitabı satın almıştı, iki tanesini vitrine koymuştu, "onlar için en önemlisi kitabı vitrinde görmekti", bir tanesini İspanya'ya göndermiş, kendini antropoloji incelemelerine veren bir arkadaşına armağan etmişti. Bilimsel değeri için değil, ilgi çektiği için, kuşkusuz değersizdi, bilim mikrobunun ısırdığı bir odacının kitabı. Sanıldığından daha yaygın bir delilikti; Bahia kentinde filozoflar ve şairler yerden bitercesine çoğalıyorlardı ve Don Leon bu tip yazarlar hakkında geniş bir deneyime sahipti. Her gün şaşkın, kavgacı, tıraş olmamış insanlar, kollarının altında elyazmaları, soneler ve şiirler, makaleler ve romanlar, tanrının varlığına ve insanlığın geleceğine ilişkin felsefi yazılarla kitabevine geliyordu.

Arasıra bu dâhilerden biri para ve olanak bulduğunda "ölümsüz yapıt"ını bastırıyor, kitaplarını satmak için doğrudan doğruya Don Leon'a geliyordu. Edebiyat basili taşıyıcıları ve bilim virüsünün kurbanları arasında Don Leon ozanları yeğ tutuyordu; onlar genellikle yumuşakbaşlı ve hayalperest oluyorlardı, oysa felsefeciler çabuk coşuyorlar, özgün ve çürütülemez kuramlarla insanlığı ve dünyayı kurtarmaya hazır oluyorlardı. Doktorların yakınında dolaşan, kıt akıllı Archanjo antropolojiye ve etnolojiye kendini vermişti, ama bir ozan tavrı vardı, garip sürünün en sevimli tiplerinden biriydi, daha iyi bir geleceğe layık zavallı bir şeytandı.

Bilgili, kültürlü, ölçülü ve hoş biri olan Don Leon kültürlü aydınlara ve öğrencilere kitaplar salık veriyordu. Blasco Ibáñez'i, Vargas Vila'yı, Arjantinli Ingenieros'u, Uruguaylı José Enrique Rodó'yu o moda yapmıştı. Ingenieros ve Rodó profesörler içindi, Vargas Vila öğrenciler arasında çok seviliyordu, Blasco İbáñez çok parlak aileler içindi; Don Leon'un müşterileri çeşitliydi, kitapçının zevki eklektikti.

Yargıçlar, avukatlar, çeşitli fakültelerin profesörleri, yükseklerden uçan gazeteciler, entelektüel yaşamın en önemli yüzleri kitabe-

vine ve onun bilgisine geliyorlardı; Don Leon Arjantin'den, Amerika Birleşik Devletleri'nden, tüm Avrupa'dan kataloglar getirtiyordu. Brezilya'da olmayan yapıtların ithalatına aracılık yapıyordu, siparişler alıyordu. Pedro Archanjo da Fransa'dan, İngiltere'den, İtalya'dan, Arjantin'den kitaplar getirtmek için onun hizmetlerinden yararlanmıştı. Archanjo'nun çok sık olan parasal sıkıntılarıyla kitabın aynı anda geldiği olmuştu; İspanyol o zaman kredi açıyordu: "Kitapları alın, ne zaman size uygun olursa o zaman ödersiniz." "Kaygılanmayınız Don Leon, cumartesiden önce ödeyeceğim." Don Leon, melezin sözünde duruşunu, üstünü başını, banyodan yeni çıkmış birinin temizliğini beğeniyordu; Archanjo'nun eğitimi onu genellikle ham düşünceli, hareketli, pis, kılıksız ve düzgün ödeme yapmayan felsefecilerin çoğunluğundan ayırıyordu.

Hoş sohbet, şirin haliyle, bilim adamı manyaklığıyla Archanjo da daha az deli değildi; hatta tıp profesörlerince bile bilinmeyen yapıtlar için para, büyük paralar saçıp savuruyor! diye düşündü Don Leon, Pedro Archanjo kitapla birlikte ortaya çıktığında. "Selam, kutlarım." Büyük bir eli açıklıkla beş kitap satın aldı, iki tanesini vitrine koydu, ama gösterişsiz kitabı şöyle bir karıştırmayı bile düşünmedi; böylesine zırvalıklar için ne boş zamanı ne de mizah duygusu vardı.

İspanyol kitabevinin düzeniyle –kitaplar raflarda yazarına, diline ve konusuna göre ayrılmış; dipte nitelikli alıcılarla konuşmalar için hasır koltuklar; takma kolluklu ve kravatlı tezgâhtar– taban tabana zıt olan Bonfanti'nin dükkânı tam bir karışıklık içindeydi, yığılmış kitaplar yerlerde, kasa tıkanmış, çok sayıda gürültücü mahalleli öğrenci için küçücük bir yer, pitoresk alt-edebiyat, açık saçık bir edebiyat arayışı içindeki yaşlılar. Küstah ve çok zayıf iki çocuk karşılıklı şakalar arasında hizmet görüyordu. Kasada, Bonfanti, yedi yıldan bu yana kök salmıştı; oraya yerleştiğinden beri aynı mavi, yağlı ve yıpranmış takım elbisesi, haykırarak satan ve alan sesi:

"Uyarsa, 10 *tostoe*."

"Ama, *seu* Bonfanti bu geometri kitabını buradan pazartesi günü aldım ve 5 *mil-reis* ödedim," diye karşı çıkıyordu üniversite öğrencisi.

"Sen yeni bir kitap aldın, kullanılmış kitap satıyorsun."

"Kullanılmış mı? Yapraklarını bile açmadım, dokunulmadı bile, buradan çıktığı gibi. Hiç olmazsa 2 *mil-reis* verin."

"Kitabevinden çıkmış bir kitap, kullanılmış bir kitaptır. 10 *tostôe.* Bir kuruş bile fazla vermem."

Bahia Geleneklerinde Afrika Etkileri'nden birini bile peşin parayla satın almadı; yazarla olan dostluğu onu böyle aşırılıklara götürmüyordu. Yirmi tanesini depolamak için almış ve bunlardan beş tanesini yeni kitapların yanına, küçük vitrine koymuştu. Büyük vitrini, ticaretinin temeli olan ucuz kitaplar için kullanıyordu. Archanjo'nun arkadaşıydı, şişman ve geveze makarna kraliçesi Dona Assunta ile birlikte Itapagipe'de, Bonfanti'de ya da Mucizeler Dükkânı'nda yaptıkları pazar yemeklerinde karşılıklı yemek tarifleri veriyorlardı. Yemek söz konusu olunca, Bonfanti ince ve eli açık bir vatandaş haline geliyordu, yemek onun kötü alışkanlığıydı.

Son kitabını vitrinlerden gözleriyle içen yazar kendini beğenmişliği fazla uzun sürmedi. Pedro Archanjo tümüyle ellinci doğum yılını kutlama işlerine daldı; bitmeyen tükenmeyen, arka arkaya gelen *caru*rular, "Dona Fernanda ile *seu* Mané Lima pazar günü *seu* Archanjo için verecekleri *carurúya* sizi de çağırıyorlar," *batucada*lar, sambalar, buluşmalar, toplantılar, içkiler, bol bol yemek; herkes onu kutlamak istiyordu. Üstat Archanjo, bu *cachaça,* balo ve kadın denizine olağanüstü büyük bir istekle daldı. Kitabın hazırlanması sırasında, inceleme sırasında yıllar boyu yitirdiği zamanı bir anda yakalamak istiyordu. Yaşama acıkmış ve susamış olarak, korkunç bir enerji boşalımıyla her yerde görülüyordu; gençliğinden bu yana gitmediği yerlerde göründü, manzaraları yeniden yaşadı ve unutulmuş yolları yeniden yaptı. Yeniden şen şakrak, kahkahalar arasında palavralar atan, kadınlarla çevrili olarak bir kadeh içki içmeye, her şeyi gözlemlemeye, küçük kara defterine kurşun kalemiyle notlar almaya her zaman hazır ve nazır oldu. Aceleyle, oburcasına, doymazca.

Kitap ona yalnızca on yıllık düşünmeye ve disipline malolmamıştı; inanışlarını, görüş açılarını, düşüncelerini, davranışlarını, görme ve hareket etme biçimlerini de pahalıya ödemişti; eskiden bir bütündü, şimdiyse, farklı, başka biriydi. Bunu anladığında deri değiştirmiş, yeni değer ölçüleri edinmişti.

Lídio Corró onu elinde kitap, fakülteye doğru giderken görünce, "Pedro dost, bir beyefendi halin var," demişti.

"Hangi beyefendi, arkadaşım? Beni daha önce mülk sahibi olarak gördün mü, dostum?"

Dostunun, ikizinin düşüncesi onu uyarmıştı. Lídio Corró onun gitmesinden kaygılanıyordu. Değişmek ya da gezmek için başka topraklara yapılan yolculuğa gitmesinden değil. Gitmesinden yalnızca. Onların hepsini bırakıp gitmesinden. Yiğit ama azıcık sorumsuz, özgürlükçü ama tutarsız, kuşkusuz yürekli ama dar görüşlü eski Pedro Archanjo'nun içinde gelişen yeni insanı, içten değişikliği belki de tek fark eden oydu. Tabuão ve Pelourinho halkı için, pastorallerde ve gayda balolarında, *capoeira* ve *Candomblé*'de o aynı değer ve saygı gösterilen Üstat Pedro'ydu; onunla kimse karşılaştırılamazdı, kitap bile yazıyordu, fakülte bitirmiş bir doktordan daha fazla biliyordu ve bizden biriydi. Hayır duanız amcacığım diyordu *oganlar*. Hayır duanız Ojuobá babacığım, diyordu erginlenenlerin sesi, hayır duanız! Majé Bassã değişikliğin farkına varacak mıydı? Böyle olduysa da, kimse bilmiyordu, hatta Archanjo bile.

Pedro Archanjo elli yaşında, bir ergenin açgözlülüğüyle yaşamın içine daldı. Yukarıda sayılan nedenlerin dışında, biraz da Tadeu'nun yokluğunu gizlemek için yapmıyor muydu bunları?

Kitapla Lídio Corró usta uğraştı, sınanmış bağlılık ve güven; onun gözünde çok yakın arkadaşının kitapları bir tür yeni İncil'di. Lídio Corró kitapların önemini sezinliyordu, çünkü sayfalarında ifade edilen gerçeği etiyle kemiğiyle, yağma ve kavga içinde, yalan ve doğru içinde, iyi ve kötü içinde biliyordu. Kitapları satacak, duyuracak olanakları yoktu. Eleştirmenlere, profesörlere, gazetecilere ve gazetelere göndermişti. Kuzeydeki ve güneydeki fakültelere, başka ülkelerdeki üniversitelere, Tadeu'nun Rio'da dağıtması için postayla iki paket göndermişti.

Diário da Bahia birkaç satırla Pedro Archanjo'yu "seçkin yazar" diye tanımlayarak kitabın yayınlandığını duyurmuştu. *A Tarde*, kitabı "geleneklerimizin kutsal emaneti" olarak değerlendirdi. Bu cümleyle harekete geçen Lídio gazeteyi tüm dünyaya dağıtmıştı. Yapıtın değerine ilişkin iki üç eleştiri, kısa değinmelerle, ihtiyatla

yapıldı. Son Helenler, Anatole France'ın manevi okurları gözlerini Yunanistan'a ve Fransa'ya çevirmiş olduklarından "Bahia'nın ilginç ve ilkel gelenekleri" ilgilerini çekmiyordu, "ırklara ilişkin tartışılabilir ve yürekli kanıtlara" karşı da pek fazla ilgi duymuyorlardı, ırkların karışımına yönelik övgüler tehlikeli bir konuydu.

Yine de bazı kayda değer olaylar oldu. Her şeyden önce salt Bahia'daki değil, Rio'daki kitabevlerinde de satışlar –az sayıda elbette– oldu. Meslek yaşamının başında olan, kariyer yapmaya düşkün genç bir kitapçı, Tadeu'nun aracılığıyla, beş kitap sipariş vermekten hoşlanmadığı için depolamak üzere elli tane almak ve "yayıncı yüzde elliden" bırakırsa Rio'da dağıtmak önerisinde bulundu. Yayıncı sıfatına yükselmiş, zevkin doruğundaki Lídio Corró hemen iki katını, yani yüz kitap gönderdi ve kitapçıya ülkenin tüm güneyinin dağıtıcılığı için yetki verdi. Kaç tanesinin satıldığını Lídio iyi hesaplayamadığından, bunu tam olarak öğrenemedi. Sonuçta genç satıcı Tadeu'nun çok yakın dostu oldu, arada bir Archanjo'ya gelen mektuplarında çok sık geçen bir addı; "Kitabınızın büyük dağıtımcısı olan kitapçı arkadaşım Carlos Riberio'yu sık görüyorum."

Kitap Tıp Fakültesi'nde de fark edilmeden geçip gitmedi. Pedro Archanjo'nun dostları olan, Lídio'nun kitabı değişik fiyatlarla, alıcının durumuna göre sattığı –kâğıt alabilmek için satmak gerekiyordu– öğrenciler dışında, kitap sekreterlik odasında profesörler arasında da tartışmalara yol açtı. Parazitoloji kürsüsünün öteki odacısı Arlindo, Archanjo'ya Profesör Argolo ile kötü dilli Isaías Luna arasındaki yırtıcı tartışmayı anlattı. Neredeyse yumruk yumruğa geleceklermiş.

Profesör Luna, üzülmüş gibi yaparak adli tıp kürsüsünün asli profesörüne öğrencilerin *terreiro*da söylediklerinin doğru olup olmadığını sormuştu. Öğrencilerin söyledikleri mi? Ne hakkında? Kuşkusuz, sağduyuya aykırı, saçmasapan sözlerdi. Profesör Nilo Argolo'nun böylesi aptallıklara ayıracak zamanı yoktu. Ne diyorlardı?

Bugünlerde satışa çıkarılan bir kitapta, odacı Archanjo'nun, Jeje ulusunun, *Candomblé terreiro*larında yılan mezhebinin, Danh-gbi ya da yalnızca Dan *orişá*sının sağ kalarak yaşamını sürdürdüğünü kanıtladığını söylüyorlar. Profesör Argolo daha önceki çalışmasında

Bahia topraklarında bu mezhebin yaşadığını kesinlikle, tartışmaya yer vermeyen bir şekilde yadsımıştı; ne iz, ne kanıt vardı. Şimdi zenci Archanjo kesin bir saygısızlıkla olmayan bir *orişá*yı, Kobra'yı, Yılan'ı, Danh-gbi'yi Dan'ı, yeriyle, yükümlülükleriyle, örfleriyle ve simgeleriyle, kutlama günüyle ve Bongo *terreiro*sunda dans eden erginlenenler takımıyla sergileme yürekliliğini gösteriyordu. Ya *cucumbi*ler öyküsü? Öğrencilere göre bu konu eskimişti; daha önce, melez Archanjo ilk kitabında Argolo'nun kanıtlarına karşı çıkmıştı, şimdi de tartışmayı öyle kanıtlar göstererek kesiyordu ki...

Irklar üzerine kuramlara gelince, Isaias Luna, Bahialı beyaz, sorunu derinleştirmemeyi yeğliyordu; serçe parmağını bile uzatmayacaktı, deli değildi. Ama, söylendiğine göre, *seu* Argolo, odacı birinci derecedeki yetkililer düzeyinde tartışıyor, bir kültürü...

Neredeyse beyin kanaması geçirecek olan profesör Nilo Argolo aklını yitirdi ve çok çirkin bir Portekizceyle zehirli yılanın dilini kesti: "Salak, salakoğlu salak, serseri, küçük zevkler düşkünü!" Profesör Saias Luna'nın zenci kadınlar için söylediği "ateşli ve okşayıcı, kimseyle karşılaştırılamaz, *seu* Argolo!" gözlemlerine taş atıyordu.

Kuşkucu Don Leon'a gelince, nispeten çok kısa bir zamanda iki beklenmedik olayla karşılaşmıştı. Birincisi, büyüklük manyaklığı içindeki bu odacının kitabını vitrinde sergiledikten az bir zaman sonra olmuştu. En ünlü müşterilerinden biri olan profesör Silva Virajá fakülteden dönerken her zamanki gibi "arkadaşı Leon yeni bir şeyler aldı mı?" diye öğrenmek üzere dükkâna girdi. *Bahia Geleneklerinde Afrika Etkileri* kitabını rafta görerek aldı:

"Don Leon, antropoloji klasiklerinden biri olacak bir kitap var elinizde. Bir gün ustalar bunu gösterecekler ve ünü tüm dünyaya yayılacak."

"Hangi kitaptan sözediyorsunuz, üstat?"

"Kürsümde odacı, bilgin olan Pedro Archanjo'nun kitabından sözediyorum."

"Bilgin mi? Şaka ediyorsunuz..."

"Dinleyin, Don Leon." Kitabı açtı ve okudu. "Her bir Brezilyalının özünde olan öylesine güçlü bir melez kültürü doğacak ki, bu gerçek ulusal bilinç olacak, hatta göçmen anne ve babanın evlatları,

birinci kuşaktan Brezilyalılar bile kültürel yönden melezleşmiş olarak büyüyecekler."

Birkaç hafta sonra da Don Leon kendini antropolojiye veren İspanyol arkadaşından kutlama mektubu aldı. Archanjo'nun kitabını göndermiş olduğu için teşekkür ediyordu: "Eşsiz bir yapıt, araştırmacılara yeni alanlar açıyor, el değmemiş bir alanda coşkulu konuları açığa çıkarıyor. Ne esin verici bir kent olmalı şu Bahia; her bir sayfasında rengini ve kokusunu duydum." Kitabın arka sayfalarında adı yazılı eski kitabını da göndermesini istiyordu. Birinci kitaptan Don Leon'un haberi bile yoktu.

Dürüst bir insan olan Don Leon heyecanlanmış ve Archanjo'yu aramaya başlamıştı. Akşamüzerine doğruydu, fakültede bulamadı. Elinde mektup Archanjo'yu bulabilmek için Pelourinho Yokuşu'ndan indi, çıkmaz sokaklarda ve pasajlarda kayboldu. Bir soru oraya, bir soru buraya; bir çeşit çoban ve kutsal baba olan melezin varlığını her yerde duyuyordu. Zavallı şeytandan, felsefe manyağından çok farklıydı, nasıl yanılabilmişti? Lambalar yandı ve Don Leon yıllardan beri ilk kez, oturduğu Barris'e giden 18.10 tramvayını kaçırdı.

Sonunda, daha önce hiç girmediği iğrenç labirent içinde Aussá'nın evini bulduğunda, *cachaça*, bira *ve aluá*yla sulandırılmış *carurú* yemeğinin üzerine gece ve ayışığı inmişti. Kapıda kararsız kalan, palmiye yağlı yemeğin kokusunu alan Don Leon yoksul salona baktı ve meslektaşı Bonfanti'yi, ağzı dolu, sarı bıyıkları *dendê* içinde gördü. Rosália ve Rosa de Oşalá'nın arasına oturmuş iyi ve sakin yüzlü Üstat Archanjo parmaklarıyla yemek yiyordu, çünkü bu en iyi yemek biçimiydi.

"Hoş geldiniz Don Leon, oturun."

Aussá bir bardak birayla geldi, güzel ve zenci kadın, *carurú*, mısır haşlaması ve yengeç kızartması dolu bir tabak getirdi.

10.

İki yıl önce Tadeu'nun diploma töreni için diktirdiği takım elbiseyi giymiş, tapınağın kapısına sığınmış Pedro Archanjo coşkusunu belli etmeyerek birkaç dakika onu bekledi; tüm bir yaşamın düşünceleri

ve görüntüleri... sonunda katedralin çevresinde, bakışlarla, sözlerle, büyük arzuyla dolu olarak ortaya çıktı. Neredeyse yirmi, tam on yedi yıl diye düşündü Archanjo; her yıl Rosa de Oşala'nın güzelliğine bir şeyler katmıştı. Karanlık bir giz, şiddetli bir eğilim, yenilmez bir ateşti. Şimdi sıfatları olmayan bu kadın Rosa de Oşalá'ydı.

Ne ki eteğiyle, bluzuyla ve büyülünün kutsal rengi beyaz jüponuyla –Bahia giysileri içinde– geçmiyordu alanı. Katedralin kapısına geldiğinde Archanjo kolunu uzattı; Rosa en pahalı terzinin diktiği sosyete kadını elbisesini giymişti, takılarının, altın ve gümüş nazarlıklarının değerine paha biçilecek gibi değildi ve kraliçe doğmuş bir insanın doğuştan gelen şıklığı vardı üzerinde. Rahibin solunda, evlenenin babasının yanında, onun hakkı olan yeri alacakmış gibi süslenmişti.

"Geç mi kaldım? Miminha hazırlanmasını ancak bitirebildi, halalarının evinden geliyorum, oradan gelecek. Ah Pedro, kızım öyle güzel ki!"

Titrek ışıklı iki mumla kısmen aydınlatılmış kilisenin yarı karanlığını geçtiler. Gün batımının gölgeleri havada uçuşuyor, salonu yer yer dolduran yıldızçiçeklerinin, krizantemlerin, palmiyelerin, zambakların üzerine iniyordu. Kırmızı bir halı kapıdan sunak masasına kadar yayılmıştı, evlenecek genç kız babasının kolunda kuyruklu elbisesiyle, tülüyle, tacıyla, korkusu ve neşesiyle yürüyecekti.

Yarı karanlık içinde sessizce yürüyen Rosa yakınarak mırıldandı:

"Benim isteğime göre olsaydı Bonfim Kilisesi olurdu, ama bu evlilikte fikrimi söylemek için ağzımı bile açmadım. Kızımın iyiliği içindi, sustum."

Rosa diz çökmüş "Babamız" duasını söylerken Pedro Archanjo da İsa Terreirosu'ndan uzun yıllardan beri tanıdığı, katedral kutsal eşyalarının bakıcısı Anísio'yu aramaya gitti. Anísio, Rosario dos Negros Kilisesi'nin kutsal eşyalar bakıcısı Jonas gibi değildi, *cachaça*da ve gitarda arkadaştılar, ama bir hafta önce Archanjo ona danıştığında zorluk çıkarmamış, engel yaratmamıştı, yalnız hüzünlü bir yorumda bulunmuştu:

"Hiç böyle şey görülmemiştir! Buna boyun eğmesine hayranım."

Kutsal eşyalar bakıcısının öncülüğünde sunak yerinin arkasına gittiler, basamakları çıktılar ve korodan sonra, görülmeyen bir köşede, küçük bir bankın üzerinde oturdular; oradan tüm katedralin içini görebiliyorlardı. Işıkları yakmak için onları yalnız bırakmadan önce, burnundan konuşan, açık renkli melez Anísio kendini tutamadı, acımasız yargılamasını yineledi:

"Hayran olduğum olay annenin bunu onaylaması değil, kızın kabullenmesi."

Rosa'nın dudaklarında muzaffer bir gülümseme belirdi:

"İşte bu konuda yanılıyorsunuz. Gelmememi kabullenmesi için çok çaba sarfettim. Beni her an yanında, yanıbaşında istiyordu. Hatta evlenmekten vazgeçme önerisinde bile bulundu."

"Öyleyse neden?"

"Size bir tek yanıt vereceğim ve bu yeterli; burada, bu fare deliğinde sizin iyiliğiniz sayesinde kızımın evlendiğini görebileceğim. Ama buna karşın, kızım babasının kolunda kiliseye girecek, kitaplara yazılmış ve kabul edilmiş olacak, karısından olma yasal kızları gibi, kızı olacak. Ödediğim bedeli pahalı bulup bulmadığınızı söyleyin, çünkü annesi olan ben bunu ucuz buluyorum."

"Herkesin derdi bir başka türlü, Dona. Özür dilerim."

"Size yalnızca teşekkür ederim, izin vermeniz büyük bir iyilik."

Kutsal eşyalar bakıcısı aşağıya indi. Rosa, küçücük dantel mendilini ağzına götürerek bir an hıçkırıklarını tuttu. Pedro Archanjo dudaklarını sıkmış önüne bakıyordu; gölgeler sunak masasıyla heykeller arasında büyüyordu.

Rosa konuşabilecek hale gelince:

"Sen de mi anlamıyorsun?" diye sordu. "Karar vermek zorunda kaldığımı çok iyi biliyorsun. Bir gün bana dedi ki: 'Miminha en çok sevdiğim kızım; onun da ötekiler gibi kızım ve mirasçım olmasını istiyorum. Bu konuda evdeki herkese haber verdim, Maria Amélia'yı uyardım,' karısının adı bu, 'Noterde her şeyi düzenledim, yalnızca bir koşul var.' Koşulu sormadım, yalnızca eşinin ne söylediğini öğrenmek istedim. Bana hemen yanıt verdi: 'Miminha'ya karşı hiçbir tavrı olmadığını, Miminha'nın suçsuz olduğunu, hatanın onda olmadığını, yalnızca sana kızdığını söyledi.' Terkedilmişli-

ğin hıncıyla gülerken işimi bitirdi: 'Miminha'yı yasallaştırmak için öne sürülen koşul şu: Senin yanından uzaklaştırılıp halaları tarafından büyütülecektir.' Kızımı hiçbir zaman göremeyecek miyim? 'İstediğin zaman görebilirsin, ama onu kardeşlerim yetiştirecekler, onların evinde yaşayacak, arada bir buraya gelecek. Kabulleniyor musun, yoksa kızının iyiliğini istemiyor musun?' dedi. Böylelikle onunla anlaştım, anlaşma yazılı değildi, ama dürüstçe anlaşmaya bağlı kaldım, neden bağlı kalmayacaktım? Yanlış ve sözetmeye değmez bir insan, bir zenci olduğum için değildi. Anlıyor musun? Miminha'nın iyiliği içindi! Anlamıyorsun, anlamadığını biliyorum. Kavga etmemi isterdin. Bunu bilmediğimi mi sanıyorsun?"

Aşağıda kutsal eşyalar bakıcısı lambaları yakmaya başlamıştı; ışıkların, çiçeklerin güzellikleri arasından katedral ilk davetlileri karşılamaya başladı. Pedro Archanjo yalnızca, "Ne düşündüğümü nasıl bilebiliyorsun?" diye sordu.

"Pedro, senin hakkında her şeyi biliyorum, kendimi bildiğimden daha fazla, düşüncelerini biliyorum. Tüm yaşamım boyunca kimin için dans ettim? Söyle bana! Yalnızca iki kişi için: Babam Oşalá ve beni istemeyen senin için."

"Miminha'nın babasını ve Lídio arkadaşı unutuyorsun..."

"Neden böyle konuşuyorsun, ben seni nerede aşağıladım? Jerônimo beni kaldırımdan kurtardı; beni yanında götürdüğünde elden ele geçen bir orospuydum, seçme hakkım yoktu. Bana bir dam verdi, beni besledi, en güzel giysileri, hatta sevgisini verdi. Bana karşı iyi davranıyordu, Pedro. Herkes ondan korkuyordu, tüm kadınlar, hatta gerçek karısı bile. Eh, bana karşı her zaman dürüst davrandı; beni kaldırımdan çekip aldı, bana rahatlık sağladı, beni dövmek için hiçbir zaman el kaldırmadı. Noterde Miminha'yı kendi adına kaydettirdi, herkese haber verdi: 'Öteki ikisi gibi o da benim kızımdır,' dedi."

"Yalnızca annesi yoktu..." Archanjo'nun sesi son karanlıklar içinden geldi; lambaların aydınlığı acı sözleri örttü.

"Basit bir metres, eski bir hayat kadını, bir samba zencisi, *batucada* dansözü olan annesi onun ne işine yarardı? Miminha'yı götürdüğünde, Tanrım, onu terketmiyorum, sorumluluk zamanlarında

bana güvenme, dedim. Bu tüm yaşamım boyunca da böyle olmadı mı? Böyle olup olmadığını söyle bana!"

"Evet doğru. Sorumluluklarda ve Mucizeler Dükkânı'nda Lídio'yla."

"Bu gerçekti. Kızımı almış, yaşlı kızlar olan kardeşlerinin yanına yerleştirmişti, yalnızca haftada bir kez görmeme izin veriyordu. Bu Miminha'nın iyiliği içindi, onaylamıştım, ama içim içimi yiyerek; ona göre, ben ancak yatakta işe yarardım, kızımı yetiştirmek için iyi değildim. Küçüğü götürdükleri zaman deli gibi oldum, Pedro, gözlerimi kör etmişler, anlama yeteneğimi karartmışlardı. Avunma aramak için, kendimi unutmak için bulunuyordum *terreiro*da. Lídio'yla karşılaştım..."

O denli zayıf ve kırık olan sesi kiliseye ulaşmadı, orada, o karanlık köşede doğmuş ve ölmüştü, ancak Archanjo'nun kulaklarına kadar gelebiliyordu.

"Lídio! Tanıdığım en iyi insan, onun yanında sen zavallı bir şeytansın Pedro. Ama bütün bunların arasında yalnızca bir yanlışlık oldu. O gece Lídio yerine seninle karşılaşmalıydım. Hep kimin için dans ettim? Sana yemin ederim, yalnızca Oşalá ve senin içindi. Bunun doğru olduğunu biliyorsun ve dansı aşmadıysa sen böyle istediğin içindi."

"Başkası olsaydı, ama Lídio... nedenini sen kendin söyledin."

Davetliler gelmeye ve tapınağı doldurmaya başlamışlardı. Kadınlar bu görkemli, yılın en çok konuşulan evliliğinde şıklık gösterisi içinde, ipek ve gülüşlerin oluşturduğu bir uğultuyla banklara yayılıyorlardı. Erkekler gevezelik etmek için sahının dibinde birikiyorlardı. Bazı kişiler –yetkililer, genç evlilerin tanıdıkları, tanıklar– sunağın en yakınındaki, genellikle katedral rahiplerine ayrılan ilk iki sırayı işgal ediyorlardı. Rosa, arada bir birilerini tanıyor ve gösteriyordu:

"Bak, Altamiro'nun akrabaları! Şimdi benim akrabalarım, Pedro, bir alay zengin ve beyaz akrabam var." Gülüyordu, ama gülüşü acı doluydu.

İyi insan yüzlü, ağır adımlı şişman bir kadındı damadın annesi. Bir kakao plantasyonu sahibi olan babası zayıf, sinirli ve sarışın-

dı; bir kırbacı bir de binek hayvanı eksikti. Kendini beğenmiş bir gülümsemeyle, başı havada yürüyordu; bıyıkları bal rengindeydi, yabancıydı.

"*Gringo* mu?" diye sordu Archanjo.

"O değil, ama babası, Fransız olduğunu sanıyorum, adı Lavigne. Alçakgönüllü bir adam, Pedro. Yabancı, üstelik para içinde yüzüyor, bir gün bana geldi ve dedi ki: 'Dona Rosa, kızınız oğlumun eşi, gelinim olacak; benim evim sizin evinizdir, akraba olduk.' Sırf onun isteği için orada, sunakta olacaktım. Onun ve çocuğun isteği için."

"'Damadın mı?"

"Altamiro'nun, evet. İyi insanlar. Ama ben gelseydim Miminha'nın ailesi gelmeyecekti, halaları onun için hem ana hem babaydı. Tartışmamakla iyi etmedim mi? Onu buradan da görebiliyorum, Pedro."

Kiliseden neşeli bir gürültü, bir bayram uğultusu yükseliyordu. Pedro Archanjo Dona Augusta'ya kolunu uzatan profesör Nilo Argolo'yu tanıdı. Tüm tören boyunca gülümsediği tek an bu oldu. Rosa gitgide daha gerginleşerek Archanjo'nun kolunu sıktı.

"Halalar! İçeri giriyorlar, bu Miminha'nın geldiğini gösterir."

Uzun boylu, kuru, kırçıl saçlı iki yaşlı kadın nişanlının akrabalarının öteki yanında, sunağın karşısındaki yeri aldılar. Koro insanlarla doldu, bazıları orgun sesini denedi.

"İşte, Altamiro tanığıyla birlikte, senatörün karısı."

Pedro Archanjo damadı sevimli bulmuştu; ten rengiyle ve sarı saçlarıyla babasını andırıyordu, azıcık safça havasını annesinden almıştı.

Tüm Salvador sosyetesi katedralde toplanmıştı, Ilheus'dan ve Itabuna'dan gelenler olmuştu, Lavigne'ler binlerce *arroba*[11] kakao elde ediyorlardı; damat da, sanki o kadar para ona yetmiyormuş gibi, avukattı. Nişanlının babası, tütün ekicisiyle ihracatçısı, çabuk öfkelenen, soylu, şiddetli, yoz adam, kazanmış, yitirmiş, yeniden servetler yapmıştı. Anne –kadınlar gizliden gizliye fısıldaşıyorlardı– altınlar ve değerli takılar içinde bir zenciydi, metresti, *macumbe-*

11 *Arroba:* On iki, on beş kilogram arası.

ira idi, yirmi yıl önce onu baştan çıkarmıştı, büyülere kim karşı koyabilirdi? Söylendiğine göre, dünyanın en berbat kadın avcısı olduğu halde tüm yaşamı boyunca bir tek kadını, küçüğün annesi olan bu zenci kadını sevmişti. Küçük kız güneş gibi güzeldi, ziynetti...

Orgun gürültüsü müzik haline dönüştü, sahında uğultu arttı, koro düğün marşını çalmaya başladı. Rosa de Oşalá soluk soluğa, ıslak gözlerle Archanjo'nun kolunu sıktı.

Bahia'nın en güzel zenci kızı ve Recôncavo'nun dengesiz son büyük toprak sahibinin kızı Miminha, giysisinin beyaz dantelleri içinde, babasının kolunda kırmızı halı üzerinde ilerliyordu. Baba bu yolu daha önce iki kez aynı halı üzerinde, ışıklar ve çiçekler arasında, müzik eşliğinde, öteki kızlarını sunağa götürürken kat etmişti. Bununla birlikte, hiçbir zaman bu denli büyüklenmeyle salonu geçmemişti. Diğer kızlarını da severdi, çünkü onlar onun kanından doğmuşlardı. Bu ise hepsinden daha çok sevilendi, onun kanından ve aşkından doğmuştu.

Dr. Jerônimo de Alcântara Pacheco birçok kadına sahip olmuştu, küçük aşkları, güçlü tutkuları olmuş, hayat kadınlarına, evli kadınlara sahip olmuştu, baştan çıkarıp kaçırdığı el değmemiş kızlar, soyluluk belgeleri bulunan bir eşi olmuştu. Aşkı bir kez, sadece zenci Rosa'ya hissetmişti. Hatta onları bir arada tutan sadece kızları kaldığında ve ölümcül bir yara almış Rosa özgürleşmek istediğinde bile bazı geceler doktor sanrılar içinde, unutulmaz bedenin arayışı içinde geliyordu; onu elde etmek için gerekirse cinayet işleyebilecek bir deli gibi geliyordu. Rosa onu hiçbir zaman geri çevirmedi ve o yaşadıkça onu kendi varlığının bir parçasının sahibi olarak değerlendirdi.

Dantel mendilini ısırdı, dişleriyle parçaladı, hıçkırıklarını boğdu, kafasını Archanjo'nun göğsüne sakladı: Ah! kızım! Rahip dua ediyordu, büyük yemin sırasında coştu, erkek eşin yeteneğinden, kadının güzelliğinden ve şu anda kutsal evliliğin çözülmez bağlarıyla birleşen ailelerin saygınlığından sözetti. Rosa de Oşalá için bir başka yükümlülük zamanı gelmişti. Kilise yavaş yavaş boşalmıştı, Miminha kocasının kolunda gitmiş, halalar evlerine dönmüşlerdi; evlilerin akrabaları, tanıklar, davetliler, kendini beğenmiş

Alcântara gitmişti. Müzik susmuş, ortalığı yeniden sessizlik kaplamıştı. Kutsal eşyalar bakıcısı önce mumları, ardından lambaları söndürmüştü. Gölgeler büyüyordu, yalnızca iki mum geceyi ve azizlerin yalnızlığını aydınlatıyordu.

"Lídio sana söyledi mi?"

"Neyi?"

"Mucizeler Dükkânı'na bir daha hiç gelmeyeceğim ne yatmak ne de uğramak için. Hiçbir zaman, Pedro, bitti."

Pedro Archanjo nedenini sezinledi ama sordu:

"Peki neden?"

"Pedro, artık evli bir kadının, Dr. Altamiro'nun eşinin annesiyim, Lavigne'lerin akrabasıyım. Kızımı görmeye hak kazanmak istiyorum. Evine gitme, ailesinin yanında bulunma hakkını. Torunlarımı büyütebilmeliyim, Pedro."

Sessizliğin içinde sesi kararlı, kesin bir tavırla çınlıyordu:

"Miminha küçükken, benden uzaklaştırılmasına bir kez izin verdim. Yeryüzünde tek başıma, yapacağım her şeyi yapmaya özgür olarak kaldım, şimdi bitti, artık Rosa de Oşalá yok."

Pedro Archanjo'nun elini tuttu ve elleri arasına aldı.

"Ya azizin?"

"Gerekli olanı yaptım, *mae* Majé Bassã'ın onayıyla onu yanımda getirdim. Kutsamalar için yatağından kalktı." Rosa, Archanjo'nun yüzüne baktı; Archanjo'nun başı eğik, gözleri karanlıklar içinde yitip gitmişti. "Kendimi hep sundum, beni hiçbir zaman istemedin, Pedro, şimdi ise çok geç."

Merdivende kutsal eşyalar bakıcısının adımları duyuldu, onlara doğru geliyordu, gitme zamanı gelmişti. Birbirlerinin kolları arasında tek bir öpücük, ilk ve son... Artık geç, Üstat Pedro, şimdi geç, artık yapılacak bir şey yok. Rosa de Oşalá kilisenin karanlığı içinde kayboldu. Geldiği gibi gitti. Tüm bir yaşam, ancak bir saniye.

11.

Pedro Archanjo döndüğünde *ogan*lar ve aziz kızları ağlamalar ve büyük acılar içinde yoluna çıktılar:

"Çabuk, çabuk, sürekli sizi çağırıyor. 'Ojuobá, nerede Ojuobá?'dan başka söz söylemiyor."

Majé Bassã'ın gözleri, Archanjo'nun ayak sesleriyle açıldı:

"Sen misin, oğlum?"

Kuru ve ince yaprak gibi olan eli bir işaretle sandalyeyi gösterdi. Archanjo oturdu, eli tuttu ve öptü. Yaşlı kadın, can çekişen bedeninde kalan tüm enerjiyi yoğunlaştırdı ve soluk alır gibi bir sesle anlatmaya başladı. Dilleri birbirine karıştırıyor, Yoruba cümleler ve sözcükler kullanıyordu. Bu son dersti, son öğretiydi:

"*Umbé oxirê fum ipacô tô Ijenã*, Ijenã *terreiro*sunda büyük bir bayram yapıldı. Bu Ogun'un büyük bayramıydı ve Ogun'un dans etmesini görmek için bir alay insan geldi. Ogun Aiacá birçok acıya katlanmaktan yorulmuş halkının gözlerini şenlendirmek için çok güzel dans etti. En güzel dansında, haberci, *sarapebé* geldi ve Ogun'un işini bitirmek, Ijenã *terreiro*sunu yerle bir etmek için askerlerin dolu silahlarıyla geldiğini söyledi. Bir an önce orada olup vurmak için dörtnala at sürüyorlardı. Ogun habercinin sözlerini, Oşossi'nin uyarısını dinledi, çok yakındaki ormana gitti, ıslık çalarak iki yılan çağırdı; yılanların her biri çok uzun ve tehlikeliydi. İki zehir düğümünü, birbirine geçmiş, kafaları yukarıda, zehirli dilleri dışarıda, gözleri sokak kapısına dikilmiş iki yılanı salonun ortasına koydu. Soğukkanlı Ogun, kapının önünde askerleri bekleyerek dans ediyordu. Askerler çok geçmeden geldiler, atlarından indiler ve "hazır ol" demeden vurmak, öldürmek için yapılmış silahlarını çektiler. Kapıda, Ogun askerlere şöyle dedi: 'Kim barış içinde geliyorsa, *terreiro*ya girsin, bayramımda dans etsin. Dostlarım için yüreğim çiçek balıdır, ama düşmanların başına gelecek var; yüreğim onlar için ağu kuyusudur.' Zehirlerinin üzerine çöreklenmiş iki yılanı gösterdi, askerler korktular, ama buyruk buyruktu ve ordunun, emniyetin buyruğu acımasızdı, kesindi, bozulmazdı. Silahlarını kaldıran askerler Ogun'un üzerine yürüdüler. *Ogun capê dã meji, dã pelu onibã*. Ogun yılanları çağırdı. Yılanlar askerlerin önüne dikildiler. Ogun uyardı: 'Kim dövüşmek isterse dövüş olacak, kim savaşmak isterse savaş olacak, yılanlar ısırıp öldürecekler, tek bir asker sağ kalmayacak.' Yılanlar zehirli dilleriyle ilerlediler; askerler

yardım isteyen çığlıklar arasında atlarına atlayıp kaçtılar, ortadan çabucak kayboldular, çünkü Ogun kesilmeyen dansı sırasında iki yılanı çağırıyordu, *Ogun capê dã meji, dã pelu onibã.*"

Pedro Archanjo yineledi: *"Ogun capê dã meji, dã pelu onibã."* dünyanın kötülüklerine, alabildiğine çirkinliklerine karşı görülmemiş felaket, korkunç tehdit, büyü ve beddua, lá'nın son hediyesi. Kentte, komiser Pedrito Gordo terör sürüsünü tam yetkiyle salıvermişti; *terreiro*ları işgal edecekler, tapınakları yıkacaklar, *babalaô*ları ve aziz babalarını pestillerini çıkarıncaya kadar dövecekler, *Candomblé*'ye erginlenenleri, *iaô*ları, *iyakêkêre*leri[12] ve *iyalorişá*ları tutuklayacaklardı. "Bahia'yı bu pisliklerden temizleyeceğim!" Emniyetin askerlerine katı buyruklar verdi, eşkıya mangasını düzenledi, kutsal savaşa gitti.

Yumuşak ve korkunç, sakınımlı ve sağduyulu Majé Bassã gözlerini kapadı. Uzaklardan, *egon*ların başındaki Yansan'ın haykırışı duyuldu, Şangô *terreiro*da dans etmeye başladı, Pedro Archanjo acısını içine gömdü ve "Annemiz öldü," dedi.

12.

Muhalefet gazetelerince, "Şimdiki devlet yöneticisi tarafından polis memurluğuna yükseltilmiş katil sürüsü, yazı kurulumuzu hareketsiz kılmaya çalıştı," diye yuhalanan, "katil mangası"nın dört üyesi olan polis memurlarının yüzündeki korkuyu Pedrito kapıdan görüyordu.

Mavi kaşmir takımıyla, Panama şapkasıyla, manikürlü tırnaklarıyla, sinekkaydı tıraşıyla, inci kravat iğnesiyle, uzun ağızlığıyla hukuk fakültesi olgunluk sınavı vermiş Pedrito Gordo'nun züppe bir görünüşü vardı; biraz olgun ve ağır, ama hâlâ uçarı ve tutarsız. Sigarasının izmaritini attı, ağızlığını temizledi, sefiller korkuyorlardı.

Salonda, kentin sahibi ve hayvan oyununun[13] kralı Enéas Pombo tabancasını kavradı, şimdi karşı saftaydı ve küfürler içinde yineledi:

"Bir adım atan kendini ölmüş bilsin!"

---

12 *İyakêkêre:* Aziz annesinin yardımcısı.

13 Hayvan oyunu: Brezilya'da çok oynanan bir oyun. Sayılar ya da sayı kümelerine ilişkin bahislerden oluşur, her sayı bir hayvanla ilgilidir.

Polisler birbirlerine baktılar: Gamsız Candinho, Kankırmızı Kobra Samuel, Zacarias da Goméia ve Lençóis'in yırtıcı hayvanı Mirandolino. Cenaze levazımatçısı Enéas Pombo'nun aşırılıklarının ve büyük olaylarının uzun ve kanlı kroniği, attığını vuruşu, polisleri hareket etmekten alıkoyuyordu.

"Ödlek sürüsü!" dedi Pedrito.

Bunu söyledikten sonra dört adamın arasından geçti; elinde yalnızca ince, esnek hasır bastonu vardı. Silahını kaldıran Pombo komisere meydan okudu:

"Kımıldamayın Dr. Pedrito, kurşunu yiyeceksiniz!"

Baston havada ıslık çaldı, ıslık kamçı sesini andırıyordu, birinci atışta *bicho*[14] oyuncusunun yüzünü kesmiş, ikincisinde, iz bırakıp kan çıkarmıştı. Acıdan gözleri görmeyen Pombo umutsuz bir el ateş etti; komiser daha hızlı davranmıştı. Şişman ve tıknaz olduğundan, böylesine bir eli çabukluğu kimse önceden kestiremedi. Olduğu yerde kalakalan polisler kanı görünce yeniden gözüpek şampiyonlar olarak Pombo'nun üzerine atıldılar.

"İçeri tıkın şunu," diye buyurdu Pedrito.

Kankırmızı Kobra Samuel bağışların ve paranın bulunduğu çekmeceye doğru gitti. Öteki üçü yumruklarla *bicho* oyuncusuna eşlik ediyorlardı. Komiser tiksinti dolu sesiyle onları azarladı:

"Aşağılık, sümsük herifler, hepiniz ıslak tavuksunuz."

Sokağa çıktı, toplanmış meraklılar ona yol açtı. Karşıdaki küçük kahvehaneye göz attı, otomobiline binip rüzgâr gibi gitti; onun için Bahia'nın en iyi sürücüsü diyorlardı.

Emniyetin küçük odasında, aynı soylu sürünün arkadaşları – Beato Ferreira, Leite de Mãe, Inocêncio Sete Mortes, Ricardo Cotó, Zé Alma Grande– ile akşamüstü sopasının dört kahramanı toplanmış, Pombo'nun tutuklanmasını ve bir hükümdarlığın sona erişini konuşuyorlardı. Sarayda, boş taht açık artırmaya çıkmıştı. En fazla kim verecekti?

Yürekli dört adamın da kafası meşguldü: Dr. Pedrito düşüncelerini açık seçik anlatmıştı, sözcükleri ağzının içinde evirip çevir-

14 *Bicho:* Hayvan, hayvan oyunu.

memişti. Bir tek bastonu olduğu halde, tabancadan, attığını vurmasından, katilin ününden korkmamıştı; ıslak tavuklar, sümsükler parmaklarını bile kıpırdatmamışlardı.

Zé Alma Grande bekçinin getirdiği "Dr. Pedrito'yla hükümet başkanına eşlik etmek için hemen saraya gidilmesi" çağrısına yanıt vermek için geri çekilmeden önce, "Islak tavuklar!" diyerek tükürdü. "Sümsükler!"

Kafalarını eğmişler, sessizce dinliyorlardı: Silahlı Enéas Pombo' dansa silahsız Zé Alma Grande. Zé Alma Grande şefin buyruklarını tartışmıyordu, onları yerine getirmek için sallanmıyordu. Pedrito'nun bir buyruğunu yerine getirmek için, onu tehditleri ve tabancasıyla korkutabilecek *caboclo* yoktu. Vurmak ve öldürmek onun için basit ve olağan işlerdi. Günü geldiğinde ölmek de öyle. Pedrito'nun sağ kolu, bir ev boyundaki zenci Zé Alma Grande korkunun rengini tanımıyordu.

Komiserin sözlerinin ve arkadaşlarının alaylı gülüşlerinin ezikliği altındaki dört kişi patronun lütfunu yeniden kazanmak için ne yapmaları gerektiğini hâlâ birbirlerine sorup duruyorlardı. Pedrito Gordo şakacı değildi; adamlarından birine duyduğu güveni yitirdiği zaman ona hemen ve kesin bir gelecek hazırlardı; belediye mezarlığında emeklilik, bir eşkıya acınmaya değmezdi. Kaçını gökyüzüne yollamıştı? Sayacak olunursa en ünlüleri, Izaltino, Justo de Seabra, Crispim da Bóia, Fulgêncio Bom de Faca'ydı. Daha önce kentin vekili olup da ayrılanlar, para ödemeden içki içenler, İspanyollardan para alanlar, gerekçeli gerekçesiz dayak atanlar, hükümet gazetelerinin ve polis bültenlerinin bildirdiğine göre "görev kurbanı" olarak birdenbire morgda uzanır oluvermişti. Çok güçlü yardımcı komiserin gözünden şu ya da bu nedenle düşmüşlerdi.

Acilen bir atılım göstermeleri, Enéas Pombo ve tabancası yüzünden yitirdikleri saygınlıklarını yeniden kazanmak için bir şeyler yapmaları gerekirdi, beğenilen, göz boyayan bir şeyler. Ama ne?

"Yeniden gidip *Candomblé*leri havaya uçursak?" diye önerdi Gamsız Candinho.

"Tam hedeften vurdun. Dr. Pedrito bundan hoşlanacak," diye onayladı Mirandolino.

"Bugün Şangô'nun günü, birçok açık *terreiro* var." Haber güvenilir kaynaktan, orada bulunan Zacarias da Goméia'dan geliyordu. Adamcağız yüzünü bozan çiçek hastalığının nedenini *macumba*nın büyülerine, bölgedeki kızlardan birinin nazarına bağlıyordu. Görüldüğü gibi Zacarias da Goméria'nın *Candomblé*lere karşı sürekli savaşa kendini adaması için komiserin ideolojik ve çok bilgili nedenlerinin dışında özel gerekçeleri vardı.

Pedrito Gordo'nun odasında, küçük bir raf üzerinde kitaplar ve risaleler diziliydi; bazıları fakülte zamanından, ötekiler daha sonraki incelemelerinden kalmaydı, kırmızı kalemle işaretlenmişti, bazıları da çok daha yeniydi. Örneğin İtalyan antropoloji ekolü yanlısı Antônio Moniz Sodré de Aragão'nun *Üç Ceza Ekolü: Klasik, Antropolojik ve Eleştirel*; Manuel Bernando Calmon du Pin e Almeida'nın *Dejenereler ve Cinayete Eğilimliler*; João Batista de Sá Oliveira'nın *Evrimci ve Adli Tıp Bakış Açısından Bahia'daki İnsan Türlerinin Karşılaştırmalı Beyin Ölçütleri*; Aurelino Leal'in *Cinayet Tohumları.* Öğrenci Pedrito Gordo, zencilerin ve melezlerin cinayet işlemeye doğuştan eğilimli olduklarını; daha önce katil, hırsız, serseri olarak doğanların durumunun, cinayet okulu olan *capoeira*yla, samba danslarıyla, *Candomblé*'nin barbar uygulamalarıyla daha da ağırlaştığını, kadınlardan kalan zamanında bu kitaplardan, Nina Rodrigues'in ve Oscar Freire'nin incelemelerinden öğrenmişti. Sarışınla kızıl renkli arasında bocalayan Bahialı beyaz komiser Pedrito Gordo, böylesi geleneklerin uygulanmasını, ailelere karşı çok kötü bir kışkırtma, bir alay aydının, politikacının, tüccarın, büyük toprak sahiplerinin, seçkin insanların onur duyduğu Latinliğe, kültüre karşı bir meydan okuma olarak görüyordu.

Fakülte zamanının kitaplarına yeni yayınlar, profesör Nilo Argolo'nun ve Oswaldo Fontes'in çalışmaları da ekleniyordu: *Zenci Katilliği, Melezlik, Yozlaşma ve Cinayet, Tropikal Ülkelerin Melez Halklarında Psişik ve Mental Yozlaşma, İnsan Irkları ve Brezilya'daki Ağır Ceza Sorumluluğu, Patolojik Antropoloji-Melezler.* Ayaktakımı arasında, plebin, aşağılık halkın yanında popüler olmaya çalışan bazı demagoglar halk geleneklerine baskı uygulanmasını ve polisin

davulları, trampetleri, *berimbau*ları, *agogô*ları, *caxixi*leri[15] susturmak için, *capoeira*yı ve *Candomblé*'ye erginlenenlerin dansını engellemek için kullandığı şiddetli yöntemlerini tartışmaya koyulduğunda, komiser Pedrito Gordo rafının üzerindeki hukuksal ve antropolojik kültüre başvuruyordu: "Zenciliğin tehlikelerini doğrulayanlar ustalardır, bu antisosyal uygulamalarla savaşmayı öğütleyen bilimdir, ben değil." Alçakgönüllü bir tavırla tamamlıyordu: "Ben yalnızca yayılmasını engellemek için kötülüğü kökünden kazımaya çalışıyorum. Bu pisliğin işini bitirdiğimiz gün Salvador'da cinayet göstergesi alabildiğine azalacaktır, o zaman biz de ülkemizin uygarlaşmış olduğunu söyleyeceğiz."

Muhalif gazeteler renklerle ilgili önyargıları, ırksal kinin kışkırtılmasını suçladıklarında, Pedrito aynı gazetelerde daha önceki koşullarda yayınlanmış olan, polisin *Candomblé*'lere, *afoşé*lere, *capoeira*lara ve Yemanjá bayramlarına karşı daha enerjik tavır almasını isteyen makaleleri ortaya yayıyordu. Şimdi, emniyete ve hükümete saldırmak için karşı safa geçmiş "belleği zayıf gazeteci bozuntuları açık ya da gizli katil sürüsüyle ortak dava güdüyorlar."

Polisin kampanyası üzerine, hükümet yanlısı bir gazetenin görüştüğü Profesör Nilo Argolo, bunu tam olarak açıkladı ve övgülerinde cimri davranmadı: "Kirlenmiş ülkemizde uygarlığın haklarını yeniden satın alacak ulu bir haçlı seferi, kutsal savaş." Kendinden geçerek, Pedrito Gordo'yu da Aslan Yürekli Richard'a benzetti.

Kutsal savaş: Haçlılar ordusu, onlara bağlı olmayanları yok etmek için Şangô gecesinde harekete geçti. *Bicheiro*nun[16] çevresindeki dört yürekli adamın dışında, uygarlık sürülerinin soylu şövalyeleri arasında yardımcı komiseri ateş ve demirle savunan onurlu temsilciler Ana Sütü –öz annesini dövme alışkanlığından dolayı böyle adlandırıyordu– ve tutukluların sırtına bıçağın düz yanıyla vurmakta uzman olan Beato Ferreira da bulunuyordu.

Değerli Haçlılar ordusu, askerlerinin yeni oku olan korku eken coplarıyla erken saatte hareket etti ve iyi iş gördüler. İşgal ettikleri

15 *Caxixi:* İçinde taneler olan bir tür çan, ritm tutmaya yarar.

16 *Bicheiro:* Hayvan oyununda kasa, paraları toplayan ve ödemeleri yapan kişi.

ilk üç aziz evinde işleri kolay bitti; küçük tapınaklar, yalın *terreiro*lar, daha başlangıç aşamasında olan kutlama. Sopaları indirdiler; yaşlıların ve kadınların acı dolu çığlıkları, bu nefis müzik uygarlıkçı görevlerini yapmada savaşçıları yüreklendiriyordu. Şimdi artık kime vuracaklarını bilemediklerinden davulları, tapınakları, azizlerin odalarını yıkıp bozarak eğleniyorlardı.

Saldırı haberi polislerden önce gelince orkestraları susturmuşlar, erginlenenlerin ve *iaôla*rın danslarını bozmuşlar, ışıkları söndürüp yükümlülüklere ve kutlamalara son vermişlerdi. Başları öne eğilmiş kadınlar, erkekler evlerine sığınırlarken, dans etmek ve *terreiro*ların dinsel şarkıları için gelmiş *orişa*lar, gelmiş oldukları dağa, ormana, denize geri dönüyorlardı.

Haçlı ordusunun askerleri ansızın kendilerini boşta, dövecek adam kalmamış, bu denli zevkli bir oyunu kesmek zorunda kalmış buldular. Kazanılmış zaferlerden hoşnuttular, bazıları korkunç başkanlarının beğenisini yeniden kazanmış olarak meyhanelere gidiyorlardı, bedava içeceklerin yanısıra kesin istihbarat istiyorlardı: Nerede *Candomblé* vuruluyor? Haydi çabuk adresini verin! Susanlar pestili çıkıncaya kadar sopa yiyecekler, konuşanlar bize güvenebilir. Böylelikle kentin kenar mahallelerindeki Sabaji Terreirosu'ndaki büyük bayramı öğrendiler.

Dans edilen yerde 10'dan fazla büyücü gözalıcı giysiler içindeydi ve dansa katılmışlardı. Ortada abartılı hareketler yapan bir atın, melez Felige Mulexê'nin üzerine binmiş Şangô bulunuyordu. Bu dansı görmek gerekti; Mulexê'nin Şangô'sunun ünü dünyayı dolaşıyordu.

Salonun *oganı*, kutlama düzenini ve konukların rahatlığını sağlamakla sorumlu Manuel de Praxedes, tüm ayrıntılara dikkat ederken, küfürler ve kaba saba gülüşler arasında geldiğini gördüğü katil sürüsünü hemen tanıdı. Çiçek hastalığıyla gelmiş, burunsuz, kaşsız, uğursuz suratıyla Zacarias da Goméia kapıdan bağırdı:

"Şimdi Zacarias da Gomeia dans edecek, sopa dansı başlıyor..."

*Cachaça*nın etkisiyle ayakta sallanan Kankırmızı Kobra Samuel dans edilen yere girmek istedi. Görevinin bilincinde olan Manuel de Praxedes azizlere saygı duyulmasını söyledi. "Git işine, be!"

diye karşılık veren Kankırmızı Kobra ilerlemeye çalıştı. Manuel de Praxedes onu iterek çiçek hastalıklı meslektaşının üzerine fırlattı ve sopa el değiştirdi.

Sopa, dok işçisinin elinde korkunç bir silah, küçük çark olmuştu. Her şey zincirinden boşandı.

*Terreiro*da toplanmış barışçı insanlar ve neşeli *orişa*lar törenlerinin kesildiğini ve tehdit edildiklerini gördüler. Bazı yürekliler karşı koymak için Manuel de Praxedes'e katıldılar. Bu savaşın öyküleri hâlâ bugün bile dillerde dolaşmaktadır; Şangô aynasızlara görülmeyen yumruklar atıyordu; dev Praxedes ise öylesine büyümüştü ki gerçekten Oşossi olmuş gibiydi; sopası, eşkıyaları yerle bir eden São Jorge'nin mızrağıydı. Yere düşmüş, işi bitmiş Zacarias da Gomeia tabancasını çıkardı ve ilk eli ateşledi.

Omzundan yaralanmış, kanlar içindeki Şangô'nun atı Felipe Mulexê korkusuzca dansını sürdürdü. Zacarias'ı örnek alan öbür haçlı ordusu askerleri tabancalarını çektiler. İçeriye girmeyi ancak ateş ettikten sonra başarabildiler.

Sonunda ıssız salonda Şangô'dan, kanından, dansından ve copunu sallayan Manuel de Praxedes'den başkası kalmamıştı. Polisler toplaşıp saldırdılar: "Bu orospu çocuğunu karakola götüreceğiz ve dansı kimin sürdürdüğünü görecek." Kinci balaban Kankırmızı Kobra altı kahramanın başında gidiyordu: "Karakolda derini esnekleştireceğiz, *macumba*nın ve kavganın zevkini unutturacağız; seni öyle döveceğim ki *seu* orospu çocuğu, böyle kocaman kalacaksın, hiçliğe dönüşmüş dev."

Manuel de Praxedes büyük bir sıçrayışla pencereden çıktı; halkın söylemesine bakılırsa Şangô'nun lütfuydu. Daha önce, ağzına attığı bir yumrukla Kobra Samuel'i, aynasızın övüncü, değerli olan biri altın üç dişten kurtarmıştı.

Şangô omzu kanlar içinde, sopa dansıyla, çalılıklar arasında kayboldu. Eşkıyalar kaçanların ardı sıra seyirttiler. Ah! Şangô'suyla birlikte Felipe Mulexê'yi bir yakalasalardı! Ah! Manuel de Praxedes'i bir enseleselerdi ne hoş olacaktı! Sık çalılıklar arasında hiçbir iz bulunmuyordu, ortada baykuş sesinden başkası yoktu.

Tapınma araçlarının yerle bir edilmesi Haçlılar ordusu askerlerinin öfkesini, hıncını yok etmedi. Bu çok yetersizdi. Dans edilen yeri ateşe verdiler; alevler Sabaji Terreirosu'nu yakıp kül etti. Örnek olsun diye.

Kutsal savaş, uygarlık için haçlı seferi yıllarca sürdü gitti. Züppe ve komiser, kuramlarında ve okumalarında güçlü, olgunluk sınavını vermiş Pedrito Gordo'nun imparatorluğu boyunca şiddet günlük, kesin ve tek taraflı oldu. Dr. Pedrito büyücülüğün, sambanın, zenciliğin işini bitirmeye söz vermişti. "Bahia kentini temizleyeceğim."

13.

Birkaç gün sonra, öğle yemeğinin ardından Baronlar Sokağı'ndaki evinden çıkan Manuel de Praxedes, Kankırmızı Kobra Samuel'in tabancasının dolu şarjörüyle karşılaştı. Ardarda ateş, hepsi altı eldi. Hiç ses çıkaramadan öne doğru düştü.

Her yandan koşuşanlar oldu; katil şöyle dedi:

"Ona cesareti öğretmek için yaptım. Açılın, geçeceğim."

Halk açılmadı. İntikam diye bağırarak katilin çevresini aldı; öfke o denli büyüktü ki katil korkusundan altına ediyordu. Ölmekten, yol ortasında linç edilmekten korktu. Silahını attı, merhamet diledi, dize geldi. Bekçiler geldiler, halkı ve tutukluyu götürdüler. Bazı kişiler bekçileri karakola kadar izledi.

Katil ve cinayet aleti uzman yetkililere teslim edilince, yürekli insanlar kovuldular. Kunduracı Yokuşu'ndaki bir sinema müdürü komisere, "Cinayette suçüstü yakalandı," dedi.

"Bize güvenin rahatça gidebilirsiniz."

Aynı gün öğleden sonra, saat on sekize doğru, suçüstü yakalanmış ve adalete teslim edilmek üzere emniyete götürülmüş katil Kankırmızı Kobra Samuel, Zé Alma Grande'nin, Inocêncio Sete Mortes'in, Mirandolino'nun, Zacarias da Goméia'nın, Ricardo Cotó'nun eşliğinde, yardımcı komiserin kahkahaları ve tehditleri arasında Manuel de Praxedes'in arkadaşlarının ve dostlarının beklediği Baronlar Sokağı'ndan geçti.

Komiser Pedrito Gordo, "Ne oldu?" diye sormuştu.

"Bir *macumbeira* yolda saldırdı, anamıza küfretti, şef; bana el kaldırdı, yüzüme vurmaya kalktı. Ateş ettim, bir büyücünün beni dövmesine izin veremezdim."

"Savaş savaştır," dedi yardımcı komiser.

Aynasızlar mangası caddeye çıktı. Bir meyhaneye girdiler, içtiler ve parasını ödemediler. Savaş savaştır ve böyle kutsal bir savaşta bir askerin ayrıcalıklara hakkı vardır.

14.

Romatizma ağrılarından dolayı yerinden kıpırdayamayan Zabela acı ve öfkeyle karışık veryansın ediyordu:

"Tadeu uygar biri, Gomes'ler hayvanın teki, Sertão'nun hödüğü. Hayır yanıtı neden? Varlıklı oldukları için mi?"

"Beyaz oldukları için."

"Beyaz mı? Üstat Pedro, bana Bahia'da beyaz insandan sözetmeyin; beni güldürmeyin, gülemiyorum; acılar beni kıskaca alıyor. Bahia'da safkan beyazın, değirmenlerdeki şeker gibi, karmakarışık olduğunu size kaç kez söyledim. Recôncavo'da bu böyle, üstelik Sertão'da daha fazla. Bu Gomes'ler, Tadeu gibi bir çocuğa layık değiller. Beni görmeye gelen, sohbet etmekle saatler geçiren çok sevimli kız, Lu olmasaydı... eğer onun için olmasaydı, Tadeu'ya daha iyi bir aile aramasını salık verirdim. Bu Gomes'ler gerçekten... onları çok iyi tanıyorum, büyükannenin, *mon cher*, artık kiliseden çıkmayan yaşlı Eufrásia'nın, onun bedeninde şeytan vardı..."

Pedro Archanjo hıncını saklamıyordu:

"Bu kast hep aynı. Bazıları ne düşündüklerini saklamıyorlar: Melezler ve zenciler *senzala*ya![17] Ötekiler kendilerini, eşitlikçi, liberal olarak ilan ediyorlar; haydi canım, önyargısızlıkları evliliğin konuşulduğu zamana dek sürüyor. Tadeu'ya karşı bu denli dost ve önyargısız olan bir başka aile daha yoktu. Öğrenciyken, Tadeu'nun yaşamı onların evinde geçiyordu. Öğle yemeğini orada yiyordu, akşam yemeğini orada yiyordu, defalarca arkadaşının odasında yattı;

17 *Senzala:* Kölelik zamanında Brezilya'daki köle evleri.

evin bir oğlu gibiydi. Ama evlilik söz konusu oldu ve durum değişti. Zabela bana açık kalplilikle söyle, bir kızınız olsaydı evlenmesi için bir zenciye, bir meleze verir miydiniz? Bana doğrusunu söyleyin."

Yaşlı kadın acılarını yenmeye çalışarak, "Bir sürü köpek parçalıyor beni, tüm bedenimi ısırıyorlar," deyip koltuğundan kalktı.

"Pedro Archanjo, buna katlanamam! Yaşamımı Santo Amaro'da, Cachoeira'da ya da burada Argololların, Ávilaların, Gonçalveslerin arasında geçirseydim, belki o zaman bu soruyu sorabilirdiniz. Yaşamımın büyük bir bölümünü Paris'te geçirdiğimi unutuyor musunuz? Üstat Pedro, bir kızım olsaydı, istediğiyle evlenirdi, beyaz, zenci, Çinli, işportacı Türk, sinagogtan Musevi, kimi isterse. Eğer evlenmek istemezse evlenmezdi." Acıyla inliyordu, kendini yeniden koltuğa bıraktı. "Size bir sır vereyim, Üstat Pedro, albay Fortunato'yla, zenci Fontunato Araújo'yla evlenmiş olan büyükannem Virgínia Argolo, 'Yatakta hiç kimse gerçek bir zenci gibi davranamaz,' derdi. Söyleyeceğini dobra dobra söyleyen bir kadındı, şeker değirmenlerinin kırıtık küçük baroneslerini açıktan açığa küçümserdi: 'Zencimin bir tel saçını, sizin şu beyazlarınızın iki düzinesine değişmem!'" Yeniden öfkelenen yaşlı kadın konuşmanın ana konusuna dönmüştü. "Uygar birini, Tadeu'yu reddetmek ne saçmalık!"

"Tadeu'yu reddetmedim, Tanrı isterse onunla evleneceğim!" diye koridorda yanıt verdi Lu.

Zabel'in dokunaklı çığlıkları işitildi: "*Ma chérie, ma pauvre fille, ma petite.*"[18] Archanjo'nun kararmış yüzünde bir gülümseme belirdi:

"Lu, siz burada ha?"

"Merhaba Zabela, hayır duanız babacığım." Babacığım; bir süredir Lu, Archanjo'ya böyle hitap ediyordu. Ne yapacağını bilmeyen bir grup deli arkadaşıyla birlikte *Candomblé*'ye gelmiş; Archanjo, Lídio ve rahip Timoteo ona rehberlik etmişti. *Candomblé*'de erginlenenlerin, *iaô*ların, hatta bazı ak saçlı adamların Archanjo'nun elini öptüğünü görmüştü: Hayır duanız babacığım. "Neden baba?" diye sormuştu Lídio Corró'ya. Ojuobá'ya duyulan ve zorunlu olan saygı yüzünden; Bütün bu halk ve daha fazlası Pedro Archanjo'nun aile-

18 Canım, zavallı kızım, küçüğüm.

sidir. O zamandan beri Lu da "Babacığım" diyordu ve yarı şaka, yarı ciddi, hayır duasını istiyordu.

Tadeu'nun gittiği gün, rıhtımda Lu iki suratı, nişanlısınınkiyle Archanjo'nunkini karşılaştırmıştı. Bu kadar benzerlik olurdu; üstelik vaftiz babalığıyla, vaftiz oğulluğundan başka bir yakınlıkları yoktu, sanki baba oğuldular, Tanrı beni korusun!

Hiç sevmediği bir konu olan ailesiyle ilgili konularda her zaman az konuşan Tadeu babasından hiç sözetmezdi; soyundan geldiği bu gizemli Canhoto'yu hiç tanımamıştı. Annesine gelince, yalnızca güzelliğini anımsıyordu. "Ben çok küçükken babam ölmüş, onu anımsamıyorum; annem çok güzeldi, benim okumak istediğimi anlayınca vaftiz babam Archanjo'ya emanet etti. Az bir zaman sonra da öldü, ben o zamanlar hazırlık sınavlarındaydım." Konu kapandı, nokta kondu.

İşkillenen Lu, Canhoto bilmecesini deşmeye çalıştı. Ne ki bu fazla uzun sürmedi, çünkü kuşkuculuktan incinen Tadeu'nun konuşmak istemediğini çok çabuk anlamıştı:

"Sevgilim, benimle mi yoksa akrabalarımla mı evleneceksin?"

Lu bu konuya bir daha hiç dönmedi ama kim bilir belki de başlangıçta kurnazca ya da gizli bir istekle "Babacığım" demişti. Archanjo etkilenmedi, seslenişi gülümseyerek kabullendi. Hayır duasını ediyordu ve genç kızın sevecen, saygılı ifadesine aynı şakayla yanıt vermek için sanki Lu *terreiro*da aziz kızıymış gibi "Küçük kızım, *aşé*!" diyordu.

Salonda, Zabela'nın ayakları dibinde tortop olmuş Lu anlatıyordu.

"Evdeki ortam çok ağır, babamın dışarı çıkmasından yararlandım, soluk almak için buraya dek koştum. Tadeu Rio'ya gittiğinden beri annem denetimini azıcık gevşetti, onunla evlenmek için kaçmamdan artık korkmuyor."

"Yapsaydın da hakkın vardı."

"Beklemek daha iyi, yalnızca sekiz ay kaldı. Daha önce üç yıl bekleyince bu çabuk geçiyor. Yirmi bir yaşıma basıp, reşit olduğum gün kimse beni engelleyemeyecek."

Bu bekleme fikri kimden geliyordu, Lu'dan mı yoksa Tadeu'dan mı? Pedro Archanjo bilmek isterdi. Gerçekten ister miydi?

"Belki o zamana dek evdeki durum değişir. Tadeu bunun mümkün olduğunu düşünüyor. Ne de olsa ailemin onayıyla evlenmek, uyum içinde yaşamak daha iyi."

Bu denli duyarlı düşünceler kimden geliyordu? Genç kızdan mı, mühendisten mi? Ah! Tadeu Canhoto, basamakları çabuk ve sakınarak çıkıyorsun!

İyi bir ücret alan, meslek yaşamına parlak bir şekilde başlayan, çevresi tarafından değer verilen, üstleri ve arkadaşları tarafından sevilen Tadeu üç yıldan bu yana ilk iznini almıştı ve Paulo de Frontin'in albay Gomes'e yazdığı bir mektupla Bahia'ya gelmişti: "Sayın Bay, Dr. Tadeu Canhoto'nun kızınızı istemeye niyeti olduğunu öğrendim; şimdiden sizi kutlamak istediğimi belirtirim. Sözü edilen kişi üç yıldan bu yana benimle birlikte çalışmaktadır ve eski Rio de Janeiro kentini büyük ve çağdaş bir başkent haline dönüştürmek için çalışanlar arasında en yetenekli ve en verimli mühendislerden biridir." Tadeu'yu överek devam ediyordu: "Lekesiz bir ahlak, soylu kişilik, pırıl pırıl bir yetenek." Başarının tüm yolları ona açıktı. Bu mutlu birleşme için Gomes ailesini yeniden kutluyordu, albayın ve çok değerli eşinin daha iyi bir damat isteyemeyeceğine kuşkusu yoktu.

Parlak kişiliği olan Frontin'in mektubu ve övgüleri hiçbir işe yaramadı. Neşe gösterileri içinde karşılanan ("Bakın kim geliyor, Tadeu, nankör!") Tadeu'nun albayla özel olarak konuşmak istemesinden sonra ortam tümüyle değişti; Tadeu şefinin yazdığı mektubu verdi ve Lu'yu istedi.

*Fazendeiro*nun ilk şaşkınlığı o denli oldu ki, yalnızca mektubun sonuna kadar okumakla kalmadı, aynı zamanda mühendisin tamamlayıcı konuşmalarını da kesmeden sonuna kadar dinledi:

"... kızınız Lu'yu istemek."

İşte o zaman albayın dudaklarından yalnızca gülümseme silindi:

"Lu ile evlenmek istediğini mi söylüyorsun?" *Fazendeiro*nun sesi azıcık şaşkınlık dolu, ifadesiz, aptallaşmış bir haldeydi.

"Evet albay. Birbirimizi seviyoruz ve evlenmek istiyoruz."

"Sen..." birdenbire tam bir değişme olmuştu, albayın sesi öfkeli bir tona büründü. "Lu'nun bu gülünç iddadan haberi olduğunu mu söylemek istiyorsunuz?"

"Eğer o bana izin vermeseydi sizinle konuşmazdım albay ve biz," vurgulayarak devam etti, "iddiamızı gülünç olarak değerlendirmiyoruz."

Albay Gomes'in, yaralı bir hayvanın çığlığını andıran sesi bütün evi sarmıştı:

"Emília, buraya gel, çabuk! Lu'yu da getir! Çabuk!"

Tadeu'yu daha önce hiç görmemiş gibi, düşman bakışlarını üzerine dikti. Dona Emília elini önlüğüne silerek içeriye girdi; kuşkusuz o akşam onlarla birlikte yemek yiyecek olan Tadeu'nun zevkine uygun yemekler hazırlamak için aşçıbaşına yardım ediyordu. Hemen hemen aynı anda, gergin ve sinirli gülümseyen Lu gözüktü. *Fazendeiro* ona yöneldi:

"Kızım, burada bulunan bu bay saçma bir istekle beni şaşırttı ve bunu senin onayınla yaptığını söyledi. Yalan söylüyor, değil mi?"

"Tadeu'nun benimle evlenmek istediğini söylüyorsanız, tüm söyledikleri doğrudur. Tadeu'yu seviyorum ve onunla evlenmek istiyorum."

Albay kendini tutmak ve eli havada kızının üzerine atılmamak için bariz bir çaba gösteriyordu. Kızı iyi bir dersi hak ediyordu.

"Çekil git. Bunu daha sonra konuşacağız."

Lu, Tadeu'ya gülümsedi, onu yüreklendirdi ve salondan ayrıldı. Şaşırtıcı haberi duyan Dona Emília boğuk bir inilti koyuvermişti: "Ah! Tanrım!"

"Sen bir şey biliyor musun Emília? Sen biliyordun ve benden sakladın, değil mi?"

"Ben de senin kadar biliyordum; hiçbir şey, bilmiyordum. Benim için sürpriz oldu, büyük bir sürpriz. Hiçbir zaman belli etmedi."

Albay hem kızını tanıdığını sandığından hem bir kadının eviyle ilgilenmek için yaratılmış olduğunu düşündüğünden, hem de onu ağır sorunlar içine sokmak istemediğinden düşüncesini sormadı. Sözlerini Tadeu'ya yöneltti:

"Sana gösterdiğimiz güveni sarstın. Oğlumuzun arkadaşı olduğun için kökenini ve ten rengini hesaba katmadan seni evimize kabul ettik. Akıllı olduğun söyleniyor, o halde, kızımızı bir zenci için büyütmediğimizi nasıl anlamadın? Şimdi defol ve bir daha bu eve ayak basma, yoksa tekmelerle kovulacaksın."

"Deri rengimden başka küçümseyecek bir yanımı bulamamanız bana mutluluk veriyor."

"Dışarı! Defol!"

Tadeu ölçülü adımlarla geri çekilirken, Dona Emília fenalaşıyordu. Albayın öfkeli haykırışları kaldırım üzerinde ölüyordu. Lu yırtıcı hayvanlara meydan okuyacak, diye düşündü Tadeu. Lu güçlü bir kızdı ve buna hazırlanmıştı. Bir gün önce Zabela'nın evinde sorunu tüm ayrıntılarıyla incelemişler, çeşitli olasılıkları gözden geçirmişler ve her birine bir çözüm aramışlardı. Tadeu Canhoto matematik hesaplarını, düz çizgileri, inceleme ve irdelemeden doğan kararları seviyordu.

Her ne kadar bu reddetme bekleniyorsa da, Pedro Archanjo kendini kaybetti, onda çok ender görülen bir biçimde kınadı ve sanki aklını oynattı. "Ben aklımı yalnızca kadınlar için oynatırım," demek alışkanlığındaydı.

"İkiyüzlüler! Cahiller sürüsü! Boktan beyazlar!" Onu sakinleştiren Tadeu oldu:

"Haydi babacığım! Soğukkanlılığınızı yitirmeyin, akrabalarıma küfretmeyin. Onlar da ötekiler gibi varlıklı *fazendeiro* ailesi, aynı önyargılara sahipler. Albay için, kızını bir melezle evlendirmek bir felakettir, kızının isterik olmasını ve yaşlı bir kız olarak ölmesini yeğ tutar. O kadar da kötü insanlar değiller, hatta özünde bu önyargının yüzeysel olduğunu düşünüyorum, zamana karşı direnemeyecektir."

"Ve bütün bunlara karşın, onları bağışlıyor, onları savunuyor musun? Tadeu Canhoto, şimdi de ben şaşırıyorum."

"Onları savunmuyorum baba. Bana kalırsa, renklerle ilgili önyargılardan daha kötü bir düşünce, ırkların birbirine karışmasından daha iyi bir olay yoktur, bunu sizinle birlikte, kitaplarınızdan ve sizi örnek alarak öğrendim. Yalnızca bunun için, onların cana-

var haline sokulmasını istemiyorum, onlar iyi insanlar. Sürpriz yapmak istediğim için hiçbir şey söylemediğim Astério'nun bizi destekleyeceğinden kuşkum yok. Mektuplarında Kuzey Amerikan ırkçılığını eleştirmekten, bir Brezilyalı için kabul edilir değil sözlerinden başka bir şey yazmıyordu."

"Bir Brezilyalı için kabul edilir değil! Ama kızlarını ya da kızkardeşlerini bir melezle ya da zenciyle evlendirecekleri gün tıpkı Kuzey Amerikalı ırkçılar gibi hareket ediyorlar."

"Babacığım, sonunda şaşıran ben oluyorum. Çünkü her zaman ırklar sorununun ve çözümünün Brezilya'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde farklı bir biçimde, hatta zıt bir biçimde ortaya çıktığını, bizim, burada tüm engellere karşı ırkların uyumunu, karışımı sağlamaya çalıştığımızı söyleyen sizdiniz. Oysa şimdi? Salt bu engellerden biri ortaya çıktı diye fikir mi değiştiriyorsunuz?"

"Doğrusu, öfkelendim, Tadeu, hiç ummadığım kadar öfkelendim. Peki şimdi ne yapmayı düşünüyorsun?"

"Doğal olarak Lu'yla evlenmeyi."

Bu yanıt, Pedro Archanjo'nun öfkesinin yerini hareket etme isteğine bırakması için yeterli oldu:

"Kaçma ve kaçırma planları yapıyorum..."

"Kaçma mı, kaçırma mı? Bu iş kolay değil."

"Çok daha zor işleri yaptım."

Romanlara yaraşan eylemin başında görüyordu kendini: *Capoeira*cılar yolu tutuyorlar, Lu şafak sökerken evinden kaçıyor, titriyor, siyah bir pelerine sarınmış; nişanlıları Recôncavo'daki bir sığınağa götürecek olan tüm yelkenleri açık bir yelkenli, gizlice yapılan evlilik, Gomeslerin delice öfkesi... Üstat Pedro Archanjo'nun bilimsel okumalarına Alexandre Dumas'nın romanlarını karıştırması tesadüf değildi: "O da bir melezdi zaten, bir zenciyle Fransız'ın oğlu, mutlu bir uyum!"

"Hayır babacığım, ne kaçma ne kaçırılma. Biz daha önce, Lu'yla tüm kararlarımızı aldık. Sekiz ay sonra Lu yirmi bir yaşına basacak, geleceğinin sahibi, reşit olacak. O zamana dek Gomeslerin direnişini kıramazsak –ki bunun için Astério'ya güvenebileceğimi sanıyo-

rum– doğum gününde benim eşim olmak için annesinin babasının evinden ayrılacak, böylesi daha iyi."

"Öyle mi sanıyorsun?"

"Öyle sanıyoruz, Lu ve ben. Bugünden o tarihe kadar albayın iznini alamazsak, Lu'nun reşit oluşunu beklemek daha sonraki işleri kolaylaştıracak. Bu benim için de yeğlenen durum. Yarın Rio'ya gidiyorum, sekiz ay sonra döneceğim."

Pedro Archanjo ne evet ne de hayır dedi, zaten kimse de ondan öğüt beklememişti. Mucizeler Dükkânı'nda Lídio Corró Tadeu'nun başkentteki başarılarını anlatarak dostlarının gözlerini kamaştırıyordu; Paulo de Frontin hiçbir işe karar vermiyordu. Büyük kentleşme tasarılarının hiçbir ayrıntısına bakmıyordu, Tadeu'yu en zor işlere sorumlu olarak atamıştı, bu nedenle Tadeu da Frontin'den akıl danışmıyordu. Gerçekten, Tadeu yeni Rio de Janeiro'yu kuruyordu.

Zabela'nın evinde, Pedro Archanjo genç kızın Tadeu'nun sözlerini birebir yinelemesini dinliyordu:

"Aylar geçtikçe anneme ve babaya kabul ettirmem olası."

"Bunun olabileceğine inanıyor musunuz?"

"Annemin şimdiden sarsıldığını söylesem! Daha dün bana dedi ki Tadeu iyi bir çocuktur, bir de..."

"... zenci olmasa..."

"Düşünün ki Tadeu'dan sözetmek için artık zenci demiyor, o denli esmer, bronz tenli olmasaydı diyor..."

Pedro Archanjo sonunda gülebilmişti, öğretici gibi ortaya çıkmak istemiyordu, Tadeu'yla Lu kendilerine ne uygun geliyorsa onu yapmalıydılar, her ne olursa olsun onları destekleyecekti. Yasalcı ve ağırkanlı olduklarından, onların çözümü ne Alexandre Dumas Père'inki, ne Martinikli (Martinik miydi yoksa Guadeloupe miydi anımsamıyordu) güzel zenciyle general Napoléon'dan doğma melezinkiydi; bunları dinlemiş olsalardı, kaçmayı hemen, kesinkes yeğlerlerdi.

Karşısında bir dinleyici topluluğunun bulunmasından yararlanan Zabela, Argolo de Araújo ailesinin öykülerini anlatmaya koyulmuştu: "Sizler, dinleyin, bağımsızlık savaşlarının albayı, Cabrito ve Pirajá kahramanı, zenci Araújo olarak tanınan Fortunato

de Araújo, soylu Argolo ailesine, büyükanne Virgínia Gonçalves Argolo'nun yatak odası kapısından girdi ve oradan kumandayı, yönetimi eline aldı. Yakışıklı bir melezdi. Ben en sevdiği torunuydum, beni eyerinin ön tarafına oturturdu ve sürekli, hiç durmadan dörtnala koşardık, bana Recôncavo prensesi adını o taktı. Üstat Pedro, siz ki bulmaca çözmekte çok güçlüsünüz, söyleyin bana, ünlü profesör Nilo d'Avila Argolo de Araújo, bu mikrop, bu koca boynuzlu, soylu atalarıyla o denli övünürken, onur verici Araújo adıyla neden bu kadar çalım satmaktadır? '23 savaşlarında albay Fortunato'nun yaptığı büyük işleri neden saymamaktadır? Brezilya'nın bağımsızlığı için savaşırken zenci Araújo'nun üç kere yaralandığını neden anlatmamaktadır? Seçkin ailemizde ondan daha üstün insan yoktur, hâlâ elimizde olan mülkleri, bana kalan şu yoksul kırıntılar da içinde, ona borçluyuz. Büyükanne Virgínia baroneslere, konteslere, beyaz bayanlara ve *tüm diğer orospulara* gururla ve haklı olarak söylüyordu: "Zenci Fortunato'nun bir tel saçı bile sizin kocalarınız ve âşıklarınız olacak şu boynuzlu sürüsünden on kez daha değerlidir, salaklar."

15.

Zabela'nın anlattığı öyküler Pedro Archanjo'yu yavaş yavaş büyüklerin soyağacına başlattı ve akıp giden günler içinde, Araújo, Ávilaların, Argoloların, Cavalcantilerin, Guimarãelerin, lordlar çetesinin akrabalık ilişkileri hakkında, zenci gemilerinden karaya inmiş halk ailelerinin akrabalık ilişkileri kadar çok bilgi edindi. Her birinin büyükbabasına ve kanlarının karıştığı kesin saate dek.

Pedro Archanjo, ellinci yaşgününü kutladıktan sonra, onu izleyen yıllarda incelemelerini sürdürdü; çatı katında ya da Mucizeler Dükkânı'nda (kitaplarının çoğunu dipte, Tadeu'nun odasında tutuyordu) okuduğu kitaplardan, hızlı yaşadığı yaşamdan genç kalmıştı, kimse ona elli beş yaşında diyemezdi. *Capoeira* yapıyordu, uykusuz geceler geçiriyordu, çok içiyordu, kadın delisiydi. Rosália'dan sonra –yoksa aynı zamanda mı?– on yedi yaşında bir çocuk olan Quelé ile ilişkiye girmişti ve Quelé ona bir çocuk ver-

mişti. Her zamanki gibi çocuk erkekti. Archanjo'nun azizler *terreiro*sundaki küçük kızlardan başka kızı olmadı.

Rosa de Oşalá'nın ortadan yok olmasından sonra kadınlar onu, gösterilerin ve kutlamaların bittiği Mucizeler Dükkânı'nda aramaya geliyorlardı. Avunamayan Lídio sonsuzluğa dek sürecek bir kıskançlıktan acı çekiyordu. Yavaş yavaş kendini koyvermiş, hiç düzelmemişti. Mucize ressamı, on beş yıldan fazla bir zamandır Rosa'nın âşığı olan Lídio, yaralanmış, belleğinden onun görüntüsünü silebilecek birini bulmamıştı.

Damião'nun arkadaşı olan, alçıdan melekler yapımcısı Miguel'in tahtadan yaptığı yatak odasındaki yontu, Rosa'yı azıcık andırıyordu. Çıplak dik göğüsler, oynak kalçalar... Onu, yatakta, kolları arasında soyunmuş olarak gören tek kişi olan Lídio –o bile– bu güzelliğin görünüşünü, tuvalin üzerinde sabitleştiremiyorken, onu gözünün önüne getirmek ve *jacaranda* tahtasında yeniden oluşturmak isteyen, alçıdan melekler yapımcısı açısından büyük bir gözüpeklikti bu iş. Neredeydi öpücüklere aç dudaklar, ateş gibi karın? Uykusuz gecelerinde Rosa tuvalden ve yontudan sıyrılıyor, odanın içinde dans ediyordu.

Mucizeler Dükkânı'nda ve yollarda, *şato*larda ve pansiyonlarda, balolarda ve pastorallerde, *gafieira*larda, kızlarla, kendini beğenmiş kadınlarla gülüp oynayan, şarkı söyleyerek iki arkadaşın yaşamı, flüt, *cavaquinho*, gitar ve Rosa'nın yokluğu arasında sürüp gidiyordu. Çevresi ne denli dolu olursa olsun, Lídio hoşnut olmuyordu; daha önce sahip olduğunu ne unutabiliyor ne de onun yerine yenisini koyabiliyordu. Ya Pedro Archanjo? Onun için aşk acısı çok daha önceden başlamıştı. Bilemezsin kardeşim Lídio, dostum, dostluğunun değerini.

Mucizeler Dükkânı'nda ve yollarda çok şeyler değişmişti. Basımevi büyük salonu ve eski hangarı kaplamıştı. Hareket çok yoğundu, Lídio Usta'ya artık hiç zaman kalmıyordu, hatta mucize resimlerini yapmak için bile. Bir sipariş aldığında, bunu pazar günü yapmak zorundaydı, dükkânın işine hafta çok kısa kalıyordu.

Mucizeler Dükkânı yine eskisi gibi halk yaşamının merkezi olmayı, gürültülü bir topluluk barındırmayı sürdürüyordu: ko-

nuşmalar, fikirler, gerçekleştirilecek şeyler... izlenen aziz anneleri ve babaları orada saklanıyorlar, sunakların zenginlikleri orada korunuyordu, emniyette kamçıyla böğrü yarılan *pai*[19] Procópio orada iyileşmişti. Ne ki okuma gösterilerini, dansı, sambayı, *maşişe*yi bildiren pankart artık kapıda görünmüyordu. Mané Lima ve şişko Fernanda öteki salonlarda gösteri yapıyorlardı. Büyülü fenere gelince, çalışmayalı uzun yıllar olmuştu. Yalnız bir kez Uçkuru Gevşek'le Kazık Zé, Şeker Lili uğruna tartışmak ve kavga etmek için geri döndüler. Bu iş, Zabela "dostluğun kötü yanlarına ilişkin ders veren güldürü"ye katılmak istediğinde oldu.

"*Quelle horreur!*[20] domuzsunuz, *des sales cochons!*" diyen yaşlı kadın gösterinin saflığı ve açık saçıklığı karşısında gülmekten ölüyordu.

"Uzun zaman bu kuklalarla ve onların densizlikleriyle yaşadık," diye açıkladı Archanjo, "bu bizim ekmek paramızdı."

"Gerçekten çok aşağıdan geliyorsunuz," diye yorumladı kontes.

"Yukarıda daha mı iyi, daha mı temiz?"

Zabela omuz silkti: "Haklısınız, her tarafta aynı pislik, dostluğu bir madeni paraya satıyorlar."

"Ne madeni para için ne değeri olmayan para için, ne de Rosa de Oşalá'nın aşkı için dostumu sattım. Buradan geliyorum ve burada kaldım. Bazı yönlerden değiştiysem ve bu kuşkusuz böyleyse, bende değerler yok olduysa ve o yok olan değerlerin yerini ötekiler aldıysa, eski varlığımın bir kısmı öldüyse, bunların hiçbirini yadsımıyorum ve daha önce olduğum hiçbirinden vazgeçmiyorum. Hatta aşağılık ve kaba halimden bile. Göğsümün içinde hepsi eklenip birbirine karışıyor. Dinleyin! Lídio, Tadeu, Zabela, Budião, Valdeloir, çocuğum ve halkın avukatı Damião de Souza, dinleyin! Yalnızca bir isteğim var: Yaşamak, yaşamı anlamak, insanları, tüm halkı sevmek."

Yıllar geçti, orada burada tek tük ak saç telleri, parlak yüzünde tek bir kırışık yok. Özenli giysileriyle, yerinde kılığıyla, dans eden

19 *Pai:* Peder.

20 Ne korkunç!

adımlarıyla Pedro Archanjo Pelourinho'dan geçerek İsa *terreiro*suna doğru gidiyordu. Tıp Fakültesi'nde, parazitoloji laboratuvarında profesör Silva Virajá şistozomları incelemiş, tanımlamış ve dünya çapında ünlü olmuştu. Bu salonda bilgin incelemeler yapıyor ve dizanterinin, şark çıbanının, Chagas hastalığının, mukozaların, tropikal hastalıkların tanınmasına katkıda bulunuyordu. Pedro Archanjo ondan bir iyilik daha isteyecekti; politeknik okuldaki profesör Bernard'la birlikte Tadeu'nun tanıklığını yapmasını.

Lu'nun doğum günü, reşit olma tarihi yaklaşıyordu. Genç kız aylar boyunca annesinin eşliğinde *fazenda*da sürgüne gönderilmişti. Uygun adaylarla ilgilenir umuduyla geri getirilmişti. Archanjo'yla, Lídio ve Zabela'yla yaptığı uzun gizli toplantılarda Lu hareket planını tüm ayrıntılarıyla incelemişti.

"Boyun eğmek istemediklerine göre başka çıkış yolu kalmadı. Aslında kesinlikle karşı çıkan, babam. Annem tek olsaydı kandırırdım, ama annem onun kafasıyla düşünüyor ve o, albay Gomes, dediğinden şaşmıyor." Babasını ne kadar sevdiği ve beğendiği sesinden anlaşılıyordu. "Astério bizim tarafımızı tuttuğu için aylığı kesildi."

Astério bu evliliği onayladığını bildirmek, Tadeu hakkında iyi sözler söylemek, "Ona karşı kardeşçe duygularım var," demek için *fazendeiro*ya mektup yazmıştı. "Ona düşüncesini soran kim?" diye ateş püsküren albay, sert bir mektupla, "Kızım benim istediğim ve benim zevkime uygun damatla evlenecek," diye yazmıştı.

Aslında Dr. Rui Passarinho'nun öğle ve akşam yemeklerine sık sık çağrıldığına bakılırsa, onu seçmişti. İyi müşterileri, büyük firmaların avukatı olan tanınmış ve saygın Dr. Passarinho'nun otuz altı yaşına dek âşık olmaya zamanı olmamıştı, çok erken çağda bürosuna ve hukuk tartışmalarına gömülmüştü. Müzmin bekar olarak görülüyordu. São Francisco'da duadayken, sarı bukleli iri gözlü kızı görmüştü; bu görüntü onu düşlerinde bile izliyordu. Onu iki üç kez daha gördü. Evinde dul olan annesine güzel kızdan sözetti. Küçük Gomes mi? Evet, güzel ama genç değil, yirmi yaşını geçti, neredeyse Sainte-Catherine'in yaşına varacak oğlum. İyi aile, çok paralı, topraklarının ucu bucağı görünmüyor, otlakta birçok hayvanları var,

Canela'da, Barbalho'da, Lapinha'da yollar boyu evleri var – aslında enine boyuna düşününce, bu kız yaşlı oğlu için idealdi.

Dr. Rui Passarinho'nun annesi Dona Emília'ya oğlunun ilgisinden sözetti ve ayaküstü bir akşam yemeğine karar kıldılar. Bir akşam yemeği, bir öğle yemeği, bir başka akşam yemeği, bir başka öğle yemeği derken saygın adam iki kadın tarafından ve neredeyse kendi isteği dışında evlilik kapısına doğru sürüklendi. Lu'ya gelince, terbiyeliydi, çok nazikti, ama başka bir şey yoktu. Zabela'yı eğlendirmek için, ne yapacağını ne düşündüğünü bilmeyen ve açılmak amacıyla bir işareti gözleyen avukatın sıkıntılı halini taklit ediyordu. Zavallı avukat, sürprizle karşılaşacaktı!

Son hafta, Tadeu'yu beklerken, ayrıntıları gözden geçirdiler, tasarılarını işleyip geliştirdiler. Pedro Archanjo profesör Bernard'ı görmüş, çağrıyı ona iletmişti. Manastırın avlusunda Peder Timoteo'yla uzun bir konuşma yapmıştı; pederin sakalları ağarmıştı ama gülüşü genç kalmıştı. Pedro Archanjo Damião'nun, Binbaşı Damião de Souza'nın aracılığıyla yargıç Santos Cruz tarafından çağrılmış, onu evinde görmeye gitmişti. Uzun zaman karşılıklı görüşmüşlerdi. Geriye bir tek Silva Virajá ile konuşmak kalmıştı.

Doğum ve vaftiz kâğıtlarını bir araya getirmek için noterlerden kilise odalarına, çağrılar ve konuşmalar için bir arkadaştan ötekine giden, yasaları inceleyen Pedro Archanjo evliliği hazırlıyordu. Ailenin isteğine karşı, ama yasal bir evlilik, ah! Kız kaçırmanın ve kaçmanın romanlara yaraşan çekiciliği –pelerin ve şafak zamanı, kayık ve dörtnala giden atlar, izlenme ve kavga– yoktu. Ama çabaya değerdi; küstahlar için iyi bir ders ve eğlenceydi. Pedro Archanjo komployu Budião ve Valdeloir'le birlikte hazırlıyordu, güvenilir adamları, adlarıyla polisin maşa olarak kullandıklarını bile titreten *capoeira* savaşçılarını birlikte seçiyorlardı. Ne olur ne olmaz, başa ne gelebileceği hiçbir zaman bilinmez.

16.

Archanjo, Profesör Silva Virajá'yı otuz yaşlarında, zayıf, kızıl sakallı ve bıyıklı, aydınlık yüzlü ama sinirli, keskin bakışlı bir adamla birlikteyken buldu.

"Selam, Pedro Archanjo. Size, ben yokken kürsümü yönetecek olan Dr. Fraga Neto'yu tanıştırayım. Almanya'dan geliyor, ben de Almanya'ya gidiyorum; yaşam böyle." Meslektaşına döndü. "Bu, daha önce sözünü ettiğimiz Pedro Archanjo; özellikle değer verdiğim bir insan. Yasal kayıtlara göre, fakültede, parazitoloji kürsüsünün emrinde odacı, gerçekteyse bir antropoloji uzmanı, Bahia halk geleneklerini kimsenin bilmediği kadar biliyor. Zaten, kitaplarını okudunuz..."

Pedro Archanjo alçakgönüllülükle mırıldanıyordu: "Profesör çok iyi insan, ben basit bir meraklıyım..."

"Onları okudum ve çok sevdim. Özellikle sonuncusunu. Birçok konuda aynı düşünceleri paylaşıyoruz. Arkadaş olacağız, bundan kuşkum yok."

"Mutluluk ve onur duyarım, Dr. Fraga. Ya siz profesör, ne zaman gidiyorsunuz?"

"Aşağı yukarı iki ay sonra. Önce São Paulo'ya gideceğim, sonra Almanya'ya doğru yola devam edeceğim."

"Uzun zaman için mi profesör?"

"Dönmemek üzere gidiyorum, Archanjo. Almanya'ya değil, orada, sürekli kalacağım São Paulo'da kuracağım ve yöneteceğim laboratuvarın gereçleri için gereken zaman kadar kalacağım. Olağanüstü koşullar sunuyorlar; çalışmalarımı ilerletebilirim. Burada bu olanaksız; bütçe en temel gereci bile satın almaya yetmiyor. Dr. Fraga, salt büyük bir yurtseverlikle Almanya'daki çok iyi durumunu bir yana bırakıp, burada yardımcı olmak ve çalışmamızın devamını sağlamak için yaptığım çağrıyı kabul etmek iyiliğini gösterdi. Bunun için, kürsüdeki meslektaşlara, Arlindo'ya, size ve öğrencilere güvenecek."

"Bu, elbette, sınavı kazanırsam gerçekleşecek."

Bilgin güldü:

"Kazanacaksınız, bunun için dövüşmek gerekir, sevgili dostum."

Adaylar arasında pek çekişmeli geçmeyen doçentlik sınavı genellikle asli profesörlük sınavından daha az coşkulu ve etkileyiciydi. Bununla birlikte, Dr. Fraga Neto'nun sınavında fakültenin

toplantı salonu doldu ve şiddetli tepkiler duyuldu: öfke, alkışlar, yuhalamalar, küfürler, karışıklık, düzensizlik ve kavga.

Genç doktor ve araştırmacı Fraga'nın ünü, kendisinden önce Avrupa'dan gelmişti. Yetkisinin ağırlığıyla, onu, sınava girmesi ve kendi yerini alması için çağıran, profesör Silva Virajá idi. Durumu iyi bir ailenin oğlu olan Fraga Neto doktorasını yaptıktan sonra Avrupa'ya gitmişti. Paris'te ve Londra'da aylarca kalmış, Almanya'ya demir atmıştı. Silva Virajá'yla aynı alanda ve aynı yönde araştırmalar yapıyordu, "Ben, büyük ustanın yalnızca bir çömeziyim."

Sınav ateşliydi, uzun zamandır bu denli saldırgan ve aykırı düşünceli bir aday katılmamıştı. Jüri üyeleri kesinlikle beklenmeyen tezlerle ve kuramlarla karşı karşıya kaldıklarını görüyorlardı. Bu durumdan olumsuz yönde etkilenmeyen tek kişi, parazitoloji bölümünün profesörü Silva Virajá oldu. Savaşçı aday en kökleşmiş görüşleri, kabullenilmiş fikirleri, toplumsal yapıları kökünden silip atarken, o da ellerini hoşnut bir tavırla ovuşturuyordu. Kızıl renkli küstah keçi Fraga Neto, uzanmış işaret parmağıyla kabına sığmayan bir şeytanı andırıyordu.

Böylesi bir coşkunun nedeni, tartışmanın tıbbi niteliği değil, –tezin konusu tropikal hastalıklardı– aday tarafından jürinin ve düzenin kafasına fırlatılan çok sayıda korkunç, politik ve sosyolojik savdı.

Fraga Neto kendini materyalist olarak tanıtmakla başlamıştı, daha da kötüsü: diyalektik materyalistti, "iki büyük çağdaş filozof, insanlığın yeni bir dönemine yol açmış dâhiler" Karl Marx ve Friedrich Engels yanlısıydı. Böylesi ustalara dayanarak, tropikal hastalıkların kökünden yok edilmesi için Brezilya'nın politik, toplumsal ve ekonomik yapısında tam, ivedi ve derin değişiklikler yapılmasını gerekli görüyordu. Biz yarıfeodal, latifundia ve tek ürünlü tarım politikasına dayalı ekonomiye sahip bir ülke olduğumuz sürece tropikal hastalıkları yenmekten ciddi olarak sözedemeyiz. Temel hastalık geriliğimizdir; ötekiler de buradan kaynaklanmaktadır. Profesörler arasında panik çıkmıştı, çünkü çoğu, kürsülerini ve büyük toprak sahipliğini bir arada ellerinde tutuyorlardı.

Tartışma alışılmadık bir sertliğe ulaşmış, neredeyse küfürleşme boyutuna gelmişti. Yeni sözcük türetmelerinin Montenegrosu olan jüri üyelerinden biri sinir krizinin eşiğindeydi. Panik içinde, "Deli bu!" diye bağırıyordu.

Öğrenciler, sezinleneceği gibi, oybirliğiyle adaydan yana çıkarak, gürültülü bir şekilde adayın konuşmalarını alkışlıyorlardı: "Eskimiş ekonomimiz, şistozomun, vebanın, Chagas hastalığının, sıtmanın, çiçeğin yoksul ülkemizin endemilerinin ve epidemilerinin ana sorumlusudur. Yapılar kökten değişmeden hastalıkları kökünden yok etmeyi, önceden alınacak önlemleri, halkımızın karşılaştığı kötülüklere karşı ağırbaşlı ve düzenli bir savaşı tutarlı olarak düşünemeyiz, halk sağlığından sözedemeyiz. Böyle önlemler için söz vermek eşekliktir; eşeklik değilse kaba güldürü ve aldatmacadır. Brezilya'yı değiştirmediğimiz sürece, çalışmalarımız ne denli ağırbaşlı ve özgün olursa olsun, büyük özveriler yapan birkaç bilginin yeteneği ve bağlılığı sonucu, tek başına çabalardan başka bir şey olmayacaktır. Ne denli acı olursa olsun gerçek budur."

En olağanüstü an tezin desteklenmesi sırasında oldu. Saldırgan düşüncelerinin neden olduğu gürültüden hoşlanmayan Fraga Neto bilimsel bir yetkili olarak fakültenin bir odacısının adını söyledi. Odacıyı "engin sosyolojik görüşlü antropoloji uzmanı" diye tanımlayarak, iddialı bir melez olan, sözü geçen Archanjo'nun bastırdığı bir kitapçıktan alınma sayfayı okudu: "Bahia halkının yaşam koşulları öylesine korkunç, yoksulluğu öylesine büyüktür ki, sağlık ve tıp bakımının yokluğu, yetkililerin ve devletin ilgisizliği öylesine mutlaktır ki, bu koşullarda yaşamak, salt kendi içinde olağanüstü gücü ve canlılığı göstermektedir. Durum böyle olunca, gelenek ve törelerin korunması, derneklerin, okulların, geçit törenlerinin, sambanın, *afoşé*lerin düzenlenmesi, dans ve şarkı ritmlerinin yaratılması, kültürel zenginleşme anlamına gelen bütün bunlar, yalnızca ırkların karışımıyla açıklanabilir; bu durum ırkların karışımının sağladığı gerçek bir mucize boyutuna ulaşmaktadır. Irkların karışmasıyla öylesine yetenekli ve dirençli, öylesine güçlü bir ırk doğmaktadır ki, günlük yaşam ve güzellik yaratısı içinde yoksulluğun ve umutsuzluğun üstesinden gelmektedir."

Fakülte üyelerine ayrılmış koltuklardan bağrışmalar duyuluyordu:

"Protesto ediyorum!" Ses, ayağa kalkmış olan, neredeyse beyin kanaması geçirecek profesör Nilo Argolo'dan geliyordu. Profesör böğürüyordu:

"Bu alıntı soylu fakültemize hakarettir!"

Profesör bu kısa sözlerle de yetinmeyip, kesinlikle yıkıcı ve cezalandırıcı bir söylev içinde başka sözler de kullandı. Ne yazık ki onu duyan yoktu; Öğrenciler Fraga Neto için "Yaşa!" diye haykırıyorlar, birçok profesör aynı anda konuşmaya giriyor, birbirlerinin sözlerini kesiyorlar, küfürler, yuhalamalar ve ıslıklar birbirine karışıyordu; karışıklık, kokuşmuşluk ve gürültü içiçe girmişti. Sınavın sonucunda çok iyi notla kabul edilen –iki üç profesör notunu düşürmüştü– Fraga Neto öğrencilerin omuzlarında muzaffer bir edayla taşınıyordu.

Tadeu'nun yasal evliliğine tanık olma önerisine gelince, Profesör Silva Virajá kabullenme konusunda ikirciklenmedi bile. Yeniyetme mühendisi parazitoloji laboratuvarında vaftiz babası Archanjo'yu beklerken tanımıştı ve onun öğrenimini sürdürmek için yenmek zorunda olduğu güçlükleri biliyordu. Ona tramvay, dondurma, sinema için gerekli olan parayı da defalarca vermişti. Aynı şekilde Gomes ailesini de tanıyordu; Sertão'nun kaba saba, çabuk öfkelenen ve geri kalmış *fazendeiro*larıydılar, kültür bakımından Tadeu'nun çok altındaydılar, ama çocukla genç kız birbirlerini seviyorlarsa, geriye kalanın hiç önemi yoktu. Evlensinler ve çocuklar yapsınlardı.

17.

Büyük bir skandal koptu, haftalar boyunca Bahia'da başka konu konuşulmadı; yalnızca bağımsızlığın yüzüncü yılını kutlama törenleri, 2 Temmuz bayramı bu olayı unutulmuşluğa sürükledi. Sanki ilk kez bir melezle bir beyaz evleniyormuşçasına acı tartışmaların, karşılıklı küfürleşmelerin konusu oldu. Kontes Isabel Tereza'nın, nişanlılara göre Zabela'nın açık görüşlü düşüncesine göre beyaz Bahialı kız kara bir leke olmuştu. Nişanlı, koyu renkli

bir melez, dona Emília'nın uzlaştırıcı deyimini kullanacak olursak, "çok bronz tenli bir esmer" di.

Bu tür evlilikler günlük olaylardan sayılıyordu. Akrabalarının kollarında kiliseye girdikleri zaman zenci ve beyaz, beyaz ve zenci nişanlılar artık eski heyecanı yaratmıyor, salt evlenmenin getirdiği doğal bir coşku yaşanıyordu. Ne ki bu kez, nişanlı olan kız babası tarafından getirilmiyordu, tapınağın üzerinde ve sahında ışıklar yanmıyordu; medeni ve dini nikah bir dost evinde, çok az sayıda konukla, bir tehdit ortamı içinde yapılmıştı. Tadeu'nun ve Lu'nun düğün marşı olan tartışmalar Bahia'da bir kıvılcımdı.

Sertão'nun büyük bir kesiminin sahibi, seçkin kişiler arasında önemli bir yeri olan güçlü Gomes'ler bu evlenme önerisini bir hakaret olarak değerlendirmişlerdi; zenci ve yoksul damat adayını kısa ama kesin bir hayır yanıtıyla geri göndermişlerdi. Konuksever evlerinin kapısını ona kapamışlar ve kızlarının gönlüne yasak koymuşlardı, damat adayının yetenek ve güçlü irade, fakültede başarılı bir sınav, zor matematik hesaplarının çözümü, her derste büyük başarı, Rio'da parlak mesleki gelecek, Paulo de Frontin'in sağ kolu olma... çeyizini hesaba katmamışlardı.

Aferin Gomes'lere! Onurlu bir aile reisinin, kanların canice karışmasına, Brezilya'daki beyaz ırkın giderek soysuzlaşmasına son vermesinin, zenciliğe yeter demesinin tam zamanıydı; Nilo Argolo, Oswaldo Fontes ve savaşçı yaltakçıları albayı destekleyip alkışlayarak birbirlerini kutluyorlardı.

Gereksiz ve zavallı bir hareket, ırklar arasında kin Brezilya toprağında zafer kazanamaz; halkın atılımına hiçbir önyargı duvarı dayanamaz diye yanıt veriyordu Silva Virajálar, Fraga Netolar, Bernardlar.

Tüm bunlar, bir de nişanlı kızın güzelliği, nişanlı erkeğin övünülecek akıllılığı, direngen ve yasak aşkları, evliliği romantik ve coşku verici bir havayla sardı. Kent yaşamının merkezi oldu.

Tadeu birkaç gün önce gelmişti, kendini neredeyse hiç belli etmemişti, Bahia'da olduğunu çok az insan öğrendi. Zabela'nın evinde Lu'yla karşılaştı, gitgide daha geveze olan ve yerinden kıpır-

dayamayan yaşlı kadının Üstat Archanjo'ya söylediği gibi, "zevk veren bir anlaşma içinde" son ayrıntıları hazırladılar.

Lu, Tadeu'ya sürekli konuk, albayın alışılagelmiş çağrılısı Dr. Rui Passarinho'nun ısrarlı kurlarını anlattı. Dikkatli ve ölçülü olan avukat ustaca hareket ediyordu. Kendini öne sürmüyordu, açık seçik davranmıyordu, imalı sözler ve uzun bakışlarla sınırlıyordu kendini. Nedenini Dona Emília'ya açmış, o da âşık hakkında övgüler yağdırmıştı. Kızım, avukat delicesine âşık, senden tek bir sözcük, bir hareket, öneride bulunmak için onaylayıcı bir hareket bekliyor. Yakında yirmi bir yaşını bitireceksin. Mercês Koleji'ndeki tüm arkadaşların evlendi, anne oldu, Maricota kocasından bile ayrıldı, Tanrım, ne korkunç! Dr. Passarinho'dan daha iyi koca bulamazsın, hem babanın hem de benim hoşuma gidiyor, giyeceğin Sainte Catherine başlığını düşün, düşün, inat etme. Gece gündüz kulaklarında aynı nakarat ve hukukçunun gözlerinde aynı soru vardı.

Lu'nun reşit olmasından bir gün önce, Dr. Passarinho akşam yemeğinden sonra geldi ve albayla politika ve ekonomi konuşmak için salonda oturacağı yerde, genç kıza, onu birkaç dakika dinlemeyi kabul edip etmeyeceğini sordu. Köşkün bahçesindeki büyük hintkirazı ağacının altına oturdular. Tepelerinde, yıldızlarla ve ayışığıyla dolu bir gökyüzü, aşağıda körfezin suları, denizin ortası, kayıkların gölgeleri, tam âşıklara göre bir geceydi. Aşkını ilan etmekte deneyimsiz olan, sıkıntı içindeki avukat can sıkıcı bir sessizlikten sonra utangaçlığını yendi:

"Sizinle bu konuşmayı yapma iznini aldığım Dona Emília'nın size bazı konulardan sözedip etmediğini bilmiyorum... Artık genç sayılmam."

"Dr. Rui, annem benimle konuştu. Onur duydum, çünkü saygıma hak kazanıyorsunuz, davranışınız kusursuzdu. Bu nedenle sözlerinizi sürdürmenize izin vermeyeceğim. Çünkü ben zaten bağlıyım, nişanlıyım, yakında, çok yakında evleneceğim."

"Bağlı mısınız? Nişanlı mısınız? Dona Emília bana hiç sözetmedi!" Gerçekten şaşıran avukat sonunda genç kızın duru gözlerinin içine bakabilmişti.

"Size kimse anlatmadı mı? Annem ya da babam demiyorum, onlar bu konudan hiç sözetmiyorlar. Ama, evlenme önerisinden sonra bu olayın dedikodusu çok yapıldı."

"Hiç haberim yok, çok yalnız yaşıyorum, anlatılanları bilmiyorum."

"Şu halde size tümünü ben anlatacağım, size verdiğim değeri kanıtlamanın en iyi yolu bu. Söyleyeceklerimin bir kısmı sırdır."

"Ben onurlu bir erkek ve avukatım, *senhorita.* Birçok sırrın saklayıcısıyım."

"Yaklaşık bir yıl kadar önce, tam olarak sekiz ay önce; erkek kardeşim Astério'yla aynı dönemde öğrenim gören mühendis Dr. Tadeu Canhoto beni ailemden istedi. Çocuk yaştan beri birbirimizi seviyoruz."

"Tadeu Canhoto, bu adı tanıyorum."

"Öneri geri çevrildi, çünkü Tadeu melezdi. Melez ve zenciydi, sıfırdan geliyordu, öğrenimini bağışlarla yapmıştı. Kabul etmeyen annemle babam; ben Tadeu'yu seviyorum ve kendimi onun nişanlısı olarak görüyorum." Avukatın sözünü kesmesine fırsat vermedi. "Devamını dinleyin; yarın yirmi bir yaşımı bitireceğim ve yarın, bu kapıdan çıkarak evden ayrılacağım, evlenmeye gideceğim. Size gerçeği söylerken, beni karınız olarak düşünerek bana verdiğiniz onura karşılık verdiğimi sanıyorum. Sizden bunu sır olarak saklamanızı istemek gereksizdi, biliyorum."

Avukat ayışığıyla yıkanan denize baktı, bir yerlerden samba ritmleri, bir *capoeira* şarkısı geliyordu kulağa:

Portakalı yerden al, tico-tico
Sevdiğim gitti ve ben onsuzum
Mendilim dantelli
Portakalı yerden al tico-tico

"Tadeu Canhoto mu? Fakültedeyken tümüyle on hecelik dizelerle bir matematik sorusunu yanıtlayan o değil miydi?"

"Oydu."

"Ondan sözedildiğini çok duydum, çok yetenekli biri olduğu söyleniyor; daha geçen gün Rio'dan gelen bir arkadaş mühendis

Canhoto'nun Paulo de Frontin'in sağ kolu olduğunu anlatıyordu." Durdu, uzaktan gelen şarkıyı dinledi, Sevdiğim gitti ben onsuzum.

"Hoşnut olduğumu söyleyemeyeceğim, sizi isteme onuruna ereceğimi, size bir gün eş olarak sahip olacağımı sanıyordum. Kâğıtlarıma, kitaplarıma ve düşüncelerime geri dönüyorum. Yaşlanmış erkek zevklerim var, iyi bir eş olup olmayacağımı da bilmiyorum. Yürekliliğiniz ve evliliğiniz için kutlamamı şimdiden sunmama izin verin; size ve Dr. Canhota'ya bir yararımın dokunup dokunmayacağını bilmiyorum."

"Teşekkür ederim, sizden başka türlü bir davranış beklemiyordum."

İnce ve dürüst, gerçek bir centilmen olan avukat, giderken Lu'nun elini öptüğü sırada Dona Emília:

"İşler yolunda mı doktor?" diye sordu.

"Çok iyi, Dona Emília, çok iyi gidiyor." Avukat düş kırıklığına uğradıysa da belirli bir rahatlama duymuştu; o, evde kalmış erkek olarak doğmuştu.

"Görüşmek üzere doktor. Lu'yla akşam yemeğine gelin."

"Teşekkür ederim, iyi akşamlar."

Soru yağmuruna tutulan Lu gülerek ve sinirli bir tavırla kaçamak yanıtlar verdi. Dona Emília albaya olayların iyi geliştiğini haber verdi: İşler yolunda, yarın yeniden haberler alacağız.

Almışlardı, hem de nasıl! Sabah, hareketlerinin sorumluluğu artık kendine ait olan reşit Lu erkenden evden ayrıldı ve geri dönmedi. Annesine babasına dramatik, kısa ve özlü bir mektup bırakmıştı. "Bana kızmayın, sevdiğim adamla evleneceğim, elveda." Albay Gomes bütün gücüyle bu evliliği engellemeye, kızını geri almaya, Tadeu'yu tutuklatmaya kararlı olarak Dr. Passarinho'nun bürosuna koştu.

Avukat her türlü yasal önlem almanın olanaksız olduğu açıklamasını yaptı. Genç kız reşitti, kendi hareketlerinin sorumlusuydu; istediğiyle evlenmekte özgürdü. Sözü edilen kişi annenin babanın isteğine uygun değil miydi? Yazık, ama hiç kuşkusuz fazla ağır olmayan farklılıkları unutarak damat adayıyla barış yapmaktan başka çözüm yolu yoktu.

"Asla!" Albay kocaman adımlarla odanın içinde bir ileri bir geri gidip geliyordu. "Serseri zenci!" Astério'nun fakülte arkadaşı, albayla Dona Emília ona evlerini açmışlar, onu defalarca beslemişlerdi. Oysa o daha bir çocuk olan küçük kızın başını döndürmek için bundan yararlanmıştı. Anasız babasız bir melezdi, öğrenimini zar zor, sadakalarla yapmıştı, beş para etmezin biriydi, ne idüğü belirsiz Tadeu Canhoto'ydu.

"Özür dilerim albay, ama Dr. Tadeu Canhoto beş para etmezin biri değil, söz konusu olan kişi büyük bir mühendistir, gerçekten değer verilmektedir, büyük geleceği olan bir adamdır. Lu'ya gelince, artık çocuk değildir, yirmi bir yaşındadır ve Dr. Tadeu'yla evlenmek için baba ocağını bırakıp gidiyorsa, bu onu gerçekten sevdiğini gösterir."

"Bir melez!.."

"Özür dilerim albay, ama daha dün Lu'yla evlenmek için aday olan bendim ve isteğim için size, size ve Dona Emília'ya danıştım, onayladınız. Oysa ki, albay, ben de melezim ve buna karşın..."

"Siz, melez mi?"

"Sevgili albay, sizi heyecanlandıran ırk değil, renk. Babaannem çok esmer bir melezdi. Bir rastlantı sonucu beyaz renkli doğdum ama São Paulo'da çok çok esmer ve yakışıklı bir doktor kardeşim var, babaanne *Sinhá* Dona'ya benziyor. Zaten çok varlıklı bir İtalyan'ın kızıyla evlendi. Bahia'da kimin melez, kimin melez olmadığını söylemek güçtür albay..."

"Ailem..."

"Albay, kızınız Dr. Tadeu'yu seviyorsa önyargılarınızı unutun, ona hayır duası edin."

"Asla! Bu zenciyle evlendiği gün benim için ölmüş ve gömülmüş olacaktır."

"Torunlar geldiği zaman..."

"Doktor, bana bundan, bu felaketten sözetmeyin. Tüm olanaklarımı kullanarak bu evliliği engelleyeceğim. Bu serseriyi içeri tıktırmak ve Lu'yu bir manastıra kapatmaya yardım etmeniz için sizi avukat olarak tutmaya geldim."

"Yapılacak bir uygulamanın olmadığını söylüyorum, albay, yasa..."

"Yasanın benim için ne önemi var? Siz avukatsınız, yasaların herkes için yapılmadığını bilirsiniz? Olanakları olanlar yasaların üstüne çıkarlar. Siz gerekeni harcamaya yetkilisiniz."

"Olanaksız albay. Yalnızca yasa açık seçik olduğu için değil, ama bilmediğiniz bir ayrıntı da var; dünden bu yana, kızınız Lu'nun, reşit yurttaşlık haklarını savunmak ve evliliğini engelleyecek her türlü manevraya karşı sorumlu olarak savunmakla yükümlü avukatıyım, bu durumda..."

Albay önemli dostlarını bulmaya gitti, tehditler yağdırdı, nüfuzlarından yararlanmaya çalıştı. Polis müfettişleri Tadeu Canhoto'yu bulma ve emniyete getirme buyruğunu aldılar. Onu Mucizeler Dükkânı'nda, *fazendeiro*nun niyetlerini bildirmek amacıyla tüm Bahia'da aramış olan avukat Passarinho'yla birlikte buldular.

"Benim hasmım mısınız?" diyerek gülümseyen Tadeu, Passarinho'nun elini sıktı.

"Şimdi avukatınız olduğumu sanıyorum. Sizi bulmakta oldukça zorluk çektim, doktor."

Polisler geldiğinde konuşuyorlardı, Tadeu polisleri izlemeyi kabul etmedi: "Bir suç işlemedim, polisle hiçbir işim yok."

"Kendi isteğinizle gelmezseniz, zorla götürüleceksiniz."

Avukat emniyet müdürüne kendisinin götürülmesini önererek durumu tersine çevirmeyi başardı:

"Onu çok iyi tanıyorum, fakültedeyken birlikteydik, çok iyi ilişkilerimiz vardı."

Komiserin odasında, Dr. Rui, güvenlik güçlerinin yasalara karşı saygınlığı sağlamak için mi, yoksa yasal olmayanlarla ve yolsuzluklarla işbirliği yapmak ve zor kullanmak için mi orada bulunduğunu öğrenmek istedi.

"Sevgili dostum, öfkelenmeyiniz. On kişiden fazla araya giren oldu, Albay Gomes tutuklatmayı ve kırbacı kesinlikle istiyor. Ben yalnızca söz konusu kişiyi görmek ve olayı aydınlatmak için çağrıda bulundum. Ne de olsa, değerli bir ailenin reşit olmayan yaştaki kızının kaçırılması söz konusu."

"Kaçırılma! Reşit değil mi! Lu bugün yirmi bir yaşında, yasal olarak sizin ve benim kadar reşit. Evinden kendi isteğiyle gitti ve bir mektup bıraktı. Bu ayrıntıları aydınlattıktan sonra 'söz konusu kişi'nin kim olduğunu bilip bilmediğinizi soracağım. Bilmiyorsanız söyleyeyim. Dr. Paulo de Frontin ekibinin üyesi mühendis Tadeu Canhoto, Frontin'in en güvenilir adamı. Politeknik okuldan profesör Bernard'ın cebinde, Dr. Tadeu'nun albay Gomes'in kızıyla evlenirken tanıklık etmesi için Frontin'in yazdığı bir öneri mektubu var."

"Ne diyorsunuz? Ben de basit bir kadın avcısı sanıyordum."

Avukat sorgulamayı sürdürdü: "Genç kızın nerede kaldığını biliyor musunuz? Profesör Silva Virajá'nın evinde. Onu oradan mı çekip alacaksınız? Komiser Pedrito Gordo'nun yaptığı aşırılıklarla emniyet müdürünün az mı zorlukları oldu? Yeterince eleştirilmedi mi? Yeni dertler mi istiyorsunuz? Mühendisin avukatı olan Passarinho, onun, Paulo de Frontin'e polisin tehditlerini anlatan telgrafı engellemişti.

"Tehdit olmadı. Onu buraya tanımak için çağırdım..."

"Onu buraya getirtmek buyruğuyla iki eşkıyayı yolladınız. Orada olmasaydım, Dr. Tadeu'yu buraya kadar sürükleyerek getireceklerdi. Sonuçlarını gözönüne getirebiliyor musunuz? Bir Sertão albayının kaprislerine hizmet etmek için kendi makamınızla oynuyorsunuz. Frontin küçük parmağını oynatsa, sizi kurtaracak hükümet adamı bulunmaz. Bırakın bu işi, sevgili dostum."

Komiser, albaya, ne yazık ki hiçbir şey yapamayacağını belirtti; iş tümüyle onun görevinin dışındaydı, görevlilerini geri çağırdı. İşini seviyordu, bu sayede şimdiden Graça'da kendisine bir ev satın almıştı.

Umutsuzluğa düşen albay felaket yağdırmaya, evliliği silah zoruyla engelleme, "bu zencinin ağzını burnunu kırbaçla dağıtma" tehditinde bulunmaya başladı. Hiçbir şey yapmadı. Kâğıtlar, mahkemede askıya alındığı ve São Francisco Kilisesi'nde okunduğu zamanlarda *fazenda*sına gitti. Yorumlar, fısıltılar, kahkahalar, kötü niyetli sorular otlaklarına ve ekili dikili alanlarına kadar ulaşmıyordu. Olay yayılmıştı, Bahia'da artık başka konu konuşulmuyordu. Lu'nun büyükannesi yaşlı Eufrásia, Dona Emília'nın annesi,

bunaklığın sınırındayken kızına ve damadına kırsal sürgünde eşlik etmeyi kabullenmedi. *Fazenda*ya dayanamıyordu; dedikodulardan başkası hoşuna gitmiyordu, son yaşlılık zevkiydi. Uşaklarla ve şoförle tek başıma kalırım, beni *fazenda*ya götürebilmek için elimin kolumun bağlanması gerekir.

Birkaç gün sonra çok büyük gizlilik içinde evlilik gerçekleştirildi. Daha önce öngörüldüğü gibi Zabela'nın evinde değildi. Archanjo'nun isteğiyle, Lu'yu konuk eden Silva Virajá çifti, köşklerini ve kutlama için şampanya sunmuşlardı. Lu yaşlı kadına acı vermekten korkarak ikircikli davrandı. Ama Tadeu kabullendi. "Çok daha yeğlenir bir durum, sevgilim." Zabela buna karşın çok gösterişli giyindi, on dokuzuncu yüzyıl sonunun dergilerinden çıkmış gibi duruyordu. Rahip Timóteo dinsel töreni yönetti, Dr. Santos Cruz evliliği yasallaştırdı. Her ikisi de birer konuşma yaptı.

Rahip, boğuk, sert Portekizcesiyle birbirini seven iki gönlün birleşmesini, farklı kültürlerin, kanların ve ırkların kutsal birliğini kutsadı. Yargıç da ondan aşağı kalmadı. Parlak bir konuşmacı, gazetelerde aşk şiirleri yayınlanmış, lirik tiradlarda çok güzel konuşan biri olarak, ırk ve sınıf farklılıklarının üstesinden gelerek güzel bir dünya yaratacak aşkı övdü. Gözyaşları içindeki Zabela'nın düşüncesine göre yargıcın konuşması "Aşk destanı, şiir, *une merveille*"[21] olmuştu.

Bilginin evinin çevresinde, kıyılarda, köşelerde, Bahia'nın en ünlü *capoeira*cıları hazır olarak ve dikkatle bekliyorlardı. İki usta, Budião ve Valdeloir sokak kapısını tutmuştu. Archanjo albayın yolculuğuna karşın güvenlik önlemleri almıştı. En ufak tehlikeyle karşılaşmak istemiyordu.

Bu evlilikte vaftiz anası olarak bir kişi, Lu'nun büyükannesi bulundu. Baldırı çıplak bir zenci için ailesini bırakıp giden inatçı torununun çılgınlığından sözetmek için yanıp tutuşuyordu. Çok eski bir dost olan Zabela'nın evine gitmişti ne dost, ne dost!

"Ah! Dona Eufrásia, hanımefendi nikahta. Ben de katılmak isterdim!" Hizmetçi heyecanla haykırıyordu.

---

21 *Une merveille:* Harika.

"Nikâh mı? Torunumun mu? Lu'nun mu? Bugün mü? Nerede? Silva Virajá'nın evinde mi? Çabuk, şoför! Birazını görebilmek için belki zamanında yetişirim."

Rahip Timóteo yeni evlileri kutsadığı sırada, öpüşme saatinde yetişmişti. Zabela öteki salondan birini farketti: *Nom de Dieu*,[22] Eufrásia bu.

"Çocuklarım, *chers amis*,[23] ailenin temsilcisi geldi, büyükanne torununu kutsamaya geldi, *Entrez*[24] Eufrásia, *entrez!*"

Büyükanne saniyeden daha kısa bir süre düşündü. Ardından *senhora* Silva Virajá'ya gülümsedi, bir adım attı ve torununu seyretti. Evlilik giysisi içinde öyle güzeldi ki, sarı buklelerinin üzerinde tül ve çiçek vardı; frağı iyi dikilmiş, yüzünde ciddi bir ifade olan yakışıklı, hem de çok yakışıklı, seçkin kocasının yanında hem iri gözlerinin içi hem de dudakları gülümsüyordu. Lu ile Tadeu'ya doğru gitti, sersem damadının cehennemin dibine kadar yolu vardı! Sonuçta, ailenin yataklarına sızan ilk melez değildi. Bunu benden iyi kimse bilemez, değil mi Zabela?

Diğer konukların arkasından, Pedro Archanjo ile Lídio Corró, Tadeu'nun büyükanne Eufrásia Maria Leal da Paiva Mendes'in kollarına düştüğünü gördüler.

18.

Yardımcı komiser Pedrito Gordo'nun kutsal savaşı yıllar boyu sürdü; aziz annelerinin, aziz babalarının dirençli karşı koyuşu yavaş yavaş kırılmaya başladı. Halk kentin güncesinde, samba danslarında, *capoeira* şarkılarında kıyıcılığı dile getiriyordu:

Candomblé'leri sevmiyorum
Nedir ki bir büyücü kutlaması
Başım ağrıdığında
İlk gelenlerden biri olacağım.

22 *Nom de Dieu*: Aman Tanrım.
23 *Chers amis:* Sevgili dostlarım.
24 *Entrez:* Girin.

Birçok *babalorişá* ve *iyalorişá*, azizleri, kutsal vazoları uzaklara taşıdılar, merkezden ve yakın mahallelerden uzak kırsal kesimlere, ulaşılması güç yerlere doğru gittiler. Ötekiler, *orişá*ları, müzik aletlerini, kostümleri, fetişleri, dinsel şarkıları ve dansı, *baticum*u,[25] ritimleri alıp Rio de Janeiro'ya taşıdılar; kimilerine göre, samba ülkenin başkentine kaçak Bahialıların karavanlarıyla geldi. Daha az önemli olan bazı *terreiro*lar bu denli çok sayıda baskına dayanamayıp kesinlikle yok oldular. Bazıları kutlama günlerini, gizlice gerçekleştirilen kaçınılmaz yükümlülük günleriyle sınırladılar.

Bazıları, onlarca erginlenenleriyle, antik çağlardan kalan gelenekleriyle büyük evler ölesiye savaşı sürdürdüler. Kutlama günlerinde, davullar azizleri çağırmak için çaldığında, bu *terreiro*ların halkı polisin baskınlarına, tutuklamaya, dayağa meydan okuyordu:

Saklayın şu azizi
İşte yine Pedrito
Geliyor şarkı söylüyor caô cabiessi
Geliyor şarkı söylüyor caô cabiessi

Emniyetin adamları, zaman zaman özellikle Pedrito'nun kumandası altında *Candomblé*'leri izleyerek Bahia gecesini talan ediyorlardı, o zaman *batucada*lar, sopalar şarkı söylüyordu:

Vur davula
Salla caxixiyi
Çabuk ol
Pedrito
Buraya geliyor.

Çok güçlü yardımcı komiserin egemenliği 1920'den 1926'ya kadar sürünce, börek satıcılarından *orişá*lara varıncaya dek, ayrımsız tüm zenci kökenli gelenekler sürekli ve giderek artan bir şiddetin boy hedefi oldu. Komiser copla ve bıçakla, gerekirse kurşunlarla halk geleneklerinin işini bitirmeye kararlıydı.

25 *Baticum:* Davul ritmi ve bu ritimle yapılan dans.

Samba dünyanın öbür ucuna sürüldü; sokaklarda ve kulübelerde yitip gitti. *Capoeira* okulları kapılarını kapadı; hemen hemen tümü. Budião bir süre gizlendi, Valdeloir kötü günler yaşadı. *Capoeira* dansçılarıyla durum daha incelikliydi, aynasızlar açıktan açığa meydan okuyamıyor, korkuyorlardı. Uzaktan ve arkadan saldırıyorlardı, bu daha güvenliydi. Zaman zaman, sabah tuzağa düşürülmüş bir *capoeira* dansçısının bedeni kurşunlarla delik deşik edilmiş olarak bulunuyordu. Katiller sürüsünün marifetiydi. Neco Dendê, Porco Espinho, João Grauçá, Cassiano do Boné böyle öldü.

Bu açık şiddet döneminde saldırı ve şiddet hareketlerinin kurbanları arasında Bahia'nın en büyük *Candomblé*'lerinden biri olan Ilê Ogunjá'nın *babalorişás*ı, aziz babası Procópio Xavier de Souza da bulunuyordu. Onu sürekli izleyen ve baskın yapan Pedrito'ya kafa tutmuştu. Sürekli sıkıştırıyorlardı; sırtında tabaklanmamış deri kamçı izleri, kanlı çizikler vardı. Hiçbir şey onu çökertmedi, bozguna uğramadı. Halk sokaklarda şarkı söylüyordu:

Procópio salondaydı
Azizinin gelmesini beklerken
Seu Pedrito geldi
Procópio çık oradan.
Tavukların gücü kanatlarındadır
Horozunki mahmuzlarında
Procópio için Candomblé
Pedrito'da bıçak vardır.

Procópio davulları susturmadı, ormana ya da Rio de Janerio'ya kaçmadı, erginlenenlerin dansı azaldı, koskoca Procópio ufacık kaldı, oganlar güzel günlerin bekleyişi içinde geri çekildiler. Procópio devam etti:

"Azizim, onu kutlamamı kimse engelleyemeyecek."

Komiserin odasında, Pedrito Gordo'nun karşısında kan içindeydi, giysileri paramparçayken meydan okumasını yineledi: Ben *babalorişca*yım, azizimi, Oşossi pederimi kutluyorum.

"Neden hâlâ kalınkafalılık ediyorsun, aptal? Azizlerinin hiçbir işe yaramadığını görmüyor musun? Dayaktan ölmek mi istiyorsun?"

"*Orişá*larıma saygı duymak zorundayım, kutlama günlerinde onları kutlamalıyım; bu benim yükümlülüğüm. Beni öldürecek olsanız bile."

"Dinle akılsız hayvan: Seni bırakacağım, ama yeni *Candomblé* aramaya cesaret edersen, çok dikkat et, bu sonuncusu olacak, sonuncusu!"

"Ancak Tanrının saptadığı günde öleceğim. Oşossi beni korur."

"Buna inanıyor musun? Azizlerinin hiç değeri yok, yoksa beni çoktan öldürürlerdi. Ben hepsini parça parça ettim ve hâlâ buradayım, yaşıyorum. Beni öldürecek olan büyü nerede?"

"Ben yalnızca iyilik için çalışırım, hiç kötülük için büyü yapmadım."

"Dinle, lanet olası hayvan: Kilisedeki azizler mucizeler yaratıyorlar, çünkü onlar azizdir. Senin azizlerin ise gürültüden başka bir şey yaratmıyorlar, çünkü onlar boktan azizler. Bu orospu çocuklarının birinden bir mucize gördüğüm gün, aynı gün görevimden istifa edeceğim." Güldü, bastonunun ucuyla zencinin parçalanmış göğsüne dokundu:

"Birkaç gün sonra *Candomblé*'lere karşı açtığım savaşın altıncı yılı dolacak, hemen hemen hepsini kökünden kazıdım, ötekilerini de bir defada kazıyacağım. Bu zaman içinde hiçbir *orişá* mucizesi görmedim. Hava, hepsi."

Aynasızlar güldüler. Patron komikti, patron korkmuyordu. Procópio son tehdidi duydu:

"Öğüdümü dinle; *terreiro*yu kapat, davulları bırak, azizini cehennemin dibine yolla, ben de sana emniyette bir iş bulayım. Kaygıdan uzak, rahat bir yaşam, değer mi değmez mi, şunlara sor. Çünkü, bir kez daha *Candomblé* ararsan, bu, en sonuncusu olacak. Kimseyi aldatma alışkanlığım yoktur."

"Azizimi kutlamamı kimse engelleyemeyecek."

"Peki! Yap da gör. Ben seni uyarmak istedim." Tehlikeli ve uğursuz geceyi aydınlatan alev, direnişi canlandıran kötü örnekti. Uslanmaz Procópio omurgasız değildi. Pedrito adamlarına, "yardımcı komiserin emrindeki katiller, eşkıyalar sürüsüne" tek tek baktı. Onların başında geçirdiği altı yıl, ona ünlü taburun, kutsal savaşın

şövalyelerinin, her üyesinin değerini ve dürüstlüğünü öğretmişti. Gerçek adam, mutlak güvenilir, yüreği korku tanımayan, bileği kuvvetli, bağlı ve uysal köpek, tek bir kişi: Zé Alma Grande'deydi.

19.

Ilê Ogunjá *terreiro*sunda geçen yılki büyük kutlamalar, erginlenen küçük bir grupla, onun yazgısına inanan yaşlı kadınlarla ve bazı oganlarla sınırlanmıştı. Oşossi'nin başında *alabê*ler[26] bile yoktu. Ojuobá olmasaydı, aziz babası Procópio orkestranın denetimini sağlamak için kimseyi bulamayacaktı. Procópio tapınma yerini açma yürekliliğini gösterirse, bizzat komiser Pedrito'nun geleceği söylentisi dolaşmıştı ve orada bulunanın başına gelecekler büyüktü. Aziz babasını kendi uyarmıştı; bu sonuncu olacaktı.

Sokaklarda ve yollarda Procópio'ya şimdiden ölü gözüyle bakılıyordu. Aynasızlar tutuklamakla, dövmekle, tapınma yerlerini yerle bir etmekle yetinmeyeceklerdi. *Babalorişá*nın işini bitirme buyruğunu almışlardı. İğrenç öğütler ve uyarılar... Procópio, *terreiro*yu Oşossi günü, Katolik Yortusu nedeniyle açmaya ve *orişá*yı onurlandırmaya karar verdi. Mucizeler Dükkânı'nda, Pedro Archanjo'ya, "Azizimin bayramını kutlamayacak mıyım? Beni öldürseler bile yükümlülüğümü yerine getirmek zorundayım, *dekâ*yı[27] bunun için aldım," dedi.

Pedro Archanjo, *terreiro*yu korumak ve komiserin kiralık katillerine karşı meydan okumak amacıyla *capoeira* savaşçılarından oluşan bir birlik kurmayı önerdi. Bu amansız savaşta, polis en başta Manuel de Praxedes'ten başlayarak birçok iyi insanı öldürmüştü. Ötekiler korkup kaçmışlardı, bazıları yaşam biçimini değiştirmiş, *berimbau*yu bir yana bırakmıştı. Bununla birlikte yine de değişmeyen arkadaşlar kalmıştı; Pedro Archanjo onları nerede bulacağını biliyordu. Procópio kabul etmedi. Komiser gelirse, ondan, erginlenenlerden ve *alabê*lerden başkasını bulmaması daha iyiydi.

---

26 *Alabê: Candomblé* törenlerinde davulcu.

27 *Dekâ:* Aziz annesinden ya da babasından yönetimi devralma.

Kalabalık yönünden yoksul, ama canlılık yönünden varsıl bir kutlama olmuştu. Azizler, büyük bir hareketlilik içinde, aynı anda ve erken olarak indiler. Şangô, Yansan, Oşalá, Naṇã Burucu, Euá, Iroco, suların Yemanjá'sı, büyük Oşumaré toprağa tutundu. Salonun ortasında, Oşossi, Ketu kralı, sağ elinde oku ve yayıyla, sol elinde sinekkovarla yırtıcı hayvan avcısı. *Okê arô!* diye selamladı Pedro Archanjo Ojuobá. Procópio, Oşossi dans ederken *terreiro* kapısına doğru yöneldi, meydan okurcasına haykırdı. Ojuobá ile *iyakêkêre* dinsel şarkıları söylüyorlar, dansı yönetiyorlardı, tören barış ve neşe içinde sürüp gidiyordu. *Okê arô*, Oşossi!

Otomobil sesleri ölüm saatini haber verdi. Bazı işlerde, yardımcı komiser Pedrito Gordo yalnızca Zé Alma Grande'ye karşı tam bir güven duyardı; soru sormayan dudaklar, titremeyen kalp, böylesi büyük bir bedende ne korku ne de pişmanlık tutunuyordu. Başkaldıran birini sonsuza dek ve bir vuruşta susturmakta eşi benzeri yoktu.

Pedrito genellikle, Zé Alma Grande'yi silahsız insanlara karşı, örneğin *Candomblé*'lere yaptığı sürek avları, samba dansları, *batucada*lar gibi kolay işler için kullanmıyordu. Buldog, güvenilir insan, en tehlikeli görevlerde katildi. Gerçek tehlikelere, katı düşmanlara, kaşarlanmış katillere, iyi nişancı olan politik hasımlara kafa tutmak gerektiğinde her zaman hazırdı. Zigomar'ın tutuklanması sırasında da öyle olmuştu; Zé Alma Grande bir fiskeyle hergeleyi safdışı etmişti. Tüccarlar kulübünde, Américo Monteiro, hemen hemen hedefe değecek şekilde komisere ateş ettiğinde tabancanın yönünü kim saptırmıştı? Zé Alma Grande eğer gazeteciyi boğmadıysa, bunun nedeni Pedrito'nun onu doğru yola kendisi sokmak istemesindendi: "Bırak bu adamı Zé, silahsızken de bu denli yürekli olup olmadığını görmek istiyorum."

Komiser, tatil günlerinin öğle sonraları, Amaralina'daki Vicenza'nın *şato*sunda evli kadın avcılarını oyuna getirirken kapıyı tutan yine Zé Alma Grande'ydi; boynuzlu olmanın acısı zaman zaman cesaret kazandırıyordu, karnındaki bıçak yarasıyla, Pedrito bunu kanıtlayabilirdi.

Bunun dışında, gizli buyruklar, seçkin, iyi para ödenen işler vardı. Irmakta kafatası parçalanmış, boynunda parmak izleri olan cesetler bulunuyordu. Zé Alma Grande kocaman ellerini kaldırdığında en yürekliler bile büzülüp kalıyordu. Guga Maroto aslan gibi, katı, erkek biriydi. Zé Alma Grande'nin pençelerini boynunun üzerinde duyumsadığında dize gelmiş, bağışlanmasını istemişti.

Komiser Pedrito Zé Alma Grande'yi bir *Candomblé*'de yardım etmesi için ilk kez götürüyordu. Beklenmedik bir direniş olasılığını gözönüne alan komiser, *terreiro*ların ve *orişá*ların özel düşmanları Samuel'i ve Zacarias da Goméia'yı da sürüye katmıştı. Kapıda, eşsiz İngiliz keteni takım giysileri içinde, bastonuyla, Panama şapkasıyla, uzun ağızlığıyla, züppe görünüşlü Pedrito aziz babasına seslendi:

"Procópio, seni uyarmıştım!"

Pedro Archanjo ölüm kararını komiserin ağzından duydu. Polisler şeflerine yaklaştılar, Üstat Archanjo Ogun Zé'yi tanıdı. O döneği yıllardan beri, Şangô *terreiro*sunda erginlenen bir genç kızı öldürdüğü için Majé Bassã, onun *terreiro*ya girmesini yasakladığından, dans etme ve şarkı söyleme hakkını kaldırdığından bu yana görmemişti. Azizi Zé'ye sahip olduğunda Zé'nin gücü kat kat artıyordu. Bir akşam Conceição da Praia'da kızın biri onu deliye döndürünce azizini görmüş ve şöleni allak bullak etmiş, bir bölük askeri bozguna uğratmıştı. Ancak ertesi gün, Pazar Yokuşu'nda, suçsuzmuş gibi kurşun gibi ağır uykudayken onu yakalayabilmişlerdi. İşte, bu koşullarda, komiser onu tutukevinden çıkarmış ve taburunda kullanmak amacıyla yanına almıştı. Dürüst konuştuğundan ve öldürürken gösterdiği soğukkanlılıktan dolayı, aynasızlar ona Zé Alma Grande dediler. Pedro Archanjo Ojuobá Ogun Zé'yi tanımıştı; her şey olabilirdi.

"Dur Procópio! Yeter!" diye seslendi komiser. "Teslim ol, ötekileri bırakacağım."

"Ben Oşossi'yim, bana karşı kimse bir şey yapamaz!"

"Boktan azizinin hemen işini bitireceğim!" Pedrito Gordo, Zé Alma Grande'ye Procópio'yu gösterdi: "Şu! Onu ölü ya da diri getir."

Boyu evi geçen zenci ilerledi; katil *terreiro*nun kutsal bölümüne girerken Ojuobá, Şangô'nun gözleriyle katilin adımlarında bir saniyelik kararsızlık gördü. Kankırmızı Kobra Samuel ile Zacarias da

Goméia her türlü karşı çıkışı engellemeye hazır olarak mevzilendiler. Procópio dansını sürdürdü, o Oşossi'ydi, avcıydı, ormanın sahibiydi, Ketu kralıydı.

Anlatıldığına göre, tam o saatte Eşú uzaklardan gelerek salonun içine girdi. Ojuobá, "*Laroiê, Eşú!*" dedi. Her şey çok çabuk olup bitti. Zé Alma Grande, Oşossi'ye doğru bir adım daha attığında Pedro Archanjo'yu karşısında buldu. Birçok kişinin düşündüğü gibi Ojuobá ya da Eşú'nun kendisi olan Pedro Archanjo'nun sesi buyuran bir tonla, korkunç aforoz, ölümcül paylama için yükseldi:

"*Ogun capê dã meji, dã pelu onibã!*"

Bir ev boyunda, katil gözlü, kolları vinç gibi, elleri ölü elini andıran hareketsiz kalmış zenci Zé Alma Grande büyüyü duyunca durdu. Ogun'un Zé'si zıpladı ve bir çığlık attı, pabuçlarını uzaklara fırlattı, salonun içinde daire çizdi, Azizini karşıladığı zaman gücü artıyordu, *orişá* oldu. *Ogunhê!* diye haykırdı. Orada bulunanların tümü karşılık verdiler: *Ogunhê, meu pai Ogun!*

"*Ogun capê dã meji, dã pelu onibã!*" diye yineledi Archanjo. Ogun iki yılanı çağırdı ve askerlere karşı birlikte dikildiler!

*Orişá*nın kolları havaya dikildi, kıskaç gibi elleri iki yılandı; Zé Alma Grande, öfkeden deliye dönmüş Ogun, Pedrito'nun üzerine çöktü.

"Delirdin mi Ze?"

Kankırmızı Kobra Samuel'le Zacarias da Goméia'nın tercih şansı yoktu, şeytanla komiserin arasına girdiler. Zé Alma Grande, sağ eliyle, mavnaların ve gemilerin iyi yürekli devi Manuel de Praxedes'in katili olan Kankırmızı Kobra Samuel'i yakaladı. Havaya kaldırdı, çocuk oyuncağı gibi havada çevirdi. Ardından, tüm gücüyle onu kafası üstü yere fırlattı. Samuel'in kafası omzuna gömüldü, belkemiği kırılmış, kafatasının üstü parçalanmış, komiserin ayaklarının dibinde ölmüştü. Zacarias da Goméia geri çekilecekti, ne ki zaman bulamadı, hayalarına bir tekme yedi, korkunç bir çığlıkla bayıldı, bir daha da hiçbir kavgada işe yaramadı.

Pedrito Gordo tüm yaşamı boyunca yalnız iki kere korkmuştu ve bundan kimsenin en ufak bir haberi olmamıştı.

Birincisinde gençti, hukukta öğrenciydi, yaşlı orospuların jigolosuydu. Yoksul, zayıf ve veremli bir kızın başını döndürdüğü bir zamanda, gece yarısı, zavallı kız şah damarına bir ustura sürerken uyanmıştı; deriyi çoktan kesmişti, kan çıkmaya başlamıştı. Pedrito bunun izini hâlâ taşıyordu. Ancak kız öyle sarhoştu ki delikanlı bir anlık korkudan sonra onu altedebilmiş ve aynı usturayla kızın suratını doğramıştı. Uyanan ve usturayı boğazında duyumsayan delikanlının korkusuna tanık olan olmamıştı.

İkincisinde, olgunluk sınavını vermiş ve tam bir erkek olmuştu, babasının *fazenda*sında ortakçılardan birinin karısıyla kırıştırıyordu. Bir öğleden sonra, kocanın çalıştığı saatte, Pedrito ahlaksız kadının üzerine çıkmışken sırtında bıçağın ucunu ve öfke dolu bir ses duydu: "Öldüreceğim seni, orospu çocuğu!" Korku onu daha kadının üzerindeyken pörsütmüştü. Dışarıdan, ortakçıyı çağıran birilerinin bağırmasıyla kurtulmuştu. Boynuzlananın bir anlık dikkatsizliği sayesinde komiser kendine gelmiş, zavallının bıçağını elinden almış ve ona bir tokat patlatmıştı. Bu korkusundan da kimsenin haberi yoktu. Belki kadın âşığının kalp atışlarından sezinlemişti. Kavgayı görmek için koşanlar, ortakçıyı yola getiren Pedrito'nun yürekliliğine tanık olmuşlardı.

Üçüncüsünde, yani bu kez, herkes orada bulunuyordu ve tanık olmuşlardı; bu kezki herkesi içine alan çılgınca bir korku olmuştu. Buyruklarının katili, en güvenilir adamı, buldog Zé Alma Grande Ogun olup üzerine çöktüğünde komiser Pedrito kendi etkisini duyurabilmek amacıyla, son bir girişimle bastonunu kaldırmak için tüm gururuna gereksinim duymuştu. Ama hiçbir işe yaramamıştı. Hasır bastonunun parçaları büyülünün parmakları arasında havaya fırlamış, yılanların kafası kutsal haçlı seferinin, kutsal savaşın kumandanına doğru yönelmişti. Pedrito Gordo panik içinde imdat diye haykırırken, onu, mucizelerle zincirinden boşalmış *orişá*lar cehenneminden uzaklara götürecek hızlı otomobiline doğru utançla koşmaktan başka çıkar yol bulamadı. Ne yazık ki *macumbeiro*lar dört lastiği de patlatmışlardı.

Yoldan geçen herkes emniyetin yırtıcı hayvanı, eşkıya sürüsünün korkunç şefi, dağları deviren, acımasız, halkın başbelası, yar-

dımcı komiser Pedrito Gordo'nun alçakça kaçtığını, *Candomblé*'nin *orişá*sının, savaşçı Ogun'un, öfkeli iki yılanın onu kovaladığını gördü. Bu olay kentin alay konusu, muhalif gazetelerinin öyküsü, Lulu Parola'nın dizelerinin hedefi, şarkıcıların sözleri oldu:

Üstat Archanjo yeter dedi
Pedrito'nun kamçısına.

20.

Emniyet müdürü, Pedrito Gordo'nun istifa isteğini, saklamak gereğini duymadığı bir zevkle kabul etti. Bir önceki hükümetin can sıkıcı kalıntısı, denetlenemeyen yetkili ne buyruk dinliyor ne de hesap veriyordu; kafasına göre davranan, eşkıyalar çetesinin, yırtıcı katillerin başında bulunan yardımcı komiser tam bir sorun olmuştu ve emniyet müdürünün onu görevden almasını engelleyen tek neden korkuydu.

Pedrito'yu aylar boyunca Bahia yollarında gören olmadı, "araştırma amacıyla" Avrupa'ya gitmişti. Zé Alma Grande'ye gelince, polis onu bulmak için tüm kenti didik didik etmişti, eşkıya çetesi son görevini yerine getiriyordu. Onu kırda, Cabula topraklarının ilerisinde buldular ve acımasızca öldürdüler. Ölümcül bir yara alan Zé Alma Grande yine de Inocêncio Sete Mortes'i boynundan yakalamayı ve onu da kendisiyle birlikte katiller cennetine götürmeyi başardı.

Yardımcı komiserlik makamı yok oldu –neredeyse komiserin üstünde komiserlikti, komiserin daha önceki astı uygulamada gerçek yetkiliydi, çünkü hareket olanaklarını elinde tutuyordu– yerini meslekten komiserlere bıraktı. Bunlardan birincisi, olgunluk sınavını vermiş olan Fernando Gois kutsal savaşı kesti, kahkahaya ve bayrama izin verdi. İnce ve babacan biri olduğundan şiddet yöntemlerini bıraktı, iyi yürekli prens oldu.

*Candomblé*ler kapılarını yeniden açabildiler, *afoşá*ler yeniden sokaklara çıktılar, karnavalda samba çınladı, gruplar ve geçitler,

bumba-meu-boi[28] ve pastoraller yeniden düzenlendi. *Capoeiralar berim*baular ve şarkılar içindeydi:

Kobra seni ısırıyor
Sinhô São Bento
Ah, kobranın zıplaması
Babacığım!

Eh! Archanjo dost, bizimki amma uzun savaş, diye anımsattı Lídio Corró Usta; Mucizeler Dükkânı'nda yardımcı komiserin görevi bıraktığını gazeteden okuyordu. Polise, hükümete, nefrete karşı giriştikleri bu savaşıma yirmi beş yıldan fazla bir zaman önce, geçen yüzyılın sonunda, karnavalın birinci *afoşé*sini, Afrika elçisini düşünüp, düzenleyip ortaya çıkardıklarında başlamışlardı. Konu Oşalá'nın sarayında geçiyordu, Lídio Usta elçi, Valdeloir dansördü.

Daha başlangıçta ortalık karışmış ve *afoşé*leri, *batucada*ları ve sambayı yasaklayan emniyet müdürü Dr. Francisco Antônio de Castro Loureiro'yu yerinden etmişlerdi. Onlar iyi zamanlardı ha, dost! Biz geçit yaparken genç ve kararlı olanlar, Bahia oğullarının *afoşé* gösterisinde polise "Fiyuv fiyuv, yaşasın halk ve bayramı!" diye bağırıyorlardı. Anımsıyor musun dostum? Bu karışıklık bitmeyecek kadar uzun. Binbaşı Damião de Souza daha çocukken askerin kasketini çekip aldı, Manuel de Praxedes Zumbi rolündeydi. Kavga hiçbir zaman kesilmedi, dostum; sokakta, *terreiro*da, kitaplarda, gazetelerde, mürekkeple, taşla, bayramda, karışıklıkta. Uzun bir savaşım, sonsuz bir kavga. Bir gün bitecek mi, dostum?

Bir gün bitecek, arkadaşım; bu, bizim zamanımızda olmayacak. Biz kavga ederken, kavga içinde eğlenirken öleceğiz. Pedrito önde, kaçarken, Ogun arkada, yılan ellerinde, bırak güleyim dostum, hiç bu kadar gülünesi bir şey görmedim. Dövüşerek öleceğiz. Genç ve kararlı olan arkadaşım. Polise fıyt fıyt, yaşasın Bahia halkı!

---

28 *Bumba-meu-boi:* Brezilya'nın bazı yörelerindeki halk bayramı; büyük kuklaların katıldığı teatral dans.

21.

Bir akşam, Procópio *Candomblé*si olaylarından uzun zaman sonra birkaç kişi tüm ululuğuyla yeniden kurulan Engenho Velho *terreiro*sundan, Casa Branca'daki bir şölenden otomobille geri dönüyorlardı. Otomobil, parazitoloji kürsüsünün doçent doktoru profesör Fraga Neto'ya aitti ve onunla birlikte rahip Timoteo –sivil giyimliydi, ceketi ve uzun sakalıyla, Hollandalılara özgü pembe teniyle Rus dükkân sahiplerini andırıyordu– Miguel ve Pedro Archanjo da geliyordu. Rahibi manastıra bıraktılar, oradan Miguel evine gitti; aynı caddede, Lise caddesinde küçük bir odada oturuyordu, melek yontulan dükkânını da oraya kurmuştu.

Profesör Fraga Neto Almanya'dan gece alışkanlıklarını ve bira zevkini de birlikte getirmişti:

"Boğazımızı ıslatmaya ne dersiniz, Üstat Pedro, ağzım kurudu. Bu yağlı yemekler eşsiz güzel ama insanı susatıyorlar."

"Küçük bir bira iyi giderdi."

*Terreiro*nun köşesinde, katedralin yanında ve tıp okulunun karşısındaki Perez barına oturmuşlardı, ilk yudumlardan sonra profesör Fraga Neto konuşmaya başladı:

"Burada bulunanlar profesörle odacısı değildir, iki bilim adamı ve iki arkadaştırlar. İçtenlikle konuşabiliriz ve isterseniz herhangi birine yaptığınız gibi beni de 'arkadaşım' diye çağırabilirsiniz. Çünkü bugün bana bazı şeyler anlatmanızı istiyorum."

Arkadaş mı? diye düşündü Archanjo. Güçlü ve karşılıklı sevgi duygusu profesörle odacıyı birbirine bağlıyordu. Canlılık ve alçakgönüllülükle dolu, ateşli ve kesin tavırlı, tartışmalarda başa çıkılamayan Fraga Neto, Archanjo'nun kişiliğinde deneyim, olgunluk, yaşamaktan mutlu ve soğukkanlı dış görünüşünün altında, yok edilemeyecek bir irade bulmuştu. Yine de, bir odacı, bir profesörün arkadaşı olabilir miydi? Archanjo kendini Silva Virajá'nın arkadaşı olarak görüyordu. Yıllar boyunca, on beş yıldan fazla, her ne kadar aralarındaki yaş farkı fazla değilse de, bilginin yarı babacan sevgisini kazanmıştı. Bütün bu zaman boyunca üstadın eli ona yol göstermiş, sürekli ve sessiz varlığıyla onu desteklemişti. Tez tar-

tışmasına başlarken *Bahia Geleneklerinde Afrika Etkileri* kitabından bir paragraf alıntı yapan ve sürekli Archanjo'nun yanında olmasını isteyen Fraga Neto da dosttu. Mucizeler Dükkânı'na defalarca gelmişti; orası artık şarkıların ve dansların yapıldığı gürültülü bir buluşma yeri değil, akşamları ünlülerin ve eskilerin her konuda tartışmak için toplandıkları basit ve işlek bir grafik atölyesiydi. Arkadaştılar kuşkusuz, ama bu onu Lídio'ya, Budião'ya, Valdeloir'e, Aussá'ya, Maré Lima'ya ve Miguel'e bağlayan arkadaşlıktan farklı bir arkadaşlıktı; onlar arkadaşları ve eşitiydi, Silva Virajá'yla Fraga Neto merdivenin bir başka basamağındaydılar. Üstat Archanjo'ya dost eli uzattılarsa bile, o, tırmanmak istememişti. Binbaşı Damião de Souza, bir ayağı aşağıda, bir ayağı yukarıda bu dengeyi sağlayabilen tek kişiydi. Ya Tadeu? Uzun zamandan beri haber göndermiyordu. Üstat Pedro Archanjo bir yudum bira içti. Profesör Fraga Neto inceden inceye odacının yüzünü inceliyordu; gözlerinin gölgesinde, bu bronz yumuşaklığında neyi gizliyordu? Neyi düşünüyordu, yaşamının ölçüsü neydi?

Fraga Neto, Mucizeler Dükkânı'na halkla, kendi deyimiyle "emekçi kitleler"le ilişki kurabilmek için gidiyordu. Zaman zaman onun Avrupa yaşamından, araştırmalardan, politik hareketlerden, işçi hareketinden sözettiğini duyan Pedro Archanjo kendini yaşlı biri, Archanjo'yla Fraga Neto'yu birbirinden ayıran en temel farklılıkların yaşam bulmayacağı yeni bir dünyadan sözeden alçakgönüllü bir peygamberin yeni dilini dinleyen başka bir zamanın insanıymış gibi görüyordu.

"Eh, arkadaşım," diye Archanjo'yu taklit eden profesör onun düşüncelerini yarıda kesti, "çözemediğim bir konu var. Bundan uzun zamandır sözetmek istiyordum."

"Ne o konu? Söyleyin, becerebilirsem yanıtlarım."

"Siz nasıl oluyor da bilim adamı, evet bir bilim adamı, neden değilsiniz? Diplomanız olmadığı için mi? Görgü kurallarını bir yana bırakalım ve nesneleri oldukları gibi söyleyelim. Kendi kendime nasıl oluyor da *Candomblé*'lere inanabiliyorsunuz diye soruyorum."

Bira bardağını boşalttı ve yeniden doldurdu:

"Çünkü inanıyorsunuz değil mi? İnanmasaydınız bütün bunları vaaz etmezdiniz: şarkı söylemek, dans etmek, bütün bu hareketleri yapmak, elinizi öptürmek, kuşkusuz bütün bunlar çok gözalıcı ve peder büyüleniyor, ama Üstat Pedro, onaylamak gerekir ki bütün bunlar çok ilkel, olağanüstü, barbar, fetişist, uygarlığın ilk aşamasına ilişkin. Nasıl oluyor?"

Pedro Archanjo boş bardağını aldı, İspanyol'dan *cachaça* istedi; sevdiği *cachaça*dan, başkası değil.

"Şarkı söylemeyi, dans etmeyi seviyorum diye yanıt verebilirim. Rahip Timoteo seyretmeyi seviyor, ben katılmayı seviyorum. Bu kadarı yeterli olabilir."

"Hayır, yeterli olmadığını biliyorsunuz. Bilimsel bilginizi *Candomblé* yükümlülükleriyle nasıl uzlaştırabildiğinizi öğrenmek istiyorum, öğrenmek istediğim bu. Ben materyalistim, bunu biliyorsunuz; zaman zaman insan varlığının bazı çelişkileri karşısında şaşırıyorum. Örneğin sizinkiler. Sanki sizde iki kişilik var: kitapları yazan ve *terreiro*da dans eden."

Cachaça gelmişti. Pedro Archanjo bardağını boşalttı; bu çokbilmiş adam en zor bulmacanın, en çözülmez bilmecenin anahtarını istiyordu:

"Pedro Archanjo Ojuobá, kitapları okuyan ve güzel konuşan, profesör Fraga Neto'yla sohbet eden ve tartışan ve *iyalorişá* Pulquéria'nın elini öpen, beyaz mı zenci mi? Yanılmayın profesör, tek bir kişilik. Her ikisinin de karışımı, tek bir melez."

Sesi sert ve ağır, alışılmadık yükseklikte, her sözcük göğsünden koparılarak çıkıyordu.

"Ben melezim, hem zenci hem de beyaz yanım var, aynı anda beyaz ve zenciyim. *Candomblé*'de doğdum, *orişá*lar arasında büyüdüm ve çok genç bir yaştayken *terreiro*da yüksek bir görevim oldu. Ojuobá'nın ne demek olduğunu biliyor musunuz? Ben Şangô'nun gözleriyim, parlak profesörüm. Benim bir yükümlülüğüm, sorumluluğum var."

Masaya vurarak garsonu çağırdı; profesöre bir bira, bana bir *cachaça:*

"İnanıp inanmadığımı mı soruyorsunuz? Şu ana dek kendimden başkasına söylemediğimi söyleyeceğim, eğer bunu başkalarına söylerseniz sizi yalanlamak zorunda kalırım."

"Kaygınız olmasın."

"Yıllarca ve yıllarca *orişa*larıma, rahip Timoteo'nun azizlerine, İsa'ya ve Meryem'e inandığı gibi inandım. Tüm bu zaman süresince bildiklerimi sokakta öğrenmiştim. Ardından başka bilgi kaynakları aradım, yeni edinimlerin oldu, saflığımı yitirdim. Profesör, siz materyalistsiniz, saydığınız yazarları okumadım. Ama ben de sizin kadar materyalistim. Belki da daha çok, kim bilir?"

"Daha çok mu? Peki neden?"

"Çünkü maddenin dışında hiçbir şeyin varolmadığını sizin bildiğiniz gibi ben de biliyorum, ama buna karşın zaman zaman korkunun benliğimi kapladığını ve beni allak bullak ettiğini de biliyorum. Bilgim beni kısıtlamıyor profesör."

"Anlatın bunu bana."

"Temellerimi oluşturan her şey, ayaklarımı bastığım toprak, hepsi kolay bir bulmaca oyununa dönüştü. Kutsal varlıklardan gelen her mucize herhangi bir fakülte doktorunun irdeleyip çözümleyeceği bir trans haline indirgendi. Profesör, benim için yalnızca madde vardır. Ama bununla birlikte *terreiro*ya gitmeyi ve Ojuobá görevimin gereklerini yerine getirmeyi, yükümlülüklerimi sürdürmeyi kesmiyorum. Sizin gibi, başkalarının ne düşündüğünden korkarak, materyalistliğimizin itibarını zedelemekten korkarak kendimi sınırlamıyorum."

"Ben tutarlıyım, siz değilsiniz!" diye patladı bu sırada Neto. "Artık inanmıyorsanız, inanıyormuş gibi oyun oynamayı ikiyüzlülük saymıyor musunuz?"

"Hayır. Öncelikle, söylediğim gibi, dans etmeyi ve şarkı söylemeyi seviyorum, bayramı, *Candomblé* bayramını hepsinden çok seviyorum. Bir de şu var: Sert ve acımasız bir savaşım içindeyiz. Bizlerin, yani zencilerin ve melezlerin sahip olduğu şeyleri, fizyonomimizi ne denli şiddetle yıkmak istediklerini gözden ırak tutmayın. Fazla uzun bir zaman önce değil, komiser Pedrito zamanında, *Candomblé*'ye gitmek tehlikeliydi. İnsan özgürlüğünü, hatta yaşa-

mını tehlikeye atıyordu. Bunu biliyorsunuz, daha önce konuştuk. Ama kaç kişinin öldüğünü biliyor musunuz? Sözgelimi bu şiddetin neden azaldığını biliyor musunuz? Yok olduğunu demiyorum, azaldığını diyorum. Komiserin neden kapının dışına konduğunu biliyor musunuz? Bu olayın nasıl geçtiğini biliyor musunuz?"

"Sözedildiğini duydum. Sizin de adınızın karıştığı saçma bir öykü."

"Komiserle sizinle tartıştığım gibi tartışsaydım bir sonuç alacağımı düşünür müydünüz? Materyalistliğimi ilan etseydim, *Candomblé*'yi terketseydim, bütün bunların çocuk oyuncağı olduğunu, ilkel bir korkunun, bilinçsizliğin ve yoksulluğun sonucu olduğunu söyleseydim kime yardımcı olurdum? Komiser Pedrito'ya ve eşkıya çetesine yardımcı olurdum profesör, halkın bayramının yok edilmesine yardımcı olurdum. Sevdiğim sürece *Candomblé*'ye gitmeyi sürdürmeyi yeğlerim; davulların önünde şarkı söylemeye ve dans etmeye bayılıyorum."

"Üstat Pedro, bu biçimde toplumu değiştirmeye yardımcı olmuyorsunuz, dünyayı değiştirmiyorsunuz."

"Öyle mi? *Orişa*ların halkın malı olduğunu düşünüyorum. *Capoeira* dövüşü, samba, *afoşé*ler, davullar, *berimbau*lar halkın malıdır. Siz, dar kavrayışınızla bütün bunların ve daha birçoklarının yok olduğunu görmek istiyorsunuz, profesör, tıpkı komiser Pedrito gibi, böyle söylediğim için beni bağışlayın. Materyalistliğim beni kısıtlamıyor. Değişmeye gelince, profesör, buna inanıyorum; buna yardımcı olmak için gerçekten hiçbir şey yapmadım mı?"

Bakışları İsa *terreiro*sunun üzerinde yitip gitti:

"İsa *terreiro*su. Bahia'da her şey karışıktır, profesör. İsa kilisesinin alanı, Oşalá'nın *terreiro*su, İsa'nın *terreiro*su. Ben ırkların ve insanların karışımıyım, ben melezim, ben Brezilyalı'yım. Yarınlar sizin söylediğiniz gibi, sizin görmeyi dilediğiniz gibi olacak, kuşkusuz olacak, insan önde gider. O gün hepsi tümüyle karışmış olacak ve bugün bir gizem olan, zencilerin ve melezlerin dansı, yoksul insanların savaşımı, yasaklanmış müzik, yasadışı dans, *Candomblé*, samba, *capoeira*, tüm bunlar Brezilya halkının bayramı olacak, müzik, bale, rengimiz, gülüşümüz, anlıyor musunuz?"

"Belki de haklısınız, bilmiyorum, düşünmeliyim."

"Size başka bir şey söyleyeceğim, profesör; somut bilimde doğaüstünün var olmadığını, akıldan değil güdüden kaynaklandığını, hemen hemen her zaman korkudan doğduğunu biliyorum. Ne ki, vaftiz oğlum Tadeu zengin ve beyaz bir kızla evlenmek istediğini söylediğinde, hiç istemediğim halde, aziz annesinin, diploma gününde yaptığı oyunu düşündüm. Bunu karımda taşıyorum, profesör. Yaşlı adam istemdışı olarak hâlâ içimde oturuyor. Şimdi size soruyorum profesör: Kuramlarla yaşamı, kitaplarda öğrenilenle her an yaşanan yaşamı uzlaştırmak zor mudur?"

"Kuramları demir ve ateşle uygulamak istediğimiz zaman elimizi yakarlar. Söylemek istediğiniz bu değil mi?"

"Eğer gerçeğimi tüm dünyaya ilan etseydim ve şöyle deseydim: Bütün bunlar yalnızca oyundur, o zaman polisin yanında yer almış olurdum ve denildiği gibi yaşam içinde yükselirdim. Dinleyin arkadaşım, *orişa*lar bir gün tiyatro sahnelerinde dans edecekler. Ben yükselmek istemiyorum, arkadaşım, önde gidiyorum."

22.

"Bu hayvan Nilo Argolo bu kez azıttı. Bu çalışmanın, yasa yapması amacıyla parlamento için hazırlandığını anlıyor musunuz? Tek bir yasa da değil, yasalar, daha aşağısı kurtarmaz." Profesör Fraga Neto öfkesinin doruk noktasında, ince kitabı sallayıp duruyordu. "Kuzey Amerika'da bile bu denli sert bir yasama düşünülmedi. Canavar Argolo en berbat yasaların, tüm güneyci devletlerin en gözüpeklerinin, Amerika Birleşik Devletleri'nin en ırkçılarının bile üstesine çıktı. Bu kusursuz bir iğrençlik, ibret olsun diye okumalıdır!"

Fraga Neto çabuk öfkeleniyordu, coşku ve öfke onu fakültenin koridorlarında, *terreiro*nun ağaçları altında, en değişik konularda sık sık ve küçük gösteriler düzenlemeye sürüklüyordu. Beş yıl içinde öğrenciler arasında alabildiğine popüler olmuştu; öğrenciler en ufak bahaneyle onu bulmaya gelirlerdi; o da bir tür genel savcı olmuştu.

"Bu Argolo tehlikeli bir deli, birilerinin ona ders vermesinin zamanı geldi!"

Pedro Archanjo kitapçığı aldı, adli tıp profesörünün Brezilya'daki ırklar sorunuyla ilgili çok iyi bilinen düşüncelerini özetleyen küçük bir kitaptı. Aryen ırkının üstünlüğü, ötekilerin, özellikle zencilerin geriliği, ilkel ırk, özellikle insan ötesi. Melezlik, büyük tehlike, canavarca saldırı, Brezilya'ya karşı yapılmış bir aforoz; sıcak tropik iklimde alt bir ırkın doğuşu, tembel, cinayete meyilli, yeteneksiz, yozlaşmış bir alt ırk. Tüm geri kalmışlığımız melezlik yüzündendi. Zenciler hâlâ işgücü olarak kullanılabilirdi, gücünden yararlanılan hayvanların kaba gücüne sahiptiler. Ama melezler, aşağılık ve tembel olduklarından bu işe bile yaramıyorlardı. Brezilya'nın görüntüsünü çirkinleştiriyorlar, "gelişmenin" ilerlemesi açısından, her türlü ciddi çabaya başkaldırarak halkın karakterini bozuyorlardı. Bir makiyi örnek göstererek, edebi, ağdalı, cafcaflı, parlak bir Portekizceyle kötülüğün kaynağına iniyor, genişlediği alanı ve ağırlığını sergiliyor; ulusun yasa koyucularının ellerine buyurmayı ve neşteri, cerrahlığı ve ilacını bırakıyordu.

Sayın parlamenterler, sizlerin vatanseverliğinizin sonucu olarak çıkacak, ırk ayrımcılığını kesinlikle kabul ettiren yasalar, vatanı "yozlaşmış ve yozlaşan" melezliğin etkisiyle yuvarlandığı uçurumdan kurtarabilir.

Bu yasalar temel iki tasarı içeriyordu.

Birincisi, zencileri ve melezleri profesör Nilo Argolo'nun belirlediği bazı bölgelerinde tecrit etmeyi hedefliyordu: Amazon, Mato Grosso, Goiás bölgeleri. Profesörün hazırladığı ve kitapçıkta yayınlanan haritalar, seçilmiş bölgelerin barınmaya elverişliliği hakkında en ufak kuşku bırakmıyordu. Bu tecritin belirleyici bir özelliği yoktu; onlara belirgin bir gelecek hazırlanmadığı sürece, halkın geri kalan kısmını "aşağı ırk" ve "aşağılık ırk ötesi"nden ayırıp korumak için yapılmıştı. Profesör, hükümetin Brezilya'daki zenci ve melez halkı toplayabileceği bir Afrika toprağının edinilmesini öngörüyordu. Bir tür Liberia; ama elbette Kuzey Amerika deneyinin yanlışlarını içermeden. Brezilya koşulunda, tüm zenciler ve melezler topluca ve sonsuza dek yerlerinden edilecekti.

İkinci tasarı, alabildiğine iyedi, ulusal esenlik için gerekli yasa ya da buyruk, zencilerle beyazlar arasındaki tüm evlilikleri yasaklıyordu; zenciler "Afrika kanı"nın uzantılarıydı. Melezliğe dur diyebilmek için kesin yasak gerekiyordu.

İşte kısaca böyle özetlenen, "haksız olarak yürürlükten kalkmış", soylu dilden uzaklaşmış tasarımlar ve tezler deli saçması gibi gözüküyordu. Yine de bazı gazeteciler ve parlamenterler tarafından ciddiye alındı ve 1934 anayasasının hazırlanması sırasında profesör Nilo Argolo'nun *Ulusal Esenlik Yasasının İncelemesine Giriş* kitabının içindeki tasarıları arşiv odasından zorla alacak insanlar çıktı.

Pedro Archanjo öfkesine yenilmeyeli uzun bir zaman olmuştu. Albay Gomes'in, Tadeu'nun evlilik önerisine karşı çıkarak reddetmesinden bu yana hiçbir olay Üstat Archanjo'da bu denli şiddetli bir tepki uyandırmamıştı. Komiser Pedrito'nun aşırı davranışlarına karşı savaşımında, darbelerle yaralanan kalbinde, cezalandırılmalarda, tutuklamalarda, öldürmelerde, Pedro Archanjo, olgunluğunu ve yaşlılığının ilk yıllarını belli eden ölçülü hareketlerinde görünür soğukkanlılığını yitirmemişti. Doğru görüşlü, canlı, gerektiği zaman hareket içinde enerjik ve kararlı, olağan zamanlarda dingin ve soğukkanlı, hoş, anlayışlı ve iyi yürekliydi. Profesör Nilo Argolo'nun kitabı ona kendini kaybettirme onuruna nail olmuştu, "Yaşlı pezevenk, serseri, pislik, çöplük!" diye küfrederek rahatladı.

Hâlâ öfkenin etkisi altındayken, artık ayakları hiç hareket edemeyen, tekerlekli koltuğunun tutsağı, çok yaşlı Zabela'yı görmeye gitti. Pedro Archanjo kontesin kaç yaşında olduğunu hiçbir zaman bilememişti. Yirmi yıl önce, onu "yaşlı ve iflas etmiş" olarak tanıdığında, yoğun, ateşli ve daldan dala konan bir yaşamın sonunda yaşlı bir kadın gibi gözükmüştü. Yirmi yıldan fazla bir zaman boyunca, Zabela, bir öğle sonrası, Mucizeler Dükkânı'nda sürekli meraklı ve yorulmazcasına hareket ettiği günkü gibi aynı kalmıştı; zaman zaman yeniyetme bir genç kızı andırıyordu, Recôncavo'nun eski prensesinin, Paris'in eski ecesinin canlılığı ve coşkusu o denliydi.

Sonunda romatizmalar onun üstesinden geldi. Acı içinde, iğnelerden delik deşik olmuş bir halde, doktorlarla tartışır, zaman zaman da huysuzlanırdı, ama birden boyun eğmedi, becerildiği kadar

karşı koydu; sokakları indi, çıktı, ta ki bacakları onu taşımayı kesinlikle reddedinceye dek. Arkadaşının yatalaklığını Archanjo'nun mektubuyla öğrenen Silva Virajá'nın São Paulo'dan gönderdiği tekerlekli sandalyeyi kullanmaktan başka elden ne gelirdi? Bununla birlikte, kötümser ruh haline kapılıp kendini bırakmadı. Homurdanmaları yakınma değil şımarıklıktı, yaşlı bir kadının çekiciliğiydi. Canlılığını ve zekâsını son güne kadar korudu. Yaşamaya bayılıyordu, ama bunamaktan, "şımarık, aptal, gülünç" olmaktan korkuyordu. Eğer bunarsam, diyordu Archanjo'ya, Fakülte'den bir zehir, hemen bir çırpıda öldüren bir zehir bulun ve benim haberim olmadan onu bana içirin. Kaç yaşında olabilirdi? Daha fazla değilse, doksan yaşlarında.

Bir arkadaşı gelince bayram, Archanjo gelince çifte bayram ederdi: Saatlerce gevezelik ediyorlardı, yaşlı kadın Tadeu'dan ve Lu'dan –çok yazmadıkları için– haber soruyordu. Gomes'lerin barıştıkları doğru muydu? Eufrásia yaşadıkça, Zabela habersiz kalmamıştı. Ama büyükanne ruhunu teslim etmiş, Zabela da sansasyonel haberi rastlantı sonucu öğrenmişti; Rio'da oturan uzak bir yeğen, Bahia'dan geçerken ona uğramayı düşünmüştü, dua edilecek bir iyilik! Eh işte, bir sigortada çalışan bu yeğen, Juvêncio Araújo, kentte, tüm Gomes ailesiyle karşılaşmıştı. Emília'yla ve albayla, Tadeu'yla ve Lu'yla. Copacabana'da gayet güzel bir uyum içinde geziniyorlardı. Tadeu'yu tanıştıran uzlaşmasız albay olmuştu: "Damadım, Dr. Tadeu Canhoto, Rio de Janeiro'nun kentleşmesinden sorumlu mühendislerden biri." Damadından çok büyük onur duyuyor, onunla kolkola geziyordu. Archanjo Zabela'ya uzlaşmanın kesin olduğunu söyledi. Bunu Tadeu'dan ya da Lu'dan öğrenmemişti, uzun zamandır yazmıyorlardı. Ama Lu'nun kardeşi Astério'yla Amerika Birleşik Devletleri dönüşünde karşılaşmıştı. Çok ince davranan adam, genç çiftin ve albay Gomes'in direnişinin sona erdiğinin haberini vermişti. Kızının hamileliğini öğrenen albay hemen Rio'ya hareket etmişti, ama ne yazık ki Lu çocuğunu yitirmiş, beklenmedik bir düşük yapmıştı. Geri kalanı, çok mutlu, bulutsuz gökyüzüydü. Tadeu –kuşkusuz bunu biliyorsunuz– mesleğinde olağanüstü ilerliyor, ona değer biçilemeyecek bir şehirci

gözüyle bakılıyor, albay Gomes'i büyüledi. Göz kırpmıştı, sevimli canlı, neşeliydi, çalışmaktan sözedildiğini duymak istemiyordu.

Tadeu ona azıcık nankör gelmiyor muydu diye soruyordu Zabela. Nankör mü? Yazmadığı için mi? İşi, sorumlulukları çok, zamanı azdı. O da Archanjo da mektup yazma konusunda beş para etmezlerdi. Zabela onun yüzüne bakıyordu, gizem dolu, hinoğluhin melez.

Pedro Archanjo Zabela'ya kitap okuyordu; Zabela sevdiği şiirleri hatırlıyor, haberleri öğrenmek istiyordu, küçük bir kadeh likör içiyorlardı. Yaşlı kadın doktorların yasağına pek aldırmıyordu. Bir damlanın ne kötülüğü olabilirdi ki?

Bu kez Archanjo Zabela'dan onun bu yirmi yıl boyunca Bahia aristokrasisi, soylu büyük aileler, ataları, özellikleri, safkan beyazlıklarına aşırı bağlı olan aileler hakkında verdiği bilgileri, yazmayı düşündüğü bir kitapta kullanma iznini istedi. Profesör Nilo Argolo'nun kitapçığını gösterdi; sivrisineklerle ve sıtmayla dolu, el değmemiş ormanlara, akarsuların ve Mato Grosso bataklığının ateşine, Amazon'a sürgün edilecek zenciler ve melezler.

"Öyküyü anlatacak biri daha kalmadı..." diyen Zabela yüzünü buruşturarak güldü; gülme, acılarını arttırıyordu.

Pedro Archanjo da güldü, yaşlı kadın ona neşesini yeniden kazandırıyordu.

"Nilo Argolo mikrobun, solucanın, *un sale individu*'nün[29] tekidir. Haydi, oğlum, hepsini anlat, tümüyle ve çabuk yaz ki ölmeden önce bu *emmerdeur*lere[30] güleyim."

Pedro Archanjo disiplinli bir çalışmaya koyuldu ve bunda Zabela'nın istediği gibi, acele etti: "Kitabı basılmış olarak görmek istiyor, bir tanesini Nilo d'Avila Argolo de Araújo'ya göndermek istiyorum, *avec une dédicace*."[31]

Zabela bu isteğine zaman bulamamış, daha önce ölmüştü. Yırtıcı ve aklı başındaydı; ölümünden bir gece önce hiç durmaksızın gül-

29 *Un sale individu:* Pis adam.

30 *Emmerdeur:* Bokluk.

31 *Avec une dédicace:* İthaf yazısıyla.

dü, *un fou rire, mon cher,*[32] Archanjo ona en son bulgusunu anlatmıştı: Onun, Archanjo'nun atası olan zenci Bomboxê diye biri kimin akrabası biliyor musunuz? Profesör Nilo Argolo de Araújo'nun, *Oh lâ lâ!*

Sabah hizmetçi Zabela'yı rokoko yatağında ölü olarak buldu. Uyurken ölmüştü; tüm uzun, zengin, neşeli, coşkulu yaşamı içinde sessizce ve kimseye belli etmeden yaptığı tek iş buydu. Bu uğursuz, yarı karanlık ve nemli günde, zayıf bedenin çevresinde birkaç kişi bulundu; bazıları Vitória köşkünden, ötekiler Pelourinho ve Tabuão sokaklarından geliyorlardı. Tabutu Araújo e Pinho anıt mezarlığına götürme sırasında, Archanjo'yla Lídio kendilerini Avila'yla, Argolo'yla, Gonçalves'le, Martins'le, Araújo'yle tabutun kenarlarından tutarken yanyana buldular.

Archanjo çalışmak için mezarlıktan döndü; sanki Zabela hâlâ yaşıyormuşçasına aynı hızlı ritimle devam etti. Profesör Nilo Argolo'nun yasa öntasarısının yayınlanmasından yaklaşık bir yıl sonra Lídio Corró *Bahialı Ailelerde Melezliğe İlişkin Notlar*'ın yüz kırk iki nüshasını basmayı ve ciltlemeyi başarabilmişti; kötü ciltlenmiş, kalitesiz kâğıda basılmış bir kitap olmuştu. Paraları yetişmemişti, baskıya hazırlanma büyük servete mal olmuştu; büyük özverilerle zarzor ödenen gazete kâğıtlarıyla yetinmek zorunda kalmışlardı.

Pedro Archanjo, üçüncü kitabında melezliğin kaynaklarını incelemiş ve kendisinin bile düşleyemediği kadar geniş yaygınlığını kanıtlamıştı; son zamanlarda göç etmiş bazı *gringo*ların dışında, kanı karışmamış aile yoktu, onlar da sayılmazdı. Safkan beyaz Bahia'da bulunmuyordu, tüm beyaz kanlar kızılderili ve zenci kanlarıyla, genellikle her ikisiyle de zenginleşmişti. Karışım, Caramuru'nun batmasıyla başlamış, hiçbir zaman kesilmemiş, hızla ve her gün süregelmişti, ulusallığın temeli buydu.

Melezlerin entellektüel yetkinliğini kanıtlamaya ayrılmış bölüm, siyaset adamlarıyla, yazarlarla, sanatçılarla, mühendislerle, gazetecilerle, hatta imparatorluğun baronlarıyla, diplomatlarla ve din adamlarıyla dolu önemli bir adlar dizini içeriyordu, ülkenin en iyi beyin takımının hepsi melezdi.

---

32 *Un fou rire mon cher:* Delicesine bir gülüş, sevgili dostum.

Kitabın sonunda, haykırışların, skandalın, yazarın karşılaştığı soruşturmaların büyük bir listesi. Pedro Archanjo Bahia'daki soylu aileleri sırayla saymış, genellikle bazı büyükbabalara, rastgele yapılan birleşmelere, yasadışı ve gizli oğullara fazla önem vermeksizin soyağaçlarını tamamlamıştı. Çürütülemeyecek kanıtlara dayanarak hepsi orada duruyordu; gövdeden köke dek, beyazlar, zenciler ve kızılderililer, sömürgeliler, köleler ve özgür insanlar, savaşçılar ve aydınlar, papazlar ve büyücüler; bu büyük ulusal karışım. Listeye başlarken, Ávilalar, Argololar, Araújolar, doğuştan katilliğe eğilimi olan melezleri ve zencileri sürmeye ve yok etmeye hazır, safkan Ari, adli tıp profesörünün ataları.

Zaten kitap ona ithaf edilmişti. "Ünlü profesör Dr. Nilo d'Ávila Oubitikô Argolo de Araújo'ya yeğeni Pedro Archanjo Oubitikô Ojuobá bu alçakgönüllü sayfaları Profesör'ün Brezilya'daki ırklar sorununa ilişkin incelemesine katkıda bulunmak amacıyla sunmaktadır." Archanjo bunun sonucunu ölçüp tartmamıştı.

Kitabın yüz yirmi dört sayfasında Archanjo, adli tıp profesörünü akrabası ve yeğeni olarak gösterdi. Kimi yerde yeğenim, kimi yerde akrabam, ünlü kandaşım. Ortak büyükbabanın babasından akrabaydılar: Bomboxê Oubitikô; onun kanı hem Profesör'ün hem de odacının damarlarında akıyordu. Kanıt desen bol bol vardı; tarihler, adlar, belgeler, aşk mektupları gani ganiydi. Bu Oubitikô Bahia'nın ilk büyük *Candomblé*'lerine bağlanmıştı ve yakışıklı bir zenci olduğundan Yaya Ávila'yı etkilemişti, yeşil gözlü melezler doğmuştu, sevgili yeğenim.

Ya Araújolar? Zabela'nın sorusu yineleniyordu: Profesör neden sürekli Argololardan sözediyordu da Araújolardan sözetmiyordu? Kim bilir, zenci Araújo'yu, bu muhteşem albay Fortunato de Araújo'yu, bağımsızlık savaşının kahramanını, aklıyla, yürekliliğiyle yaptığı yüce işlerle bu şeker bölgesinde soyluların en soylusu olan Recôncavo melezini gizlemek içindi belki de.

Bahialı Ailelerde Melezliğe İlişkin Notlar'ında Üstat Archanjo tüm gerçeği sergiledi ve aileler sonunda kökenlerini tanıyabildiler, yalnızca yüzlerinin bir yanını değil, tüm suratlarını, buğdayı ve kömürü ve onların yatağında kimlerin yattığını seyredebildiler.

Yer yerinden oynadı.

23.

Öğrenciler Pedro Archanjo'dan yana gösterilerde bulundular, İsa *terreiro*sunda ırkçılığa ve ırk ayrımcılığına karşı ateşli söylevler verildi. Tıp öğrencileri hukuk ve mühendislik öğrencileriyle birleşerek profesör Nilo d'Ávila Argolo de Araújo, Nilo Oubitikô'nun cenaze törenini düzenlediler. Bir tabut, bayraklar ve pankartlar, her dörtyol ağzında konuşmalar, yorumlar ve kahkahalar arasında öğrenciler kentin sokaklarında Pedro Archanjo'ya yönelik soruşturmaları protesto ettiler. Polis Campo Grande'de cenaze törenini dağıttı ve tabut terkedilmiş olarak kaldı, çocukluğundan beri felçli olarak sürekli tekerlekli sandalyede oturan, ama yine de önder, hareketli ve coşkulandırıcı bir konuşmacı olan Paulo Tavares'in deyişiyle, "gözü dönmüş Profesör Argolo'nun inekçesine kini yüzünden hazırlanmış" tabut İsa *terreiro*sunda temsili odun yığınları üzerinde yakılamadı.

Öğleden sonra ivedilikle toplanan kurul Archanjo'yu otuz yıl boyunca güleryüzle çalıştığı görevinden almaya ve okula girmesini yasaklamaya karar verdiğinde, fakülteden gülümseyerek ve soğukkanlılıkla ayrılan odacının çevresini sardılar ve alkışladılar.

Toplantının sonunda Nilo Argolo'yu yoğun yuhalama sesleri karşıladı. Profesör, "Canavar!", "Nilo Outibikô!", "Cellat!" haykırışları arasında alandan geçti. Bekçilerin çağrılmasını, polisin korumasını istedi. Oswaldo Fontes, Montenegro, aynı şekilde üzücü davranışta bulunan ötekiler de benzeri düşmanlık gösterileriyle karşılaştılar. Fraga Neto sonuçta alkışlandı ve "Örnek bir görevliye ve çok değerli bir araştırmacıya karşı yapılan aşağılık ve haksız öç almaya karşı duyduğum tiksintiyi dile getiriyorum; Kurul'da yaptığım gibi şimdi, alanda da öfke ve başkaldırıyla protesto ediyorum!" demek için hemen o anda kurulmuş bir kürsüye çıktı.

Toplantının ayrıntıları halkın kulağına kadar gitmişti. Argolo'ya dönen Profesör Isaías Luna ona sormuştu: "Sayın Profesör, bir gün derste sizi Savonarola olarak değerlendiren öğrenciye tüm Bahia'nın hak vermesine izin verecek misiniz? Bahia Tıp Fakültesi'nde engizisyon mahkemesi kurdunuz." Kendini kaybe-

den Profesör Argolo öğretim görevlisine saldırmaya çalışmıştı. Toplantının sonunda, oy kullanmadan önce, Silva Virajá'nın São Paulo'dan yolladığı mektup okundu; Profesör, bulunduğu yerden, "odacı Pedro Archanjo tarafından küçük düşürülen Profesör Nilo Argolo'nun aldığı onur yarasını yok etmek amacıyla" Kurul'un önerdiği önlemleri Fakülte Sekreterinin gönderdiği mektuptan öğrenmiş ve mektubunda şöyle yazmıştı: "Uygun görüyorsanız odacıyı atın, haksızlık edin, şiddet uygulayın. Ne ki çalışması sonucunda ve alçakgönüllülükle yarattığı yapıtla, okulumuzun, aşağılık insanlar, yapay bilimciler, ırksal kin propagandacıları yüzünden yerlerde sürünen onurunu kurtaran insanın adını Fakülte yıllıklarından asla silemeyeceksiniz."

Görevden alınan ve alkışlanan Pedro Archanjo Pelourinho Yokuşu'ndan indi. Mucizeler Dükkânı'nda onu Lídio Corró'yla iki polis bekliyordu.

"Tutuklandınız!" dedi polislerden biri.

"Tutuklandım mı? Neden, dostum?"

"Burada yazıyor: ajitatör, karışıklıklara neden olan, zararlı kişi. Haydi bizi izleyin."

"Buradan çıkmama izin vermediler, dostum, sana haber veremedim," diye açıkladı Lídio.

İki polis arasında Pedro Archanjo tutukluydu. Merkezde onu hücreye kapattılar. Pelourinho kavşağına geldiğinde, Tabuão'ya doğru giden bir grup askerle karşılaştı.

Görevliler Archanjo'yla birlikte gider gitmez, Lídio Corró Dr. Passarinho'yu aramaya koyuldu. Onu ne bürosunda ne mahkemede, ne evinde, ne de herhangi bir yerde bulabilmişti. Fraga Neto'ya haber verebildi; yeniden avukatın evine döndü, avukat sofradaydı. Dr. Passarinho yemeğini bitirir bitirmez merkeze gideceğine söz verdi: Bu tutuklama saçmaydı, rahat olsundu, az sonra Archanjo'yu salıverdirecekti. Söz verdi ve sözünü tuttu, en azından bir bölümünü. Emniyete gitti ve orada profesör Fraga Neto'yu buldu. Ama emirler katıydı: Melez uzun zamandan beri bir dersi haketmişti. Bakın; dosyası kocamandı.

Haber yayılmıştı; kimse tek sözetmediği halde, halk her yandan emniyet merkezinin önündeki alana doğru yönelmeye başla-

dı. Kadınlar, erkekler, zenciler, beyazlar, melezler, yaşlılar, gençler, Terência, Budião, alçıdan melekler yapan Miguel, Valdeloir, Mané Lima, şişko Fernanda ve Aussá. Yoksul insanlar her yandan sürekli çoğalarak geliyorlardı; kutsal yere yapılan yolculuğa katılanlar giderek artıyordu. Yalnız ya da üçlü dörtlü kümeler halinde, arada bir bütün bir aile, kollarında çocuklarıyla anneler; hepsi alana doğru yürüyordu.

Merkezin önünde kitle haline geldiler, önce beş-on insan, çok geçmeden yüzlerce ve yüzlerce, gitgide daha çok, daha çok. Haberin yayıldığı her yerde halk yürüyüşe koyuluyordu. Çıkmaz sokaklardan, yoksul sokaklardan, işliklerden, atölyelerden, meyhanelerden, genelevlerden, her yönden alana doğru geliyorlardı. Hepsinin başında Binbaşı Damião de Souza görülüyordu; beyaz takım elbise giymişti, çünkü Oşalá'nın oğluydu, kıvrık yaka, ağzında sigara, sesi öfkeli.

Bir gaz bidonunun üzerinde, kollarını kaldırmış, ateşli sözler, sonu gelmeyen bir söylev. Kürsüden iniyor, Merkezin kapısından giriyor, koridorlarda yok oluyor, kendinden geçmiş bir halde geri dönüyordu. Yeniden bidonun üzerinde söylevini sürdürüyordu. Söylevine gün batımında başlamıştı, geceyarısına dek sürdürdü; ne suç işlemişti Ojuobá, neyle suçlanıyordu Pedro Archanjo, kimi öldürmüştü, kimi soymuştu, ne suç işlemişti?

Ne suç işledi? diye soruyordu halk.

İçeride komiserler, avukat Passarinho, emniyet müdürü, Profesör Fraga Neto. "Genel valinin buyruğu olmaksızın hiçbir şey yapamam," diye yineliyordu emniyet müdürü. "Onu tutuklama buyruğunu bizzat kendisi verdi, yalnız o bıraktırabilir." Vali nerede, kimse bilmiyordu, akşam yemeğinden sonra haber bırakmaksızın dışarıya çıkmıştı.

Lídio Corró da kötü haberi almış, hızla Mucizeler Dükkânı'na gitmişti; dükkâna gidip yağmayı gördüğünde askerler orada değildi.

Gaz bidonunun üstünde boğuk sesiyle şiddete karşı başkaldıran binbaşı Damião de Souza söylevin başında ve sonunda parlak sözler kullanıyordu; hiçbir zaman yalan söylememiş, bilgisini

hiçbir zaman kötülük uğruna kullanmamış iyi insan için özgürlük, özgürlüğü bilen ve öğreten insan için özgürlük.

Kapkaranlık gecede hâlâ sokaklardan geliyorlardı, alan dolmuştu. Uzaklardan, bozuk yollardan geliyorlardı, fenerler ve gaz lambaları taşıyorlardı. Zayıf ışıklar halkın kapladığı alanı dolduruyordu. Bir ses şarkı söyledi: Ojuobá, bir başkası karşılık verdi, sonra bir başkası ve bir başkası daha, şarkı ağızdan ağza yayıldı, gökyüzüne doğru yükseldi, tutukevinde çınlamaya başladı. Kalabalık ve tek bir ses, bir dostun şarkısı. Archanjo hoşnuttu, oyalayıcı bir gün olmuştu. Yorulmuştu, yorucu bir gündü. Sayısız ses, tatlı aşk şarkısı, Pedro Archanjo ninninin sesiyle uyudu.

YETENEK VE BAŞARI FELSEFESİ YAPAN FAUSTO PENA VEDA EDİYOR: ZAMANI GELMİŞTİ

Bilimde, sanatta, edebiyatta zafer kazanmak, başarı sağlamak için yeteneğin ve bilginin yeterli olmadığı çok iyi bilinir. Genç bir adamın ün kazanmak için yaptığı savaşım zordur, yolu sarptır. Beylik söz mü? Kuşkusuz. Yüreğim ağırlaştı ve ben düş gücü ve stil çabası olmaksızın salt düşüncelerimi ifade etmeye çalışıyorum. Bir ad olabilmenin, gazetelerin ve dergilerin sütunlarında boy gösterebilmenin, başarı düşüne sahip olmanın bedeli işbirliğiyle, ikiyüzlülüklerle, sessizliklerle, boyun eğmelerle, dosdoğru söyleyelim, yani alçaklıklarla pahalı ödeniyor. Bunu ödemeyi kim kabul etmez? Sosyolog, ozan, antropolog, romancı, etnolog ve eleştirmen meslektaşlarım arasında pazarlık yapan tek kişi bile tanımadım. Sonuç olarak, en çok yükselenler dürüstlükte ve namuslulukta –elbette başkalarının dürüstlük ve namusluluğunda– en kılı kırk yaranlardı. Dürüstlüğü oynuyorlar, kendilerini bağımsız kişiler olarak ilan ediyorlardı; ağızları saygınlık ve onur sözcükleriyle doluydu, başkalarının davranışlarının yırtıcı ve amansız yargıçlarıydılar. Göz kamaştırıcı makyaj. Sonuç veriyordu, inananlar oluyordu.

Bu teknoloji, uzay çağında ve şehir gerillası çağımızda inandırıcı olunmaz ve ahlak kuralları hiçe sayılmazsa, ısrarla ve inatla saldırılmazsa yanıltıcı olunacaktır. Tümüyle yanıltıcı. Çözüm yolu yoktur.

Bununla birlikte geçen gün, kıt görüşlü yaşlı bir yazarın şaşırtıcı fikrini acı bir küskünlükle sergilediğini duydum: Yazara göre, bugünün gençleri sayısız ve parlak olanaklar, birçok elverişli koşullar içindeydiler, dünya onlarındı ve kanıtı şuydu: Gençlerin iktidarı.

Gençlerin iktidarı var, kuşku yok, bunu yadsıyacak değilim, ben bu büyük hareketin içinde olmak istiyorum. Benim içimde konformizme karşı çıkan, toplumun kıyısına itilmiş, köktenci, gerillacı biri uyukluyor ve ben bunu uygun durumlarda kanıtlıyorum (şimdiki koşullarda tehlikeli ve zor; nedenini söyleme gereksinimini duymuyorum, söylendiği gibi, insanın yüzünden okunuyor). Gençler devrimlerini kabul ettiriyorlar, dünyaya egemen oluyorlar, tüm bunlar kesin, ama gençlik geçici ve yaşamını kazanmak kaçınılmaz oluyor. Fırsatların yerden biter gibi çoğaldığını ve zaferin herkesin elinde olduğunu söylemek, ah, işte bu değil! Güneşte bir yer, küçücük bir yer edinmek için yeri göğü titrettim, dirençle ve yüreklilikle savaştım, başımı ağrıttım. Engeller arasında, benden istenen bedeli ödedim de nereye geldim? Ne elde ettim? Dökümü iç karartıcıdır. En önemlisi, dahi James D. Levenson'un siparişi, Pedro Archanjo üzerine araştırmaydı. Geri kalanı sıfır. Genç Şairler sütununda yeteneğimi öven sıfatlar, karşılıklı övgüler –al gülüm, ver gülüm– reyting dışı saatlerde TV'de konuşma sözü, "Genç Umutlar." Başka? Ildásio Taveira'nın düzenlediği ve Rio'da bir hükümet organı tarafından basılan *Genç Bahia Şiiri Antolojisi*'nde üç şiir. Üç şiir benden, beş tane Ana Mercedes'ten; anlayın artık!

İşte, kısaca, zorlu yarışma içinde şimdiye değin büyük çabayla kazandıklarım. Her zaman gönlün çektiği gibi çekici ve içten olmayan bazı kadın şairlerden yararlanma hakkını sonuca eklemeyeceğim. Gerçekten yoksul ve yapıtları yayınlanmamış biri olarak yaşıyorum. Yaşam bana, güzel ve büyük, gerçek altın para olarak bir tek Ana Mercedes'i verdi; bense onu kıskançlığımla yitirdim.

Bununla birlikte, kitapçı ve yayıncı, büyük ticaret ve sanayi adamı olan bay Dmeval Chaves'in imzaladığı veresiye anlaşmayı alacak bakiyesine yazmak uygun olur. Bay Chaves Pedro Archanjo'ya ilişkin yaptığım çalışmayı iki bin adet basmayı ve yazar haklarını ödemeyi yükümlenmişti; satış üzerinden yüzde on verecekti ve altı

aylık hesap sonlarında ödeme yapacaktı. Bu bana iyi görünüyordu, gerçekten hesap vereceğini sanıyordum.

Ajuda caddesindeki bürosunda, kitabevinin birinci katında, çevresi telefonlar ve sekreterlerle dolu olarak anlaşmayı imzaladığı tarihi günde, bilimsever ve sanatsever yayıncı dostça bir tavır içindeydi; onu eli açık biri olarak gördüm. Emanoel Araújo'nun özgün bir gravürünü gözümün önünde satın almış ve şu züppe, ödül kazanmış, doğuştan korunanlardan biri olan sanatçının söylediği bedeli tartışmadan ödemişti. Yayıncı, tabloları, gravürleri ve resimleri, Milyonerler Tepesi'nde bulunan Morro d'Ipiranga'daki evine eklediği üçüncü katın yeni duvarları için topladığını açıkladı; sekiz çocuk babası olarak Tanrı ona güç ve yürek verirse on beşe kadar gitmeyi istiyordu. Bu denli gönül zenginliği ondan iki istekte bulunmam için beni yüreklendirdi.

Önce, yazar haklarından küçük bir avans istedim. Hiç bu kadar hızla değişen bir yüz görmemiştim. Yayıncının o zamana değin gülümseyen mutlu sevimli yüzü avans sözcüğünü duyunca karardı. Onun için bir ilke sorunu söz konusuydu. Maddeleri açık seçik, hakları ve görevleri belli bir anlaşma imzalıyoruz. İmzalanır imzalanmaz anlaşmayı değiştirmek, yükümlülüğünü bozmak istiyordum. Hangisi olursa olsun, hangi maddesini değiştirirse değiştirsin, anlaşma tüm anlamını yitirecekti. İlke sorunuydu. Hangi ilkelerdi bilemedim, ama sağlam ilkelerdi, çünkü yayıncıyı sarsabilecek gerekçe bulunamadı. İlkelerini çiğnemem dışında her istediğimi yapabilirdi.

Olay kapanınca, suratına yeniden renk ve gülümseme geldi, gravürcü Calazans Neto'yla eşini sıcakkanlılıkla karşıladı; Auta Rosa, ünlü sanatçının getirdiği çalışmalar hakkında fikrimi sordu. İki üç resim arasında bocaladım. Besbelli o gün gravür günüydü. Zor seçimden ve uygun ödeme koşullarından sonra, bu adamlar peşin para alıyordu, aslında bedeli saptayan ve tahsilatı yapanlar çok bilmiş eşleriydi; çift gitti ve ikinci bir saldırı girişiminde bulundum; bilindiği gibi, inatçıyımdır.

Dürüst davrandım ve ona içtenlikle söyledim; kitabevlerinin vitrinlerinde, kapağın üzerinde acılar çekmiş ozanının adının da

yazdığı bir kitabı, küçük bir kitapçığı, seçtiğim şiirleri bir araya getiren bir derlemeyi görmekten başka isteğim yoktu. Kuşkusuz bu şiirler okumalarla ve imzalarla, tanıtım kokteyliyle yayımlanmaya değerdi. Bunu söyleyen ben değildim, söyleyenler Rio ve São Paulo'daki en önemli genç eleştirmenlerdi. Onların düşüncelerini içeren bir dosya dolusu yazı vardı, bazıları yayınlanmıştı, bazıları yayınlanmamış, Ana Mercedes'le birlikte Rio'ya yaptığım yolculuk sırasında meyhanelerde ve restoranlarda karalanmıştı, ah! Kutsal günler! Böylesi desteklerle güneydeki herhangi bir yayınevi sahibiyle ilişkiye geçebilirdim, ama Dmeval Chaves'le Archanjo'yla ilgili kitabım için anlaşma yaptığımdan, hırslı ve tartışılmaz yargıç Henriquinho Pereira'nın cümlesine göre "toplum-ötesi evrensel nitelikte şiirler"in özgün baskısını ona bırakmaya karar vermiştim. Kamu ve eleştiriler açısından başarılı bir kitap, kesin satış olacaktı, kuşkum yoktu. Bay Dmavel Chaves kuşkucu biriydi, satışa pek güvenmedi. Bununla birlikte onu yeğlediğim için teşekkür etti. İlginçti; kendini ozanların yeğlediği biri olarak görüyordu; herhangi biri, yayınlanacak şiirleri olduğu zaman hemen ona koşuyordu, o da birinciliği koruyordu.

Yazarlık haklarımı ona bıraktım, şiirlerimi bir hiç karşılığında ona sundum, istemedi. Ama kapıyı da tümüyle kapamadı. Eğer Rio'daki ilişkilerimle Ulusal Kitap Enstitüsü'nden beş yüz ya da üç yüz adet sipariş alabilirsem sorunu incelemeye hazır olacaktı. Basım sayısı, duruma göre altı yüzle sekiz yüz arasında değişecekti.

Fikir fena değildi, deneyecektim; Rio'da ilişkilerim vardı; dolarlarımı öğle ve akşam yemeklerine, viskilere adamıştım; bunların çıkar sağlayıp sağlamadıklarını görecektik. Çok geçmeden kısır bir sosyolog olarak değil, yeni zamanların özgürlükçü ozanı, genç şiirin ustası olarak okur edinip edinmeyeceğimi kim bilebilirdi? Kitabımın yayınlandığını ve tanınmış biri olduğumu, bölge ozanı olduğumu gören Ana Mercedes belki bundan coşku duyacak ve aşk ateşi ateşli göğsünü yeniden kavuracaktı. Onu popüler müzikle ve bestecileriyle, öteki genç şairlerle paylaşmak zorunda kalsam da, yeryüzünün tüm boynuzlarını taşımak zorunda olsam da önemli değildi, onu bu koşullarda bile istiyordum. Şiir, onun bedeninden uzakta eriyip soluyordu.

Üstat Pedro Archanjo'ya gelince, onu burada, tutuklu olarak terkediyor, daha ileri zamanlarına dek izlemiyorum, değmez. Yaşamının son on beş yılında mutfak kitabının dışında ne sundu? Grevler, işçiler, çöküş, yoksulluk. Dr. Zezinho Pinto büyük insanların manevi bütünlüğüne saygı duyma, onları kusurlardan, kötülüklerden, tiklerden, küçüklüklerden –bu kusurlar var olsa da– yoksun olarak tanıtma konusunda beni ikna etti. Sonunda, ün Bahialı üstadın yüzünü aydınlatırken, kötü anların acısını anımsatmak için bir neden görmüyorum. Hangi yüzü? İçtenlikle söyleyecek olursak ben bile hiçbirini bilmiyorum. Yüzüncü yılını kutlarken yapılan bu görkemli kutlamalarda öyle büyük gürültü koparıldı ki, yasal tanımlamanın pırlantaları öyle ışıklar saçtı ki, yüzünün gerçek çizgilerini belirlemek zorlaştı. Yüzünün mü, yoksa heykelinin mi?

Daha dün, dinamik vali yeni bir caddeye Archanjo adını veriyordu ve *Bahia'da Halk Yaşamı*'nın yazarı, bilinçsiz bir danışmanın söylevinde yeniden işletme patronluğuna yükselmişti. Tüm yetkisiyle vali bile olayları yerli yerine yerleştiremedi, o bile Archanjo'yu kendi zamanına ve yoksulluğuna geri veremedi. İlginç; Archanjo'nun yapıtına ve savaşımına kimse başvurmuyordu. Makaleler ve söylevler, sloganlar ve afişler üçüncü kişileri, siyasetçileri, sanayicileri, askerleri övmek için onun adından ve ününden yararlanıyorlardı.

Bana anlatıldığına göre, yakın bir zamanda Liberdade mahallesindeki Pedro Archanjo Okulu'nun kutlaması sırasında yapılan konuşmada, kültür kesiminin sorumlu görevlisi, yasal konuşmacı Dr. Saul Novais sivil, askeri ve dini yetkililerin huzurunda konuşurken, ırkçı demokrasi, melezlik, ırkların karışımı ve bunun gibi bozguncu konulara değinmenin yersizliği üzerine –oysa kahramanımızın tüm yaşamı ve yapıtını içeriyordu– tam zamanında uyarılınca sendelemedi, sorunu köktenci (ve çok hoş) bir biçimde çözümledi, Üstat Archanjo'yu söylevinden çıkardı. Görkemli konuşmasında, Brezilyalıların en soylu yurtsever duygularına övgülerinde bir başka Archanjo'dan, "birincisinden, vatanın onurunu Paraguay'da, savaş alanında savunmak için gönüllü olarak gidenden" sözetti. Onun kahramanlığından, yürekliliğinden, üstlerinin buyruklarını körü körüne yerine getirmesinden, gelecek kuşaklara

ve oğluna örnek olmak için savaş alanında ölerek hakettiği övgülerden sözetti. Böylelikle, onu geçerek, kurnazca ölümsüz asker Pedro Archanjo'yu andı. İyi sıyrıldı, çok bilmiş.

Ben kimdim ki bütün bunlara karışıyordum? Yoksul mahallere doğru Pelourinho'dan inen yaşlı ve paçavralar içindeki Archanjo'yu göstermek nedendi? Anıt, saygıların ışığında büyüdü; hemen hemen katıksız beyaz heykelinin üzerinde, fakültenin yasal bilgini, sessiz, asker giysileri içindeki Pedro Archanjo Brezilya'nın onuru oldu.

Ben çekiliyorum baylar, Pedro Archanjo'yu tutukevinde bırakıyorum.

SORU VE YANIT

1.

"Başlangıca, berber koltuğuna dönelim," dedi Lídio Corró Usta.

Sakal tıraşı yapacak olursa, müşterilerin haberi olacak mıydı? Artık eski eliçabukluğu, hafifliği yoktu. Ne ki mucize olayların gravürü için eli ustaydı ve titremiyordu. Mucize olaylar ressamlığı gerçek mesleğiydi, bunu, daha çok para getiren matbaacılıkla değiştirdiyse de eski mesleğini ve sanatını hiçbir zaman tümüyle bir yana bırakmamıştı. Zamanı olmadığından siparişlerin çoğunu geri çeviriyordu, ama çok az görülen türde ya da önemli olup da düş gücüne kendini kabul ettiren mucizeler olunca iç dürtüsüne yenik düşüyordu: "Bahia'daki barınaktan çıktıktan sonra korkunç bir yangına uğrayan İngiliz *King of England* Transatlantiğinin altı yüz yolcusu için Bonfim Tanrısının yarattığı mucize." Altı yüz yolcunun hepsi de Protestandı, yalnızca biri Bahialıydı ve o tehlike saatinde gözlerini kutsal tepeye dikerek haykırdı: "Kurtarın beni Bonfim Tanrım." Kilise için olayı anımsatan bir tablo, Oşalá'ya bir dana ve keçi sözvermişti ve aynı anda kocaman bir dalga geminin üzerine gelerek olağanüstü yangını söndürmüştü.

Pedro Archanjo'nun görevden atıldığı ve kaçtığı gün polis, emniyet müdürünün buyruğu üzerine profesör Argolo'ya "zenci kaçtı, beyaz adamım" diye açıklama yapmıştı, askerlerin Mucizeler Dükkânı'ndan geçmesinden sonra dükkân adına hiçbir şey kalmamıştı. Çırak merkeze koşmuştu, haber suratından okunuyordu: As-

kerler basımevini işgal etmişler, makineleri, rafları yağmalamışlar, *Bahialı Ailelerde Melezliğe İlişkin Notlar* kitabının basımını tamamlamak için veresiye alınan kâğıt tomarlarını parçalamışlardı. "En azından beş yüz kitaba gereksinimimiz var. Herkes satın alıp okumak istiyor." Askerler hurufatı da kitaplarla birlikte karmakarışık olarak kenevir çuvallarının içine doldurmuşlardı. *Bahialı Ailelerde Melezliğe İlişkin Notlar* kitabının nüshalarını da toplama buyruğu almışlardı, bunun yanısıra Archanjo'nun kitaplarını da götürmüşlerdi, kurtulanlar yalnızca çatı katında duranlar, her gün okuduklarını, başucu kitaplarıydı. Hovelacque, Oliveira Martins, Frazer, Ellis, Alexandre Dumas, Couto de Magalhães, Franz Boas, Nina Rodrigues, Nietzsche, Lombroso, Castro Alves, daha birçokları, bir alay filozof, denemeci, roman yazarı, şair, onlarca kitap, *Kapital*'in ucuz basımlı özeti, Buenos Aires'de basılmış İspanyolca çevirisi ve *Aziz Siprianus'un Kitabı* hep götürülmüştü.

Askerler ve sorgucular tarafından tek tek götürülen kitaplar sonunda kendilerini sahaflarda buldu. Archanjo kitaplarından bazılarını yeniden bulabildi, onları Bonfanti'den satın aldı: "Satın aldığım fiyata satıyorum, *figlio mio*,[1] bir kuruş bile kazanmadım." *Bahialı Ailelerde Melezliğe İlişkin Notlar*'dan kırk dokuz tane alınmıştı –Lídio usta, ötekileri üniversitelere, fakültelere, kitaplıklara, profesörlere, eleştirmenlere, yazı kurullarına göndermişti, kitapçılara bırakmıştı ya da doğrudan doğruya dağıtmıştı– ve profesör Fraga Neto'nun Silva Virajá'ya yazdığı gibi, kitapların tümü "Savonarola Argolo de Araújo'nun isteğiyle, emniyet müdürlüğünde yakılan engizisyon odunlarıyla yanmamıştı." Bir kısmı polisler tarafından gizlice ve yüksek fiyatlarla satıldı; ünlü melezler listesine bir göz atmak için evine kitaptan götürmeyen tek bir komiser ya da sorgucu kalmadı, emniyet müdürü de, "Bir tane de vali için saklamayı unutmayın!" dedi.

Boğazına kadar borca batmış, dükkânı yeniden açma umudunu tümüyle yitirmiş, ivedilikle para bulma umudu kalmamış Lídio Usta makineleri ve kalan hurufatı neredeyse hurda fiyatına sattı.

1 *Figlio mio:* Oğlum.

En çok sıkıştıran alacaklılarından kurtulduğu için zararını iyi karşıladığını düşünüyordu. Archanjo o sözümona profesörlerin, sersemlerin, iki ayaklı eşeklerin, hoşgörüsüz ahmakların, öküzlerin gerçek yüzünü sergilemişti. Halka rezil etmişti. Polisler, gizli polisler ve askerler kamçılarına başvurmak zorunda kalmışlardı. Bütün kent halkı arkalarından alay ediyordu.

İki güçlü melez, çok yakın neşeli iki dost; Lídio Corró Usta mucize olayların gravürünü yapıyordu, Üstat Pedro Archanjo da çocuklara dilbilgisi ve aritmetik öğretiyordu, Fransızca ders verdiği dört öğrencisi de vardı.

Aslında, Lídio kendini hasta hissediyordu; altmış dokuz yaşına gelmişti. Biraz fazla yürüse kan dolaşımı bozukluğundan bacakları şişiyordu. Dr. David Araújo kesinlikle dingin bir yaşam, sert bir perhiz uygulamasını istemişti: bibersiz, hindistancevizsiz, palmiye yağsız hafif yiyecekler, bir yudum alkol yok. Yalnızca kadınları yasaklamayı unutmuştu. Belki de Lídio'nun bıçağı çoktan kınına soktuğunu düşünüyordu. Artık bununla da ilgilenmesindi. Doktor, tüfek dipçikleri ve askerlerin ayakları altında elindekini avcundakini de yitiren, hiçbir şeysiz kalan bir insana *cachaça*yı ve palmiye yağını yasaklamak olanaksızdır. Kadınlara gelince, onu birçok delikanlıya yeğliyorlardı. Emin olmak istiyorsanız, tanıdıklara sorun.

Sekiz yaş küçük olan Pedro Archanjo sağlığından yakınmıyordu. Sağlıklıydı ve yerinde duramıyordu, masaların ve içkinin dostuydu, her zaman yeni ve birden fazla kızlaydı. Bununla birlikte, çocuklara ders vermedeki hoşnutsuzluğunu gizlemiyordu. Artık eski sabrı kalmamıştı, zaman dilbilgisi dersleriyle harcanmayacak kadar kısa ve değerliydi.

Gerçekten sevdiği, iyi sohbetti. Kapıdan kapıya, dükkândan dükkâna, evden eve, şölenden şölene. Miguel'in dükkânında çok acı çekerek binbaşı Damião de Souza'nın yanında kuyruk olmuş muhtaç insanlara katılmaktı. Orada tüm günlerini geçirdiği oluyordu, küçük siyah not defterine notlar alıyordu, bazıları onu binbaşının sekreteri sanıyorlardı.

Aninha'nın ve Pulquéria'nın ağzından *orişa*ların birbirine yakınlığını, aksaçlı büyükbabaların kölelik döneminden kalma anlattığı

öyküleri dinlemek, Gantois *Candomblé*sinin *aşogu*nu Bibiano Cupim yeniden şanlı sancağı diktiğinde ve sokağa çıkardığında, *mae* Aninha'nın isteğiyle yönetimine katıldığı Afrika Palyaçoları'nın provalarına katılmak, öğretmen Budião'nun *capoeira* okulunda ya da Valdeloir'inkinde orkestrada oturup *berimbau*yu alarak şarkı söylemeye koyulmaktı en sevdiği şeyler:

Nasıl gidiyor nasıl gidiyor
Comunjerê
Sağlığın yerinde mi
Comunjerê
Seni görmeye geldim
Comunjerê
Benim için zevktir
Comunjerê

*Terreiro*da şarkı söylemeyi, aziz annesinin yanında oturarak erginlenenlere ve iaôlara hayır duası etmeyi seviyordu:

Kukuru, Kukuru,
Tibitiré la wodi la tibitiré

İyi günler gördü, kötü günler gördü, yine de yaşanıyordu. Her zaman *pai* Ojuobá değil miydi? Hayır duam, gidiyorum, son çıkan kapıyı kapasın.

Lídio Usta yeniden mucize olaylar gravürü yapımına başladığını duyurup müşteri ararken –onun gibi gravürcü yoktu, olmayacaktı da– Üstat Archanjo öğrencilerin ve sınıfların sayısını aza indiriyor, tüm zamanını sokaklarda, birinden ötekine, konuşmayla, kahkahayla, soru sormakla geçiriyordu. Aç ağzını arkadaşım, çöz yumağını, çözümle bilmeceyi. Dinliyor ve anlatıyordu; onun gibi bol ve güzel, ustalıklı anlatan kimse yoktu, bulmacanın anahtarını ancak öykünün sonunda veriyordu.

Bu denli yaşama zevki, sabırsızlık, ergenlik çağında Rio'dan dönüşünde, Bahia yaşamına daldığında bile olmamıştı. Zaman kısaydı, günler sayılıydı, haftalar ve aylar çok çabuk geçiyordu. En ufak bir zamanı yoktu ve bunu da çocuklara ders vermek bozuyordu.

Bonfanti mutfak sanatı üzerine kitabı ısmarladığında, bu gerekçeden yararlandı, son öğrencilerini de bıraktı. Şimdi kendini her türlü saatli yükümlülükten, her türlü sıkıntıdan kurtulmuş hissediyordu. Sokağa ve kendine harcayacağı zamanın sahibiydi.

Resmin çizgilerini işleyen, hareketli sahne için renkleri seçen Lídio Usta'yı seyrediyordu. Seksen yaşlarında, sağlıklı görünüşlü, tramvayın önünde düşerek ayağını kırmış Dona Violeta yakarış içinde Bonfim Tanrısı'nın görüntüsüne bakıyordu. Dramatik kaza, tehlikeli düşüş, katil tramvay, dindar bakış; bütün bunlar tablonun küçük bir yerini kaplıyordu. Geriye kalan üçte ikide tramvay, yolcuların, makinistin, vatmanın bulunduğu neşeli bir toplantı salonuydu ve sokaktakiler, bir bekçi, bir köpek olayı tartışıyorlardı. Lídio her bir kişiyi tek tek çalışıyordu; bıyıklı bir adam beyaz bir çocuğa elini uzatmış, yaşlı bir zenci, sarı kadın, canlı kızıl renkte köpek.

Lídio birden gözlerini Archanjo'ya doğru kaldırdı:

"Dostum, Tadeu'nun geldiğini, Bahia'da olduğunu biliyor musun?"

"Tadeu geldi mi? Ne zaman?"

"Ne zaman olduğunu bilmiyorum. Geleli çok olmuş. Bugün, bu sabah Terência'nın barakasında öğrendim. Damião onunla yolda karşılaşmış. Avrupa'ya gideceğini söylemiş. Lu'nun ailesiyle kalıyormuş..."

"Kendi ailesi, dostum. Albayın damadı, kızının kocası değil mi?"

"Burada gözükmedi..."

"Gözükecektir, bu kesin. Geldi, yapılacak işleri, uğraşları, görmesi gereken akrabaları vardır."

"Akrabaları mı? Ya biz?"

"Sen akrabası mısın dostum? Ne zamandan beri? Sana amca dediği için mi? O, çırak olduğu zamandı arkadaşım."

"Ya sen, sen akrabası değil misin?"

"Ben herkesin ve hiç kimsenin akrabasıyım. Oğullarım var, onlara sahip değilim, hiçbirini kendimde tutmadım, dostum. Heyecanlanma, Tadeu zaman bulunca buraya gelecektir. Bize veda etmek için."

Lídio gözlerini resmin üzerine indirdi, Archanjo'nun sesi duygusuz, neredeyse kayıtsızdı. En derin yerlerden gelen o sevgi, dünyanın en büyük sevecenliği neredeydi?

Pedro Archanjo, "Şeytandan sözedildiği zaman şeytan ortaya çıkarmış," diyerek gülünce Lídio kafasını kaldırdı.

Mucizeler Dükkânı'nın kapısında, ince ve özentisiz bir şıklık içinde, hasır şapkalı, bıyıkları bakımlı, tırnakları yapılmış, dik yakalı, tozluklu, sapı sedef kakmalı bastonlu bir prens Tadeu Canhoto konuşuyordu:

"Olup bitenleri bugün öğrendim. Her ikinizi de görmeye gelecektim. Duyar duymaz hemen buraya geldim. Demek gerçek? Makineleri bile kurtaramadınız mı?"

Archanjo durumu düzeltmeye çalıştı:

"Ama çok eğlendik; dostum Lídio da benim gibi, ikimiz de çabaya değdiğini düşünüyoruz."

Tadeu içeriye girdi, yaklaştı, vaftiz babasının elini öptü. Heyecanlanan Lídio ona sarıldı:

"Lordlar gibi olmuşsun!"

"Benim konumumda görünüşüme özen göstermek gerekiyor."

Pedro Archanjo önünde dikilen önemli bayı dost gözlerle inceledi. Tadeu otuz beş yaşlarında olmalıydı, Dorotéia onu *terreiro*ya getirip Archanjo'ya emanet ettiğinde, on dört yaşındaydı; "Kitaplardan ve hesaptan başka bir konudan sözetmiyor, hiçbir işime yaramaz, onun alınyazısını değiştiremem." Ben de onun alınyazısını değiştiremem, yürümesini kısıtlayamam, zamanı durduramam, yükselmesini engelleyemem, arkadaşım Lídio. Tadeu Canhoto yolunu çizdi, merdivenin en üst basamağına ulaşacak; buna hazırlandı ve arkadaşım biz bu işte ona yardım ettik. Dorotéia, yükselen çocuğuna bak, uzaklara gidiyor.

"Size nasıl yardım edebileceğimi bilmek istiyorum. Biraz param var, onu Avrupa'da çözümlenecek bir sorun için ayırmıştım. Biliyorsunuz, değil mi? Fransa'daki bir şehircilik kursu için hükümetten burs kazandım. Lu da benimle geliyor. Toplam bir yılımızı yolculuk etmekle geçireceğiz. Dönüşte görevden ayrılacak olan başkanımın yerine geçmeliyim. Biliyorum, inanılır gibi değil, ama hemen hemen kesin."

"Yazmıyorsun ki, nasıl bilinecek?" diye yakındı Lídio.

"Nasıl zaman bulmalı? Sürekli koşuşma içinde yaşıyorum, yönetimimde iki mühendis ekibi var, her gece zorunlu konukluklar, çok geziyoruz; Lu ve ben. Cehennem." Bu cehennemi ne denli sevdiği ses tonundan kolayca anlaşılıyordu. "Biraz biriktirdiğim param var diyordum. Bunu Lu'yu iyileştirmek için kullanmayı, zamanı gelince doğum yapabilmesi için harcamayı düşünüyordum, şimdiye değin üç kez çocuk düşürdü."

"Paranı sakla Tadeu, Lu'nun bakımını yaptır, hiçbir yardıma gereksinimimiz yok. Basım işini bir yana bırakmaya karar verdik, kazancı az işi çok; Lídio gece gündüz kendini tüketiyor. Bizim için böylesi daha iyi; dostum mucize olayların resimlerini yapıyor, boyamak üzere olduğu şu tablonun güzelliğine bak. Ben de zaman buldukça ders veriyorum, tüm yaşamım boyunca ders verdim, şimdi, İtalyan benden bir kitap istedi, onu yapıyorum. Paraya gereksinimimiz yok, senin daha çok gereksinimin var, böylesi bir yolculuk şaka değildir."

Tadeu ayakta kalmıştı, bastonunun ucu yerdeki çürümüş döşemelere dayanmıştı. Birdenbire üçü de konuşacak bir şey bulamadı. Sonunda Tadeu konuştu:

"Zabela'nın ölümüne çok üzüldüm. Albay Gomes çok acı çektiğini söyledi."

"Albay yanılıyor. Zabela'nın ağrılan çoktu, yatalaktı, yakınmaya bayılıyordu. Ama son gününe kadar neşeli ve mutluydu."

"Çok iyi. Şimdi, gitmek zorundayım. Uğramak zorunda olduğumuz insanların çokluğunu gözünüzün önüne getiremezsiniz. Lu gelemediği için özür diledi. Paylaştık, bazılarına o gidiyor, bazılarına da ben, ancak böyle tamamlayabileceğiz. Sizi hâlâ belleğinde sakladığını söylememi istedi."

Öpüşmelerden ve iyi yolculuklar dileklerinden sonra, Tadeu dışarıya çıkınca Archanjo yolda ona yetişti:

"Söyle bana! Yolculukların sırasında Finlandiya'dan geçecek misin?"

"Finlandiya mı? Kesinlikle hayır. Orada hiç işim yok. Fransa'da dokuz ay, kurs zamanı boyunca kalacağız. Ardından azar azar,

İngiltere, İtalya, Almanya, İspanya, Portekiz; Zabela olsaydı 'kuş uçuşuyla' derdi." Gülümsedi, yürümeye başlayacaktı, bekledi. "Finlandiya neden?"

"Hiç, yok bir şey."

"Öyleyse hoşçakal."

"Elveda Tadeu Canhoto."

Archanjo'yla Lídio kapıdan, onun kararlı adımlarla, bastonunu elinde döndürerek, iyi giyimli, parmağında yüzüğü olan, ölçülü ve sakınımlı bir bay, Dr. Tadeu Canhoto olarak yürüdüğünü gördüler. Bu kez sonsuza dek vedaydı. Allak bullak olan Lídio Corró yeniden gravürünün başına döndü:

"Sanki aynı insan değil."

"Neden savaşım veriyoruz, Lídio dostum, canım, arkadaşım? Cebinde beş para olmayan iki yaşlı olarak neden buradayız? Neden tutuklandım, basımevini neden yıktılar? Neden? Çünkü herkesin öğrenim görmeye, önde gitmeye hakkı olduğunu söyledik. Dostum, gazete makalesinde, Profesör Oswaldo Fontes'i hatırlıyor musun? Zencilik, melezlik fakülteyi kaplıyor, yer tutuyor, bunu frenlemek, bir son vermek, bu felaketi yasaklamak gerekir deniyordu. Yazı kuruluna yazıp gönderdiğimiz mektubu anımsıyor musun? Başmakale olmuş ve gazetenin sayfaları *terreiro*nun duvarlarına asılmıştı. Tadeu buradan gitti, tırmanışına burada başladı, yükseldi; artık zaten buradan biri değil, dostum, Corredor da Vitória'dan, Gomes ailesinden, o Dr, Tadeu Canhoto oldu."

Budião'nun okulunda, *capoeira* oyuncuları kölelik döneminden kalma eski bir şarkıyı söylüyorlardı:

Param olduğunda
Ioiô'yla yemek yiyordum
Iaiá'yla yatıyordum
Camaradinho, eh
Camarado!

Dr. Frage Neto beyazların ya da zencilerin değil, yalnızca zenginlerin ve yoksulların olduğunu söylüyordu. Ne istiyordun, dostum? Zenci veledin okuyup burada, Tabuão'nun yoksulluğu içinde

devam etmesini mi? Bunun için mi öğrenim gördü? Albayın damadı, toprakların ve sürülerin mirasçısı Dr. Tadeu Canhoto, Fransa'ya burs, Avrupa'ya yolculuk; Corredor da Vitória'da ne beyazlar ne de zenciler var, para beyazlatıyor, burada kara olan yoksulluktur.

Herkes kendi yazgısına dostum. Bu sokağın çocukları ayrılacak, her biri kendi yoluna gidecek. Bazılarının ayakkabıları olacak, kravat takacaklar, fakültede doktor olacaklar. Ötekiler burada örs ve çekiçle devam edecekler. Beyazlarla zenciler arasındaki ayrım karışımla sona erer arkadaşım, bizimle birlikte sona erdi dostum. Şimdiki ayrım başka türlü, son gelenler de kapıyı kapatacaklar.

Hoşçakal Tadeu Canhoto, yükseklere doğru yürüyüşünde Finlandiya'dan geçersen, İskandinavya kralı, Oju Kekkonen'i ara, o senin kardeşindir, ona sevgilerimi ilet. Ona de ki, babası, Pedro Archanjo Ojuobá çok iyi, hiçbir eksiği yok.

"Dr. Tadeu Canhoto, parlak ve varsıl bir adam dostum. Yaşam durmaksızın ilerliyor, çark geriye dönmüyor. Çıkıp gezelim, arkadaşım. Bugün nerede şölen var?"

2.

Birkaç gün sonra, bir öğleden sonra, Pedro Archanjo Bahia mutfağı kitabının kanıtlarını aramaya gittiği Bonfanti'den Mucizeler Dükkânı'na döndüğünde, dostu, arkadaşı, kardeşi, ikizi Lídio Corró'yu bitmemiş resim üzerinde, raylardan taşan gerçek kanlar arasında ölü olarak buldu.

Ressamın fırçası önyüzdeki harfleri sildi, artık Mucizeler Dükkânı yoktu. Yaşlı bir adam ağır adımlarla yoldan aşağıya iniyordu.

3.

Önce Bahia sürücü görevlileriyle, vatmanlarla, teknisyenlerle sınırlı başlayan, daha sonra elektrik enerjisi ve telefon idaresine de yayılan grev, Archanjo'yu, Pelourinho, Carmo, Passo, Tabuão yollarını inip çıkarken, Kunduracı Yokuşu'nu koşturup elektrik faturalarını

sunarken yakaladı. İşletme avukatı Dr. Pasarinho aracılığıyla bulmuştu bu işi. Yorucu olmasına ve fazla para verilmemesine karşın bu işi öğretmenlik görevine yeğliyordu. Faturaları dağıtarak evden eve, dükkândan dükkâna, atölyeden atölyeye gidiyordu. Gevezelik ediyor, bir kadeh *cachaça*yı kabul ediyordu. Bir zamanlar Mucizeler Dükkânı'nın bulunduğu yerde bir Türk, tuhafiyeci dükkânı açmıştı.

Elektrik idaresi personelinin greve katılması birkaç gün geciktiyse de, teknisyenlerle sürücüler grevi başlatır başlatmaz, Pedro Archanjo tek bir sendika toplantısını bile kaçırmadı, bulaşıcı bir coşku ve hareketlilik içindeydi; eylemde ve sağduyuda bu yaşlı adamla yarışabilecek çok az genç insan vardı. Çünkü o bir grupta ya da bir kesimdeki görevi tamamlamak için işini zorla, zorunlulukla yapmıyordu. Doğru ve eğlendirici bulduğu için yapıyordu.

Altı yıldan bu yana tıp fakültesinin kapısında ilk kez durakladı. Onun zamanındaki öğrenciler diplomalarını almışlardı, Archanjo ne şimdikileri tanıyor ne de şimdikiler Archanjo'yu tanıyorlardı. Ne ki eski odacıyı tanıyan öğretim görevlileri duraksıyorlardı. Bazıları selam verdiler; Pedro Archanjo profesör Fraga Neto'yu bekliyordu, öğrencilerin arasında ateşli bir konuşma içinde görünce ona yaklaştı.

"Profesör..."

"Archanjo! Öyle uzun zaman geçti ki... benimle konuşmak mı istiyorsunuz?" Öğrencilere, "Onun kim olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu.

Gençler yoksul meleze, eprimiş giysilerine baktılar, giysiler eskiydi ama temizdi, ayakkabıları cilanın parlaklığıyla korunmuştu. Temizlik alışkanlığı Archanjo'nun giderek artan yoksulluğuna ve yaşlılığına karşı direniyordu.

"Bu, ünlü Pedro Archanjo'dur. Otuz yıl boyunca fakültede odacılık yaptı; halk geleneklerini, Bahia yaşamını çok derinden bilir, kitaplar yayınlayan, ciddi kitaplar yayınlayan bir antropologtur. Fakültede işten atıldı, çünkü profesör Nilo Argolo'nun ırkçı çalışmasına yanıt vermek için kitap yazmıştı. Archanjo bu yapıtında Bahia'da hepimizin melez olduğunu kanıtladı. Bu bir skandal oldu..."

"Bundan sözedildiğini duymuştum. Canavar Argolo bu nedenle görevinden ayrılmıştı değil mi?"

"Doğru. Öğrenciler onun uzlaşmazlığını bağışlamadılar. Ona... yalnızca şey... diyorlardı. Nasıl diyorlardı Archanjo?"

"Oubitikô."

"Neden bu ad?"

"Bu, profesörün soyadlarından biriydi, hiçbir zaman taşımadığı bir soyadı, bu soyadını bir zenci olan Bomboxê'den almıştı, onun atasıydı. Ve rastlantı sonucu benim de..."

"Yeğenim Profesör Argolo..." diye anımsadı Fraga Neto. "Özür dilerim baylar, sizden ayrılacağım, Archanjo'yla gidiyorum, onu görmeyeli uzun zaman oldu."

Profesörle odacı eski zamanlarda olduğu gibi Perez barında oturdular.

"Ne içersiniz?" diye sordu Fraga Neto.

"Bir kadeh roma hayır demem. Siz de içerseniz..."

"Hayır, ben içemem. Ne yazık ki ne alkol ne de bira, karaciğer bozukluğu. Ama bir tonik içerim..."

Profesör gözucuyla Archanjo'yu inceliyordu. Çok düşmüştü. Yalnızca yaşlanmakla kalmamış, eski oturaklı görünüşünü de koruyamamıştı. Giysilerini temiz, pabuçlarını cilalı tutabilme çabaları ne zamana kadar sürecekti? Profesör Archanjo'yu yıllardan beri, rahip Timoteo'nun ölümünden bu yana görmemişti. Manastırda, Hollandalı rahibin başucunda durmak için birlikte kalmışlardı. Bir başka kez, onu *Bahialı Ailelerde Melezliğe İlişkin Notlar* kitabından bir tane bulup bulamayacağını öğrenmek için aramıştı. Mucizeler Dükkânı'nı yerinde bulamamıştı; onun yerinde bir Türk'ün mağazası vardı. Pedro Archanjo mu? Adresi yoktu, zaman zaman, bir haber bırakmak isterse orada görülüyordu... Fraga Neto vazgeçmişti. Barın masasında farkına varıyordu: Yaşlı Archanjo çok düşmüştü.

"Profesör, sürücüler grevi konusunda görüşmek için geldim."

"Grev mi? Genel grev değil mi? Hepsi durduruldu değil mi? Tramvaylar, araba vapurları, Lacerda asansörü, yük arabaları, hepsi durduruldu. Harika, ha!"

"Harika, evet! Doğru bir hareket, profesör, ücretler çok düşük. Elektrik ve telefon idaresindekiler de katılırsa zaferimiz kesin."

"Miz mi? Sizin ne ilginiz var?"

"Doğru, bilmiyorsunuz. Ben görevliyim."

"Taşıtlarda mı?"

"Elektrik idaresinde, özünde aynı; sizin deyiminizle tröst, profesör."

Profesör Fraga gülümsedi:

"Doğru, emperyalist tröst," dedi.

"İşte profesör, grevcilerle dayanışma kurullarından birindeyim. Bu nedenle sizi görmeye geldim..."

"Para..."

"Hayır, profesör. Yani, para da yardımcı olur, ama bununla ilgilenen kurul, finans kurulu. Para vererek desteklemek istiyorsanız, finans kurulundan birilerine söylerim, sizi görmeye gelir. Benim isteğim başkaydı; sendikaya gelmeniz. Gece gündüz toplantı halindeyiz; birçok insan dayanışma için geliyor, gazeteler adlarını yayınlıyorlar, önemli. Hukuk fakültesinden profesörler, milletvekilleri, gazeteciler, edebiyatçılar, birçok iyi insan, kitle halinde öğrenciler geldiler. Düşündüm ki siz de fikirlerinizle..."

"Fikirlerimle... beni düşünmekle haklısınız, fikirlerim var, değişmedim. İşçiler için grevden daha doğru bir yol yoktur, bu onların silahıdır. Ne yazık ki ben gelemem. Haberiniz var mı bilmiyorum; asil profesörlük sınavına çıkacağım..."

"Ya profesör Virajá? Yaşadığını biliyorum, birkaç gün önce gazetede ondan sözedildiğini gördüm."

"Profesör Virajá görevden ayrıldı, artık ders vermediğinden ve geri dönmek istemediğinden kürsüyü elinde tutmayı uygun görmüyordu. Onu engellemek için elimden geleni yaptım, başaramadım. İki hasmım var, Archanjo. Biri şöyle böyle yapabilir, Recife'de doçent. Öteki buradan, eşeğin teki, ama her yandan torpilli. Güzel bir savaş olacak, Üstat Archanjo. Kazanmayı umut ediyorum, ama korkunç bir kampanyayla karşı karşıyayım, her şeyi, özellikle sözünü ettiğimiz fikirlerimi bana karşı kullanıyorlar. Sendikaya gidersem, dostum, kürsüye veda etmem gerekebilir... anlıyorsunuz değil mi, Archanjo?"

Archanjo kafasıyla evet işareti yaptı. Profesör ekledi:

"Ben siyaset adamı değilim. Görüşlerim var, ama siyasetle uğraşmam. Belki de uğraşmalıydım, böylesi daha iyi olurdu. Ama sevgili Archanjo, herkes siz değil ki, sizin gibi yürekli olsun ve düşüncelerini savunmak için işiyle, ünvanıyla oynasın. Beni olumsuz yargılamayın."

"Odacı ünvanı... asil profesör ünvanıyla karşılaştırılınca çok az bir şey, profesör. Her birinin kendi değeri, bedeli vardır. Neden sizi yargılamak isteyeyim, profesör? Finans kurulundaki arkadaşlara sizi görmelerini söyleyeceğim."

"Akşam evimde, böylesi daha iyi."

Archanjo, ayağa kalktı, Fraga Neto da ayağa kalktı, hesabı ödemek için cüzdanını çıkardı:

"Elektrik idaresindeki göreviniz ne?"

"Elektrik paralarını topluyorum."

Azıcık heyecanlı olan profesör sesini alçaltarak sordu:

"Size yardımcı olabilir miyim, Archanjo? Kabul eder miydiniz?" Cüzdanından para çıkarıyordu.

"Beni küçük düşürmeyin, profesör. Paranız sizde kalsın, onu grev için vereceğiniz paraya ekleyin. Sınavda iyi şanslar. Fakülteye girmem yasak olmasaydı sizi desteklerdim."

Fraga Neto onu gözleriyle izledi; uslanmaz yaşlı şeytan. Rahatsız bir tavırla, düşünceli adımlarla bardan çıkarak otomobiline doğru yöneldi. Elektrik tahsildarlığına kadar düşmüş, sağduyusuz yaşlı şeytan. Kürsü kürsüdür. Avrupa'dan gelen, doçentliğe aday bir gencin deli olmaya ve kendini Marksist olarak ilan etmeye hakkı vardır. Biri uzman, öteki bakanların koruması altında olan iki hasma karşı kürsü kavgası vermek üzere olan bir tıp fakültesi profesörü grevcilerin sendikasına gitmenin sınavı kaybetmek, kariyerini yok etmek demek olduğunu bilir. Tıpkı kürsüyü pencereden atıyormuşum gibi, Archanjo. Bir odacı ünvanı bir şeydir, asil profesörünki bir başkadır, karşılaştırılamaz; kendiniz de söylediniz. Yoksul odacı, yoksul ve onurlu. Varsıl profesör, onur ve edep duygusu nerede? Yalnızca odacının mı edep duygusu, onuru olabilir? Adımlarını sıklaştırdı, neredeyse yaşlı adamın peşisıra koşacaktı:

"Archanjo! Archanjo! Bekleyin!"

"Profesör..."

"Sendika... saat kaçta, saat kaçta gitmem gerektiğini söyler misiniz?"

"İsterseniz hemen şimdi, profesör... benimle birlikte gelin, arkadaşım."

Profesör Fraga Neto kürsüyü kaybetmedi, sınavda çok çok parlak bir sonuçla kendini kabul ettirdi, torpillinin ve uzmanın üstesinden parlak bir şekilde geldi. Oysa Pedro Archanjo, işini kaybetti, çünkü bu yaşlı iblis dayanışma içinde olan insanları sendikaya taşımakla yetinmedi. Ajitatör oldu, konuştu, inandırdı, elektrik idaresindeki grevin –çok geçmeden onu telefon idaresindeki izleyecekti– ilk kıvılcımını çakanlardan biri oldu. Genel grev; büyük zafer kazanılmıştı. O süre içinde kimse atılmadı. Bir ay sonra görevden atılmalar başladı. İlk atılanlar arasında Pedro Archanjo da vardı.

Gülerek, Pelourinho'dan aşağıya indi. İşsizdi, evet Zabela, *chômeur.*[2]

4.

Bir dizi ufak tefek iş, hepsi kısa süreli ve çok düşük ücretli. Yaşlı biri için iş bulmak zordu; bu yaşlı şeytan hiçbir iş saatine saygı duymuyordu, işi yarıda bırakıyor, geç geliyor, erken gidiyor, hiç gelmiyor, sokaklarda gevezelik ederken kendini unutuyordu. Ne kadar iyi niyetli olunursa olunsun, onu tutabilmek olanaksızdı.

Bir gazetenin atölyesinde yardımcı düzeltmen olmuştu. Gece yarısı, ona gereksinim duyup duymadıklarını öğrenmek için gidiyordu. Bugün birileri yoktu, yarın bir başkası gelmiyordu; yaşlı adamın belli bir deneyimi vardı, dilbilgisini ve işaretleri çok iyi biliyordu. Sabah, *sarapatel* ve *cachaça*yla ülke ve dünya haberlerini arkadaşlarına, Miguel'e, Binbaşı'ya, Budião'ya, Mané Lima'ya –haberi ilk alanlar– dağıtıyordu. Durum kötüye gidiyordu, dünya giderek berbatlaşıyordu. Habeşistan'da faşistler zencileri öldürüyorlar, Saba tahtını deviriyorlardı; ah, Sabina dos Anjos, Saba, kralın

2 *Chômeur:* İşsiz.

toplama kampına götürüldü! Yahudilere karşı yapılan toplu kıyımlar birbirini izliyordu, Arilik resmen ilan edilmişti, dünya savaşı davul sesleri arasında yaklaşıyordu. Brezilya'da, bu korkunç şey, *Estado Novo*,[3] uyulması zorunlu suskunluk, tıklım tıklım dolu tutukevleri. Çok gecikmedi, yaşlı adam yalnızca işten atılmakla kalmadı, adı gazetelerdeki kara listeye de geçti.

Carvalho'nun imzasını taşıyan, Basın-Propaganda Dairesi tarafından gazetelere verilen ve iyi görülen bir yerde basılması buyrulan, Hitler'i öven makaleyi yaşlı adamın bilerek, isteyerek sansür ettiğine inanma eğilimindeydi herkes. Makalenin her tarafı yanlışlarla doluydu. Devlet sansür başkanının, gazete müdürü olan arkadaşına söylediğine ve yinelediğine bakılırsa, "Dünyanın nuru Hitler" yerine "dünyanın nuru Bitler" olarak çıkması hoş görülebilirdi; dizgicinin bağışlanabilir dikkatsizliği olabilirdi. Ama asıl yazıda yazıldığı gibi "insanlığın selameti"nin "insanlığın melaneti" olarak değişmesini kabullenmek daha zordu. Hele hele *chibungo* deyiminin Führer adının yanında iki kez yinelenmesi hiç kabul edilir gibi değildi. Büyük bir şans sonucu, Rio'da bu sözcüğün kadın satıcısı olduğunu kimse bilmiyordu. Zaten buyruklar korkunçtu ve sansürcü, cezayı gazetenin toplatılmasına ve bir hafta kapatılmasına indirgemekle kendi makamıyla da oynuyordu, basın sansürcülerine olayları açığa çıkarmak için yapacakları hızlı bir soruşturma için bu bir hafta yeterdi.

Sansürcüler hiçbir olayı açıklığa kavuşturamadılar, kanıtları bulabilmek olanaksızdı, yok olmuşlardı. Can sıkıcı bir oybirliği içinde herkes bilmezden geliyordu, hepsi kör ve dilsiz olmuştu. Yaşlı adamın "arada bir gelen yardımcı"dan başka bir sıfatı olmadığından adı söylenmedi bile. Yasaklama ve zarar yüzünden tepesi atmış, hele diktatör yüzünden büsbütün tepesi atmış olan gazete müdürü tepesini attırmış olanın adını gazetenin kara listesine almasına karşın söylemedi; "Kanıtları yeniden gözden geçirmeye devam ederlerse hepimizi içeri tıkacaklar! Lanet olası ihtiyar!" diyordu dizgiciler. Gazete el altından satılarak iyi bir fiyata ulaştı.

3 *Estado Nova:* Yeni devlet.

Mahkemede katip olan Cazuza Pivede'nin binbaşı Damião de Souza'ya söylediği gibi, çalışmamakla yetinseydi önemli değildi; ama daha kötüsü hem çalışmıyor hem de kimseyi çalıştırmıyor, gelir gelmez herkesi durduruyordu; bu yaşlı şeytan, hepsi birbirinden karmaşık, birbirinden çekici öykü kaynağıydı, *seu* binbaşı. Ben bile onu dinlemek için işimi bir yana bırakıyorum.

Bir liseye etüd öğretmeni olarak giren Archanjo orada ancak bir gün kaldı; yatılı öğrenciler ona, ailelerinden ve sokaktan yoksun, çekilmez bir disipline boyun eğdirilen, yiyecekten ve özgürlükten yoksun tutuklular gibi gelmişti. İlk ve son akşam çalışma saatinde çocuklara edebiyatla karışık müzik, şiirler ve *cavaquinho* sundu. Okul müdürü bu "anlatılmaz karmaşıklığa" son vermek için yetkisini kullanmasaydı, güneş doğana kadar şarkı söyleyecekti. Otel kapıcısıyken en ufak çağrıda görevini bırakıyordu. Kunduracı Yokuşu'ndaki Olímpia sinemasının kapısında bilet keserken, çocukların pazar matinelerine bilet almadan girmesine izin veriyordu. Yapım şantiyelerinde puantör olarak çalışırken güneş ve yağmur altında işçilerle sohbet ediyordu, iş yavaşlıyordu; yaşlı adam zorla kurulan düzene saygı duyulmasını sağlamak için doğmamıştı, o bekçi köpeği değildi, emekçilerin forsa bekçisi de değildi. Yeterli ücret almayan, sömürülen, duvarcılar, marangozlar, işçiler ve kaba işçiler, başkalarının kolayca para kazanması için neden kendilerini tüketsinlerdi? Yaşlı adam saatli çalışmaya hiçbir zaman saygı duymamıştı; inceleme disiplinini bile içselleştirmemişti, çalışmayı hiçbir zaman saatin yelkovanından denetlememişti, hiçbir zaman bir takvime bağlı kalmamıştı. Giysileri eskimiş, gömleği yıpranmış, pabuçları delinmişti, bir ceketi ve pantolonu, üç gömleği, iki fanilası, iki çift çorabı vardı; temiz giyimli olmak olanaksızdı. Yine de, pisliğe karşı duyduğu tiksinti yüzünden azıcık eşyasını kendi yıkıyordu ve *terreiro*nun ayakkabı boyacısı Cardeal pabuçlarını karşılıksız olarak boyuyordu.

"Gelin, *meu pai*,[4] botlarınızı parlatayım." Hoşnutlukla, bir yerden ötekine gidip duruyordu.

4 *Meu pai:* Babacığım.

Dante Alighieri kitabevinde Bonfanti'yi hırsızlıkla suçluyordu; "Mutfak kitabımın parası nerede, Calabria'lı?"

"Bana hırsız deyin, ama Calabria'lı demeyin, *io sono toscano Dio merda!*"[5] Miguel'in atölyesinde, Pelourinho dükkânlarında, Mercado de Ouro barakalarında, Örnek Pazar'da, Santa Barbara pazarında günlerini konuşmakla geçiriyordu. Yemeğini orada burada yiyordu; neşeli bir konuktu. Çok genç yaşında altı çocuk annesi olan Nair'in, Terência'nın yeğeninin, hizmet ettiği masasında yemek hep vardı. Birinci çocuk, Terência'nın torunuydu çünkü Nari onu yeğeni Damião'dan edinmişti; Damião bu değerli aile yadigarını bir başkasına bırakacak kadar deli değildi. Öteki beşinin her birinin babası ayrıydı, sarıdan siyaha doğru tonları giderek kararıyordu. Nair'in önyargıları yoktu ve zamanı boşa harcamıyordu.

"Hiç böylesini görmedim... Bir pantolon görmesin..." diye yakınıyordu ak saçlı Terência, gözlerini Archanjo'ya dikerek, "Sizin gibi kendini beğenmiş değil, dostum."

"Kendini beğenmiş mi, dostum? Neden böyle söylüyorsunuz?"

Pedro Archanjo sorunun yanıtını canlılığını yitirmiş gözlerden okumuştu: bir sözcüğün, bir ricanın, bir isteğin beklenişi içinde geçen yıllar... Bu, kendini beğenmişlikten değil, saygıdandı. Kalbiniz bekleyiş, sesiniz öfke içinde, Torto Souza'dan öyle çok sözediyordunuz ki. Ekmeğinizi yiyordum, çocuğa okuma öğretiyordum, boş yatağa saygı duydum; düşündüm ki... Siz ki dostum, o denli akıllısınız, siz ki dostum Şangô'nun gözlerisiniz, neden bilemediniz? Şimdi çok geç, ilaçsız iki yaşlıyız. İlaçsız mı, gerçekten mi, Terência dostum? Nair'den bir önceki, şu ele avuca sığmaz şeytan kimden? Daha iki yaşında bile değil, dostum, eğer kimden olduğunu bilmiyorsanız, babası hizmetkârınızdır...

Pedro Archanjo yaşamının son yıllarını *capoeira* okulunda, Budião'yla ve Valdeloir'le tartışmakla, pastorallerde, Afrika Palyaçolarının *Afoşé* yerinde, *terreiro*larda, erken saatlerde Yedi Kapılar'da, Agua dos Meninhos'da geçirdi. Sohbetten sohbete gidiyor, küçük, kara kaplı not defterine notlar alıyor, öykülerle ve anlattık-

5 *İo sona toscano Dio merda:* Ben Toskanalıyım, Tanrı cezasını versin!

larıyla insanları ağlatıyor, güldürüyordu; durmaksızın hareket halindeydi. O denli hareket, o denli insan, o denli yalnız.

Yalnızdı Lídio Corró'nun ölümünden beri. Kendini toplaması uzun zaman almıştı; tüm yaşam coşkusu, tüm enerjisi gerekmişti. Bin öykünün kahramanı olan Archanjo yavaş yavaş yeniden dirildi. Tüm görüp geçirdiklerini Lídio'yla birlikte yaratmıştı. Ortak yapıttı. Kardeş, ikiz, Siyam ikizleri. "Uzun yıllar önce bir gün Lídio dostla birlikte bir Yansan şölenine gidiyorduk; şölen uzaktaydı, Goméia taraflarındaydı, Komiser Pedrito zamanındaydı, sopaların *Candomblé*'dekilerin sırtında uçuştuğu zamanlar. Lídio dost..."

Terreiro'nun birçok sorunlarını çözmeye yardımcı olmuş Archanjo'nun son derece yoksul ve gereksinim içinde olduğunu gören *mae* Pulquéria ona ödüllendirici bir görev teklif etti. *Aşé* üyelerinin aylıklarını toplamakla, tapınak topraklarının üzerinde kurulu bulunan kulübelerin kiralarını, erginlenenlerin yakın ve uzak akrabalarının kiralarını toplamakla uğraşacak biri gerekiyordu. Paraları güvenilir biri toplamalıydı; Pulquéria'nın buna zamanı yoktu, ücret fazla değildi, ama işe yarardı, tramvay parasını karşılardı. Archanjo grevden bu yana tramvaya para vermiyordu. Yiyecek desen bol bol, değişik masalarda seçerek bulunuyordu. Görevi kabulleniyorum, *mae* Pulquéria, Ojuobá'nın yükümlülüğü ve bir dosta zevk vermek için, yalnız bir koşulla: Bunu karşılıksız yaparım, para almayı kabullenemem, beni küçük düşürmeyiniz, kardeşim. Kendi kendine şöyle düşündü: Hâlâ mucizeye inanıyorduysa, bulmacanın gizini çözmediyse, belki imanlı ve inançlı olarak azizin parasını kabul edebilirdi. Oysa şimdi, hayır, *mae* Pulquéria; bu görevi kabullenen yalnızca inanmış bir dosttu. Rahibe para ödenir, arkadaşa para ödenmez, arkadaşlık kiralanmaz, satılmaz, onun bedeli başkadır, farklıdır; bunu söyleyen benim! Pedro Archanjo yaşamının sonuna dek mezhep üyelerinin aylıklarıyla, Pulquéria *terreiro*sunun oğullarıyla, ev kiralarıyla uğraştı; *aşé*nin hesaplarını kusursuz bir şekilde tuttu ve üstelik bunları topladığı zaman aldığı parayı *orişá*nın sandığına, Eşú'nun evinde, Şangô'nun sunağına koyuyordu.

Bir defasında, günler boyu gözden kayboldu, arkadaşları bunu farkettiklerinde yer yerinden oynamıştı. Her tarafta aradılar ve

bulamadılar; nerede yaşıyor olabilirdi? Denizin üzerindeki, otuz yıldan beri oturduğu çatı katını bıraktığından, kesin bir barınağı yoktu; her ay oda ve yatak değiştiriyordu, Tanrı'nın lütfuyla yaşıyordu. Sonunda Yukarı Maciel'de bir genelevi işleten, saygın işletmeci ve Archanjo'nun küçük kızı olan Ester tarafından bulundu. Ester genç kızken ve bir barda çalışırken onu azizi yaptı. Yaşlı Majé Bassã daha şimdiden zor yürüyordu ve Ojuobá ad gününde, iaôlar gemisini güvenli *ôrunko* köprüsüne götürebilmesi için çok yardımcı oldu. Ester'i tıraş etme saati geldiğinde güçsüz Majé Bassã Ojuobá'nın elini kullandı, usturayı ona verdi.

Çok kötü bir durumda, yataksız, şiltesiz, yırtık bir çarşaf, paçavralar içinde, kitap dolu bir kutu –Ester böylesi bir yoksulluğu hiç görmemişti–, Archanjo ateş içinde yanıyordu ve önemli olmayan, sıradan bir soğukalgınlığı olduğunu söylüyordu. Doktor zatürre başlangıcı teşhisi koydu ve hapların, iğnelerin yanısıra hemen hastaneye yatırılmasını istedi. Hastane asla olmaz diye karşı çıktı Archanjo, hastaneye adımımı atmam. Hastanede yoksul biri kesin ölüdür. Doktor omuz silkti; bir Hıristiyan'ın yaşayabileceği herhangi bir yer olabilirdi, ama farelerin bile dayanamayacağı bu nemli delikte hiçbir şekilde kalamazdı.

Ester'in evinin çatı katında bira, vermut ve konyak dağıtan, düzeni sağlayan ve kızları koruyan garsona ayırdığı bir oda vardı. Bu denli değişik ve önemli görevler Mario Formigão'nun üstüne düşüyordu. Kuzeyli, iriyarı ve örnek bir aile babası olan Mario karısı ve çocuklarıyla birlikte oturuyordu. Oda boştu. Bir genelev, *pai* Ojuobá için uygun bir yer değildi, ama inatçı ihtiyar hastanenin sözünü bile duymak istemediğinden Ester başka çözüm yolu bulamadı.

Ester'in *şatosu*nun tavanarasındaki bu odada –küçük bir odaydı– yaşamdan mutlu olarak son günlerini yaşadı. İşten işe geçerek –bunlar iş değildi, oyalanmaydı, uyarıcılardı– kutlama yapmadan yetmiş yaşını aştı; yetmiş bir yaşına girmeden önce savaş başladı ve bu son işi oldu; savaş tüm günlerini, saatlerini, dakikalarını meşgul etti.

Kentin her köşesinde, pazarlardan kenar mahallelere, sergilerden dükkânlara, atölyelerden *terreiro*lara dek her yerde, evlerde ve

sokaklarda tartıştı, öfkelendi. Tüm düşündükleri ve yaptıkları kumardı, tehlikedeydi, ölüm tehlikesi içindeydi.

Sivillerden de sivil olan o, asker ve general oldu. Strateji ve taktikler çizdi, çatışmaları yönetti. Herkes cesaretsizliğe kapılıp kendini yenilmiş hissettiğinde, zencilerden, Yahudilerden, melezlerden, Araplardan oluşan bir ordunun kumandasını ele aldı, nazi sürülerine meydan okumaya gitti. Haydi arkadaşım, azgın, alçak ölümü yenmeye gidelim!

5.

Kıdemli yürüyüşçü, yaşlı adam, yürüyüşü Campo Grande'deki başlangıç noktasından İkinci Dünya Savaşı'nın dördüncü yıldönümü için yapılan önemli gösterinin korkunç bir mitingle sona erdiği Katedral Alanı'na kadar izledi. Bu yürüyüşe dayanabilmek için altı delik pabuçlarına kâğıt parçaları doldurmuştu; artık ceketinin lekelerini, pantolonundaki delikleri saklamaya çalışmıyordu.

Faşizme karşı olan güçler binlerce göstericiyi toplamıştı; bir gazete gösteriye katılanların yirmi beş bin kişi, bir başkası otuz bin kişi olduğunu yazıyordu. Öğrenciler, aydınlar, işçiler, kamu görevlileri, her türlü toplumsal kesimden halk insanları. Varlığı yasal olarak yadsınan, yasaklanmış Brezilya petrolüyle –bu konuyu destekledikleri için çok kişi kendilerine dava açıldığını görmüş ve tutuklanmıştı– yakılan meşalelerin ışığında, engin ve ağır bir alay halinde kalabalık sloganları yineleyerek, "yaşasın!" ve "kahrolsun!" haykırışları arasında ilerliyordu.

Müttefik devletlerin bayrakları, pankartlar, yazılar, nazi faşizmine karşı savaşan önderlerin kocaman portreleri. Doktorlar cephesi üyelerinin omuzları üzerinde yürüyüşü açan Franklin Delano Roosevelt'in portresi. Pedro Archanjo, bir tür sedyenin kollarını kaldıran, kafası yukarıda, kızıl bıyıklı, polemikçi keçi profesör Fraga Neto'yu tanıdı. Profesör, polisin yasaklamalarına ilk meydan okuyanlardan ve Brezilya birliklerinin savaş alanına gönderilmesini kamu önünde isteyenlerdendi.

Bunu, kendinden geçen insanların haykırışları arasında Churchill'in, Stalin'in, De Gaulle'ün, Vargas'ın portreleri izliyordu. Gösteriye iki slogan egemen olmuştu. Birincisi, Brezilya'nın Mihver güçlerine karşı savaş ilanını etkili kılacak, Brezilya'nın simgesel özelliğine son verecek, savaşa gönderilen bir birliğin ivedilikle kurulmasını gerekli görüyordu. İkincisi, Recôncavo'da varolduğu kuşku götürmeyen Brezilya petrolünün araştırılıp kullanılmasını kesinlikle gerekli görüyordu. Siyasal suçlardan dolayı yatan tutuklular için genel af çıkarılması istekleri de ilk kez duyuluyordu. Özgürlüğe gelince, halk onu gösterilerle ve mitinglerle kazanıyordu. Yaşlı serseri tek bir gösteriyi kaçırmıyordu, bazı konuşmacıları beğeniyordu, şimdi zafer için herkes tek cephede birleştiğinden, her birinin politik rengini ayırdedebiliyordu.

São Pedro'daki politeknik okulunun önündeki yürüyüşe katılanlar kısa bir an durakladı ve birinci katın pencerelerinin birinden ırkçı, totaliter nazizmin cinayetlerini kamuya açıklamak, demokrasinin ve sosyalizmin askerlerini alkışlamak için ateşli bir ses yükseldi. Her sözcüğün sonunda alkışlar kopuyordu. Yaşlı adam, büyük bir çabadan sonra konuşmacıyı, beğendiklerinden biri olan Fernando de Sant'Ana'yı öğrencilerin tartışılmaz önderi, mühendislikte okuyan sıcak sesli, cümleleri çınılı öğrenciyi görebilmek için bir bankın üzerine çıkmıştı. Zayıf ve esmerdi, Tadeu'yla aynı renkteydi. Yıllar önce, Birinci Dünya Savaşı sırasında, yaşlı adam, öğrenci Tadeu Canhoto'nun da aynı pencereden Brezilya'nın Alman militarizmine karşı çarpışmaya katılmasını istemesini dinlemişti. Her ne kadar Fransa ve İngiltere'den yana soluğunu tüketip kanıtlar gösterdiyse de, bu birinci büyük savaş onu o kadar etkilememişti. Tadeu konuşurken titriyordu, bu doğruydu; Tadeu büyüleyici bir zekâya sahipti, sözü doğruydu, tezleri açıktı. Birkaç gün önce gazetelerde övgüyle, "Bahialı büyük şehircinin yeteneğini", mühendis Tadeu Canhoto'nun federal bölgede kamu çalışmaları sekreterliği görevine atandığını okumuştu. Gomes ailesi sonunda dünyaya gelmiş olan torunlarının yetişmesine yardımcı olmak amacıyla Rio'ya taşınmışlardı. Bebeğin dünyaya gelişi Fransa'daki

bakımdan mıydı, yoksa Dona Emília'nın Bonfim Tanrısına yaptığı adaktan mıydı?

Şimdi farklıydı; yaşlı adam ırkçılığı suçlayan ateşli melezin, genç öğrencinin her sözcüğünü doymazcasına içiyordu, geleceği sezinler gibi olan coşkun gençlik... banktan aşağıya indi; bu savaşta kıdemliydi, yıllardan beri bu savaş için çarpışmıştı, siperlerinde yaşamını harcamıştı.

Yürüyüşe katılanlar yeniden Castro Alves Alanı'nda durakladı ve kalabalık Barroquinha'ya, Montanha'ya, bir kısmı da São Bento Yokuşu'na doğru çıktı. Oradan, yokuşun yarısında ağır adımlarla ilerleyen Archanjo, Ozan Anıtı'nın kaidesi üzerinde parmağını uzatmış binbaşıyı gördü. Alkış seslerinden başkasını duyamıyordu, konuşmacının sözleri ona kadar ulaşmıyordu. Pek de gerekli değildi; deyimlerini ve cümlelerini, cafcaflı sıfatlarını, sert çıkışlarını, "halklar, ey Bahia halkı!" deyişini, hepsini biliyordu. Tüm kentte yetişen, yoksulların adaleti, tutukluların umudu, muhtaçların koruyucusu, bilinçsizlerin bilgisi, halkın savunucusu olan küçük Damião'suydu heykelin önünde basamakta dikilen. Daha o saatte içini ısıtmıştı, bir miktar *cachaça* içmişti, ama aklı başındaydı ve uyanıktı, kimse onu sarhoşken yakalayamamıştı. Öteki konuşmacılardan her biri, şu ya da bu örgütü, cepheyi, sendikayı, sınıfı, birliği, yasaklanmış ve yasadışı partiyi temsil ediyordu; yalnızca binbaşı halk için konuşuyordu. Heykelin küçük kaidesinin üstünde, sanki yoldan daha yukarıdaydı.

Gösteriye katılanlar, dev gibi bir kıvrılışla Şili Caddesi'ne çıkmıştı; Sarayın balkonundan geçici vali kalabalığa el sallıyordu. Valilikte, Profesör Luis Rogerio sözü aldı: "Yeneceğiz!" Archanjo onun gençliğini, ırkçı profesörün sembolik cenazesine katılan tıp öğrencisi halini anımsıyordu; *terreiro*da, odacının işten atılmasına karşı büyük öfke duymuştu.

Katedral Alanı, neşeyle açılan bayraklar arasında mitingin kapanışı. Yaşlı adam kalabalığın arasına süzüldü, geçmek için yol istedi; onu tanıdıkları zaman çekilerek yol verdiler. Yola ulaşabildi. Uzun boylu, yakışıklı, açık tenli, bas sesli genç bir melez, Antifaşist Doktorlar Cephesi adına konuşuyordu; adı Dr. Divaldo Miranda'ydı.

Archanjo'nun tanıyamayacağı kadar gençti. Ama o 1 Eylül 1943 günü, delikanlı unutulmuş olayları anımsattı, karanlıkları ve hayaletleri unutulmuşluktan çekip çıkardı. Tıp fakültesindeki bir profesörün yasa tasarısını anımsattı: Profesörün adı Nilo Argolo de Araújo'ydu, melezleri ülkenin en kötü yerlerinde tecrit etme savını ileri sürüyordu, ırsıya ve bölgesel hastalıklara karşı dirençli olanlar Afrika'ya sürgün edilecekti. Tasarının devamı duyulmadı; kahkahalara ve öfkeye neden olmuştu. Hitler Almanya'da iktidarı alıp, ırkçı binyılın başladığını bildirdiğinde profesör henüz ölmemişti ve onu, coşkulu bir yazısında, "Tanrı'nın gönderdiği kişi" diyerek selamlamıştı. Zencileri ve Yahudileri, Arapları ve Melezleri, iğrenç melezliğin kökünü kazımak için öngörülen toplu öldürmeyi yasallaştırmak için Tanrı'nın gönderdiği kişi.

Alanda, çok yakışıklı ve ateşli delikanlıyı beğeniyle seyreden Pedro Archanjo, otuz beş yıldan daha fazla bir zaman önceki karşılıklı konuşmayı anımsadı. İlk kitabını yayınlamıştı; profesör Argolo ona okulun koridorunda seslenmişti. "Habis bir ur söz konusudur," demişti melezlikten söz ederek, "onu kökünden kazıyıp atmak gerekir. Cerrahi, tıbbın acımasız biçimi gibi görülür, ama aslında yararlı ve kaçınılmazdır." Konuşma yerindeki genç adam gibi kararlı ve genç olan Archanjo gülmeye başlamış ve sormuştu: "Hepsini tek tek öldürmeli mi, Profesör?" Asli profesörün gözlerinde bağnazlığın sarı ışıkları yanıp sönmüştü. Bunu insanlığa aykırı, acımasız bir mahkûmiyet olarak değerlendirmişti: "Hepsini safdışı etmeli, üstün varlıklardan oluşan Ari ırkından bir dünya; yalnızca çok gerekli olan köleler aşağılık işler için saklanmalıydı." Bir dâhi, bir şef, Tanrı'nın gönderdiği biri bu olağanüstü düşünceyi uygulamaya koyulacaktı; yenilmez savaş ustası bu Tanrısal görevi yerine getirecek, dünyayı Yahudilerden, Araplardan ve sarı ırktan kurtaracak, Brezilya'dan, "bizi lekeleyen bu Afrika döküntüsünü" süpürüp atacaktı.

Profesörün tüm istedikleri ve öngördükleri gerçek olmuştu. Archanjo'nun tüm öğütledikleri ve savundukları tehlikedeydi. Kuramlar ve düşünceler yeniden çarpışıyordu. Aydın bir tartışma

içinde değil, elde silahla. Kanlar akıyordu, askeri lejyonlar ölüm saçıyorlardı.

Eğer Hitler yenerse, Bitler ya da bir başka bağnaz ırkçı onların tümünün işini ölümle ve kölelikle bitirebilir miydi? Profesör "evet" diye yanıtlamıştı, bunu yapabilecek önderi çağırmıştı; Almanya'nın sisleri arasından Hitler yanıt vermişti: "Buradayım!" Yenerse, halkın işini bitirebilir, halkı ölüler ve köleler haline sokabilir miydi? Yaşlı adam konuşmacıların sözleri arasında bir yanıt arıyordu.

Eylemde kendini kanıtlamış devrimci Giocondo Dias Brezilya emekçileri adına özgür dünyanın savaşçılarını selamladı ve genel af sözünü kullandı; halkın sürekli uğultu halinde yinelediği bu sözcük, ancak zaferin arifesinde, tutukevlerinin kapıları açıldığı zaman sönüp gitti. Boğuk sesli, ateşli konuşmacı, yazar, hukuk profesörü Nestor Duarte özgürlük kısıtlamalarını, diktatörün ürünlerini yerdi, demokrasi istedi, "askerler demokrasiyi savunmak için nazizme karşı silahlarını ele aldılar." Coşkulu ve acılı yüzüyle, sesiyle soykırımların ve gettoların acısını taşıyan profesör Tzalie Jucht Yahudileri temsil ediyordu. Tanınan ve sevilen, yükseklerden uçan konuşmacı Edgard Mata havalı bir gongoracılıkla[6] gösteriyi kapattı:

"Şeytanın belası, kıyamet günü canavarı Hitler, bozgunun çamurunda sürünecektir!"

Kalabalık alkışladı, haykırışlar, bravolar, coşku ve karışıklık. Dev gibi insan denizi harekete geçti, ezdi, alanı boşaltmaya başladı. İtilip kakılan yaşlı adam bir çıkış yolu bulmaya çalıştı, karşılıksız soruyla yürüdü: Birileri gerçekten onların işini bitirebilir miydi? Hitler ya da bir başkası, bugün ya da yarın? Yarı ezilmiş bir halde, bir denizcinin açtığı yoldan yararlandı, kaçtı, zorlukla solumaya başladı.

İsa *terreiro*suna doğru yürümeye başladı, ağrı onu birdenbire hoyrat bir şekilde yakalamıştı, bu ilk kez olmuyordu. Piskoposluğun duvarına dayanmaya çalıştı, ama başaramadı. Düşmek üzereyken genç bir kız koştu ve onu tuttu. Yaşlı adam toparlandı, kalbi dinginleşti, ağrı kesildi, şimdi uzak, incecik bir bıçak gibiydi.

---

6 Gongoracılık: 17. yüzyıl başında İspanyol ozanı Gongora'nın kullandığı özentili biçem.

"Teşekkür ederim."

"Kendinizi nasıl hissediyorsunuz? Söyleyin, ben tıp öğrencisiyim. Sizi hastaneye götürmemi ister misiniz?"

Archanjo hastanelerden nefret ederdi, hastanede bir yoksul kesinlikle bir ölü tabutu gibiydi. "Bir şey yok, karışıklık içindeyken havasız kaldım, boğulacak gibi oldum. Durumum ağır değil, çok teşekkür ederim."

Yıpranmış gözler, onu tutan genç kıza baktı. Ah! Bu Rosa'nın torunundan başkası olamazdı! Yumuşaklığı, çekiciliği, iyiliği, albenisi, alabildiğine güzelliği; onu tümüyle tanımıştı:

"Siz Rosa'nın torunu musunuz? Miminha'nın kızı mısınız?" Sesi oldukça yorgun ama mutlu çıkıyordu.

"Nereden biliyorsunuz?"

O denli benzer ve o denli farklı; onu bu kadar güzel olarak dünyaya getirmek için kaç kan karışmıştı? Uzun yumuşak saçları, incecik beli, mavi gözleri, ince ve dolgun bedenin yoğun gizemi.

"Büyükannenizin arkadaşıydım. Annenizin nikahına gittim. Adınız ne?"

"Rosa, onunki gibi. Rosa Alcântara Lavigne."

"Tıpta mı okuyorsunuz?"

"Üçüncü sınıftayım."

"Büyükannenizden daha güzel bir kadın göremeyeceğimi sanıyordum. Rosa Alcântara Lavigne..." Genç kızın mavi, dürüst ve meraklı gözlerine baktı; Lavigne'nin mirasıydı. Yoksa Alcântara'ların mı? Mavi gözler, esmer ten, "Rosa de Oşalá Alcântara Lavigne..."

"De Oşalá mı? Bu ad kimden geliyor?"

"Büyükannenizden."

"Rosa de Oşalá... güzel, bu adı saklayacağımı sanıyorum..."

Bir grup öğrenci seslendi: "Rosa! Rosa! Rosa! Gel!" O denli benzeyen ve o denli farklı Rosa'nın torunu Rosa, "Geliyorum," diye karşılık verdi.

Gösteri dağılıyordu, halk tramvayları dolduruyordu, akşam karanlığı sönük sokak lambalarının üzerine çöküyordu; yaşlı adam yorgun ve mutlu gülümsedi. Genç kız, bu ayakta duramayan ve belki de hasta, ceketi yağ, pantolonu yırtık içinde, pabuçları delik,

yüreği yıpranmış bu yaşlı adamın kendisinin çok yakını olduğunu, kim bilir belki de akraba olduğunu belli belirsiz sezinliyordu. Büyükannesinin ailesi hakkında hiçbir zaman doğru düzgün bilgi edinememişti; izler yitikti, Oşalá ailesi bilinmezliğin içine gömülmüştü.

"Hoşçakal kızım. Sanki Rosa'yı görmüş gibi oldum."

Hangi garip gücün ya da hangi duygunun itimiyle bilinmez, genç kız kara ve yoksul eli tutarak öptü. Ardından, karanlık çöken yoldan aşağıya inen neşeli arkadaş grubuna doğru koşarak uzaklaştı.

Yaşlı adam ağır adımlarla yürüyerek Yukarı Maciel'e gitmek için İsa *terreiro*sunu geçti, Ester'in *şato*sunda akşam yemeği saatiydi. Silahları ne denli güçlü olursa olsun, birileri ölüm ve kölelikle tüm halkın işini bitirebilir miydi, Rosa'nın ve torununun, bu güzelliğin işini bitirebilir miydi? "Hayır duanız, *meu pai*," dedi bir genç kız, çocuk denecek yaştaydı. İlk gece müşterisini aramaya gidiyordu.

Karanlık, sendeleyen yaşlı adamın her yanını sardı, zor bulmacanın, bilmecenin anahtarını ona kim verecekti?

6.

Muhtelif haberlerden sonra, savaş haberleri geldi. "Bu Ruslar çok kuvvetli!" Maluf küçük bir kadeh içki sundu, yürüyüşü ve mitingi, baş eğmeyen İngilizlerin yürekliliğini, Asya'nın yitik adalarında Amerikan destanını, Sovyetlerin sırt çevirişini yorumladılar. Kötümser Ataulfo zafere kesin ve kuşkusuz gözüyle bakmıyordu. Çok uzaktı. Hitler'in elinin altında daha çok kozu, dünyayı yerle bir edebilecek gizli orduları vardı.

Dünyayı yok etmek mi? Hitler savaşı kazansaydı, safkan beyaz, kanıtlanmış Ari olmayan herkesi öldürebilecek ve köleleştirebilecek miydi? Yaşamın ve özgürlüğün işini bitirip hepimizi öldürecek ya da daha kötüsü hepimizi köleleştirecek miydi?

Tartışma alevlenmişti, yapabilir, yapamaz, neden yapamazmış? ah! Yapabilseydi! Demirci öfkelenmişti:

"Dünyayı yaratan güzel Tanrım bile tüm dünyayı bir anda öldüremez; o bile tek tek öldürüyor ve ne kadar öldürürse o kadar

doğum oluyor, insanlar çoğalıyor, doğacaklar, çoğalacaklar ve birbirine karışacaklar, bunu engelleyebilecek orospu çocuğu anasından doğmamıştır!"

Manuel de Praxedes'inkinden ya da Zé Alma Grande'ninkinden daha kocaman eliyle tezgâhın üzerine vurunca bardağı devirdi ve olan *cachaça*ya oldu. Sağlam ve iyi bir adam olan Türk Maluf bir kez daha içki sundu.

Yaşlı Pedro Archanjo sonunda duyduğu yanıtı yineledi:

".. doğacaklar, çoğalacaklar ve birbirine karışacaklar, bunu kimse engelleyemeyecek. Haklısın arkadaşım; bu böyle, kimse bizim işimizi bitiremez, hiçbir zaman. Kimse, dostum."

Geç olmuştu, kolunun ağırlığını hâlâ duyumsuyordu, ağrı dipte saklanmıştı. Mutlulukla iyi akşamlar diledi: "Yarın görüşmek üzere arkadaşlar, insanın dostları, bir kadeh *cachaça*sı ve doğruluğu su götürmez gerçek olduğu zaman, yaşama çabasına değiyor. Ben gidiyorum, arkadan gelenler kapıyı kapasın."

Sokağın karanlığı içinde, Üstat Pedro Archanjo ağır adımlarla son bir çabayla yokuşu tırmandı, önden gitti. Ağrı onu ikiye böldü. Sobrado'nun duvarına yaslandı, yere yuvarlandı. Ah! Rosa de Oşalá!

YURDUN ÖVÜNCÜ

Kusursuz Dr. Zezinho Pinto iyi seçim yapmıştı, görüşü doğru çıkmıştı; Tarih ve Coğrafya Enstitüsü'nün küçük ve etkileyici toplantı salonu doluydu. Bu denli parlak bir topluluğu bir arada gören Tıp Fakültesi'nin Dekanı, Vali'ye o anda Enstitü'nün üzerine bir bomba düşecek olsa, Bahia'nın birden kaynak ve sermayesinin tümünü, en iyi aydınlarını yitireceğini söyledi. Gerçekten de, Pedro Archanjo'nun yüzüncü doğum yılını anmak amacıyla en önde gelen kişiler, ülkenin büyükleri bulunuyordu. En zevkli yurttaşlık görevlerinden birini yerine getirmekte, yurdun gerçekten övünç duyduğu birini anmakta oybirliğine varmışlardı.

Küçük ve güzel bir söylevle büyük oturumu açan ve hükümet başkanına oturuma başkanlık etmesi için çağrıda bulunan Enstitü Başkanı, ikiyüzlüleri ve kasıntıları iğneleme zevkine de ket vurmadı.

"Bize atalarımızın tam adlarını öğreten insanın görkemli yüzüncü yılını kutlamak amacıyla burada bulunuyoruz." İleri yaşının ve kendini kabul ettiren tarihsel yapıtının yanısıra, Başkan Magalhães Neto iğnelemeye de çok düşkündü ve bunu kusursuz Bahia geleneğiyle kafiyeli hale getiriyordu.

Oturuma katılacaklar belirlendiğinden, Başkan söz hakkını oturumu düzenleyen, *Jornal da Cidade* gazetesinin sahibi Dr. Zezinho Pinto'ya tanıdı. "Bu ulu kutlamaları gerçekleştirerek, *Jornal da Cidade*, programının en önemli noktalarından birini yerine getirmektedir; bu, örnek olarak yeni kuşakların yolunu aydınlatacak seçkin insanların adını tanıtmak ve onurlandırmaktadır. *Jornal da Cidade*'nin davul sesleriyle harekete geçirilen Bahia, sonunda, ge-

lişme endüstrisinin demiryolları üzerinde yürümekte, uluslararası saygınlığa sahip, yurdun gerçek övüncü Pedro Archanjo'ya karşı beslediği gönül borcunu ödemektedir."

Ardından, koşunun sonundan özgür ve sağ olarak çıkmaktan mutlu Profesör Calazans, büyük James D. Levenson'un Onur Kurulu'na gönderdiği mektubu çevirerek okudu. Bay Nobel ödülü, anma girişimlerini kutladıktan sonra, Archanjo'nun kitaplarının çevirisinin salt Amerika Birleşik Devletleri'nde değil, tüm bilginler dünyasında kazandığı başarıyı sayıp döküyordu. "Pedro Archanjo'nun yapıtının duyulması; ırklar sorunun çözümlenmesinde Brezilya'nın önemini ve özgün katkısını, uzun zaman bilinmeyen hümanizmin yüksek anlatımını, en değişik ve en değerli bilimsel çevrelerde coşku verici inceleme konusu haline getirmiştir."

Dr. Benito Mariz, Yazar Doktorlar Derneği adına "bilimi ve edebiyatı tıp öğretmenleriyle dostluk ederek öğrenen" Archanjo'nun kişiliğinde en öncelikle "arı ve ince" biçemciliğini kutladı. Tıp Fakültesi'nin Dekanı bilinen bir sav üzerinde diretti: "Pedro Archanjo Tıp Fakültesi'ne aittir, yüce okulun ortak malıdır, orada çalıştı ve orada çatısını kurdu; Fakülte ona elverişli çevre ve çok uygun koşullar sağladı."

Felsefe Fakültesi adına kimse konuşmamıştı, çünkü ırk ayrımı ve ırkların birbirine karışması konulu seminerin yasaklanmasından dolayı hâlâ kırgınlığı geçmemiş olan Profesör Azevedo çağrıyı kabullenmemişti; onun Archanjo'yu onurlandırması, basılmakta olan kitabıydı. Profesör gelmeyiş nedenlerini Calazans'a anlattı. "Okumak ve sansür etmek için söylevimi isteyebilirler."

Folklor Araştırmaları Merkezi Sekreteri Edelweiss Vieira, "Kim?" diye sordu; bu karanlık siyaset ve aydınlık kültür denetimi zamanında vazgeçilmeyen dil inceliklerinin her zaman uzağındaydı. "Çok rica ederim Dona Edelweiss, artık hiç soru sormayın, söz alın, kürsüyle ilgilenin."

Kürsüye çıkan Edelweiss Vieira, büyük zenginliği kitabının sayfalarına aktararak unutulmuşluktan kurtaran "Bahia'nın folklor incelemesinin babası"na duygulu bir sayfayla teşekkür etti. Değirmi yüzlü beyaz melez, yumuşak sesli, gülümsemesi alçakgönüllü,

sevimli insan, gönül borcu ve sevgi dolu yazısının sonunda Pedro Archanjo'ya seslendi. "Hayır duanız *pai* Archanjo."

Bir alay biçemsellik ve içi boş parlak sözcükler arasında *Bahia'da Halk Yaşamı*'nın yazarının açtığı dar yolları ve alanları boydan boya geçerek ekime hazırlanmış bir tarlada çalışan, *babacığı* önünde diz çöken saygılı bir *terreiro* kızı çıkıyordu ortaya. İşte tam bu sırada, Archanjo'nun suratı salonda net bir biçimde yansıdı. Bu çok kısa bir an sürdü, çünkü kızın hemen ardından ünlü Akademisyen Batista sözü almıştı; gecenin en önemli konuşmacısı oydu, çünkü Rio de Janeiro'lu Profesör Ramos gelmeyi kabul etmemişti: Profesör Azevedo'nunkine benzer nedenlerle. Dr. Zezinho, "genç kız duygusallığı" diye yorumladı. Eski politika orospusu büyük hakaret görmüştü.

O zamana dek tüm konuşmalar mantık ölçülerine uygun uzunluktaydı, hiçbiri yarım saati aşmamıştı. Konuşmacılar genel sekreter Calazans'ın değerlendirmelerini kabul ediyorlardı, "herkes yarım saat konuşursa üç saat söylevle geçer, bu da halkın dayanabileceği en fazla zamandır." Ama herkesin çok iyi tanıdığı Batista kürsüye çıktığında orada bulunanları bir umutsuzluk kapladı; kimse dağılmadıysa bunun nedeni *Jornal da Cidade*'ye, Dr. Zezinho'ya, hükümet başkanın varlığına duyulan saygıdandı, hadi gerçeği söyleyelim: Bir tür korkudandı. Profesör Batista'nın bozguncu öğelere karşı bazı davaların, birçok kamu açıklamalarının sorumlusu ve gözde biri olduğu söyleniyordu. Bu koşullar altında iyi niyeti istediği kadar kötüye kullanmakta, söylevinin sayfalarını istediği kadar uzatmakta özgürdü.

Bir bölümü uzun zaman önce, Levenson Bahia'ya geçerken yazılmıştı. Seçkin insanlarla karşılaşmaktan çok halk yaşamına ve Ana Mercedes'in çekiciliğine ilgi duyan dengesiz Bay Nobel Ödülü'nün gelmeyi kabul etmediği onurlandırıcı akşam yemeğine değiniyordu. Verimli Batista, bu başlangıç duasına Archanjo'yla ve genellikle hemen ilgi çeken sorunlarla ilgili bölümler eklemişti. Böylelikle *Jornal da Cidade* başyazarının nitelediği gibi, "derin bilgi ve yurtseverlik dolu ustaca bir tiyatro yapıtı" oluşturmuştu. Ustaca ve sonu gelmek bilmeyen.

Biraz da polemik gerekirdi. Konuşmanın başında, Batista, bilimin ve kültürün *gringo*nun tekelinde olmadığını kanıtlayarak, James D. Levenson'la polemiğe girişti: Konuşmacı olarak Kuzey Amerikalı'nın niteliklerini teslim ediyorsa da, karşılaştırmaktan çekinmiyordu. Özellikle Levenson'un ünvanlarını, kürsüsünü, ününü, uyruğunu alkışladı. Gözle görülecek kadar açık olan bilimsel sapıklığını, kutsal adlara karşı saygısızlığını, tabulara saldırışını ve dorukta bulunan ulu kişilere "büyük şarlatan" gibi davranışını eleştirdi. Ardından Archanjo'yla polemiğe girdi. Görüşüne göre, bu gecenin onurlandırmalarına neden olan kişi "birçok kusurla dolu olmasına karşın, gelecek için umutlandırıcı bir girişimi simgeleyen ve büyük bilginler tarafından yararlanılmaya hak kazanan" folklorik araştırmalar sınırını hiçbir zaman aşmamalıydı. Ama büyük bilginlerle, Nilo Argolo'nun ve Oswaldo Fontes'in olağanüstü kavrayışıyla eşitlik gütmeye çalışarak, "en ufak temeli bulunmayan zırvalıklar yazmıştı." Profesör Batista Pedro Archanjo konusunu daha fazla sürdürmedi. Konuşmasının büyük bölümünü "gerçek gelenek, gerçekten saygı uyandıran tek gelenek, Hıristiyan ve Brezilyalı ailesi"ni övmeye ayırdı. Profesör son yıllarda ulu Geleneğin, Ailenin ve Özel Mülkiyetin Savunması Birliği'nin başkanlığını üstlenmişti; kendini ulusal güvenliğe karşı sorumlu tutuyordu. Keskin polis gözü, her yanda vatan ve düzen hainlerini görüyordu, devlet yönetimi içinde bile yıkıcı güçlerle işbirliği yapan bazı kişiler onun gözünde kuşku duyulacak insanlardı, hatta bazılarını kamuya açıkladığını sanıyordu; çok rica ederim Dona Edelweiss, kim ve kime diye sormayınız.

Hepsi bir günde bitmişti; korkunç Batista'nın anıt konuşması da gecenin on bir buçuklarında sona erdi. Salonda yoğun bir sessizlik vardı, herkes tedirginlik içindeydi. Hiç kuşku yok ki, Archanjo gözükseydi, konuşmacı büyük olasılıkla askerleri çağırırdı.

Rahatlayarak derin bir soluk alan vali oturumu kapatacaktı:

"Söz almak isteyen yoksa..."

"Söz istiyorum!"

Binbaşı Damião de Souza'ydı. Her zamanki gibi geç kalmıştı, gözleri kan çanağına dönmüştü, çünkü gecenin bu saatinde hatı-

rı sayılır derecede alkol almıştı, usta Batista'nın can sıkıcı konuşmasının başında içeriye girmişti. Kılığı berbat, karnı burnunda, bu seçkin ortamda durumundan tedirgin bir melez kadını da yanında getirmişti. Binbaşı, ozan ve sosyolog Pena'ya yönelerek:

"Ozan! Bebek bekleyen şu yoksul kadıncağıza yerini ver, ayakta duramaz," dedi.

Fausto Pena ayağa kalktı; onunla birlikte dayanışma içinde olan, sevecen "Genç Ozanlar Sütunu'nun" yeni üyesi, Pena'nın koruması altındaki son genç ozan da ayağa kalktı.

Binbaşı meleze, "Otur kızım," dedi. Kendi de boşalan öteki sandalyeye oturdu; konuşmacıya bir göz attı ve hemen uyudu. Alkışlarla, söz istemek için tam zamanında uyandı.

Kürsüde maden suyu bardağına karamsar bir bakış fırlattıktan sonra –ne zaman bira vereceklerdi?– Castro Alves'le ve Ruy Barbosa'yla "Kutsal dâhiler üçgeni"ni oluşturan, kendi kendini yetiştirmiş bir bilgin olan, halkın öğretmeni ve binbaşıya okumayı yazmayı öğreten öğretmen Pedro Archanjo'yu kutlamak için orada toplanan yetkililere ve "yetenek demeti"ne seslendi. Batista'nın gizli anlamlar ve tehditlerle dolu sıkıcı konuşmasının ardından, binbaşının düzensiz, tumturaklı, alabildiğine Bahialı sözleri havayı yeniden solunur hale getirerek, dinleyicilerin sıcak alkışlarıyla karşılaşıyordu. Binbaşı dramatik bir tavırla kollarını uzatıyordu: "Çok güzel Baylar, Bayanlar! Aralık ayı boyunca yapılan Archanjo'yu onurlandırma törenleri, tüm bunlar eşsiz güzellikte ve doğru ama..."

Enstitü Başkanı Valiye, "Ağzının önünde kibrit çakacak olsa alev alır..." diye mırıldandı, ama bu sözleri büyük bir sevecenlikle söylemişti; binbaşının *cachaça*sının pis kokusunu ve boğuk sesini, can sıkıcı Batista'nın içtenlikten uzak bakışına ve bal gibi tatlı sesine bin kere yeğlerdi.

Kollarını açmış, sesi ağlamaklı binbaşı konuşmasının sonuna gelmişti, bir alay kutlama, bir alay söylev, Archanjo'ya bir alay övgü, o tüm bunlara, hatta daha fazlasına da değerdi, ama işte madalyonun tersi başka türlüydü! Archanjo'nun ailesi, onun soyundan gelenler, akrabaları, yoksulluktan ölüyorlardı, en büyük yoksunluk, açlık ve soğuk içinde yaşamlarını sürdürüyorlardı. İyilikse-

ver bayanlar, ünlü baylar burada bile, kutlama yapılan bu görkemli salonda bile Archanjo'nun çok yakın akrabası, yedi çocuklu, yakında sekiz çocuklu olacak bir anne, sevgili kocasının ölümüne hâlâ gözyaşları döken, doktora, hastaneye, ilaçlara, küçüklerini beslemek için paraya gereksinim duyan bir dul bulunuyordu... Burada, Archanjo'ya bir sürü övgülerin yağdırıldığı bu salonda, burada... Sandalyede oturan melezi gösteriyordu:

"Kalk kızım, ayağa kalk ki yurdun övüncü, Brezilya'nın ve Bahia'nın övüncü, ölümsüz Pedro Archanjo'nun soyundan gelen birinin, çok yakın akrabasının ne durumda bulunduğunu herkes görsün!"

Kadın ayağa kalkmıştı; başı eğik, ellerini ne yapacağını, nereye bakacağını bilemiyordu; karnı burnundaydı, pabuçları eskimiş, giysisinin rengi kaçmış, alabildiğine yoksuldu. Bazıları daha iyi görebilmek için sandalyelerinin üzerine dikildiler.

"Baylar, bayanlar, şimdi sizden sıfatlar ve övgüler yerine, damarlarında Archanjo'nun kanı akan bu yoksul kadın için küçük bir para yardımı iyiliğini esirgememenizi istiyorum!"

Binbaşı bunları söyledikten sonra, şapkası elinde kürsüden aşağıya indi. Başkanlık masasından başlayarak sıraların arasında dolaştı ve tüm orada bulunanlardan yardım topladı. Salonun sonuna geldiğinde, vali, "Övülecek Hıristiyan iyilikseverliği uygulamasıyla" toplantının bittiğini bildiriyordu ve binbaşı ağzı şaşkınlıktan açık kalan kadının kucağına çeşitli kâğıtları –hepsi de para– boşaltı. Şapkasını boşaltınca Arno Melo'nun kolunu tutarak:

"Bana bir bira ısmarla dostum, boğazım kurudu ve tükendim," dedi.

Bizarria barına gittiler. İkisi ve Arno'nun kolunda Ana Mercedes; Ana Mercedes sonunda basın ve reklam limanında demir atmıştı. İlgi çekici bir açıklama. Onun kanıtlarına direnebilecek alıcı yoktu. Sokakta Arno, binbaşıya, "Bana azıcık zaman bırakın onu öpeyim," diyerek istemini belirtti. "Üç saattir dudaklarının güzelim tadını duyumsayamadım ve öyle eşeklikler dinledim ki artık dayanamıyorum, bunu da yapmazsam öleceğim artık." Haydi, sevgili dostum, ama çabuk öp, biranın beklediğini unutma. Sonra

da istersen sana, Archanjo'nun zamanından kalma çok gizli bir *şato* göstereceğim.

Salon boşalırken, hâlâ dinç ve polemikçi bir yaşlı olan, sakalı bıyığı ağarmış Profesör Fraga Neto, Archanjo'nun çok yakın ve yoksul akrabasına yaklaştı:

"Pedro Archanjo'nun arkadaşıydım, ama ailesi olduğunu, soyundan gelen insanların bulunduğunu bilmiyordum. Siz kimin kızısınız? Akrabalık dereceniz nedir?"

Hâlâ şaşkın, kâğıt paraları doldurduğu iki kuruşluk çantasına sıkı sıkı sarılmış –o kadar parayı yaşamı boyunca görmemişti!- melez kadın karşısında duran meraklı yaşlı adama baktı:

"İyi yürekli beyefendiciğim, bunlardan hiç haberim yok. Bu Archanjo'yu hiç tanımadım, kim olduğunu da bilmiyorum, ondan söz edildiğini ilk kez bugün duydum. Ama, ötekilerin hepsi doğru: gereksinim, küçük çocuklar, yedi değil ama dört tane, evet beyefendiciğim! Erkeğim ölmedi ama gitti ve beni tek kuruşsuz bir başıma koydu... Ben de gidip binbaşıyı bularak ondan yardım istedim. Onu Triunfo barında buldum, bana parası olmadığını ama onunla birlikte gelmemi, her şeyi çözümleyeceğini söyledi. Beni buraya getirdi..." Gülümsedi ve dışarıya çıktı, gebeliğine karşın, Archanjo'nun ateşli halindeki oynak adımlarla, kalçalarını sallıyordu.

Profesör Fraga Neto da gülümsedi, kafasını salladı. Zezinho Pinto'nun ilkel düşüncesinden, Bay Gelenek ve Özel Mülkiyet Batista'nın –tehlikeli eşek!– söylevindeki son sözlere kadar, kutlama töreni içindeki her hareket farstan, aldatmacadan, bir alay anlamsızlıktan başka şey değildi. Belki de tek gerçek binbaşının uydurması, bebek bekleyen ve aç, yoksul, düşkün, yalancı akraba, Archanjo'nun ırkından, Archanjo'nun evreninden gerçek akraba, melez kadındı. Ezberden yineledi: "Halkın buluşu tek gerçektir, onu yadsımayı da, yozlaştırmayı da hiçbir zaman, hiçbir kimse başaramayacaktır."

GERÇEK VE BÜYÜLÜ TOPRAK

1969 Karnavalında "Tororo Çocukları" samba oku1u "Dört Zamanda Pedro Archanjo" oyununu sokaklara taşıdı; büyük başarı ve birkaç ödül elde etti. Okul, bestecilerin en seçkini, beş yarışmacıyı yenen Waldir Lima'nın sambası sesleri arasında geçit yaparken şarkıyı söyledi.

Etkileyici yazar
Eşsiz gerçekçi
Dünyanın gözünü kamaştırdın
Ah! dahi Pedro Archanjo
Dört zamanda yaşamının
Şarkısını söylüyoruz bu karnavalda

Ana Mercedes sonunda Rosa de Oşalá olabildi ve onun çekici, ilginç yanını hiç kıskanmadı; sallanan kalçalar, ince keten ve dantel karışımı bluzunun altında özgür bırakılmış göğüsler, yatak ve usta bir hayalet isteyen –çünkü bu melez, tüyleri dökülmüş bir kuşa göre değildi– baygın bakışlarıyla halkı ve alanda bulunan herkesi deli etmişti. Uzun uylukları, dümdüz karnı, açık duran göbek deliği kimin düşüne girmemişti ki? O dans ederken, sarhoşlar ve maskeler ayaklarının dibine kapanmıştı.

Ana Mercedes *gafieira*nın baş aktörleri arasındaydı ve her bir oyuncu oyunun bir kişisini temsil ediyordu: Lídio Corró, Budião, Valdeloir, Manuel de Praxedes, Aussá ve Paco Munoz. Alegorik arabanın üzerinde Bahia Oğullarının *Afoşé*si, Elçi, Dansör, Zumbi

ve Domingos Jorge Velho, Palmarez zencileri, İmparatorluk Askerleri, kumandan şarkı söyleyerek geçiyorlardı:

Büyülü ve gerçek toprakta
Ulusal zekânın büyüklüğü
Varlıklardan ve nesnelerden
Kendiliğinden lirizm çıkardı

İskandinavya'dan gelmiş apak ve sapsarı, kar ve buğday gibi, çoban yıldızı giysileri içindeki Kirsi, pastoralin başındaydı. Onlarca, yüzlerce kadın, güzelliklere sahip seçkin dişiler, yıldızlar, prensesler, en nitelikli kadınlar... her bir arabayı tek başına kaplayan dev bir yatağın üzerinde ateşli pozlarda, en büyük etkiyi yaratacak biçimde. Bu canlı görüntünün önünde giden gösteri başkanı, o denli çok kadını geniş ve sonsuz döşek üzerinde toplayan alegorik "PEDRO ARCHANJO'NUN TATLI GÖREVİ" pankartını açtı. Tümü oradaydı, konuşuyorlar gülüşüyorlardı: metresler, komşular, hayat kadınları, evli kadınlar, çirkin ve kasıntı kadınlar, zenciler, beyazlar, melezler, Sabina dos Angos, Rosenda, Rosália, Risoleta, kara kara düşünen Terência, Quelé, Dedé, sırayla her biri... samba için yarı çıplak olarak yataktan çıkıyorlardı:

Şükürler olsun
Çağdaş
Brezilyalı meleze
Şükürler olsun

Davullar, çanlar, çıngıraklar, asma kabakları arasında erginlenenlerin, *iaô*ların ve *orişá*ların *Candomblé*'si. Procópio, ölümcül polis gösterisinde kırbaçlandı, bir ev boyundaki dev gibi zenci Ogun, sokaklarda koşan ve korkudan altını pisleten yardımcı komiser Pedrito Gordo'yu kaçırdı. Yenilmez dansını sürdürdü.

Capoeira savaşçıları soluk kesecek kadar güzel vuruşlar yaptılar, Mané Lima'yla şişman Fernanda tango ve *maşişe* yaptılar. Şemsiyesi açık, jüponu fırfırlı, Fransız kan-kan dansı yapan yaşlı kadın, Kontes Isabel Martins de Araújo e Pinho, yakın dostları için Zabela, Recôncavo prensesi, Paris'in yarı sosyete kadınıydı.

Çevresini kırmızı kâğıttan alevler sarmış, boynuzlu dişi şeytan Dorotéia geçidin sonuna gelindiğini bildirdi, yakılan kükürtler arasında gözden yok oldu.

Şarkı söyleyelim zafere
Büyük serüvende
Güzel Tanrının bu yerinde
Caddede görünenler
Yaşanmış öykülerdi
Anlatılan kitaplarında

Capoeira savaşçıları, aziz kızları, *iaô*lar, çobanlar, kralların pastorali ve *afoşé*, samba yıldızları ve güzeller, şarkı söylüyorlar, dans ediyorlar ve dağılıyorlardı. Üstat Pedro Archanjo Ojuobá yol istiyordu:

Şükür şükür
Şükür şükür

Pedro Archanjo Ojuobá dans ederek geldi; tek değildi, çok sayıda, sayılamayacak kadar çok, birçoktu. Yaşlı, kırklık, delikanlı, ergen, koşucu, dansçı, güzel konuşan, eşsiz içkici, direnişçi, kışkırtıcı, grevci, kavgacı, *cavaquinho* ve gitar çalan, âşık, sevecen âşık, damızlık, yazar, bilgin, bir büyücü.

Hepsi, melez, yerli, Bahialıydı.

1969 Mart-Temmuz arası,
Bahia'da Nair ve Genaro de Carvalho'nun
kardeş evi Vila Moreira'da.

Mucizeler Dükkânı, Bahia'nın şamatalı, kadim ritüellerle bezeli curcunalı ortamının ortasında mütevazı bir matbaadır. Matbaacının dostu, sokakların sevgilisi melez Pedro Archanjo'nun kitapları da, aynı zamanda bir açık üniversite işlevi gören bu mekânda basılır. Ne var ki, Afrika ve Bahia kültürü üzerine yazdıkları halk arasında giderek popülerleşince, ırkçı saikler kuşanmış dogmatik akademinin de dikkatini çeker ve yazarının konumuna da burun kıvrılarak kısa sürede değersizleştirilir. Ta ki yıllar sonra Nobel ödüllü bir etnoloğun Archanjo hayranı olduğu öğrenilene dek...

Böylece başlayan ve bugün de aşina olduğumuz sahte akademik ilginin ve entelektüel yozlaşmanın tozu dumanı arasında Archanjo'nun gerçek kimliğinin, mücadeleci kişiliğinin öyküsü ve Afro-Brezilya kültürüne bir övgüdür *Mucizeler Dükkânı*. Yoksulluk içinde ölen, halkın gönlünde taht kurmuş Archanjo'nun yolculuğu, modern Brezilya'nın muhtaç olduğu toplumsal barış ve eşitlik umuduna da ayna tutar.

"Ben halkımın yaşamını, halkımın karakterini satırlara dökmüş bir yazarım. Şunu söyleyebilirim ki, Brezilya romanının en büyük kahramanı Brezilya halkıdır."

ISBN 978-625-646-242-7
9 786256 462427

selyayincilik selyayin selyayincilik
www.selyayincilik.com